

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Marko Jelenić

**GLAD I NESTAŠICA OD 1813. DO 1825.
U ROVINJŠTINI – DRUŠTVENI,
KLIMATSKI I AGRARNI ASPEKTI**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Marko Jelenić

**GLAD I NESTAŠICA OD 1813. DO 1825.
U ROVINJŠTINI – DRUŠTVENI,
KLIMATSKI I AGRARNI ASPEKTI**

DOKTORSKI RAD

Mentori:

prof.dr.sc. Slaven Bertoša
prof.dr.sc. Drago Roksandić

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Marko Jelenić

**FAMINE AND SCARCITY 1813 TO 1825
IN THE ROVINJ AREA - SOCIAL,
CLIMATIC AND AGRICULTURAL
ASPECTS**

DOCTORAL THESIS

Supervisors:
prof.dr.sc. Slaven Bertoša
prof.dr.sc. Drago Roksandić

Zagreb, 2018

MENTORI

prof.dr.sc. Slaven Bertoša

Prof.dr.sc. Slaven Bertoša redoviti je profesor u trajnom zvanju na Odsjeku za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Temeljno područje njegovog znanstvenog interesa jest istraživanje gospodarskih, društvenih, etničkih, vjerskih, migracijskih i kolonizacijskih prilika u Istri i na Kvarneru u srednjem i novom vijeku. Na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, na studijima povijesti, kulture i turizma i razredne nastave, predaje kolegije iz hrvatske i svjetske novovjekovne prošlosti. Tijekom sveučilišne karijere bio je voditelj i suradnik niza projekata, od kojih valja istaknuti „Biografski leksikon Ilirskih provincija” Instituta Napoléon pri Université Sorbonne u Parizu. Član je uredničkih vijeća domaćih i međunarodnih časopisa. Autor je 8 knjiga i 340 bibliografskih jedinica, a nastupio je na 80 znanstvenih skupova. Dobitnik je Zlatne povelje Matice hrvatske, a za posebne zasluge u znanstvenoistraživačkom i nastavnom radu i javnoj djelatnosti primio je „Nagradu Zaklade Sveučilišta u Rijeci”.

prof.dr.sc. Drago Roksandić

Prof.dr.sc. Drago Roksandić redoviti je profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je pročelnik Odsjeka za povijest i predstojnik Zavoda za hrvatsku povijest. Sudjeluje u radu projekta "Temeljni dokumenti hrvatske povijesti", a utemeljitelj je i jedan od voditelja međunarodnoga istraživačkog projekta "Triplex Confinium". Godine 2001. u sastavu Zavoda za hrvatsku povijest na njegovu je inicijativu utemeljen Centar za komparativnohistorijske studije. Kao gost-predavač održavao je predavanja na Sveučilištu Yale (SAD), Filozofskom fakultetu u Zadru i Institutu für die Wissenschaften vom Menschen u Beču. Bio je i dopisni član spomenutog instituta te jedan od utemeljitelja i voditelja dugoročnog istraživačkog projekta "Re-Thinking the Post-War History of Europe". Kao gost-predavač surađivao je sa Srednjoeuropskim sveučilištem u Budimpešti, u statusu "recurrent associate visiting professor". Sudjelovao je u radu velikog broja skupova u Europi, SAD-u i Aziji te objavio veliki broj znanstvenih radova.

ZAHVALE

Zahvaljujem se svojim mentorima prof.dr.sc. Slavenu Bertoši i prof.dr.sc. Dragi Roksandiću na uvijek korisnim savjetima i bezuvjetnoj pomoći koju su mi pružili prilikom rada na arhivskim vrelima i izradi ove doktorske disertacije. Također srdačno zahvaljujem čelnicima i djelatnicima Državnoga arhiva u Pazinu, Centra za povijesna istraživanja u Rovinju / Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, koji su mi omogućili rad na arhivskim vrelima. Bez njihove dostupnosti istraživački i heuristički dio posla bio bi puno teži.

SAŽETAK

U središtu razmatranja ove disertacije je razdoblje koje dijeli 1813. i 1825. na području Rovinjštine. Minucioznim analitičkim postupkom i uvidom u arhivske fondove vidljivo je da su se u istraženom razdoblju dogodile oscilacije klimatskih prilika. Takvi klimatski uvjeti negativno su djelovali na poljoprivredu, uništavajući usjeve. Kada se takvo stanje ponovilo između 1813. i 1817. nastupilo je razdoblje nestašice i gladi. Smrtnost se, što je vidljivo iz demografske analize, 1817. utrostručila, a konzumacija pokvarene hrane dovela je do širenja epidemije tifusa. Uz nepovoljne klimatske prilike pokazalo se i da je četvrtstoljetno razdoblje napoleonskih ratova doprinijelo osiromašenju. Ni nova uprava Habsburgovaca nije po tom pitanju napravila velike pomake, jer su zadržavanje plaćanja carina u trgovanju između starih i novih provincija, novi mjerni sustav i porezi također imali utjecaj na širenje krize. Još jedan značajan čimbenik u povećanju smrtnosti tijekom 1817. bio je i zavisn položaj Rovinja po pitanju opskrbe namirnicama. Uz analizu gospodarskih aktivnosti stanovnika grada, posebnu smo pažnju posvetili ekonomskim teškoćama u koje je dio stanovništva zapalo. Opisano stanje dokazuje tvrdnju o degradaciji agrarnih, klimatskih i demografskih kretanja i ukazuje na teško stanje u kojemu se našlo stanovništvo. Disertacija pokazuje i kako nikad samo jedan uzrok ne dovodi do krize smrtnosti, već je za njen nastanak potreban splet različitih okolnosti. Upravo je takav splet nabrojenih okolnosti zadesio Rovinj i njegovu okolicu 1817. pa su i razmjeri krize smrtnosti te godine bili veliki. Ovi su istraživački problemi ukazuju u kolikoj su mjeri oscilacije klimatskih uvjeta negativno utjecale na svakodnevni život i demografsku sliku stanovništva Rovinjštine u istraženom razdoblju.

KLJUČNE RIJEČI: Rovinj, degradacija poljoprivrede, demografska kretanja, smrtnost, klimatske prilike, urod, hrana, ekonomske teškoće, mortalitet, trgovina

SUMMARY

The focus of this dissertation is the period between 1813 and 1825 in the Rovinj area. It is a short period of time in which the establishment of the Habsburg authorities has brought many changes in private and public life. Rich archival material enable reconstruction of everyday life, agrarian, climatic and demographic opportunities. The specifics of that era were the alteration of climatic conditions and the decline in yields. When this situation was repeated in 1815, 1816 and 1817, a period of shortage and starvation occurred. In 1817, mortality was tripled, and consumption of spoiled food led to the spread of typhus epidemics.

Chapter *Demographic Opportunities* looks at demographic trends, especially the increase in mortality due to hunger and typhus epidemics. As the yield of the previous years was very weak, in 1817 the famine appeared, which archival materials often record. In addition to hunger, there are numerous deaths that point to the chronic indigence of the population. Deaths were also caused by the poor quality of food, and typhoid diseases appeared as a significant factor in mortality. Also was given a look at demographic trends in neighbouring areas of Kanfanar, Bale and Rovinjsko Selo, which point similar trends. For the purpose of comparative analysis, demographic trends have been observed at other locations in southwestern Istria. In this case, hunger and typhoid diseases also were the most commonly reported cause of death in 1817.

Chapter *Climatic and Agricultural aspects of the crisis* extensively talks about agricultural trends and climatic conditions in Rovinj. In this period, climate change alterations caused long-lasting droughts and retained cold temperatures even in the summer. Climatic conditions have led to consecutive bad growth, which has led to gradual degradation of agriculture. The situation is precisely the cause of the introduction of new agricultural crops, of which the most important are potatoes. The first signs of the agricultural crisis have been visible since 1813, and its peak was experienced in 1817. The trend of poor husbandry continued until 1825, so the rural component of the population of the city fell into severe economic difficulties.

The chapter *Social aspects of the crisis* speaks about the political and administrative structure that the administration of the Habsburgs brought, and its influence on the crisis of 1817. Whether it was an organized group of robberies or poor miserable people who used robbery because of hunger, such individuals had disturbed the peaceful course of life. An important segment of the economy was smuggling. Most commonly people smuggled wine and olive oil, which would be sent to Trieste or Venice in the night with boats. This chapter speaks also of the economic conditions of the Rovinj territory. With an analysis of the economic

activities of the city's population, special attention is paid to the economic disadvantages in which a part of the population is stuck. Food prices, which after 1816 were significantly increased, showed a significant increase, which led to population depletion. A large part of the population lived from fishing and selling fish. Most of the streets and buildings were due to the lack of maintenance and financial difficulties of the population in the dormant state, and despite financial restraints, they began their restoration.

KEY WORDS: Rovinj, agricultural degradation, demographic trends, mortality, climate, yield, food, economic difficulties, mortality, trade

SADRŽAJ

UVOD	1
I. PREGLED HISTORIOGRAFIJE	4
II. DEMOGRAFSKI ASPEKTI KRIZE	8
II. 1. Početak demografske krize	15
II. 2. Vrhunac krize	27
II. 3. Jenjavanje krize	74
II. 4. Ritmovi nataliteta	96
II. 5. Kretanje nupcijaliteta	114
III. KLIMATSKI I AGRARNI ASPEKTI KRIZE	121
III. 1. Oscilacije klimatskih prilika i njihov utjecaj na poljoprivredna kretanja	121
III. 2. Suočavanje s agrarnom krizom	127
III. 3. Degradacija rovinjskog teritorija	134
III. 4. Ponovna propast uroda	141
III. 5. Mjere protiv krize	150
III. 5. 1. Pokušaji obnove nasada maslina, vinove loze i voćaka kroz gradnju rasadnika	150
III. 5. 2. Izgon koza iz provincije kao reakcija na slabe urode	151
III. 5. 3. Uvođenje krumpira na Rovinjštinu kao odgovor krizi gladi	154
IV. DRUŠTVENI ASPEKTI KRIZE	162
IV. 1. Utjecaj novog administrativnog i poreznog sustava na širenje krize	162
IV. 2. Ekonomske teškoće stanovništva	168
IV. 3. Povećanje cijena hrane	171
IV. 4. Propadanje ribarstva	179
IV. 5. Opskrba i nestašice pitke vode	186
IV. 6. Društveni pokazatelji krize	189
IV. 6.1. Krijumčarenje i razbojništvo	189
IV. 6.2. Zapuštenost ulica, kuća i prometnica	194
ZAKLJUČAK	201
POPIS KORIŠTENIH IZVORA I LITERATURE	204
A) POPIS IZVORA	204
1) Državni arhiv u Trstu (<i>Archivio si stato di Trieste</i>)	204
2) Državni arhiv u Pazinu - Fond pćine Rovinj (HR – DAPA – 41)	204

3) Državni arhiv u Pazinu - Franciskanski katastar	208
4) Ostali fondovi u Državnom arhivu u Pazinu	208
5) Državni arhiv u Pazinu - Matične knjige	208
6) Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru	209
7) Objavljeni izvori	209
B) POPIS LITERATURE	210
PRILOZI	219
PRILOG 1	219
PRILOG 2	220
PRILOG 3	221
ŽIVOTOPIS	223
POPIS OBJAVLJENIH RADOVA	224

UVOD

U središtu razmatranja ove disertacije jest kratko, ali intenzivno proživljeno razdoblje koje dijeli 1813. i 1825., na području Rovinjštine. Areal istraživanja zahvatio je teritorij Rovinjštine, odnosno grada Rovinja, tada najvećeg i stanovništvom najnaseljenijeg lokaliteta na Poluotoku te susjednog seoskog područja koji mu gravitiraju i okružuju ga, a to su župe Kanfanar, Bale i Rovinjsko selo. Radi se o teritoriju na kojem se u istraženom razdoblju dogodila degradacija agrarnih, demografskih i klimatskih prilika.

U hrvatskoj su historiografiji studije o utjecaju oscilacija klimatskih prilika na urod i demografska kretanja u dosadašnjim istraživanjima zauzimala relativno nezapaženo i marginalno mjesto. Budući da u hrvatskoj historiografiji gotovo ne postoje radovi koji se bave utjecajem klime na svakodnevicu, rad bi trebao pružiti nov pogled na društvenu povijest Rovinjštine te njezine demografske aspekte i time proširiti saznanja o utjecajima klime na društvena kretanja i svakodnevni život. Očekivani doprinos rada je potvrditi značenje klimatskih oscilacija, koje su snažno utjecale na predindustrijska društva te osvijetliti zaboravljene i slabo poznate događaje s početka XIX. stoljeća. U radu će se minuciozno prikazati smjernice razvoja Rovinjštine u razdoblju između 1813. i 1825., prepoznati spregu kulturnih, političkih, socijalnih i klimatskih utjecaja i iskustava koji su doveli do krize, što je od osobitog značaja za kulturnu i društvenu povijest.

Iako oscilacijski ciklus klimatskih kretanja započinje u Istri još početkom novoga vijeka, njegov utjecaj na svakodnevni život stanovništva najizraženiji je upravo u istraženom razdoblju, koje predstavlja posljednju fazu višestoljetnih oscilacija klimatskih uvjeta.

Temeljni su ciljevi rada istražiti kako su u razdoblju druge uprave Habsburške Monarhije, od 1813. do 1825., na području Rovinjštine oscilacije klimatskih uvjeta utjecale na svakodnevni život ljudi. Razdoblje je to u kojem se može pratiti i analizirati uloga i utjecaj koji su oscilacije klime imale na propast uroda, siromašenje stanovništva, pojavu bijede i gladi. Kroz rad se analizira kako je snižavanje prosječnih temperatura, više godina za redom uništilo urode, a samim time onemogućilo opskrbu namirnicama. Nemogućnost opskrbe namirnicama izazvala je krizu gladi i egzantematičnog tifusa, koji su se manifestirali u povećanoj stopi smrtnosti, osobito 1817. Rad analizira i kako je nemogućnost opskrbe namirnicama izazvala povećanu stopu razbojništva, ali i krijumčarenje. Sagledavaju se i učinci koje je na pojavu krize gladi imala nebriga države, gradska administracija i loši higijenski uvjeti. Istražit će se i kako su nepovoljni klimatski uvjeti uništavajući usjeve, masline i vinovu lozu paralizirali trgovinsku razmjenu stanovnika grada te kako je podizanje cijena namirnica negativno utjecalo na pojavu

gladi. Analizirati će se i kretanja tržišta, kao i cijene prisutne na rovinjskoj tržnici, što će omogućiti uvid u ekonomska kretanja, kao i njihov negativni utjecaj na demografska kretanja. Sve ovo događalo se u razdoblju neposredno nakon završetka napoleonskih ratova, koji su financijski i fizički iscrpili provinciju pa će se pokušati rasvijetliti u kolikoj su mjeri i ti čimbenici utjecali na pojavu krize gladi i ekonomske teškoće. Sagledati će se i kako su nestašice koje su zahvatile Rovinjštinu utjecale na intenziviranje uzgoja krumpira, gradnju rasadnika i izgon ovaca. Svi ovi aspekti izviru vrlo jasno iz izvora i njihov se razvoj vidi tijekom čitavog izraženog razdoblja. Ovi će istraživački problemi biti razriješeni jasnim zaključcima, koji ukazuju u kolikoj su mjeri oscilacije klimatskih uvjeta negativno utjecale na svakodnevni život i demografsku sliku stanovništva Rovinjštine u istraženom razdoblju.

Pristup ovoj temi bit će interdisciplinaran. Uz kritičku analizu relevantnih povijesnih izvora, konzultirat će se povijesna, klimatološka i demografska literatura, koja obrađuje istraženu problematiku.

Središte disertacije činit će analiza povijesnih izvora čuvanih u Državnom arhivu u Pazinu. Radi se o dosad još neistraženom fondu općine Rovinj, osobito arhivskim kutijama koje govore o poljoprivredi, trgovini, pomorstvu, razbojništvu i gladi. U razmatranje su uzeti svi postojeći dokumenti, među kojima se ističu izvješća, hitna pisma gradske vlasti, ali i računski spisi. Ovi izvori omogućuju sagledavanje klimatskih i agrarnih kretanja na Rovinjštini. Pri analizi klimatskih i agrarnih kretanja važnim se pokazao i fond provincijske uprave *I. R. Governo del Litorale, Atti generali (1814-1850)*, koji se čuva u Državnom arhivu u Trstu, ali i franciskanski katastar.

Demografska kretanja bit će sagledana prvenstveno analizirajući matične knjige. Podatke o krštenjima na području Rovinja proizlaze iz rada na dvije matične knjige krštenih za tu župu, koje su pohranjene u Državnome arhivu u Pazinu. Prva se vodila u razdoblju između 1812. i 1816. i naslovljena je *XX 1812 – 1816*. Popis krštenika se nastavlja u *Matičnoj knjizi krštenih XXI 1816 – 1827*. Podatci o vjenčanima proizlaze iz rada na dvije matične knjige vjenčanih. Prva nosi naslov *Matrimoni 1812 – 1816.*, nakon čega se popis nastavlja u *Liber Copulattorum Ecclesie Rubini incipit anno MDCCCXVI maii*, gdje se upisi nastavljaju do 20. studenog 1819. Nakon ovog datuma upisi sele ponovno u prvu knjigu. Ipak upisi u prvoj matičnoj knjizi vjenčanih započeli su nekoliko mjeseci ranije pa su se od 4. svibnja do 20. studenog usporedno ispunjavale dvije matice. Podatci o pokojnicima dobiveni su analizom dvije matične knjige umrlih. Starija knjiga donosi podatke za razdoblje od 1811. do 1816. Rukopis je na nekim mjestima djelomice nečitak. Nakon što je popunjena prva, popis pokojnika se nastavlja u *Liber Sepunctorum 1816 (maggio) – 1835 (dic.)*. Matična knjiga donosi podatke do

30. prosinca 1835. Podatci o krštenima za Kanfanar, Bale i Rovinjsko Selo izvire iz rada na matičnim knjigama za te župe. Rad na matičnim knjigama umrlih Barbana, Fažane, Vrsara, Poreča, Vodnjana i Pule poslužit će za dobivanje šire slike događaja, kako bi se komparativno sagledalo razinu smrtnosti i na ostalim lokalitetima diljem Poluotoka.

Matične knjige pružit će pogled na demografska kretanja u istraženom razdoblju. Kroz njihovu analizu sagledat će se povećanja u stopi smrtnosti, kao i različiti demografski aspekti, među kojima smrtnost male djece i analiza uzroka smrti. Analizom matičnih knjiga došlo se i do saznanja o kretanjima ritmova nataliteta i nupcijaliteta te koliko su oni bili pogođeni krizom smrtnošću i glađu.

U radu se koristi izrazito minuciozna (mikroskopska) analiza izvora, statističke i demografske metode te deskripcija i komparativna analiza. Metoda deskripcije i analize koristit će se za analizu arhivskih izvora, na temelju kojih će se steći nova saznanja o Rovinju i jugozapadnoj Istri na početku XIX. stoljeća. Demografske metode primjenjivat će se kroz analizu matičnih knjiga, kako bi se uočila demografska kretanja i značajne oscilacije u stopi mortaliteta. Upotrijebit će se i metoda komparativne analize. Komparativnom metodom i usporedbom proučit će se razlike u stopama mortaliteta tijekom kriznih godina na različitim lokalitetima.

I. PREGLED HISTORIOGRAFIJE

Pregledavajući literaturu koja je nastala na temu agrarne i demografske krize u Istri u samim počecima XIX. stoljeća došlo se do zaključka da se ovim temama bavi vrlo mali broj stručnjaka. Iako postoji određeni broj stručnjaka koji istražuju demografska i agrarna kretanja, dovođenje u svezu klimatskih, agrarnih i demografskih kretanja za područje Rovinjsktine, ali ni Istre još nije učinjeno.

Istra je kao agrarna zemlja uvelike ovisila o poljoprivredi. Razvojem ovog važnog fragmenta istarske svakodnevice pozabavio se Elio Apih.¹ Ipak, Apihov je članak suviše kratak i svega se svojim manjim dijelom dotiče razdoblja kojeg obrađuje ova disertacija. Za istraživanje agrarnih kretanja prve polovice XIX. stoljeća u Istri važan je doprinos Ivana Ercega. U radu o gospodarskim prilikama u kotarima Buje, Pula i Vodnjan, autor kroz prijepise arhivskog gradiva donosi iznimno korisne podatke o gospodarskim prilikama tijekom 1816., ukazujući kako su problematike propalih uroda u istraženom razdoblju karakteristične za spomenute lokalitete. Iako se spomenuti naslovi ne dotiču direktno Rovinja, oni ukazuju na općenita kretanja diljem Poluotoka pa su u tom smislu značajni za komparativnu analizu.

Demografskim se temama istarske prošlosti bavi veći broj stručnjaka. Ipak, do sada nije bilo ozbiljnijih pokušaja da se rasvijetli demografska kriza koja je Istru zahvatila tijekom 1817. U rasvijetljavanju krize smrtnosti važni su nam podatci o broju stanovnika po pojedinim mjestima. U tom smislu nezaobilazan je rad Vjekoslava Bratulića, koji u svom radu donosi austrijski popis stanovništva po župama iz 1818.² Podatci koje donosi Bratulić nezaobilazni su u razradi ove disertacije, jer se uz njihovu pomoć mogu izračunati mnogobrojni parametri koji ukazuju na povećanje stope smrtnosti. Jedini rad koji govori o krizi mortaliteta i širenju tifusa u Rovinju napisao je Rino Cigui.³ Njegov rad sagledava svega jedan aspekt krize smrtnosti u Rovinju 1817., no to radi na vrlo šturi način, pritom ne dajući čitavu sliku zbivanja. Važan

---

¹ E. Apih, „Contributo alla storia dell’agricoltura istriana (1750-1830)“, *ATTI*, vol. IV, Rovinj-Trst, 1973., 119-129.

² V. Bratulić, „Popis stanovništva „Primorskog gubernija“ u „Kraljevini Iliriji“ iz 1818. godine“, *Jadranski zbornik*, vol. X, Pula-Rijeka 1978., str. 313-331.

³ R. Cigui, „Antiche e nuove paure: le epidemie di colera a Trieste e in Istria nel secolo XIX“, *ATTI*, vol. XXXVIII, Rovinj 2008.; Isti, „Epidemie e carestie nell’Ottocento istriano. Il tifo petecchiale e la fame del 1817 a Rovigno“, *ATTI*, vol. XL, Rovinj 2010., 365-391.; Isti, „Misure di profilassi in Istria nella prima metà del XIX secolo. La vaccinazione antivaiolosa della popolazione infantile durante la dominazione francese e austriaca“, 4. „Istarski Povijesni Biennale - Filii, Filiae...“, vol. IV, Poreč 2011., 239 - 254.

doprinos proučavanju gospodarske krize 1816. i 1817. dao je za čitavo područje austrijskog primorja Amerigo Apollonio. Iako se ne odnosi isključivo na Istru, i ovaj je rad odlično polazište za komparativne analize.⁴

Kada je riječ o povijesti Istre nezaobilazno je ime Miroslava Bertoše, koji je, iako povjesničar mletačkog razdoblja učinio značajne korake prema rasvjetljavanju istarske krize u drugom desetljeću XIX. stoljeća. Rad profesora Bertoše ukazao je kao kod malo kojeg povjesničara na svu kompleksnost i implikacije koje je demografska kriza 1817. imala na svakodnevni život ljudi. Učinio je to najprije za područje Novigrada, a potom i u jednoj opsežnijoj studiji koja je zahvaćala područje župa srednje i sjeverne Istre.⁵

U posljednjih četrdesetak godina historiografska literatura koja u svezu stavlja demografska, agrarna i klimatska kretanja u porastu je. Istraživanje povijesti klime potakao je znameniti francuski povjesničar Emmanuel Le Roy Ladurie, kada je 1967. izdao svoju znamenitu knjigu *Histoire du climat depuis l'an mil.*⁶ Sagledavajući implikacije koje su klimatska kretanja imala ne povijesna kretanja pokrenuo je čitav niz studija. Analiza klimatskih kretanja rekonstruirana je izučavanjem berbi grožđa, razdoblja malih ledenih doba, otapanja ledenjaka i promjenama u šumama. Studija donosi pregršt podataka o klimatskim kretanjima počevši od godine 1000. U tom smislu utjecaj njegove publikacije na ovu disertaciju, kao nadahnuće za temu istraživanja i metodološki predložak neosporan je. Modalitete istraživanja klimatskih promjena na svakodnevni život Le Roy Ladurie još je dataljnije objasnio u jednom kraćem, ali sadržajno nezaobilaznom članku *Il Clima: la storia della pioggia e del bel tempo.*⁷ Za istraživanje utjecaja klimatskih kretanja na svakodnevni život ljudi od velikog je značaja i knjiga Briana Fagana *The Little Ice Age: how climate made history, 1300-1850.* Utjecajem klimatskih kretanja na kretanje stanovništva obrađuju i David Herlihy, u članku *Clima e fonti*

---

⁴ A. Apollonio, „La carestia degli anni 1816 - 1817 nel litorale austro - illirico. Una introduzione“, *Quaderni Giuliani di Storia*, god. XXX, br. 1, 2009., 371-406.

⁵ M. Bertoša, „Lienteria cronica e Febbre consuntiva. La fame, il tifo petecchiale e la morte a Cittanova nel 1817“, *ATTI*, Rovinj- Trst 1988–1989., 181-195; Isti, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817. Istarski mikrokozmos i evropski kontekst*, Rad JAZU, knj. 445, Zagreb 1989.; Isti, „Treći jahač apokalipse. Istra u doba gladi i tifusa (1815 - 1818)“, *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002., 59-114.; Isti „Žitarica s agrarne margine. Formenton / grano turco ili turkinja u Istri od 17. do početka 19. stoljeća“, u: *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević. Zbornik radova povodom 70. rođendana*, Zagreb 2003., 145-155.

⁶ E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia. Storia del clima dall'anno mille*, Einaudi, Torino 1982

⁷ E. Le Roy Ladurie, „Il Clima: la storia della pioggia e del bel tempo“, u: *Fare storia*, ur: J. Le Goff, P. Nora, Einaudi, Torino 1981., 209 – 238.

*documentarie: commento illustrativo*⁸ te Pascal Acot u svojoj *Storia del clima*. U njegovom zaključku vidljivo je stajalište prema kojem klimatske oscilaciju utječu na primitivna ili preindustrijska društva. Što je društvo razvijenije to su i utjecaji klime na njihov život slabiji.⁹ Vrlo važan doprinos klimatološkim istraživanjima u prošlosti da je i Christian Pfister, u radu *I cambiamenti climatici nella storia dell'Europa. Sviluppi e potenzialità della climatologia storica*.¹⁰

Kod analize demografskih kretanja nezaobilazno je ime Massima Livija Baccija, koji je svojim egzemplarnim istraživanjima pružio povjesničarima i demografima metodološke smjernice u radu. Osobito ova konstatacija vrijedi za knjige *Alimentazione e popolazione*, u kojoj je Bacci analizirao suodnos prehrane i demografskih trendova. Druga značajna knjiga istoga autora jest *Introduzione alla demografia*, u kojoj se analiziraju demografska kretanja, ali i modaliteti istraživanja demografskih trendova.¹¹ Jednako kao i u slučaju Le Roy Ladurie utjecaj koji su navedene Baccijeve publikacije i metodološki okviri imali na ovu disertaciju neosporan je.

Osim određenog broja znanstvenih radova i knjiga koji se bave različitim aspektima koje ova disertacija stavlja u razmatranje važno je naglasiti značaj objavljenih radova u prijepisima. Između kronika koje su nastajale u Istri, zbog spomena na epidemiju tifusa u Rovinju valja naglasiti važnost Antonia Angelinija. Kao svjedok vremena zapisivao je najvažnije događaje koji su se zbivali u gradu. Danas se njegovi rukopisi *Compendio di alcune cronache di Rovigno* sastavljeni od sedam svezaka, ali i drugi rukopisi čuvaju u Gradscome muzeju u Rovinju. Hvale vrijedan bio je pothvat objavljivanja ovih rukopisa u integralnom prijepisu iz pera Giovannija Radossija i Antonia Pauleticha.¹² Među memoarskom i putopisnom

---

⁸ David Herlihy, u članku „Clima e fonti documentarie: commento illustrativo“, u: *Clima e storia: studi di storia interdisciplinare*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Franco Angeli, Milano 1984., 158-163.

⁹ P. Acot, *Storia del clima. Il freddo e la storia passata. Il caldo e la storia futura*, Donzelli, Rim 2011.

¹⁰ C. Pfister, „I cambiamenti climatici nella storia dell'Europa. Sviluppi e potenzialità della climatologia storica“, u: *Che tempo faceva? Variazioni del clima e conseguenze sul popolamento umano, fonti, metodologie e prospettive*, ur. L. Bonardi, Franco Angeli, Milano 2004., 37-38.

¹¹ M. Livi Bacci, *Popolazione e alimentazione*, Il Mulino, Bologna 1987.; M. L. Bacci, *Introduzione alla demografia*, Loescher Editore, Torino 1981.

¹² Radossi i Pauletich donose neobrađen, izvorni tekst Angelinijevih sjećanja, stoga će se u daljnjem tekstu koristiti njihova transkripcija. G. Radossi, A. Pauletich, „Compendio di Alcune Cronache di Rovigno di Antonio Angelini“, *ATTI*, vol. VI Rovinj-Trst, 1975-76. 245-374; Isti, „Repertorio alfabetico delle Cronache di Rovigno di Antonio Angelini“, *ATTI*, vol. VII, Rovinj-Trst 1976.-77., 279-363; Isti, „Un gruppo di otto manoscritti di Antonio Angelini da Rovigno“, *ATTI*, vol. VIII, Rovinj-Trst 1977-1978, 279-363.

građom osobito se ističe monografija o povijesti Rovinja, koju je još 1888. u Trstu objavio istarski talijanski povjesničar Bernardo Benussi, pod naslovom *Storia documentata di Rovigno*.¹³ Ova interdisciplinarna studija donosi pregršt korisnih informacija, koje se odnose na sve segmente svakodnevnog života, od političkog sustava, demografije, poljoprivrede pa sve do klime i bio raznolikosti. Valja spomenuti značaj publikacije Giuseppea de Brodmana, koji je kao svjedok vremena 1821. napisao opširni pregled političko ekonomskog stanja na austrijskoj obali.¹⁴

Upravo na tim temeljima potrebno je nastaviti rad na arhivskim vrelima, jer iako postoji određeni broj radova, ovaj dramatični fragment istarske prošlosti nije još do kraja rasvijetljen.

---

¹³ B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trst 1888.

¹⁴ G. de Brodmann, *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d'Istria della Dalmazia fù Veneta, di Ragusa e dell'Albania ora congiunti all'Austriaco Impero*, Venezia 1821.

II. DEMOGRAFSKI ASPEKTI KRIZE

Demografske su prilike u prošlosti često utjecale na društvene prilike, osobito u trenucima naglog porasta mortaliteta. Ovaj je rad usmjeren na tumačenje upravo jednog takvog povijesnog trenutka, u kojem je nagli porast smrtnosti direktno utjecao na društvena kretanja i svakodnevni život ljudi. Važno pitanje koje se nameće već na početku jest i koliko je kriza smrtnosti utjecala na demografski prirast i društvena kretanja u mjesecima i godinama nakon njena nestanka. Kako bi sagledali aspekte krize smrtnosti analizirat će se u kratkim crtama karakteristike stanovništva Rovinja prije pojave krize smrtnosti, ali i sagledati kretanje stanovništva i društvena kretanja po završetku krize. Općenito prva tri desetljeća XIX. stoljeća na području Rovinja i njegove okolice karakterizirana su postepenim nazadovanjem društvenih, ekonomskih i agrarnih prilika, što je dovelo i do stagnacije u demografskom rastu.

Poremećene klimatske prilike, vulkanska aktivnost i općenito zahlađenje temperatura dovele su u razdoblju koje dijeli 1813. i 1825. do propadanja uroda, što je onemogućilo stanovništvo u opskrbi namirnicama. Propadanje uroda vodilo je do gladi i tifusa, a ona je uzrokovala povećanje stope mortaliteta, osobito tijekom 1816./1817. Iako je kriza mortaliteta bila najizraženija 1817., mnogobrojni arhivski zapisi pokazuju da je za područje Rovinja i njegove okolice moguće govoriti o oscilacijskom ciklusu klimatskih prilika i povećanom broju pokojnika sve do 1825., nakon čega je zabilježeno razdoblje normalizacije. Nakon završetka tog turbulentnog razdoblja demografski su se trendovi stabilizirali, a broj stanovnika ponovno blago rastao.

Iako oscilacijski ciklus klimatskih kretanja započinje u Istri još početkom novoga vijeka, njegov utjecaj na svakodnevni život stanovništva najizraženiji je upravo u istraženom razdoblju, koje predstavlja kulminaciju višestoljetnih oscilacija klimatskih uvjeta. Sve ovo događalo se u razdoblju neposredno nakon završetka napoleonskih ratova, koji su financijski i fizički iscrpili provinciju. Prekid ekonomskog kontinuiteta tijekom nesigurnih godina bio je drugi značajan čimbenik pojave demografske i društvene kataklizme, koja se manifestirala u svom najtežem obliku i dovela do stanja sveopće bijede i gladi.

Povremene epizode značajnijih nestašica hrane zabilježene su u Istri 1709., 1711., 1713., 1740., 1755., 1762., 1763., 1782., 1788., 1789., i 1795.¹⁵ Uslijedilo je razdoblje osrednje

---

¹⁵ B. Schiavuzzi, „La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono“, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, sv. 3-4, Poreč 1889., 444 i dalje; M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817., *nav. dj.* 5.

dobrih žetvi i uroda, no ono nije dugo potrajalo. Istarsko je gospodarstvo sve do 1805. bilo u usponu. Ono će nakon te godine započeti svoju postupnu degradaciju. Iako su već tijekom XVIII. stoljeća zabilježene nestašice, one su bile ograničenog i lokalnog karaktera. Tek će tijekom 1816./1817. po prvi puta nakon velikih epidemija kuge u srednjem i novom vijeku Istra i Rovinj doživjeti krizu mortaliteta velikih razmjera.

Poznato i kao *malo ledeno doba*, razdoblje oštih zima i niskih temperatura u čitavoj je Europi trajalo do oko 1850. Osobito su hladna bila razdoblja između 1605.-1615., 1674.-1682., 1695.-1698., zime 1709. i 1740., a ponajviše razdoblje od 1770. do 1820.¹⁶ U europskoj su historiografiji posljedice velike krize gladi 1816./1817. odavno tema istraživanja povjesničara. Razmjeri ove krize bili su prisutni od Kine do Sjedinjenih Američkih Država, a gotovo da nije bilo zemlje u Europi u kojoj nije zabilježeno povećanje stope mortaliteta.¹⁷ Globalni klimatski utjecaj zahladnjenja temperatura 1816./1817. uočio je i znameniti francuski povjesničar Emmanuel Le Roy Ladurie u svojoj knjizi posvećenoj oscilacijama klimatskih prilika tijekom prošlosti.¹⁸

Oscilacije klimatskih prilika u razdoblju između 1813. i 1825., te velika kriza smrtnosti koja se tijekom 1817. zbila u Rovinju i selima njegove okolice nisu lokalno ograničen fenomen. Ritmovi mortaliteta ukazuju da se smrtnost uzrokovana oscilacijama klimatskih prilika proširila diljem Istre, Europe pa čak i izvan starog kontinenta, uzrokujući sveopći strah i nesigurnost. Cijene žitarica udvostručene su 1817. u Zapadnoj Europi u odnosu na one koje su postojale 1815., dok je u Habsburškoj monarhiji cijena žitarica porasla za sedam puta u odnosu na onu koja je postojala 1813./1814. Talijanska je povjesničarka Deana Sardi Bucci upozorila na rasprostranjenost krize diljem apeninskog poluotoka, osobito na području Veneta, Toscanе i Lombardije.¹⁹ Kriza je svoj doseg imala i u Francuskoj, Velikoj Britaniji pa čak i u Americi.²⁰

---

¹⁶ Brian FAGAN, *The Little Ice Age: how climate made history, 1300-1850.*, Basic Book, New York 2002.

¹⁷ Usp. John POST, *The Last Great Subsistence Crisis in the Western World*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1977.

¹⁸ E. LE ROY LADURIE, *Tempo di festa, tempo di carestia. Storia del clima dall'anno mille*, Einaudi, Torino 1982.; Isti, „Il Clima: la storia della pioggia e del bel tempo“, u: *Fare storia*, ur: J. Le Goff, P. Nora, Einaudi, Torino 1981., str. 209. – 238.

¹⁹ D. Sardi Bucci, „La crisi di mortalità del 1817 in Toscana“, *Ricerche Storiche*, vol. XIII, br. 2, Napoli 1983., 331-355.

²⁰ J. D. Post, „The Economic Crisis of 1816-1817 and Its Social and Political Consequences“, *The Journal of Economic History*, br. 30, 1970., 248.; B. Fagan, *La rivoluzione del clima - Come le variazioni climatiche hanno influenzato la storia*. Sperling & Kupfer, Milano 2001.; A. Apolonio, *La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale*

Cjelokupno stanovništvo bilo je pred velikim izazovom u kojem se moralo prilagoditi na novonastalo stanje. Primjerice, u švicarskom gradu Luganu poplave su tijekom 1816. bile stalne, dok se u planinama zbog hladnoća snijeg nije otapao. Veći dio seljaka zbog zadržavanja snijega nije mogao svoju stoku odvesti na ispašu, jer su travnjaci i u svibnju bili prekriveni snijegom i ledom. Opisano stanje izazvalo je znatnije povećanje stope smrtnosti.²¹ U milanskom kraju 1817. vladala je velika zabrinutost zbog hladnoća, nedostatka namirnica i visokih cijena hrane. Neprekidne jesenske kiše prikovale su seljake dalje od svojih polja u Francuskoj, Nizozemskoj, njemačkim zemljama i na Apeninskom poluotoku.²²

Klimatska su kretanja 1816./1817. bila izrazito abnormalna, zima je bila izrazito hladna, proljeća gotovo da i nije bilo, a ljeto je stiglo vrlo kasno. Početkom 1817. veći dio Europe bio je zatrpan snijegom, s temperaturama mnogo ispod ništice. Diljem Apeninskog poluotoka vijesti govore o oblačnom nebu tijekom gotovo čitavog ljeta, što je uz niske temperature loše utjecalo na urod.²³ Na granici njemačkih i švicarskih zemalja, zbog izgladnjelosti ljudi su pekli kruh od slame i piljevine, u Bavarskoj su zabilježeni slučajevi kada su ljudi jeli vlastite konje i pse, u Ugarskoj je dio ljudi jeo trule žitarice i strvine, dok se u Italiji i Irskoj naglo povećao broj prosjaka.²⁴

Stanje zahlađenja temperatura i propadanja uroda zabilježeno je i na području Rovinja, Kanfanara, Bala i Rovinjskog sela. Velike proljetne hladnoće i ljetne suše izazvale su slabije urode od 1813. pa nadalje. Najteže je stanje bilo 1816. i 1817., kada je urod gotovo u potpunosti propao, a stanovništvo počelo trpjeti veliku glad. Kako je poremećenim klimatskim prilikama prethodilo razdoblje nemira i stalnih vojnih akcija uslijed napoleonskih ratova u istraženom su razdoblju bili ispunjeni uvjeti za nastanak demografske krize. Stalni naponi u uzdržavanju vojnih trupa, nametnuti ratni porezi, kao i upadi stranih flota u luke doveli su Rovinjsku u iznimno težak položaj. Dakako da su prethodna dva razloga glavni čimbenici nastanka demografske krize i povećanja stope mortaliteta. No, u rovinjskom slučaju valja napomenuti da je stanje

---

Austro-Illirico, *nav.dj.*, 373.; F. Gallina, „Gli anni del vulcano. Le conseguenze dell'eruzione del Tambora (1815) nei distretti di Padova, Camposampiero e Piazzola sul Brenta“, *Alta Padovana*, br. 17/18, 2012., 42-61.

²¹ G. Mondada, „La carestia degli anni 1816-1817“, *Scuola Ticinese*, br. 78, 1979., str. 14.

²² John D. POST, „The Economic Crisis of 1816–1817 and Its Social and Political Consequences“, *The Journal of Economic History*, br. 30, 1970., str. 248.-250.

²³ F. Gallina, „Gli anni del vulcano. Le conseguenze dell'eruzione del Tambora (1815) nei distretti di Padova, Camposampiero e Piazzola sul Brenta“, *Alta Padovana*, br. 17/18, 2012., str. 42.-61.

²⁴ J. D. POST, „Famine, mortality, and epidemic disease in the process of modernization“, *Economic History Review*, br. 29, 1976., str. 14.-37.

opskrbe namirnicama bilo dodatno otežano činjenicom da ni u najboljim godinama urod s polja nije mogao biti dostatan za prehranu brojnog gradskog stanovništva od 8863 duša pa je ovisan položaj bio otegotna okolnost tijekom krize 1816./1817.

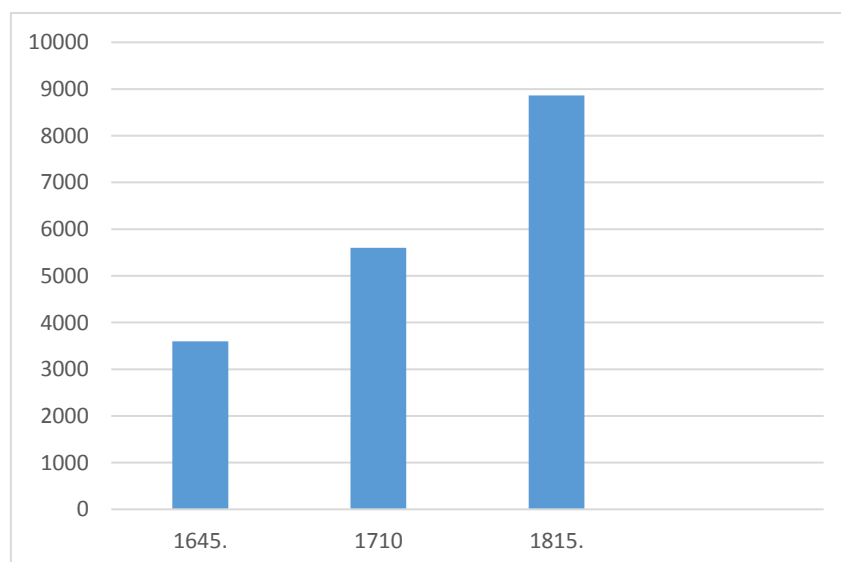
Kada se govori o povijesnoj demografiji ne smijemo zanemariti ni utjecaj koji su na kretanja u prošlosti imali dostupnost i kvaliteta plodne zemlje. Plodne je zemlje na Rovinjštini bilo malo, a rudimentarni načini njene obrade zasigurno nisu doprinosili razvoju poljoprivrede, osobito tijekom kriznih godina, kada je urod bio vrlo slab. Veći se dio žitarica uvezio iz poljoprivredno razvijenijih Furlanije ili Venecije, a svega manji dio sa susjednih područja. U ranijim razdobljima postojao je gradski fontik, koji je osiguravao opskrbu hrane u slučaju nestašica. Kako je rovinjski fontik ukinut 1810., gradske su vlasti u trenutcima nastupanja nestašica 1816./1817. ostale bez zadnje linije obrane te nisu bile u stanju nositi se s rastućim problemom gladi.²⁵ Spletu nesretnih okolnosti koje su utjecale na pojavu gladi nadopunjuje nebriga države, čija je pomoć u rovinjskom primjeru u potpunosti izostala.

Doba ekonomskog i demografskog napretka Rovinj je doživio u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Tijekom posljednjih desetljeća Mletačke vlasti gradska se ekonomija sastojala od prodaje maslinova ulja, usoljenih sardela i kamena. Rovinjski su trgovci imali vrlo raširenu trgovačku mrežu te trgovali diljem Jadranskog mora. Slično je bilo i sa demografskim kretanjima. Razvitak ekonomije doveo je i do demografskog rasta, pa usprkos vrlo fragmentarnim i oskudnim demografskim izvorima sa sigurnošću znamo da se broj stanovnika grada tijekom XVIII. stoljeća znatno povećao. Gradsko stanovništvo brojalo je 1645. 3600, a već 1710. 5600 stanovnika.²⁶ Njihov se broj znatno povećao kroz XVIII. stoljeće pa je grad 1815. brojao 8863 stanovnika.

---

²⁵ O ukidanju fontika vijest donosi: B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, nav. dj., 222-235.

²⁶ *Istria nel tempo*, Centro di ricerche storiche, Rovinj 2006., 344.

Grafikon 1: Stanovništvo Rovinja 1645., 1710. i 1815.

Izvor: *Istria nel tempo*, Centro di ricerche storiche, Rovinj 2006., 344.; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

Prema iznesenom grafikonu vidljivo je da je stanovništvo grada raslo. Nastupanjem agrarne i demografske krize takav će rast nakon 1817. biti naglo prekinut, a kasnije usporen.

Francuski povjesničar Pierre Goubert tvrdio je da se kroz povijest ciklički javljaju razdoblja velike smrtnosti, koja je nazivao *demografske katastrofe*.²⁷ Kada se takva situacija ponovi nekoliko godina uzastopce namirnice počinju oskudijevati, a cijene rastu, što često dovodi do demografskih kriza. Upravo je u rastu cijena Goubert vidio ključni razlog pojavljivanja oskudica i mortaliteta. Goubertovu tvrdnju možemo potvrditi na primjeru Rovinja, gdje su namirnice počele oskudjevati još 1813. pa su njihove cijene 1817. bile čak tri puta veće od cijena istih namirnica zabilježenih 1805.²⁸

Michael W. Flinn smatra da je glavni uzrok povećane smrtnosti upravo nedostatak namirnica, koji se pretvarao u glad.²⁹ Smanjene količine prehrambenih resursa generirale su trend malnutricije, što se negativno odrazilo na ljudski organizam. Zdrava logika nalaže da je svakom čovjeku potrebna dnevna količina kalorija i hranjivih tvari, a njih tijelo može dobiti jedino pravilnom ishranom. Ipak, kada je riječ o direktnom utjecaju koji nutritivni stres ima na povećanje mortaliteta talijanski demograf Massimo Livi Bacci izražava sumnju. U knjizi *Alimentazione e popolazione* ponudio je shemu prema kojoj je vidljiv utjecaj prehrane na razvoj

²⁷ P. Goubert, *L'ancien régime. La società, i poteri*, Jaca Book, Milano 1999., 52.

²⁸ HR – DAPA – 41, Namirnice, Prehrana, 9. 1. / 15. 12. 1817., 5/463, Kutija 140.

²⁹ M. W. Flinn, *Il sistema demografico europeo 1500-1800*, Bologna 1983., 71-96.

određenih bolesti. Smatra kao je samo u jednoj trećini slučajeva takav utjecaj direktan, dok je kod bolesti poput tifusa ova veza nesigurna.³⁰ Ovdje dolazimo do zaključka prema kojem su dugotrajne nestašice dovodile stanovništvo do prilagodbe na slabije unošenje namirnica u organizam. Ipak, ovakva teorija ne tumači perspektivu u kojoj se naglo pojavi kratkotrajna, ali vrlo izražena nestašica. Mehanizme funkcioniranja takvih nestašica opisao je Miroslav Bertoša, koji smatra kako postoje kratkotrajna i okultna glad. Okultna glad manifestira se dugotrajnim unošenjem nedovoljne količine namirnica i na nju se organizam prilagodi. Mnogo veću opasnost po život ljudi predstavljala je privremena glad. Organizmi naučeni na unos određene količine hranjivih tvari, minerala i vitamina našli bi se tako u iznimno složenoj situaciji, koja je najčešće vodila u smrt.³¹ Matična knjiga umrlih Rovinja ukazuje, da se u istraženom razdoblju, a osobito 1816./1817. stopa smrtnosti uzrokovana glađu povećala. Iako u čitavom istraženom razdoblju nalazimo česte upise koji svjedoče o gladovanju, upravo je 1816./1817. ova pojava doživjela svoj vrhunac. Glad je u Rovinju bila toliko izražena da je ona kao uzrok smrti upisana i uz imena najimućnijih obitelji koje su živjele u gradu.

Fernand Braudel upozorio je da su stanovnici gradova tijekom prošlosti bili u nepovoljnijem položaju u odnosu na seosko stanovništvo. Nastupanjem kriza stanovnicima gradova jedina je mogućnost bila prosjačenje i u konačnici gotovo sigurna smrt.³² Stanje u Rovinju možemo usporediti s razmišljanjima koje je iznio Braudel. Razlog tome valja tražiti u činjenici da seosko stanovništvo samo proizvodi hranu, dok se u gradovima dio stanovništva oslanja na kupovinu namirnica. Ipak, istarski primjer tijekom 1816./1817. ukazuje da je i seosko stanovništvo u okolici grada imalo značajnijih problema u opskrbi namirnicama. Izražene nestašice 1815., 1816. i 1817. vodile su u racionalizaciju konzumiranja namirnica pa su i biološke sposobnosti čovjeka doživjele snažan udarac.

Valja naglasiti i još jedan važan element koji je pridonio povećanju nastanku krize mortaliteta, a to je truljenje i loše skladištenje hrane. Europske su civilizacije XIX. stoljeća konzumirale u najvećoj mjeri žitarice, odnosno one proizvode koje danas smatramo zdravom prehranom. No, upravo su žitarice sklone propadanju usred poremećenih klimatskih uvjeta, kakvi su se u Istri ciklički događali gotovo svake godine između 1813. i 1825., a to je uzrokovalo i povećanje probavnih smetnji, kao i pojavu egzantematičnog tifusa.

---

³⁰ M. Livi Bacci, *Popolazione e alimentazione*, Il Mulino, Bologna 1987., 64-68.

³¹ M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817. *nav. dj.*, 13; C. M. Cipolla, *Storia economica dell'Europa pre-industriale*, Bologna 1974., 18

³² F. Braudel, *Struktura svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb 1992, 67-73.

Poremećaji koje su oscilacije klimatskih prilika izazvale zahvatile su nepripremljeno stanovništvo Rovinja. Velik dio stanovništva zapao je u najveću bijedu. Broj umrlih ubrzo je počeo rasti, na što ukazuju matične knjige.³³

Analizirajući matične knjige izvire potreba za analizom uzročnika smrti, koji su često nedorečeni i nejasni. Kada govorimo o upisima u rubriku *causa mortis* valja postaviti pitanje o stručnosti ljudi koji su u matične knjige upisivali podatke, odnosno njihova moć i sposobnost prosudbe uzroka smrti. Upise su u matične knjige upisivali svećenici i kanonici, a ne liječnici. Medicinsko je znanje spomenutih upisničara u prvoj polovici *ottocenta* bilo ograničeno, stoga su se oslanjali na vidljiv uzrok ili bi razgovorom s članovima obitelji pokušali saznati korisne podatke o načinu i vremenu smrti. Najčešće bi po dolasku u kuću kanonici postavljali pitanja o simptomima koje je pokojnik pokazivao prije smrti te prema tome sastavili upis u rubriku *morbus seu causa mortis*. Medicina ovog vremena bazirala se na općim zapažanjima o ponašanju bolesnika više nego o patologiji bolesti. Za detaljnija znanja o uzrocima smrti trebalo je učiniti patološku analizu pokojnika, stoga zapisani podatci u matične knjige daju više podatke o simptomima uočenih kod svakog pokojnika, nego medicinski utvrđene uzroke. No, i takvi zapisi omogućuju uvid u uzroke smrti u drugom desetljeću XIX. stoljeća. Stoga uzročnike upisane u rovinjsku matičnu knjigu valja uzeti s dozom znanstvene kritičnosti, jer kako je moguće utvrditi da je netko zasigurno skončao od tifusa, ukoliko njegovo tijelo nije bilo podvrgnuto patološkoj analizi nakon smrti. Također iz upisa u matičnu knjigu umrlih nedovoljno jasno možemo uvidjeti koliku razinu pothranjenosti su stanovnici grada trpili. Potvrdu o postojanju gladi nalazimo i u drugim pisanim izvorima pa je analiza u tom smislu lakša. No, gladovanje je vrlo individualna kategorija, a smrti uzrokovane njome vrlo su vjerojatno bile povezane i s uvjetima života, vrstom poslova koje je pojedini stanovnik obaavljao i drugim čimbenicima.

Matične knjige umrlih donose mnogobrojne izraze koje nije uvijek lako prevesti modernim medicinskim rječnikom. Samo uz značajniju dozu znanstvenog opreza možemo uzročnike iz matične knjige umrlih raspoznati i djelomično prevesti današnjim rječnikom. Naziv *febre maligna* ili *petecchie* odnosi se na pjegavac ili egzantematični tifus, *inedia* označava gladovanje, *consumptionis i debilitas* odnose se na iscrpljenost, *hydrops* označava gladovanje, *vermes* crve nametnike, *dissenteria* proljev, a *febris gastrica* gastičku vrućicu, koji su ujedno i najčešći uzročnici smrti upisani za Rovinj.³⁴ Povremeno matična knjiga donosi i

---

³³ HR – DAPA – 41, Namirnice, Prehrana, 9. 1. / 15. 12. 1817., 5/463, Kutija 140.

³⁴ Usp. M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817. nav. dj., 23.

rahitis, odnosno nedostatak vitamina D, koju valja povezati s nezdravim uvjetima života stanovnika koji su živjeli u derutnim kućama punim vlage. Klasifikacija uzročnika smrti s početka XIX. stoljeća problematična je iz razloga jer se naše poimanje bolesti i uzroka smrti temelji na mikrobiologiji, znanstvenoj disciplini koja početkom XIX. stoljeća nije postojala.

II. 1. Početak demografske krize

Na rovinjskom su teritoriju zbog oscilacija klimatskih prilika nakon 1812. zabilježeni slabiji urodi od uobičajenih. Dio stanovništva zapao je iz tog razloga u ekonomske teškoće. Kako su urodi s rovinjskih polja bili slabašni već 1813. i 1814. bijeda i neimaština počele su se polako, ali sigurnim koracima širiti gradom. Pozitivni demografski trendovi i uobičajen broj pokojnika matične knjige bilježe sve do 1812. Do te godine uobičajeno se bilježilo oko 200 pokojnika. Povećanje broja pokojnika bilježi se u Rovinju već 1813. i 1814. Godine 1813. upisano je u rovinjsku matičnu knjigu umrlih 306 pokojnika, a 1814. 308. Kada je snažna i nezapamćena tuća tijekom lipnja 1813. zahvatila grad, uništila je većinu uroda, uzrokujući time nestašicu namirnica. Već se te godine bilježe i značajnije proljetne hladnoće, koje su bile nepogodne za kvalitetan urod. Povećanje broja pokojnika 1813. i 1814. najizraženije je u drugom dijelu godine, kada je namirnica počelo nedostajati. Kanonici prilikom upisa uzroka smrti u matične knjige upravo od 1813. sve češće spominju glad. Bolje stanje nije bilo ni 1814. kada su urodi drugu godinu za redom bili dosta slabiji od uobičajenih, čemu su uzrok bile hladnoće tijekom proljeća i ljetna suša. Iako ni 1813. ni 1814. ne možemo govoriti o velikoj krizi smrtnosti, već o njenom povećanju, važno je naglasiti kako je upravo tih godina počelo slabljenje organizama mnogih stanovnika grada, što je otvorilo put značajnijem povećanju stope smrtnosti kasnijih godina. Stopa smrtnosti iznosila je 1813. 34,52%, a 1814. 34,75%.

Namirnica je u gradu bilo sve manje, što je već početkom 1815. dovelo do potrebe za racionalizacijom i njihovim pažljivim trošenjem. Stanovništvo je zbog nedostatka namirnica počelo konzumirati manje količine hrane čime je biološki oslabljeno. Spomenuta situacija bila je vrlo pogodna za nastanak krize mortaliteta.

Da su poremećene klimatske prilike i razdoblje propadanja gradske ekonomije uslijed napoleonskih ratova bili glavnim uzrokom pojave krize mortaliteta ukazivali su već i suvremenici. U ovom su smislu za shvaćanje modaliteta nastanka krize gladi u Rovinju osobito važna zapažanja župnika Andree Rocca, koji je u više navrata upozoravao gradske vlasti na rastuće probleme koje zahvaćaju Rovinj. Ratovi i društveni nemiri koji su imali za cilj uspostavu i učvršćivanje vlasti Austrijskog carstva uvelike su štetili trgovini. Nesigurna

vremena su na polju trgovine oduzela Rovinju, prema izračunu rovinjskog župnika Andree Rocca više od četiri milijuna fiorina, samo tijekom 1815. Osim toga zbog čestih sukoba i nesigurnih vremena stanovništvo je izgubilo trgovački duh, što ga je dovelo na prosjački štap. Ribarstvo, koje je oduvijek bilo jedan od stupova ekonomije grada nije te godine donijelo dovoljno ulova, a trgovina je zbog nesigurnosti bila paralizirana.

Rovinj je tijekom 1815. vrvio siromašnim prosjacima, koji nisu imali posla ni ikakve zarade kojom bi prehranili sebe i svoje siromašne obitelji. Zbog neimaštine mnogi su stanovnici grada bili prisiljeni po niskim cijenama prodavati sve vrijedne predmete koje su posjedovali. Žene su prodavale razne predmete iz kuće strancima kako bi prehranili obitelji, a mnogi su prodavali čak i krevete kako bi preživjeli.³⁵

Zbog slabog uroda uzrokovanog snižavanjem temperatura namirnica je bilo vrlo malo. Nedostatak namirnica se manifestirao u svom najtežem obliku, jer je velik dio stanovništva bio prisiljen prosjačiti po ulicama moleći za jednu krišku kruha.³⁶ Tri četvrtine stanovništva nije imalo ni za osnovne namirnice, koje bi zadovoljile osnovne ljudske potrebe. Zapisao je župnik Rocco kako: *tri četvrtine stanovništva pate u potpunosti bez sredstava za zadovoljiti najosnovnije prirodne potrebe, uz groznu perspektivu još gorih dana, jer mora proći još pet punih mjeseca do nove berbe i svaki dan povećava se siromaštvo i glad...*³⁷ Siromaštvo je malo pomalo postalo sveopće diljem grada, a broj bijednika drastično se povećavao.³⁸ Nestašice namirnica i slabi urodi bili su dakle generatorom pojave gladi, a ona se ubrzo pretvorila u krizu smrtnosti.

Dakako da navodi o jednoj kriški kruha ukazuju na malnutriciju, jer je odraslom čovjeku potrebno daleko više za normalno funkcioniranje organizma. Ovako mala količina hrane nudila je organizmu mogućnost da preživi, nikako da obavlja težak fizički rad na polju. Iz tog razloga mnogi poljoprivrednici nisu bili u stanju obrađivati zemlju i brinuti se o svojim poljima, što je samo pogoršalo stanje u narednim godinama. Danas hrana siromašnih, kruh je u tim kriznim godinama istarskom seljaku izgledao kao nedostižan luksuz. Imaginarij o važnosti kruha, tada više nego ikad dobivao je na važnosti. Rovinjski primjer ukazuje da je tijekom istraženih godina

---

³⁵ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

³⁶ Na istome mjestu.

³⁷ *...tre quarti della popolazione languiscono affatto sprovveduti dei mezzi per sodisfare le richieste più imperiose della natura, i primitivi bisogni della vita colla terribile prospettiva di giorni ancor più dolorosi, giache devono passare ancora cinque interi mesi sino alla nuova raccolta, e ogni giorno cresce la povertà e la fame.* Na istome mjestu.

³⁸ *Così la povertà divenne a poco a poco universale;* Na istome mjestu.

gladno stanovništvo u nedostatku brašna pšenice pravilo kruh od smrvljenih maslinovih koštica, trave pa čak i pepela.³⁹

Veliku bijedu koja se proširila gradom dokazuje i činjenica da je jedan dio ljudi sveden na prosjački štap u tolikoj mjeri da su njihova djeca po čitave dane bila zatvorena u svojim domovima zbog potpune golotinje. U vremenima kad je održanje života bilo na rubu vrlo je teško zamisliti da su si mase mogle priuštiti novu odjeću. Jedini način odijevanja bilo je prikrivanje vrećama u koje se inače ubirao urod. No, činjenica da su se ljudi prikrivali vrećama za urod ukazuje i da je urod rovinjskih seljaka bio izrazito loš pa je dio njih u potpunosti odustao od berbe.

Osobito potresno pismo u kojem su gradska uprava i načelnik Francesco Liudi upozoreni na loše stanje koje je vladalo u Rovinju poslao je 1. veljače 1815. spomenuti župnik. *Vjerujem da bih prevario dužnosti moje službe kada vam ne bih iznio užas jedne slike koja je vjerodostojna, jednako tako i dirljiva. Vi zasigurno znate kolike su grozne stvari zahvatile nedavnih godina ovo stanovništvo, u tolikoj mjeri da su u potpunosti zasjenile sjaj na kojeg ju je podigla prirodna industrija ovih stanovnika. Zasigurno znate da su posljednji ratovi, već svedeni na sustav, oduzeli trgovini ove mornarice brojčano 4 milijuna fiorina, prema najumjerenijim izračunima, i da zbog toga ovaj nesretni kraj od 10000 stanovnika, koji je osim toga bez resursa zbog izrazito limitiranog teritorija, sterilan po prirodi, i pogođen naknadnim nevoljama uronjen u najodlučniju bijedu, najveće siromaštvo. Kako bih vas upoznao na prvi pogled dovoljno je znati da je jedna vrlo upadljiva copia d'oro ženski ornament prodana po jako niskoj cijeni strancima, koji su od toga napravili bakar za špekulacije: da je svakog dana po gradu na prodaju čak i namještaj najpotrebniji obiteljima: da jedan veliki broj siromašnih, onih koji nemaju ništa idu prosjačeći po svim kontradama za jednu krišku kruha po cijele dane: ali to nije sve. Navečer se čuju pritužbeni povici po svakom kutku, a oni ne znače ništa drugo nego da mnoge glave obitelji, mnoga nedužna djeca koja su cijeli dan zatvorena u njihovim domovima zbog potpune golotinje i koje užas nesretne gladi gura da po noći traže nesigurnu pomoć, pokriveni samo vrećom i pokojom lijepom uspomenom? Koliki od ovih, svedenih na patnju od zakrčljale gladi su od mene bili spašeni od neizbježne smrti, nudeći tim nesretnicima obrok uz moje ekonomske restrikcije? Koliki ipak su već umrli, jer je meni bilo nemoguće ponuditi im sklonište od mnogih potreba kojima su zahvaćeni? Koliki još neće umrijeti ubrzo iz razloga jer glad napreduje divovskim koracima? Gospodine načelniče! Ja vam tvrdim da je*

---

³⁹ Na istome mjestu. Slično je za područje župa srednje i sjeverne Istre uvidio i Miroslav Bertoša. M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817., nav. dj., 49.

*neminovan strašni pokolj: smrt ne može a da ne presječe život mnogih nesretnika, kojima sve više nestaje sredstva za se prehraniti. A da je to istina, Vi znate da posjednici imaju jedva čime pružiti slabu prehranu vlastitim obiteljima: da obaveze cenzusa u principu kasne: da recipročne civilne akcije i razlozi su jednaki: da ulov sardela nije bio od nikakve koristi: da je trgovina, desna ruka ovog poduzetnog stanovništva trenutno paralizirana, iz razloga jer su joj posljednji ratovi oduzeli vitalnost. Vi vidite, gospodine načelniče da je sve pasivno, sve oduzimanje i da mnoge obitelji idu velikim koracima postati najbrojnija klasa siromašnih i indigentnih. Prije nego se dogodi taj univerzalan pokolj, ja se požurujem gospodine načelniče moliti vas u ime čovječanstva i religije da molite za očinskim kurama vlade, one iste koja je nametnula tu neimaštinu, ali vjerna populacija, nada se da će mudri savjeti znati pronaći sredstva za popraviti toliku nesreću koja joj prijeti., dok se fondovi ove kongregacije za potrebite koji su lijepo ispražnjeni ne mogu suprotstaviti tolikim imponentnim potrebama cijele brojne populacije siromašnih i prosjaka.*⁴⁰

---

⁴⁰ *Crederei di tradire i doveri del mio Ministero, s'io volessi risparmiarle Sig. Podestà, l'orrore d'un quadro quanto verace, altrettanto commovente. Ella ben sà quante atroci circostanze percossero da pochi anni questa popolazione, fin da eclissarne totalmente quello splendore a cui l'aveva innalzata la naturale industria di questi abitanti. Le sarà pur noto, le ultime guerre, già ridotte a sistema, sottrarono a commercio di questa marina 4 milioni di fiorini in numero secondo i calcoli più moderati, e che per conseguenza quest'infelice paese di 10 mila anime, d'altronde privo delle risorse del suo territorio limitatissimo, sterile per natura, e bersagliato da successive disgrazie, trovar sin immerso nel più deciso squallore, nella più lagrimevole povertà. Per conoscerla a colpi d'occhio basti sapere che una vistosissima copia d'oro ornamento donnesco, fu' alienata a vilissimo prezzo agli stranieri che ve ne fecero un rame di speculazione: che tutti i giorni girano in vendita per la città le suppellettili anche più necessarie alle famiglie: che un' immenso stuolo di poveri, di cenuosi, di semignudi van mendicando per ogni contrada un tasso di pane a tutte le ore del giorno: ma questo non è tutto. Quei notturni lamentevoli clamori, che s'odono per tutti gli angoli che altro significano, se non tanti Capi di famiglia, tanti innocenti bambini, che stanno tutto il dì racchiusi nelle loro abitazioni per la totale loro nudità, e che l'orror della fame più desolante li spinge di notte a procurarsi un'incerto soccorso, coperti sol di sacco, o di qualche lacero cencio? Quanti di questi, ridotti a languire di stentata fame furono da me sottratti pel momento da irreparabile morte, prestando a questi sventurati tenne alimento attese le mie ristrettezze economiche? Quanti però non sono già morti, per rendersi a me impossibile un proporzionato riparo a tanti bisogni che li affliggono? Quanti più non morrano in appresso giacchè la fame v'è progredendo a passi di gigante? Sig. Podestà! Io posso assicurarla, ch'è imminente un orribile strage: la morte non può a meno di non troncane la vita stentata di tanti infelici, che si veggono sempre più mancare i mezzi di sussistenza. E che ciò sia vero, Ella Sà che i possidenti hanno appena con che somministrare scarso alimento alle proprie famiglie: che li obblighi censuari sono generalmente arretrati: che le azioni reciproche civili, e le ragioni le sono del pari: che la pesca delle sardelle non fù di veruna risorsa: che il commercio, braccio destro di questa industriosa popolazione e' attualmente paralizzata, giacchè le ultime guerre gli tolsero tutta la sua vitalità. Ella già vede Sig. podestà che tutto è passivo, tutto sottrazione, e che le famiglie*

Gradsko je stanovništvo kako vidimo iz citiranog pisma svedeno na veliku bijedu. Odmah po primitku pisma gradske su vlasti pokušale nagovoriti bogatije obitelji da dio svojih sredstava daju za pomoć siromašnim. Ipak, pokušaji da se pomogne najugroženijima propali su. Naime, siromaštvo se proširilo u tolikoj mjeri da su i imučnije obitelji imale teškoća.

Kako je urod sa polja bio nedostatan gradska je uprava Rovinja pokrenula inicijativu kojom se predviđalo da bi se stanovnici trebali više hraniti srdelom. Ideja sama po sebi nije bila loša, međutim osnovni je problem bio da je pomorsko gospodarstvo bilo u lošijem stanju u odnosu na razdoblje između 1800. i 1805, kada je ribarstvo cvjetalo. Ulov sardela bio je vrlo slab, stoga ni ribe nije bilo dovoljno za ishranu 8863 gladnih usta u gradu.⁴¹

Koliko je stanje u Rovinju zbog nedostatka namirnica bilo teško ukazuje i zapis koji govori o primanju kod načelnika 15. ožujka 1815., tijekom kojeg je zbog nestašica zatražena subvencija za neke od osnovnih namirnica. Prema izračunima smatralo se da namirnica u Rovinju ima jedva za tri mjeseca, stoga se tražila subvencija u količini od 1500 staja pšenice, 2000 staja raži, 2500 staja kukuruza i 6000 laktova platnenog materijala.⁴² Zbog lošeg stanja stanovnika grada tražila se za tu godinu i egzempcija zemljišne steure.⁴³

Jedan od aspekata pojavljivanja i širenja krize gladi u istraženom razdoblju bila je i slaba briga provincijskih vlasti za potrebe stanovništva. Uz dosad spomenute razloge za nastanak krize smrtnosti pobrinula se i činjenica da je pomoć države u potpunosti izostala. Da je tome tako ukazuje činjenica da iako su gradske vlasti spomenute zahtjeve o subvenciji namirnicama proslijedile vladi u Trst, pomoć za tu godinu nije stigla. Gradska je vlast i nakon ovog pokušaja

---

vanno fra tante a gran passi a popolare la classe preponderante de' poveri, e dagli indigenti. Pria che succeda quest'universale sfacelo, io mi affretto Sig. Podestà a supplicarla in nome dell'umanità, e del religione a voler umiliare alle paterne cure del Governo lo stesso attuale che afflisce questa miseria, ma fedele popolazione, sperando che i Sapientissimi consigli di lui sapranno trovare il mezzo anche riparare a tanta sciagura che la minaccia, mentre i fondi di questa Congregazione della Carità che sono ben' esauriti non possono che in minima parte far fronte a tanti imponenti bisogni d'un intero numerosissimo popolo di poveri, e mendici. HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

⁴¹ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

⁴² *La sovvenzione*

- a. *in mille-cinque-cento-1500 staja di frummento,*
- b. *in due mille staja di segalla,*
- c. *in due mille cinque-cento staja di frumentone,*
- d. *in sei mille – 6000 – Brazza di Jella Carnizza, o sia Canavazza; Na istome mjestu.*

⁴³ *L'esenzione dalla steura fondiaria ed altre prestazioni gravose almeno per l'anno corrente. La riduzione del prezzo de Sali alla rinfusa, che viggevano all'epoca 1805.* Na istome mjestu.

upozoravala na teško stanje bijede i glad te ponovno tražila pomoć u žitaricama za stanovništvo, pišući kako *Istina je jednako tako da najveći dio stanovništva propada u potrebama i lako je predvidjeti da će tijekom zime biti nesretna žrtva gladi i neimaštine*.⁴⁴ No, ni nakon novog pokušaja pomoć nije stigla. U sveopćoj nestašici koja je zahvatila grad, ulje i vino bili su jedini proizvodi kojih je bilo dovoljno za duže vrijeme, iako u puno manjim količinama nego prethodnih godina. Bili su to dva glavna izvora zarade za mnoge u gradu pa je njihov slabiji urod također utecao na siromašenje i širenje bjede.

Neodrživost situacije vidljiva je i u novom pismu župnika Andree Rocca, u kojem upozorava da upisi u matične knjige pokazuju tendenciju povećanja broja smrti od gladi, što mogu posvjedočiti i liječnički izvještaji. Zapisao je župnik Rocco kako: *Otkada je ovaj grad već mnogo godina postao metom ratova i nestašica, nalazi se trenutno ovijen u gotovo univerzalnoj pustoši i bijedi, zbog toga mnogi siromašni prosjaci kada ne mogu pronaći s čime nahraniti tanku nit života, bivaju podvrgnuti najgoroj gladi, kao što to ukazuju liječnička svjedočanstva zabilježena u matičnoj knjizi umrlih*.⁴⁵

Opisano stanje bijede i gladi u izvorima potvrđuju i podatci iz matičnih knjiga. Tijekom 1815. najviše je smrti zabilježeno u rujnu i listopadu. Kako je pred kraj godine počelo nestajati hrane tako se i smrtnost povećavala. U prvom dijelu godine probavne su smetnje bile najčešćim uzrokom smrti, ali su kanonici već od rujna počeli bilježiti stanja koja svjedoče o gladovanju pokojnika. Dio stanovništva zapao je zbog degradacije poljoprivrede u najtežu bijedu. Svjedoči o tome i zapis župnika Rocca iz 31. siječnja 1815. U matičnu knjigu umrlih zabilježio je tog datuma kako je nakon trinaest dana jakih bolova u prsima i izgladnjelosti pronašao na goljoj slami Zvaneta. Uzrok smrti bila je iznimna bijeda i surovost godišnjeg doba.⁴⁶ Ekstremna bijeda bila je uzrokom smrti Mihaele, žene Zvaneta Ragusa 13. siječnja, u četiri sata ujutro.⁴⁷ O stanju bijede stanovnika svjedoči i smrt Zvaneta Forni, koji je 9. ožujka skončao od gladi, nakon što

---

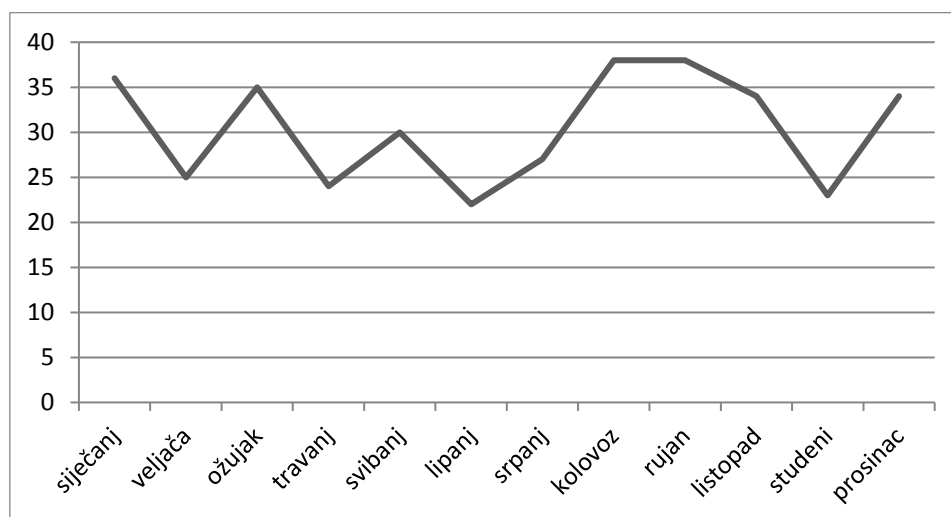
⁴⁴ *...ma è vero altresì che la maggior parte di questa popolazione languisce nel bisogno, ed è ben facile di prevedere che nella invernale Stagione sarà vittima infelice dalla fame, e dalla miseria.* HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

⁴⁵ *Qualmente questa città resa da molti anni il bersaglio delle guerre e delle carestie, trovasi attualmente avvolta nello squallore, e miseria pressocche universale, per cui tanti poveri mendici non trovando più con che alimentare un debole filo di vita, vanno a soccombere al rigor della fame la più feroce, come ne fan testimonianza le fedi mediche registrate nel libro Parrocchiale de Morti.* Na istome mjestu.

⁴⁶ *Dopo tredici giorni di male acuto di petto in estrema miseria di governo, e sulla nuda paglia, fu da me visitato e trovato in bisogno all'istante de SSmi Sacramenti, morì in giorni 14 di male senza aiuti di vitto, ne riparo dall'inclemenza della stagione.* HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816., list 79.

⁴⁷ *in istato di estrema miseria morì alle 4 di mattina per supposta astemia senza medica assistenza;* Isto, list 76.

je više godina živio u bijedi.⁴⁸ Vidljivo je dakle iz matične knjige umrlih da su od druge polovice 1815. sve češće upisani uzroci smrti koji upućuju na stanje izgladnjelosti. Njih svakako treba dovesti u vezu sa stanjem bijede, uzrokovanom propadanjem uroda i degradacijom trgovinske razmjene, koja se proširila u gradu, a koju u svojim pismima opisuje župnik Rocco. Te je godine sveukupno upisano 356 pokojnika. Radi se o povećanju broja pokojnika u odnosu na uobičajeno zabilježene vrijednosti, jer je u Rovinju prosječno godišnje umiralo nešto više od 200 ljudi. Stopa mortaliteta iznosila je 1815. 40,16%, što je znatno povećanje u odnosu na stopu smrtnosti zabilježenu u Rovinju u posljednjim godinama mletačke vlasti, kada je ona prema istraživanjima Miroslava Bertoše iznosila između 20 i 25%.⁴⁹ Već iz povećanja stope smrtnosti vidljivo je da su demografski ritmovi bili narušeni te da je tijekom 1815. njihova deformacija bila znatna.

Grafikon 2: Umrli u Rovinju po mjesecima 1815.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816. i HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Da je uzrokom povećanja stope smrtnosti u Rovinju 1815. bila glad ukazuje i mjesečna raspodjela pokojnika, prema kojoj se krivulja smrtnosti povećava pred kraj godine. Smrtnost se dakle povećala nakon loše berbe i žetve. Da je tome tako potvrđuju i pisma s molbama za pomoć radi bijede, gladi i nestašice namirnica koju su istih mjeseci stizale na adresu gradske uprave.

Zbog slabosti organizma među pogođenijima u slučaju pojave gladi nalazili su se novorođeni i djeca. U godinama intenzivnih epidemija gladi nutritivni stres kod majki može

⁴⁸ *Da piu anni miserabile mori di volvolo e di fame*; Isto, list 83.

⁴⁹ M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817. nav. dj., 13

uzrokovati nestanak mlijeka za dojenje. Nerijetko su takvi slučajevi završavali smrću djeteta. Vidljivo je na primjeru Rovinja da je u matičnoj knjizi umrlih upisano više takvih slučajeva. Nedostatak majčinog mlijeka bio je 14. veljače 1815. uzrokom smrti Bože Signora, starog deset dana.⁵⁰ Dva dana kasnije isti je uzročnik upisan pri smrti Antonije, kćerke Nicoloa Briconesea.⁵¹

Rovinjska matična knjiga umrlih donosi i podatke o dugovječnim osobama. Njihov je broj bio izrazito mali pa su takvi slučajevi rijetko zabilježeni. Primjer smrti dugovječne osobe predstavlja Mihaela, žena Zvana iz Dubrovnika. Umrula je 13. siječnja 1815. u dobi od 80 godina u stanju potpune bijede i gladovanja.⁵² Jedan od najstarijih pokojnika upisanih u matičnu knjigu umrlih bila je Albina Zorzi, koja je u dobi od 90 godina 15. veljače 1815. skončala svoj život, nakon što je dvije godine bila nepokretna.⁵³

Napori da se siromaštvo i nestašice u gradu ublaže vidljivi su već 1815., kada je iz gradske blagajne izdvojeno 300 fiorina za karitativnu kongregaciju, čemu valja pribrojiti dodatnih 200 za siromašne i 1000 zbog nepredviđenih prilika u gradu.⁵⁴ No, ovi iznosi nisu uspijevali pokriti ni najmanji dio rastućih potreba sve siromašnijeg stanovništva, što je izazvalo val reakcija. Narednih je godina stanje siromaštva bilo i izraženije.

Iz nedaća koje su Rovinj zahvatile 1815. vidljivo je da se nakon razdoblja blagostanja u posljednjim desetljećima vlasti Mletačke Republike, stanje počinje drastično mijenjati. Demografski trendovi koji su još u prvim godinama XIX. stoljeća bili pozitivni počinju se deformirati, ukazujući na negativne demografske trendove. Stanovništvo Rovinja počelo je zbog velikih hladnoća oskudjevati namirnicama, što je dovelo do pojave stanja privremene gladi, na što ljudski organizmi nisu bili priviknuti. Sve navedeno uzrokovalo je povećanje broja umrlih.

Nedostatak namirnica uzrokovan poremećenim klimatskim prilikama bio je još više izražen tijekom 1816., na što se ukazuje u nastavku teksta. Ponovno je sveukupni broj pokojnika bio veći u odnosu na uobičajeno zabilježene vrijednosti, jer je u matičnu knjigu upisano 349 pokojnika. I ove je godine stopa smrtnosti bila izrazito visoka i iznosila 39,37%. Tijekom 1816. zabilježen je veliki broj smrti od gladovanja, čemu slijede groznice. Najveći broj pokojnika

---

⁵⁰ *Addì 14 febbraio 1815 Natale figlio di Angelo Signor di Natale di giorni 10 volò al cielo alle ore 6 di sera per non poter lattare*; Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816., list 81.

⁵¹ *per non poter lattare*; Na istome mjestu.

⁵² *in istato di estrema miseria morrì alle 4 di mattina per supposta astemia senza medica assistenza*. Matična knjiga umrlih 1811. – 1816., list 76.

⁵³ Isto, list 81.

⁵⁴ Na istome mjestu.

skončao je 1816. od gladi ili stanja koje ukazuju na gladovanje. Stanovništvo se zbog nedostatka namirnica u drugom dijelu godine hranilo neadekvatnim namirnicama, što se odrazilo na pojavljivanje tifoidnih bolesti. Te je godine zbog pojave tifoidnih bolesti broj pokojnika udvostručen tijekom listopada, kada matične knjige bilježe 49 upisa, a ostao povećan i u studenom i prosincu. Iako su uzročnici smrti do svibnja bili uobičajeni, od tog mjeseca kanonici počinju sve češće upisivati vrućice i gladovanje. U svibnju su kanonici upisali gladovanje šest, u lipnju i srpnju po dva, u listopadu četiri, studenom sedam, a u prosincu trinaest puta. Kako je godina išla prema kraju ponovno je počelo nedostajati namirnica, a stanovništvo zapadalo u glad. Tijekom lipnja zabilježena su i dva slučaja gastričke vrućice. Slično je bilo i tijekom srpnja kada je gastrička vrućica odnijela jedan život. Tijekom kolovoza i rujna uzročnici smrti nisu upisani. U listopadu je perniciozna vrućica upisana dvaput, crvi nametnici osam, vrućica pet, a *febris nervosa* dva puta. Tijekom studenog smrti od gladi bile su u značajnom porastu. Zabilježeno ih je osam, uz dva slučaja crva nametnika, jedan *febris nervosa*, te četiri slučaja vrućice. U prosincu je zabilježeno 15 slučaja smrti od gladi, dvije od vrućice i crva nametnika te jedan od *febris nervosa*.

Proljetne hladnoće bile su i te godine uzrokom lošeg uroda. Nestašica hrane bila je jako izražena u Rovinju 1816. pa su mnogi stanovnici grada trpili veliku glad. Tome svjedoči velik broj upisa u matičnu knjigu. Iako se glad najčešće bilježila kao *inedia* ili *fame*, kanonici su ponekad dodavali i određeni pridjev. Tako je 21. prosinca Angela Mediković skončala zbog ekstremnog gladovanja.⁵⁵ Bila je to naznaka da se demografski trendovi počinju deformirati, a broj pokojnika drastično rasti.

Spolna diferencijacija ukazuje da je među pokojnicima bio 171 muškarac, što čini 48,99% i 178 žena, što čini 51% svih upisa te godine. Velik broj pokojnika te godine umire i od crva nametnika. Takav je primjer smrt Dominica Sponze 15. veljače.⁵⁶ Od učestalijih uzročnika smrti valja izdvojiti u svibnju jedan slučaj rahitisa te jedan gastričke vrućice. Prvi zabilježen slučaj perniciozne vrućice zapisan je 2. listopada, kada je na kućnom broju 199 skončao Josip Curtoar u dobi od 58 godina.⁵⁷ Istog je mjeseca zabilježen još jedan takav slučaj. Od perniciozne vrućice skončao je 20. listopada u 9 navečer, na kućnom broju 941 Nicolò Veggian u dobi od 45 godina.⁵⁸ Iako matične knjige rijetko bilježe slučajeve smrti ljudi

---

⁵⁵ *Extrema inedia*; HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 1.

⁵⁶ Isto, list 124.

⁵⁷ Isto, list 2.

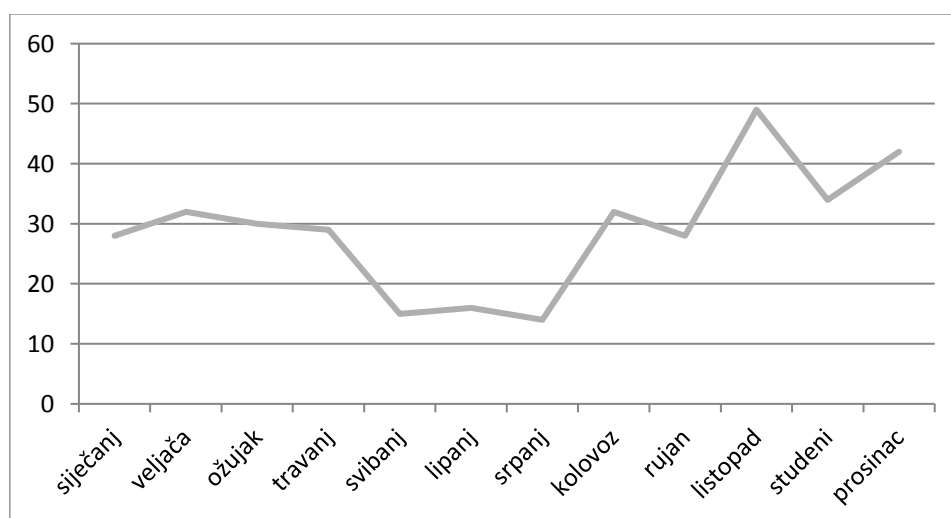
⁵⁸ Na istome mjestu.

protestantske vjere, jedan takav dogodio se 26. travnja 1816. pri smrti Giuseppea Carlija starog 61 godinu.⁵⁹

Tablica 1: Umrli od vrućica i gladi u Rovinju u razdoblju svibanj - prosinac 1816.

Uzročnik	Broj upisa	Udio u sveukupnom broju umrlih 1816.
<i>Febris</i>	11	3,15%
<i>Febris perniciosa</i>	2	0,57%
<i>Febris nervosa</i>	5	1,43%
<i>Febris verminosa</i>	11	3,15%
<i>Febris gastrica</i>	4	1,14%
<i>Fames/Inedia</i>	37	10,60%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816. i HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Grafikon 3: Umrli u Rovinju po mjesecima 1816.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816. i HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

⁵⁹ Addi 26 aprile 1816. Giovanni Carli d anni 61 di religione riformata, finì di vivere oggi alle ore 6 pomeridiane da cataro soffocativo; Isto, list 133.

Iz navedene tablice i grafikona vidljivo je da je broj pokojnika počeo drastično rasti u drugoj polovici 1816. Najčešće su tijekom spomenutog razdoblja kao uzroci smrti upisani glad i uzročnici koji ukazuju na pojavljivanje tifoidnih oboljenja. Iz matičnih knjiga proizlazi da je od svibnja do prosinca upisano 37 pokojnika koji su skončali zbog gladi te njih 33 čiji upisi ukazuju na smrt uzrokovanu tifoidnim oboljenjima. Nedostatak namirnica, uzrokovan hladnoćama bio je 1816., kao i godinu ranije generatorom povećanog broj smrti od gladi, a zbog konzumacije hrane loše kvalitete i pokvarene hrane i broja umrlih od tifoidnih oboljenja.

Tijekom 1816. zabilježen je i veći broj smrti male djece. Tako je samo od listopada upisana smrt 46 djece do 2 godine starosti, što znači da je u posljednja tri mjeseca njihov udio iznosio 13,1%. Izgladnjelost dojilja mogla je uslijed bioloških promjena u organizmu dovesti do slučajeva nedostatka majčinog mlijeka, što je za novorođenu djecu vrlo opasno. Načešće su takva djeca završavala smrću. Slučaj nedostatka majčinog mlijeka zabilježen je 13. veljače 1816., pri smrti Marije, kćerke Pietra Segale u dobi od pet dana.⁶⁰ No, u matičnim knjigama su zabilježeni i drugi uzročnici smrti male djece. Crvi nametnici bili su u Rovinju uzastopnim uzrokom smrti petero djece u listopadu 1815. Od istog uzročnika umro je 1. siječnja 1816., u dobi od 6 godina i Giovanni Pergolis.⁶¹ Četiri dana kasnije Nicola Solis rođen je mrtav.⁶² Novi slučaj rođenja mrtve djece zabilježen je 29. travnja 1816. kada je Matteo Branzin rođen mrtav. Jedan sat kasnije umro je i njegov brat blizanac Christoforo.⁶³

Povećanje stope mortaliteta tijekom 1816. nije specifikum samo Rovinja, već i mnogih drugih mjesta diljem Poluotoka. Dakako da postoje razlike između različitih lokaliteta, no usprkos razlikama u stopi mortaliteta, svim selima u rovinjskoj okolini istovjetno je povećanje stope smrtnosti pred kraj 1816. Seosko je stanovništvo bilo nešto manje pogođeno nesrtašicom hrane od gradskog pa su demografski trendovi tekli relativno mirno u Kanfanaru i Balama barem do mjeseca rujna. Kako su i na tim lokalitetima žetve i berbe bile vrlo loše u posljednjem se tromjesečju javlja trend povećane smrtnosti.

Da je seosko stanovništvo tijekom 1816. bilo manje pogođeno krizom smrtnosti u odnosu na gradske sredine ukazuje matična knjiga župe Kanfanar.⁶⁴ Broj pokojnika u

---

⁶⁰ *volo al cielo jersera alle ore 4 per non poter lattare*; Isto, list 124

⁶¹ Matična knjiga umrlih Rovinj 1816. – 1835., list 3.

⁶² *vix natus*; Na istome mjestu.

⁶³ Isto, list 5.

⁶⁴ Matične knjige Kanfanara za istraženo razdoblje čuvaju se u uredu župe Sv. Silvestra u Kanfanaru. Pri analizi demografskih pokazatelja korištena je Matična knjiga umrlih ili *Liber defunctorum in Ecclesia S. Sophiae*

Kanfanaru nije tijekom prvih mjeseci 1816. pokazivao povećanje, međutim vidljivo je kako se broj pokojnika blago povećavao kako se godina primicala svome kraju. Iako je stanovništvo Kanfanara bilo gotovo u potpunosti agrarnog karaktera nestašice hrane počele su se osjećati pred kraj godine, a osobito nakon slabe žetve. U odnosu na Rovinj, gdje zalihe hrane nisu postojale mnogobrojni kanfanarski seljaci imali su dovoljno namirnica barem do rujna pa je i broj pokojnika bio unutar uobičajeno zabilježenih vrijednosti. No, da se nestašica i na ovom lokalitetu počela osjećati vidljivo je od listopada, kada kanonici u matičnu knjigu počinju upisivati stanja koja svjedoče o širenju bijede i gladi. Matične knjige sveukupno bilježe 28 slučajeva smrti, od čega osamnaest slučajeva smrti žena, što čini 62,96% i deset slučajeva smrti muškaraca, što čini 37,03% svih pokojnika te godine. Stopa smrtnosti iznosila je 24,2%. Tijekom 1816. na ovom području broj upisanih umrlih žena bio je prilično veći od onoga muškaraca. Iako se to iz matičnih knjiga ne da isčitati možemo pretpostaviti da su se u trenutcima nedostajanja namirnica upravo žene njih prve odrekle. Naime, muškarce se smatralo hraniteljima obitelji pa je bilo od velike važnosti da oni dobiju određenu količinu hrane. Kako je hrane bilo vrlo malo i kako su ju u većoj mjeri nakon pojave gladi konzumirali muškarci to se negativno odrazilo na žensku populaciju, čiji su organizmi bili iscrpljeni. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je šest, što čini 22,22% svih smrtnih slučajeva. Ukoliko sagledamo uzroke smrti koje su kanonici upisali u matične knjige vidljivo je da je najveći broj pokojnika, njih osam skončao od crva nametnika, a od gladi njih pet.

I u susjednoj župi Bale veći broj smrti uzrokovanih glađu i nestašicom vidljiv je pred kraj 1816.⁶⁵ Tijekom te godine pokopano je 24 ljudi, od tog broja bilo je 8 žena ili 33,3% i 16 muškaraca ili 66,6%. Stopa smrtnosti iznosila je 23,7%. Spolna struktura ukazuje na činjenicu da je te godine umrlo dvostruko više muškaraca nego žena, što je potpuna suprotnost u odnosu na susjedno područje Rovinja i Kanfanara. Te je godine skončalo četvero djece mlađe od dvije godine, što čini 16,6% svih pokojnika. Ritam mortalitetima prema mjesecima ne ukazuje na značajnija odstupanja tijekom čitave godine. Ipak prvi znakovi budućih problema vidljivi su 20. rujna, kada je po prvi puta kao uzrok smrti zapisana perniciozna vrućica. Tog je dana

---

Canfanarij a Die 20 8bris 1815 asque ad Annum 1837, koja donosi podatke od 20. listopada 1815. do 5. studenog 1840. Upisničari svih upisa u ovu matičnu knjigu bili su kanonoci Martin Meden i Matej Sošić..

⁶⁵ Matične knjige Bala za istraženo razdoblje sačuvane su u Državnom arhivu u Pazinu. Pri analizi demografskih kretanja korištene su Matična knjiga umrlih ili *Libro de morti della Collegiata di Valle*, koja donosi podatke od 4. siječnja 1814. do 31. prosinca 1831. Upisničar svih upisa u ovu matičnu knjigu bio je Jakov Fabris, župni ekonom i skolasnik.

skončao Matija Brajković u dobi od 42 godine.⁶⁶ Bale su kao vrlo mala sredina usmjerena na poljoprivrednu proizvodnju očito imale dovoljne zalihe hrane, koje su dostajale stanovništvu barem do kraja 1816.

II. 2. Vrhunac krize

Sve učestalija pojava stanja gladovanja, koja je zabilježena u matičnim knjigama Rovinja i u selima njegove okolice, a osobito Kanfanaru, Balama i Rovinjskom Selu tijekom posljednjih mjeseci 1816. bila je nagovještaj mnogo težeg stanja koje je ovo područje zahvatilo tijekom čitave 1817. Povećani broj pokojnika bio je uzrokovan nestašicom namirnica, čiji su uzrok bile ekstremlene hladnoće tijekom proljeća i ljetna suša.

No, gladovanje nikako nije bio jedini i isključivi uzrok povećanja stope smrtnosti te godine. Stanovništvo slabijeg imovinskog statusa je zbog nestašica konzumiralo pokvarenu hranu ili hranu loše kvalitete, što je dovelo do povećanja učestalosti bolesti probavnog trakta, čemu svjedoče matične knjige.⁶⁷ Velika glad i tifus bili su glavnim uzročnikom ekstremnog povećanja smrtnosti tijekom 1817. u Rovinju i okolnim mjestima.

Bertoša donosi prijedlog Livija Baccia prema kojem se u trenutku kada se smrtnost udvostruči u odnosu na prosjek, može govoriti o maloj krizi mortaliteta. Kada se razina smrtnosti poveća za tristo ili četiristo posto nastupa, prema takvom prijedlogu razdoblje velike krize smrtnosti.⁶⁸ Uzevši kao referentnu Livi Baccijevu metodologiju vidljivo je da je u Rovinju tijekom 1813. i 1814. zabilježena manja kriza mortaliteta. Godine 1815. i 1816. razmjeri krize mortaliteta su dodatno porasli, da bi 1817. mogli govoriti o velikoj krizi mortaliteta. Kako je namirnica počelo nedostajati još u posljednjim mjesecima 1816. stanovništvo je zapalo u bijedu, a glad se gradskim ulicama počela širiti velikim koracima. Urod 1816. bio je slabašan i nedostatan za prehraniti mnogobrojno gradsko stanovništvo, a do nove berbe trebalo je čekati punih godinu dana. Da bi stvar bila gora urod 1817. gotovo je u potpunosti propao pa je glad zahvatila velik broj ljudi. Izgladnjelost je dovela tako do povećanja stope mortaliteta.

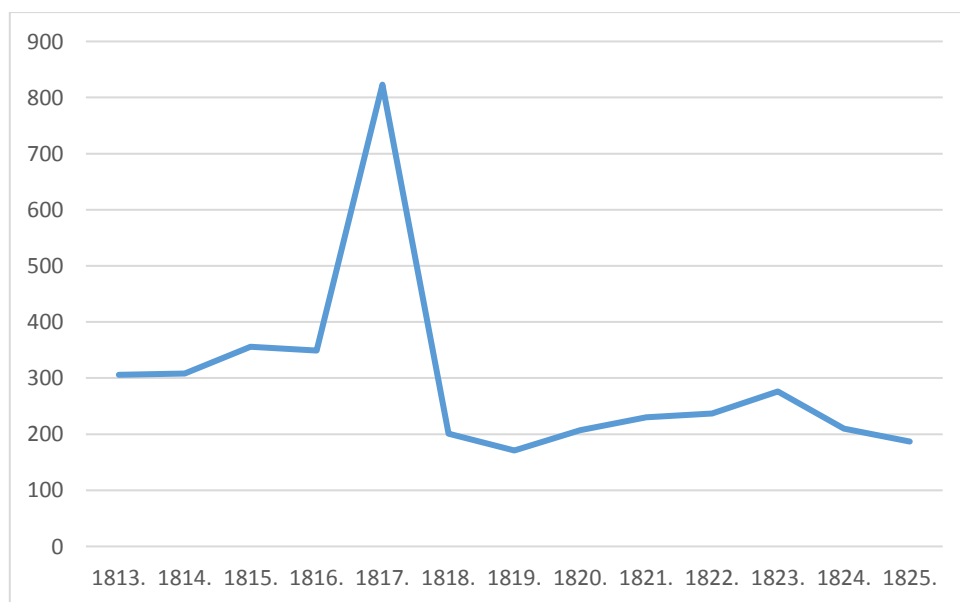
---

⁶⁶ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Bale 1814.-1831., list 23.

⁶⁷ P. Goubert, *L'Ancien Regime*, nav. dj., 52-58; M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817.*, nav. dj., 10.

⁶⁸ M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817.*, nav. dj., 8.; M. L. Bacci, *Introduzione alla demografia*, Loescher Editore, Torino 1981.; M. L. Bacci, *La popolazione nella storia d'Europa*, Il Mulino, Bologna 1999.

Iako Bernardo Benussi navodi da je u Rovinju 1817. umro 521 stanovnik, matične knjige ukazuju da je njihov broj bio puno veći.⁶⁹ U Rovinju je prema podacima iz matičnih knjiga 1817. umrlo čak 823 osobe. Radilo se o iznimno velikom broju, a glavnina njih skončala je od gladi i stanja koja svjedoče gladi te tifoidnih oboljenja i vrućica.

Grafikon 4: Umrlu u Rovinju u razdoblju 1813.- 1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816. i HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Vidljivo je iz grafikona da su ritmovi smrtnosti bili povećani u Rovinju tijekom 1815. i 1816., a izrazito povećani tijekom 1817., nakon čega je prosječni broj pokojnika bio dosta manji. U Rovinju se tijekom posljednjih godina Mletačkog razdoblja, prema istraživanjima Miroslava Bertoše, kako je već rečeno, bilježila stopa mortaliteta od 20-25%. Manja stopa u odnosu na ostatak Poluotoka bila je uzrokom blagostanja kojeg je grad uživao, zahvaljujući razvijenoj trgovinskoj mreži i prodaji usoljene ribe. Istraženo razdoblje predstavlja značajnu deformaciju demografskih trendova, iz razloga jer je stopa mortaliteta znatno porasla. Uobičajen ritam života bio je narušen od 1813., a značajnije od 1815. Povećanje stope smrtnosti tijekom 1815. i 1816. bilo je znatno, no prava demografska kataklizma zbila se u Rovinju 1817., kada se stopa smrtnosti povećala na 92,85%. Ovakvo povećanje smrtnosti predstavlja

⁶⁹ B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, nav. dj., 227-228; M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817.*, nav. dj., 18.

učetverostručenje u odnosu na uobičajeno zabilježene vrijednosti. Stopa smrtnosti jasni je znak da su inače pozitivni demografski trendovi u Rovinju doživjeli značajan udarac.

Zbog gladovajna i biološki je potencijal bio oslabljen pa je i demografski prirast u godinama koje su slijedile bio usporen.⁷⁰ Dakako da je za razmjere krize smrtnosti u Rovinju bio potreban niz među sobom isprepletenih uzroka. Kriza 1817. došla nakon desetljeća stalnih vojnih akcija u kojima su previranja moćnih sila uvelike usporila razvoj čitave provincije, čemu je uslijedilo nekoliko godina sa slabijim urodima. Trgovina je u ovom trenutku doživjela stagnaciju.

Valja razlikovati nedostatak hrane, kojeg može uzrokovati jedna slabija berba i prave nestašice uzrokovane dugotrajnim lošim ili propalim urodima. Stanovništvo je 1817. dočekalo oslabljenih bioloških sposobnosti, jer su nestašice u gradu registrirane još od 1813., a osobito 1815. i 1816. Ipak prethodnih godina urod je bio koliko toliko dostatan za osnovne ljudske potrebe, a i uvoz namirnica iz susjednih pokrajina zadovoljavao je potrebe gradske populacije.

U uobičajenim okolnostima nabavka namirnica ne bi predstavljala veliki problem, međutim valja naglasiti da je kriza zahvatila Veneto, Lombardiju i Furlaniju iz kojih se kupovala većina žitarica pa je iz njih većim dijelom zabranjen izvoz.⁷¹ Trgovci iz Kanfanara, Žminja i Pazina tijekom 1817. nisu dolazili prodati svoje proizvode u grad. Kada je nestašica namirnica zahvatila te lokalitete, izostao je njihov dolazak u Rovinj pa je i to utjecalo na manje količine hrane koje su 1817. bile dostupne u gradu. Ovisan položaj tako je tijekom 1817. dodatno učvrstio stanje bijede i pojavu gladi.

Dodatni razlog za pojavu bijede bila je činjenica da je krizu rovinjska gradska uprava dočekala nespremnom pa se ona nije znala nositi s njenim posljedicama. Pisma koja opisuju stanje bijede stizala su u gradsku upravu tijekom čitave godine.⁷² No, moć donošenja odluka nije bila u rukama gradske vlasti, već u onima distrikta i provincije. Složena mreža gradske i distriktne vlasti doprinijela je tako sporosti i neefikasnosti u savladavanju krize. Ukazuju na to

---

⁷⁰ Primjerice talijanski demograf Massimo Livi Bacci smatra kako je problem puno složeniji te ga stoga ne treba uzimati samo kao kvantitativnu, već kvalitativnu pojavu. M. Livi Bacci, „Il legame nutrizione-mortalità nel passato: un commento“, u: *La fame nella storia*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Rim 1987., 105-110; M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817, nav. dj., 4; M. Livi Bacci, *Popolazione e alimentazione*, nav. dj., 35-38.

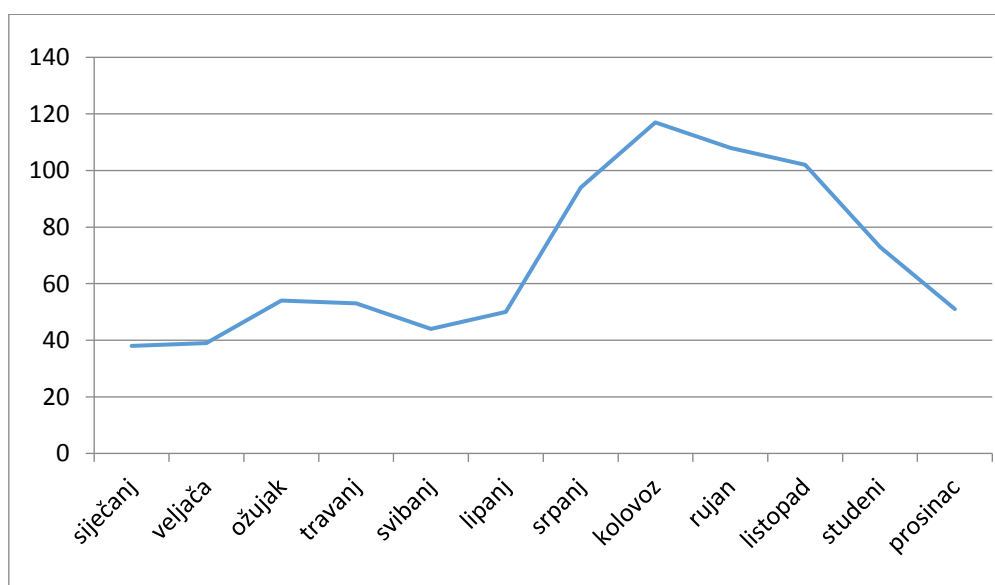
⁷¹ A. Pavan, „Frumento, frumentone, pane: momenti di vita collettiva a Brescia nella prima metà del sec. XIX“, *Studi bresciani*, br. 6, 1981., 38.

⁷² *Il bisogno di un Pubblico soccorso è generale, ma specialmente nei minori possidenti, ed in quelli che sono privi affatto di beni, ridotti ad esser vittime di squalida miseria*. HR – DAPA – 41, IX, 582., Namirnice, Prehrana, 9. 1. 1817. / 15. 11. 1817., red. br. 5/462, Kutija 140.

mnpogobrojna pisma koja su načelnik i gradski službenici poslali vladi u Trstu, u kojima su ukazivali na stanje bijede i povećanje broja umrlih od gladi. Iako su pisma stigla u Trst, provincijske su vlasti na ove zahtjeve ostale nijeme pa pomoć u namirnicama u Rovinj i sela njegove okolice nikad nije stigla. U hitnim pismima tražilo se i izuzimanje od poreza, no ni ti zahtjevi nisu odobreni.

Iako je razina smrtnosti tijekom čitave 1817. bila visoka, naglo se dodatno povećala u srpnju, kada su zabilježene 94 smrti. Tijekom kolovoza umire najveći broj pokojnika te godine, njih 117. ili 14,21% svih pokojnikate godine. Povećani broj smrti zabilježen je i tijekom rujna kada matične knjige bilježe smrt 108 ljudi ili 13,12% te listopada kada bilježe smrt 102 ljudi ili 12,39% svih pokojnika te godine.⁷³ Broj pokojnika se nakon listopada počeo postepeno smanjivati, no ostao je relativno visok još tijekom siječnja, veljače, ožujka i travnja 1818.

Ukoliko uzmemo u obzir da su ljudi u tom razdoblju umirali od gladi i probavnih smetnji možemo pretpostaviti da su ljetne vrućine dodatno oslabile ionako iscrpljene organizme, što je uzrokovalo povećanje stope smrtnosti.

Grafikon 5: Umrli u Rovinju po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

⁷³ Brojčane podatke za neke mjesece donosi u svom radu i Rino Cigui. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817, nav. dj.*, 365-391.

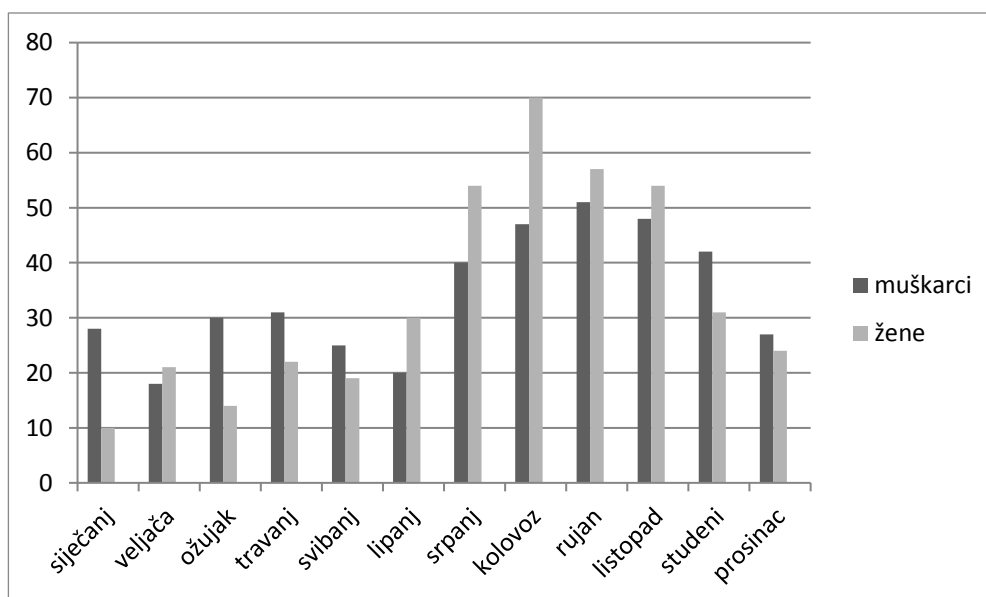

Tablica 2: Indeks letaliteta i udio u sveukupnom broju umrlih u Rovinju po mjesecima 1817.

Mjesec	Broj umrlih	Udio u sveukupnom broju umrlih 1817.	Indeks letaliteta
siječanj	38	4,61%	4,28‰
veljača	39	4,73%	4,40‰
ožujak	54	6,56%	6,09‰
travanj	53	6,43%	5,97‰
svibanj	44	5,34%	4,96‰
lipanj	50	6,07%	5,64‰
srpanj	94	11,42%	10,60‰
kolovoz	117	14,21%	13,20‰
rujan	108	13,12%	12,18‰
listopad	102	12,39%	11,50‰
studeni	73	8,86%	8,23‰
prosinac	51	6,19%	5,75‰
sveukupno	823	100%	92,85‰

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Gledamo li diferencijaciju prema spolu zabilježeno je 417 slučajeva smrti muškaraca ili 50,6% i 406 slučajeva smrti žena ili 49,4%. Veći broj upisanih muškaraca opaža se u siječnju, ožujku, travnju, svibnju, studenom i prosincu, dok se veći broj upisanih žena opaža u velječi, lipnju, srpnju, kolovozu, rujnu te listopadu. Iako je sveukupan broj smrti muškaraca nešto veći valja napomenuti da je tijekom kriznih mjeseci od lipnja do listopada zabilježen veći broj umrlih žena. Primjerice u lipnju je u matičnu knjigu umrlih upisano 20 muškaraca i 30 žena, u srpnju 40 muškaraca i 54 žene, a u kolovozu 47 muškaraca i 70 žena. Kako se muškarac smatrao hraniteljem obitelji, u slučaju da bi ponestalo namirnica i ovdje prve su se žene odricale hrane, što dovodi do povećanja stope njihove smrtnosti.

Grafikon 6: Smrtnost žena i muškaraca u Rovinju po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Tijekom 1817. je u matičnu knjigu upisano 117 pokojnika, koji su skončali od gladovanja. Udio smrtnosti od gladi iznosio je te godine visokih 14,21%.⁷⁴ Od gladi je umiralo stanovništvo svih dobnih skupina. Smrtnost od gladi bila je 1817. najizraženija tijekom siječnja, kada je zabilježeno 17 slučajeva ili 44,7% svih smrti tog mjeseca. Izraženiji trend smrti od gladi nastavio se i u travnju, kada je zabilježeno 14 slučajeva smrti od tog uzročnika ili 26,4% svih smrtnih slučajeva tog mjeseca. U srpnju je od gladi skončalo 15 ljudi, što čini 18% svih pokojnika tog mjeseca. Najmanji broj smrti od gladi zabilježen je tijekom svibnja, kada su od tog uzročnika skončala tri i studenog kada su od tog uzročnika skončala dva stanovnika grada.⁷⁵ Porast smrti od gladi vidljiv je ponovno u prosincu, kad je u matičnu knjigu umrlih upisano 10 takvih slučajeva.

⁷⁴ Brojčane podatke za neke mjesece donosi u svom radu i Rino Cigui. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj., 365-391.

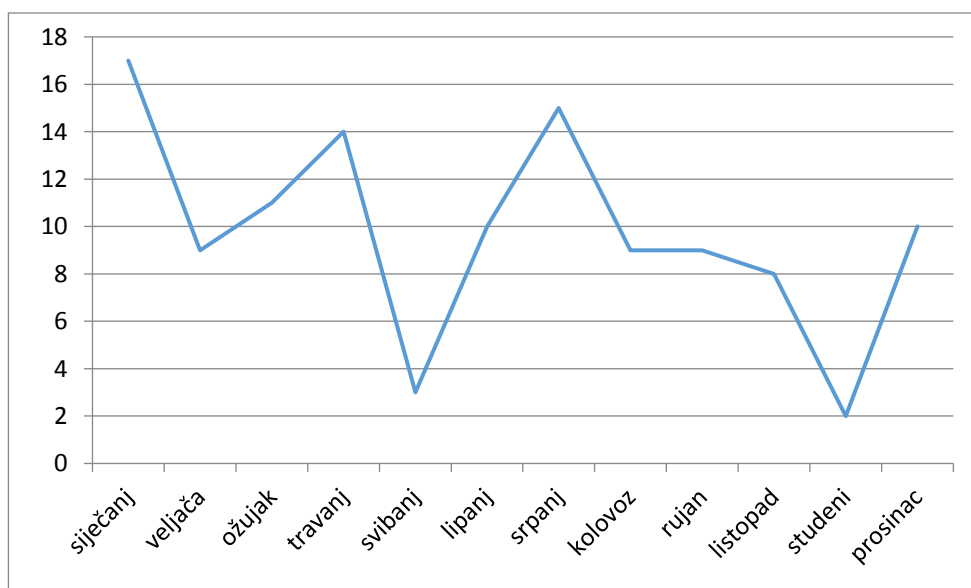
⁷⁵ Brojčane podatke za neke mjesece donosi u svom radu i Rino Cigui. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj., 370-380.

Tablica 3: Umrli od gladi u Rovinju po mjesecima 1817.

Mjesec	Glad	Udio u broju umrlih po mjesecima
siječanj	17	44,73%
veljača	9	23,07%
ožujak	11	20,37%
travanj	14	26,41%
svibanj	3	6,81%
lipanj	10	20%
srpanj	15	15,95%
kolovoz	9	7,69%
rujan	9	8,33%
listopad	8	7,84%
studen	2	2,73%
prosinac	10	19,60%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

U rubrici *causa mortis* gladovanje je, ponekad zapisano i kao *fame e miseria*, a ponekad se uz ove zapisa javljaju i određeni pridjevi poput *lunga*, *grandissima* ili *estrema*. Osim ovako direktnog zapisa koji govori o gladi, proučavajući matične knjige vidljiv je čitav niz uzroka smrti koji su bili rezultat kontinuiranog dugotrajnijeg slabijeg unošenja namirnica u organizam, poput *debilitas*.

Grafikon 7: Umrli od gladi u Rovinju po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Smrti od gladi bile su najčešće na početku 1817. kada se jače osjećala jaća nestašica namirnica zbog propalog uroda iz prethodne godine te u srpnju kada arhivski izvori bilježe potpuno pomankanje istih. Ekstremna glad je prema izvještajima liječnika Giovannija Battiste Fiorencija izazvala i promjene u morfologiji ljudskih lica. Osim mršavog izgleda i kronične iscrpljenosti, mnogi su stanovnici grada zbog izgladnjelosti bili blijedih i tamnih lica.⁷⁶

Smrtnost od gladi zahvaćala je i muškarce i žene, pripadnike svih društvenih skupina. U nastavku teksta dajemo nekoliko primjera umrlih od gladi. Primjerice, 14. veljače, na kućnom broju 538 umrla je Marija, udovica Dominica Giuricina u dobi od 60 godina. Zapisani uzrok smrti bilo je gladovanje.⁷⁷ Istog dana život je skončao i osmogodišnji Pasquale Benussi. I ovog je puta župnik Rocco kao uzrok smrti zabilježio gladovanje.⁷⁸ U jeku epidemije smrtnosti skončao je 12. siječnja Martin Rocco u dobi od 63 godine. Zapisani uzrok smrti bilo je dugotrajno gladovanje.⁷⁹ Da je izgladnjelost bila i direktni razlog pojave raznih oboljenja organizma potvrđuje slijedeći primjer. Mladi četverogodišnji Dominik Venier je 3. ožujka

⁷⁶ AST, I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 546, u pismu naslovljenom *Cenni Clinici intorno l'Epidemia di Rovigno, dell'anno 1817*. Usp. R.Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj., 365-391.

⁷⁷HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 3.

⁷⁸ Na istome mjestu.

⁷⁹ *longa inedia*; HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 4.

skončao zbog rahitisa, koji je uslijedio nakon gladovanja.⁸⁰ Neuhranjenost i nedostatak vitamina c bili su uzrokom pojave rahitisa, koji je zabilježen u 2,3% slučajeva i bio krivcem za 19 smrti. Dizenterija je uzrokovala 12 smrti ili 1,4%, a rahitis 19 ili 2,3%.

Jedna od mjera koja je poduzeta s ciljem sprječavanja širenja gladi bila je Rumfordova juha.⁸¹ Gradska je uprava donijela odluku o svakodnevnom kuhanju Rumfordove juhe i njenom dijeljenju gladnom stanovništvu. Količina dobivena kuhanjem ove juhe bila je dostatna za prehranu 150 gladnih usta.⁸² Ipak dijeljenje juhe bilo je ugroženo zbog nedostatka novca. Iako je grad osiguravao 200 fiorina za potrebe kuhanja Rumfordove juhe, arhivsko gradivo govori da se iznos najčešće nije uplaćivao Antoniu Rismondu, koji je bio zadužen za njihovu raspodjelu.⁸³ Kako se iznos nije isplaćivao ni priprema juhe nije bila redovita pa je ova mjera vrlo slabo pomogla u sprječavanju širenja gladi.

Bijeda, glad i neimaština nagnali su mnoge stanovnike Istre da bolji život potraže u većim gradovima, od kojih je Rovinj bio jedan od najpoželjnijih meta. Kako je u Rovinju stanje bilo među najgorima na Poluotoku, njihov je dolazak samo pogoršao stanje. Matična knjiga u ovom smislu bilježi više slučajeva smrti ljudi koji su potjecali iz raznih krajeva Istre i koji su skončali od gladi. No sveopća bijeda dovodila je i do težih posljedica. U Fažani je 11. prosinca zabilježen slučaj namjernog utapanja dviju žena koje su potjecale iz Rovinja. Lucia Benussi, u dobi od 26 i Eufemija, kćerka Grgura iz Rovinja u dobi od 8 godina i šest mjeseci namjerno su se utopile nakon skoka s mola u Peroju.⁸⁴ Njih dvije su nekoliko dana ranije zbog izgladnelosti otišle iz Rovinja, a nakon nemogućnosti nabavke namirnica počinile su nemili čin. Kako samo odrasli nisu lutali diljem Istre u potrazi za hranom, već su sa sobom vodili i čitave obitelji ukazuje smrt devetogodišnjeg Stefana iz Rovinja, za kojeg matične knjige Bala navode da je život skončao 3. svibnja 1817, nakon što je nekoliko dana trpio veliku glad.⁸⁵ Zbog velike bijede

---

⁸⁰ *Rachites et inedia*; Isto, list 5.

⁸¹ *La zuppa di Rumford i l'unico mezzo per garantire si numerosi individui dalla fame*. HR – DAPA – 41, VII, 475., Dobrotvornost, 10. 2. 1817. / 10.12.1817., Kutija 121.

⁸² HR – DAPA – 41, VII, 476., Dobrotvornost, 26. 1. 1818. / 12. 11. 1818., Kutija 121.; Recept za pripremu Rumfordove juhe donosi i: *Giornale scientifico e letterario dell'Accademia italiana di scienze, lettere ed arti, compilato dai professori Gatteschi e Palloni, con la cooperazione dei componenti l'Accademia suddetta*, vol. 2., Pisa 1810., 85-86.

⁸³ HR – DAPA – 41, VII, 476., Dobrotvornost, 26. 1. 1818. / 12. 11. 1818., Kutija 121.

⁸⁴ *Annegata di prospetto al molo di Peroi in compagnia della seguente*; Matična knjiha umrlih Fažana 1816.-1859., str. 2.

⁸⁵ *Steffano da Rovigno di cui ignorasi il cognome dall'età di anni 9 dopo aver sofferto vari giorni moltissima fame*, Matična knjiga umrlih Bale 1811. – 1816., list 26.

i gladi koja se proširila gradom i dio stanovnika Rovinja otišao je iz grada u potrazi za hranom. U Vodnjanu je 22. travnja 1817. zbog bijede život skončao i dvanaestogodišnji Josip iz Rovinja.⁸⁶

Oslabljeni organizmi bili su zbog gladovanja puno manje imuni na pojavu raznih bolesti i zaraza, osobito onih povezanih s probavnim traktom. Osim sveopće gladi raširen tijekom 1817. bio je egzantematični tifus. Kako je namirnica u gradu bilo malo od druge polovice godine stanovništvo je počelo konzumirati pokvarenu hranu, što je dovelo do pojave, a onda i širenja te bolesti. Tijekom 1817. je prema podacima koje donosi Bernardo Benussi zabilježeno u Rovinju 1200 oboljelih od pjegavca i gladnih.⁸⁷ Ukoliko su Benusijevi podatci točni dolazimo do izračuna da je zaraza tifusom zahvatila čak 13,53% gradskog stanovništva.

Razlozi tako pogibelnog širenja epidemije tifusa u Rovinju ležali su dakle u gladi, konzumaciji hrane loše kvalitete ili pokvarene hrane, ali i nehigijenskim navikama. Kako ozbiljnije mjere prevencije širenja bolesti nisu postojale voda se nije pročišćavala, a ostaci fekalija, hrane i smeća na ulicama samo su pogoršavali ionako gladu već narušeni imunološki sustav. Stanovništvo agrarne provenijencije je stambeni prostor dijelilo sa životinjama. Dio kuća imao je u svojoj unutrašnjosti, veće količine raznih otpadaka pa čak i smrdljive barice, koje su širile nenasnosan smrad i velike količine bakterija. Ionako već oslabljeni organizmi dobili su time završni udarac pa se epidemija tifusa mogla neometano širiti i dostići epidemijsku razinu. Tek će po završetku velike krize smrtnosti 1817. gradske vlasti donijeti odluku da se otpatke i izmet smije bacati isključivo u more, ujutro ili navečer.⁸⁸

Jedan od uzroka širenja zaraze tifusom u Rovinju bile su svakako loše higijenske navike. Veći dio siromašnih stanovnika grada hranu je skladištio na tamnim i vlažnim mjestima, što je samo pogoršalo loše stanje. Vode je u gradu bilo malo, dio bunara bio je ispražnjen pa se voda uzimala s okolnih izvora vode i lokvi, što sigurno nije pridonosilo higijeni. U mnogim slučajevima cisterne kojima se gradsko stanovništvo opskrbljivalo vodom nisu bile zaštićene od raznih zagađenja fekalijama, a nisu se ni održavale pa je voda bile izrazito loše kvalitete.

Kako su loše higijenske navike bile raširene diljem grada ukazuje slijedeći primjer. U kontradi *Bettene*, na kućnom broju 866 nalazila se kuća čiji su vlasnici bili Matteo i Nicolò Sponza. Njihova je kuća bila zagađena nakupinom vode, koja je proizvodila neugodan miris i

---

⁸⁶ *povero dell'ospitale nativo da Rovigno di ignoto casato*; Matična knjiga umrlih Vodnjan 1815.-1833., str. 18.

⁸⁷ B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno, nav. dj.*, 227-228; M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817., nav. dj.*, 18.

⁸⁸ HR – DAPA – 41, II zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31.5.1817. / 19.12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

štetila zdravlju stanovnika i prolaznika. Kako bi se pobrinuli o isušivanju bare i poboljšanju higijenskih uvjeta gradske su vlasti zatražile hitnu intervenciju na sanaciji zatečenog stanja. Tražila se stoga najveća pažnja policije, kako bi se osušila smrdljiva barica koja je zrak činila nezdravim, osim što je imala izrazito loš miris. Nije se radilo o izoliranom slučaju, kuće i ulice su često bile krcate nakupinama vode pa čak i stajskim gnojem. Javna kanalizacija u Rovinju nije postojala, a bacanje smeća s prozora po ulicama bila je uobičajena pojava. Ljudi su otpatke hrane, ljudske izlučevine i razne druge vrste smeća gomilali po ulicama, koje nitko nije čistio. Stoga je gradska uprava pozvala stanovnike da prestanu otpad bacati preko prozora. Ipak, kako su ista upozorenja uzdana nekoliko puta možemo zaključiti da se stanovništvo nije držalo preporučenih mjera.⁸⁹

Opisi derutnih ulica punih rupa u kojima se tijekom kiša skuplja voda, kuća obraslih raslinjem i neprohodnih cesta izrazito su vrijedan povijesni izvor koji pokazuje ugrožene ambijentalne uvjete života u Istri na početku XIX. stoljeća. Zrak koji se disao u Rovinju bio je prema dostupnim podacima zdrav, dok je na seoskom području bio loše kvalitete. Prema uvriježenom vjerovanju smatralo se da isparavanje soli dovodi do periodičkih oboljenja. Zbog tog vjerovanja stanovništvo nikad nije spavalo na poljima.⁹⁰

Loše higijenske navike opazio je i fizik Mateo Cerutti, koji je tijekom posjeta Rovinju 1817. zapisao da su ulice i kuće izrazito prljave, a kvaliteta vode jako loša.⁹¹ Loši higijenski uvjeti omogućavali su tifusu da se nesmetano širi te da s njime zarazi velik broj stanovnika Rovinja. Širenje tifusa povezivalo se s lošim stanjem higijene, stoga se moralo nešto učiniti kako bi ulice bile očišćene. Gradske su se vlasti u nekoliko navrata sastale i raspravljale o načinima sprječavanja širenja zaraze tifusa. Nakon intervencije liječnika gradskoj je upravi skrenuta pozornost na povezanost između higijenskih prilika u gradu i širenja tifusa. Širenje tifusa nagnalo je gradske vlasti na promišljanje o načinima sprječavanja širenja ove zaraze. Od

---

⁸⁹ *Si richiede la più attenta sorveglianza della Polizia, perché sia nettata una pozzanghera puzzolente ch'esiste nell'interno, e che rende un'aria risalubre a questi abitanti, e intimato agli affittuali di non gettare cos'alcuna dalle finestre..* Na istome mjestu.

⁹⁰ *Il clima e temperato e nella Città si respira un aria tanto più salubre quanto ch'è' ligata da quasi due milla fuochi, ma nella Campagna l'aria e pessima, e l'esalazioni della terra calcarea vi producono delle febrin periodiche, dimodoche documentati da una lunga esperienza di fatali mortalita, gli agricoltori non dormono la notte nella campagna e le case Domenicali e Coloniche sono tutte nella citta, la quale e discosta due ore e piu dall'esterno confine della Comune.* Rovinj 18. kolovoza 1819. HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

⁹¹ Dokument nosi datum 29. kolovoza 1817.; I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 546; Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817, nav. dj.*, 376.

tog su trenutka pokrenute prve ekološke inicijative, usmjerene na čišćenje ulica i poboljšanje uvjeta života u gradu. Proglasom i javnom naredbom o čišćenju ulica i zabrani držanja svinja pokušalo se popraviti stanje higijene. Gradska je uprava izdala slijedeći proglas: *Konačno da se očuva zdrave od te bolesti naredilo se ponovno čišćenje ulica, zabranilo se bacanje smeća preko prozora na ulice i da se izlaže na ulicama, zabranilo se držati svinje u gradu i naredilo se čišćenje ulica.*⁹² Ove odredbe donesene 11. kolovoza 1817. bile su usmjerene na poboljšanje uvjeta života i vrijedile za cijelu Rovinjštinu. Naređeno je i bacanje u more sve pokvarene hrane koja se nađe na tržnici, kao i zabrana bacanja otpadaka hrane i izmeta po ulicama. Stanovništvo se, uz prvotno odbijanje ipak u manjoj mjeri priključilo akciji, a ulice su očišćene od smeća. Unutar plemenite inicijative čišćenja grada valja naglasiti i drugu komponentu. Naime, teret radova pao je na pučanstvo, osobito seljačko, koje je time bilo onemogućeno u radu na polju. Iako su rovinjske ulice i javni prostori djelomice očišćeni od smeća ostao je osnovni problem navika ljudi, koji su i dalje nastavili bacati smeće na ulice pa je grad ubrzo ponovno njime zatrpan. Gradske vlasti nisu zabranile bacanje smeća po ulicama, već njihovo bacanje u popodnevnim satima. Odlukom grada bilo je zabranjeno bacati smeće i posude s nuždom na ulice prije deset sati navečer i nakon pet sati ujutro. *Vaze sa smećem svake vrste i takozvane posude od sada na dalje trebaju se preseliti u more navečer ne prije 10 sati, ujutro ne poslije 5 i nikad bez poklopca. Tko bude pronađen u prekršaju, bio muškarac, bio žena, kaznit će se uhićenjem, kaznom.*⁹³

Dana 3. studenog 1817. *Deputado di Sanità Marittima* Vincenzo Beroaldo obišao je grad, koji je svega djelomice počišćen.⁹⁴ Praksa držanja životinja ispod kuća u štalama dodatno je otežavala loše stanje higijene. Naime, životinje su stvarale gnoj usred grada, što je dovodilo do nesnošljiva smrada. Ekološke mjere ipak nisu polučile veliki uspjeh jer je stanovništvo ubrzo ponovno počelo po ulicama bacati ostatke hrane i smeće. Kako, bi se grad počistio zabranilo se

---

⁹² *Finalmente per preservare i sani dall'essere attaccati da tale malattia si ordinò nuovamente la nettezza delle Strade, si proibì di gittar dalle finestre immondizie, e di esporle sulle Strade, si vietò di tener porci in Città, e si ordinò tutta la pulizia delle strade ... Il commissariato Distrettuale di Rovigno 11. Agosto 1817. HR – DAPA – 41, II, Zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31. 5. 1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.*

⁹³ *I vasi d'immondizie d'ogni sorta e le così dette Comode d'ora in poi dovranno trasferirsi al mare la sera non prima delle 10 ore, la mattina non dopo le 5, e mai senza coperchio. Chi sarà trovato in trasgressione, sia uomo, sia donna, si punirà di arresto, di multa...* Fond općine Rovinj, HR – DAPA – 41, VII, 166., Policija, Općinska straža, 9. 1. 1821. / 15. 12. 1821., red. br. 5/469.

⁹⁴ I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 534; Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817, nav. dj.*, 379.

i držanje gnoja u kućama. Higijenske navike i nemar prema vlastitoj higijeni predstavljaju konstantu istarskog čovjeka u XIX. stoljeću, a inicijative koje je državna vlast pokušala u nekoliko navrata provesti imale su samo kratkotrajne učinke.

Završetak napoleonskih ratova, nestašice hrane, nehigijenski uvjeti života i prljavština potakle su širenje mikroba. Kako govorimo o razdoblju završetka četvrtstoljetnih ratova povratak vojnika s bojišta njihovim kućama samo je doprinio širenju tifusa. Drugi važan razlog koji govori u prilog širenju ove bolesti jest kretanje stanovništva, koje je pokrenula glad. Seosko stanovništvo iz čitavog Poluotoka je u potrazi za hranom spas tražilo u većim centrima, poput Rovinja, čemu svjedoči veći broj luralica koji su lutali u potrazi za hranom. Kretanja stanovništva bila su izrazito pogodna za širenje bakterija i zaraza. Siromašna svjetina nije sa sobom nosila ništa osim vlastite odjeće, na kojoj su bakterije dolazile u Rovinj i širile se među gradskim stanovništvom. Velik broj luralica sigurno nije bio jedinim uzročnikom pojave tifoidnih bolesti, ali je zasigurno pospiješio njihovo širenje. Odjeća koja se nije prala bila je također odličan prijenosnik bolesti, osobito u zimskim mjesecima kada je higijena ljudi zbog hladnoće bila slabija.

Zbog iscrpljenosti organizama uzrokovanog gladovanjem bakterije koje uzrokuju tifus nisu naišle na nikakvu prepreku pa se bolest vrlo brzo proširila i postala epidemijska. Liječenje je dakako bilo otežano jer su slabi organizmi bili mnogo manje imuni na bolesti pa su i pokušaji liječenja propali. Tifus je zahvaćao rovinjsko stanovništvo iz još jednog razloga, dok je stanovništvo agrarne vokacije kako tako dolazilo do malih količina hrane, gradsko stanovništvo sačinjeno od ribara i trgovaca patilo je najveću glad i bilo izrazito ranjivo širenju epidemije. Neishranjeni organizmi rovinjskih seljaka imali su vrlo slab imunitet, vrlo sklon širenju bakterija i po život opasnih infekcija. Liječnik Nicolò Biondi daje nam u svom izvještaju vrijedne podatke o društvenoj provenijenciji pokojnika zaraženih tifusom. Iz njegovog izvještaja saznajemo da je bolest najviše zahvaćala radnike i obrtnike, koji su se zbog rada znojili. Znoj se prema njegovom izvještaju u kontaktu sa zrakom pretvarao u zarazu egzantematičnim tifusom.⁹⁵

Danas medicina razlikuje nekoliko vrsta tifusa. Endemički tifus širi se preko uši štakora zaražene bakterijom *Rickettsia typhi*. Bakterija *Rickettsia prowazeki* bila je uzročnikom egzantematičkog tifusa, a širila se među ljudima preko uši. Najrasprostranjenija u Rovinju bila

---

⁹⁵ AST, I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 546, u izvještaju sastavljenom 15. siječnja 1818. i naslovljenom *Rapporto del Dr. Nocolò Biondi sull'andamento della malattia epidemica al I. R. Commissariato Distrettuale*. Usp. R.Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817, nav. dj.*, 365-391.

je zasigurno tifoidna vrućica uzrokovana bakterijom *Salmonella typhi*. Ova se bakterija vrlo brzo širila ljudskim organizmom nakon konzumiranja nečiste vode ili pokvarene hrane.⁹⁶ Tifus se manifestirao visokom temperaturom i pojavom okruglih crvenih mrljica na tijelima zaraženih. Inkubacija bolesti trajala je od deset do petnaest dana, nakon čega bi na tijelu nastale okrugle crvene mrlje. Iako je tifus bilo lako ustanoviti, nije ga bilo lako izliječiti.

Ponekad se njegova pojava povezivala s konzumacijom pokvarene hrane ili hrane upitne kvalitete od strane izgladnjelih ljudi. Stanovništvo Rovinja hranilo se kruhom od ječma i kukuruza, svježim i usoljenim mesom, salatama, palentom, maneštrom, mahunarkama, a rjeđe krumpirom. Seljaci koje je zahvatila bijeda konzumirali su pljesnivi kruh, crveni luk, male količine suhog voća i kuhanog povrća. Mesa je zbog nedostatka krmnog bilja bilo vrlo malo, a i cijena je iz navedenog razloga povećana. Zbog nedostatka pšenice, u nju se pri izradi kruha dodavalo brašno od ječma i boba pa čak i smrvljene koštice maslina, što je dovodilo do trbušnih tegoba. Slaba briga o higijeni dovodila je stanovništvo do konzumiranja vode i hrane, čija je kvaliteta bila u najmanju ruku upitna. Iz izvješća liječnika Giovannija Battiste Fiorencisa saznajemo da su bob i leća koji su se 1817. uvezili u Rovinj bili izrazito slabe kvalitete, ponekad i pljesnivi. Žitarice i raž koji su se uzgajali najčešće bi zbog neopreznog skladištenja i ekstremnih hladnoća propali, a izgladnjelo stanovništvo nije prezalo ni pred konzumiranjem najrazličitijeg lišća i svakojakih vrsta biljaka.⁹⁷ Navodi Fiorencis da su u se stravičnoj gladi

---

⁹⁶ L. Faccini, „Tifo, pensiero medico e infrastrutture igieniche nell'Italia liberale“, *Storia d'Italia*, vol. VII., Torino 1984., 709; G. Carosi, F. Castelli, F. di Nola, *Manuale di malattie infettive e tropicali*, vol. I, Padova 2000., 288-290; F. Foschi, *Epidemie nella terra nella terra del Leopardi*, Bulzoni, Roma 1983.; C. M. Cipolla, *Contro un nemico invisibile. Epidemie e strutture sanitarie nell'Italia del Rinascimento*, Bologna 1986. U vezi epidemiologije tifusa i njegovog širenja vidi: C. M. Cipolla, G. Doria, „Tifo esantematico e politica sanitaria a Genova nel Seicento“, *Atti della Società Ligure di Storia patria*, br. 1, 1982., 165-195; C. M. Cipolla, M. Moroni, „Le Marche e la Romagna nell'epidemia di tifo petecchiale del 1622 secondo fonti toscane“, *Proposte e ricerche*, br. 28, 1992., 188-201.; G. Alfani, *Il Grand Tour dei Cavalieri dell'Apocalisse: L'Italia del «lungo Cinquecento (1494-1629)*, Marsilio, Padova 2010.

⁹⁷ Gradski se liječnik Giovanni Battista Fiorencis osvrnuo na stanje u gradu: *Nella orribile carestia dell'inverno 1816-1817, questa miserabile popolazione si conserva in vita unicamente con legumi, e particolarmente con fava e lenticchie di minor prezzo, e per la maggior parte guaste ed ammuffite nei lunghi viaggi di mare, di segale d'infelice qualità, di formenti baagnati e quasi putridi, d'erbe di qualunque specie vegetavano nelle campagne, e con foglie secche, e con peggiori e più nauseanti alimenti; quindi innanzi che cadessero ammalati, si vide un numero sorprendente di visi pallidi, e tetri, di cachetici mal coperti con lacere e sucidissime vesti che trascinavano a stento un avanzo di vita odiosa e languente*. AST, I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 546, u pismu naslovljenom *Cenni Clinici intorno l'Epidemia di Rovigno, dell'anno 1817*. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj., 365-391.

zime 1816-1817, stanovnici grada održali živim konzumacijom mahunarki, a osobito grahom i lećom, čije su cijene bile niske. Ipak, niska cijena bila je uvjetovana stanjem kvalitete tih namirnica. Veći dio graha i leće koji se te godine našao na rovinjskoj tržnici bio je truo i pljesniv pa je njihova konzumacija samo potaknula širenje tifoidnih oboljenja. Glad je tako u Rovinju bila generatorom tifusa, jer je stvarala uvjete za konzumaciju pokvarene hrane.

Epidemija tifusa tijekom 1817. nije specifikum Rovinja i njegove okolice. Ona se javlja i nadrugim lokalitetima diljem Istre, od Poreča i Vodnjana, a bila je raširena i u pokrajini Veneto, Furlaniji i Lombardsko-venetskim kraljevstvom.⁹⁸ Velika je glad zahvatila mnoge talijanske gradove pa je i stopa smrtnosti rasla. Primjerice u gradu Foggi je prema istraživanjima Raffaelea Letteria stopa mortaliteta 1815 iznosila 50,4%, da bi već 1816 porasla na 70,5%, te 109,5% tijekom 1817.⁹⁹ Epidemija tifusa zahvatila je Milano tijekom 1817. Te je godine, kako navodi Paola Zocchi 848 pokojnika skončalo od te zaraze samo u bolnici. Broj pokojnika koji su skončali od egzantematičnog tifusa u čitavoj Lombardiji bio je također vrlo visok, njih čak 7064.¹⁰⁰ Velika glad i epidemija egzantematičnog tifusa zahvatila je i Toscanu, generirajući značajno povećanje stope smrtnosti.¹⁰¹

Za dobivanje potpunije slike smrtnosti koja se dogodila u Rovinju tijekom 1817. valja uzeti u obzir nekoliko značajnih čimbenika. Kada je nestašica hrane izazvala iscrpljenost organizama bakterije koje izazivaju tifoidne bolesti nisu više imale prepreka pa je bolest dobila epidemijski karakter i zahvatila velik dio stanovništva.

Kako je iscrpljenost organizma bio ključni problem ukazuje i fizik Matteo Cerutti, koji tvrdi da je dio bolesnika umro od tifusa samo zato jer ih je bolest ulovila u trenutku kada je njihov organizam zbog gladi bio oslabljen. Tijekom najveće nestašice hrane tifus je predstavljao kulminaciju nedaća koje su pogodile grad. Svjedoči tome i slijedeći zapis pronađen u arhivu:

---

⁹⁸ G. Bolino, „La pettechiale in Abruzzo e l'igiene pubblica ai primi dell'800“, *Rivista abruzzese*, br. 2, 1982., 151-160.; L. Laquidara, „L'epidemia del tifo petecchiale del 1817 dello Stato di Massa e Carrara“, *Quaderni del raggruppamento toscano-umbro-emiliano di storia della medicina*, br. 4, 1988., 81-94; A. Boncompagni, „L'ultima grande crisi di sussistenza nel compensorio mugellano: appunti d'archivio sull'epidemia di tifo petecchiale del 1816/1817“, *Rassegna storica toscana*, br. 1, 1995, 85-97.

⁹⁹ R. Letterio, „La carestia e l'epidemia del 1816-17 a Foggia“, *La Capitanata*, br. 15, 2004., 175.-199

¹⁰⁰ P. Zocchi, *Il Comune e la salute. Amministrazione municipale e igiene pubblica a Milano (1814-1859)*. FrancoAngeli, Milano 2006., str. 229.-230..

¹⁰¹ D. Dragoni, „1816: Impatto dell'anno senza estate nel territorio perugino“, *Geografia*, XXXII, 3-4, 2009., str. 25-39.

*Na vrhuncu loših stvari pridružila se neumoljiva bolest, koja je tolike žrtve prinijela smrti.*¹⁰² Oslabljeni su organizmi bili puno skloniji zarazi želučanim bolestima pa se zbog izgladnjelosti tifus lako proširio.

Rovinjski liječnik Niccolò Biondi navodi da se zaraza tifusom počela širiti tijekom travnja i pokazivala znakove gastričke vrućice. Tijekom ljeta mikrobi su se zbog vrućina počeli množiti pa je i bolest uzela maha. Širenje zaraze bilo je vidljivo i na tijelima zaraženih. Na mnogima od njih pojavile su se tamne mrlje, hematomi, a dio zaraženih pokazivao je i znakove delirija.¹⁰³ Drugi liječnik, Giovanni Battista Fiorencis koji se u vrijeme širenja zaraze našao u gradu navodi kako se broj umrlih od tifusa povećao iznad uobičajene razine tijekom siječnja. Zapaženi simptomi bili su reumatizmi, vrućice i limfatički zastoji.¹⁰⁴ Iako Fiorencis ne navodi broj pokojnika od tifusa tog mjeseca, u svojoj povijesti Rovinja epidemije se dotaknuo Benussi, koji tvrdi da je tijekom svibnja zabilježeno 36 smrti od tog uzročnika. Fiorencis navodi i da se bolest toliko proširila da se na tijelima zaraženih pojavila akutna cefalea, deformacije grla i jezika te postepena paraliza kod pokušaja gutanja hrane. Na tijelima su se vidili i egzantemi, što je bio jasan znak bolesti.¹⁰⁵

Iako rovinjski liječnici navode da se gradom proširila epidemija tifusa matične knjige ovu riječ spominju sveukupno tek devet puta. Matične knjige Rovinja riječ tifus ne spominju sve do 12. kolovoza 1817., pri smrti Domenica Bionda u dobi od 26 godina.¹⁰⁶ Zapisani uzrok smrti bio je *thiphus petechialis*. Na idući slučaj smrti od tifusa nije se dugo čekalo. Dva dana kasnije 14. kolovoza od istog uzročnika umire Katarina, Petrova žena, u dobi od 50 godina.¹⁰⁷ Isti je uzročnik bio 10. rujna razlogom smrti Mateja Gerbavca, u dobi od 35 godina.¹⁰⁸ Osam dana kasnije zaraza tifusom odnijela je život Eufemie, žene Giuseppea Fabrettija, u dobi od 56

---

¹⁰² ... *al'orla de loro mali unissi inesorabile il fisico morbo, che tante vittime ha immolato alla morte...* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

¹⁰³ I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Svezak 546, dokument *Rapporto del dr. Niccolo Biondi sull'andamento della malattia epidemica al I. R. Commissariato Distrettuale* nosi datum 15. siječnja 1818. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj., 380.

¹⁰⁴ AST, I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 546, u pismu naslovljenom *Cenni Clinici intorno l'Epidemia di Rovigno, dell 'anno 1817*. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj., 365-391.

¹⁰⁵ Na istome mjestu.

¹⁰⁶ HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 7.

¹⁰⁷ Na istome mjestu.

¹⁰⁸ Isto, , list 8.

godina.¹⁰⁹ *Typhus nervosus* bio je uzrokom smrti Simona Bronzina 2. studenog,¹¹⁰ a epidemički tifus upisan je 4. prosinca pri smrti Mihaela Benussija.¹¹¹ Posljednji upisani pokojnik čiji je uzrok smrti bio epidemički tifus zabilježen je u matičnu knjigu 15. prosinca. Radilo se o Antoniu Zuaniću u dobi od 46 godina.¹¹²

Ipak, mnogi upisani uzročnici ukazuju da je stanovništvo grada umiralo zbog tifoidnih bolesti. Uostalom prvi i drugi val hladnoće koji su se širili iz sjeverne Europe tijekom travnja i lipnja utjecali su na čuvanje hrane, koja se pokvarila. Mnogi povjesničari medicine smatraju da upisi kao što su *febre perniciosa*, *febris gastrica*, *febre maligna*, *febre consuntiva* ili *verminosa* ukazuju da je na tom lokalitetu bilo slučajeva zaraze tifoidnim bolestima.¹¹³ Iako mnoga stanja upisana u matičnu knjigu umrlih daju naslutiti da je u Rovinju posrijedi bila epidemija tifusa, radije nego da generaliziramo odlučili smo prikazati svaki uzročnik zasebno, te njegovu stopu letaliteta.¹¹⁴

Tablica 4: Popis vrućica upisanih u matičnu knjigu umrlih u Rovinju 1817.

Uzročnik	Broj upisa	Udio u ukupnom broju umrlih 1817.
<i>Febris</i>	24	2,91%
<i>Febris lenta misenteria</i>	1	0,12%
<i>Febris catharalis</i>	9	1,09%
<i>Febbre putrida</i>	4	0,48%
<i>Febris perniciosa</i>	2	0,24%
<i>Febris lenta nervosa</i>	12	1,4%
<i>Febris consuntiva</i>	4	0,48%

¹⁰⁹ *Thyphus petechialis*, Na istome mjestu.

¹¹⁰ Isto, list 10.

¹¹¹ Isto, list 11.

¹¹² Na istome mjestu.

¹¹³ Usp. M. Bertoša, „Aspetti demografici della carestia e della pestilenza nell’Istria del primo Ottocento, Proposte e ricerche“, *Economia e società nella storia*, vol. XXVII, br. 2, Università degli Studi di Ancona, Camerino, Macerata, Perugia, Siena, Urbino; Ancona 1991., 235.

¹¹⁴ Za razliku od spomenutog Ciguijeva rada, koji sve vrućice stavlja u kategoriju tifusa, ova disertacija svaki uzrok smrti upisan u matičnu knjigu tretira za sebe. Usp. R.Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817*, nav. dj.

<i>Febris soporosa</i>	1	0,12%
<i>Febris maligna</i>	22	2,6%
<i>Febris sinoqua</i>	3	0,36%
<i>Febris acuta</i>	11	1,3%
<i>Febris periodica</i>	1	0,12%
<i>Febris heretica</i>	1	0,12%
<i>Febris consuntiva</i>	1	0,12%
<i>Febris continua</i>	1	0,12%
<i>Febris pulmonaris</i>	1	0,12%
<i>Febris verminosa</i>	97	16,1%
<i>Febris gastrica</i>	114	13,8%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Iz iznesenog vidljivo je da je jako velik broj pokojnika skončao od različitih vrućica. Između različitih vrućica koje su upisničari u matičnu knjigu upisali izdvajamo *Febris*, koja je bila je uzrokom smrti 24 ljudi. Vrijedi naglasiti i malignu vrućicu, koja je odnijela 22 života. Najčešće upisane vrućice u rovinjsku matičnu knjigu tijekom 1817. bile su vrućica izazvana crvim nametnicima u 97 slučajeva te gastrička vrućica upisana 114 puta. Dobar dio vrućica (*febre pernicioza*, *febre maligna*, *febre consuntiva*, *verminosa*) zasigurno su bile bolesti gastrointestinalnog trakta i povezane s tifusom. Zbrojem svih vrućica dolazimo do podatka da je od njih tijekom 1817. u Rovinju skončalo 313 pokojnika.

Među uzročnicima koje možemo dovesti u svezu s epidemijom tifusa ističe se tijekom 1817. gastrička vrućica (*febris gastrica*). Tijekom prva tri mjeseca 1817. ovaj uzročnik nije upisan upisan u matičnu knjigu umrlih. Kako su nestašice i konzumacija hrane loše kvalitete bili izraženiji tijekom proljeća i upisničari u matičnu knjigu počinju upisivati gastričku vrućicu kao uzrok smrti. Po prvi je puta gastrička vrućica upisan 4. travnja pri smrti Dominike Grego u dobi od 50 godina.¹¹⁵ Sve do srpnja je smrtnost od tog uzročnika bila vrlo blaga. Prinjerice u travnju je upisano tek 3 pokojnika ili 5,66% svih smrti tog mjeseca. U svibnju i lipnju još je manji broj ljudi skončao radi gastričke vrućice. Tijekom oba mjeseca upisan je tek po jedan

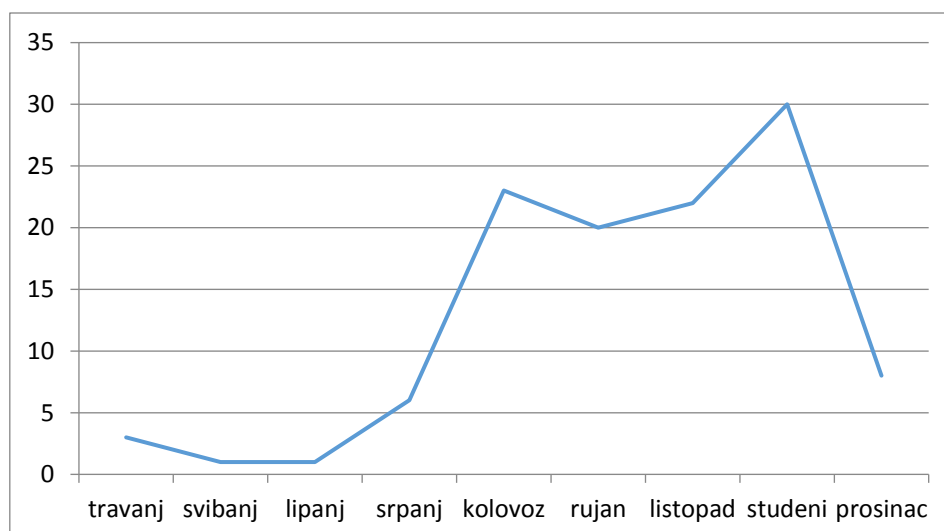
¹¹⁵ HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 5.

pokojnik. Tijekom srpnja, kada je u matičnu knjigu upisano 6 pokojnika ili 6,31% bilo je jasno da se trendovi smrtnosti od ovog uzročnika počinju mijenjati. Pogoršanje općeg stanja života i konzumacija pokvarene hrane pospješila je želučane probleme i počela izazivati sve veći broj pokojnika. Iako tijekom proljetnih mjeseci ovaj uzročnik nije značajnije zastupljen, prava epidemija gastričke vrućice započela je tijekom kolovoza, kada od nje umire 23 ljudi ili 19,65% svih pokojnika tog mjeseca. Smrti od gastričke vrućice nastavile su se i tijekom rujna, kada pod tim zapisom nalazimo po 20 upisa ili 18,51%. i u listopadu je broj umrlih od gastričke vrućice bio velik, njih 22, što čini 21,56%. U studenom je s 30 upisa epidemija crijevne vrućice bila u punom jeku. Tog je mjeseca ona ujedno bila i najčešći uzrok smrti, prouzročivši 41,09% svih smrtnih slučajeva upisanih tog mjeseca. Tijekom prosica broj pokojnika od gastričke vrućice znatno je opao. Tog je mjeseca upisano 8 pokojnika ili 15,68% koji su skončali od gastričke vrućice. Od svoje pojave u travnju bila je uzrokom smrti sveukupno 114 ljudi, što iznosi 13,85% sveukupnog broja pokojnika te godine.

Tablica 5: Umrli od gastričke vrućice u Rovinju po mjesecima 1817.

Mjesec	Gastrička vrućica	Udio
siječanj	/	/
veljača	/	/
ožujak	/	/
travanj	3	5,66%
svibanj	1	2,27%
lipanj	1	2%
srpanj	6	6,31%
kolovoz	23	19,65%
rujan	20	18,51%
listopad	22	21,56%
studeni	30	41,09%
prosinac	8	15,68%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Grafikon 8: Umrli od gastičke vrućice u Rovinju po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Da kriza smrtnosti ovakvih razmjera nije nikad uzrokovana samo jednim razlogom ukazuje i slijedeće. Rovinj kao jedan od najvećih gradova u Istri imao je na raspolaganju tri liječnika. No, u ovom razdoblju zbog prazne blagajne nije se puno pažnje posvećivalo izboru novih liječnika nakon smrti postojećih. U trenutcima širenja zaraze 1817. grad se našao u situaciji da ima samo jednog liječnika, jer su dvojica nekoliko mjeseci ranije otišli na bolji svijet. Kako bi situacija bila još gora jedini liječnik u gradu bio je ostarjeli Antonio Sponza. Zbog poznih godina i senilnosti nije više bio u mogućnosti pružati adekvatnu liječničku skrb brojnem stanovništvu.¹¹⁶

Usprkos napretku kojeg doživljava medicina, medicinska je skrb u Istri bila na niskoj razini. Veći gradovi imali su svoje liječnike, dok je seosko stanovništvo bilo prepušteno samo sebi. Nakon 1814., zbog nedostatka sredstava istarski gradovi nisu smjeli imati više od dva liječnika i jednog kirurga. Ova je odluka mnoge gradove dovela pred probleme, jer je smanjeni broj liječnika značio i slabiju skrb za stanovništvo. Slijedeći upute okružnog kapetanata gradsko je vijeće Rovinja donijelo odluku da na mjestu liječnika zadrži Giovannija Battistu Fiorencisa i Marca Antonia Antoninija, dok je za kirurga potvrđen Antonio Sponza. Ne treba naglašavati koliko je činjenica da je u trenutcima početka širenja epidemije tifusa u Rovinju bio samo jedan liječnik bila otežavajuća okolnost. Stanovištvo je tim potezom bilo lišeno medicinske skrbi pa

¹¹⁶ *Erano stabiliti pei bisogni continui di questa Popolazione numerosa, ne già soprabondava tal numero all'interessante oggetto di garantire la salute di tanti individui minacciata, o da naturali malori, o da alli dentali disgrazie. Due di questi sogiaquero al destino di morte, e solo resta il Sig Gio Antonio Spongia, benemerito pei prestati serviggi, ma ormai per senile età reso incapace di prestare la propria assistenza. Na istome mjestu.*

su šanse za sprječavanje širenja zaraze bile vrlo male. Još jedna velika zapreka pružanju medicinske skrbi bila je činjenica da su liječnici naplaćivali svoje usluge, a to si siromašno stanovništvo nije moglo priuštiti. Kako je Sponza bio star, dio dužnosti preuzeo je Fidelis Mayer, koji se obavezao da će pustiti posao u vojnoj službi i postati gradski kirurg. Određena mu je plaća od 250 fiorina, koja se trebala isplaćivati iz gradske blagajne.¹¹⁷

Epidemija tifusa nagnala je gradsku upravu da potraži smještaj za sve oboljele i pruži im medicinsku skrb. Tijekom ljeta 1817. u Rovinju je održan sastanak gradske uprave i gradskih liječnika na kojem se govorilo o epidemičnoj bolesti koja se proširila gradom.¹¹⁸ Vidljivo je da gradska uprava govoreći o epidemičnoj bolesti nije bila u potpunosti svjesna o kojoj se bolesti radi. Štoviše u jednom se dokumentu s početka širenja tifusa greškom spominje malarija kao uzrok. Nakon ovog sastanka započelo se s mjerama prevencije širenja zaraze. Zbog velikog broja oboljelih u kontradi S. Lorenzo obnovljene su dvije zgrade u vlasništvu Giuseppea Borrija i otvorene za smještaj bolesnika 27. studenog. Tamo je smješten 41 muškarac i 31 žena.¹¹⁹ Kako je broj oboljelih rastao, u bolnici je postavljeno dodatnih 20 kreveta za bolesnike i to zasebno za žene i muškarce, a ljekarnik Francesco Sponza bio je zadužen da proizvede i dodijeli oboljelim lijekove.¹²⁰

Ipak osjetio se nedostatak medicinskog osoblja, koje bi se brinulo o sve većem broju oboljelih. Kako bi doskočili ovom problemu odlučeno je da se između zdravih stanovnika grade izabere dvoje ili troje muškaraca i jednako toliki broj žena, koji će zajedno s medicinskim osobljem preuzeti brigu o bolesnima.¹²¹

Zbog izvanrednog stanja u gradu povećan je i broj liječnika. Prilikom sastavljanja izvještaja o širenju tifusa u Rovinju, liječnik Mattio Cerrutti sreo je 75 bolesnika u bolnici. Liječnik Borghi brinuo se o njih 29, njegov sin također liječnik 31, liječnik Fiorencis 3, liječnik Biondi 5, a liječnik Antonini 7.¹²²

---

¹¹⁷ Na istome mjestu.

¹¹⁸ ....*intervento intorno la malattia gastrica complicata, che si è sviluppata in Rovigno d'indole epidemica.*, HR – DAPA – 41, II Zdravstvo, 108., Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

¹¹⁹ HR – DAPA – 41, II Zdravstvo, 108., Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.; B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno, nav. dj.*, 227-228.

¹²⁰ ....*di non ricusar medicinali ai pareri in discorso, e lo si incaricò di somministrare qualunque medicina.* Na istome mjestu.

¹²¹ *L'assistenza agli ammalati sarà prestata da due o tre uomini i piu' forti e i piu' sani eli ella sceglierà tra quelli che vanno a partire dall'Ospitale, e da due o tre Donne.* Na istome mjestu.

¹²² AST, I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), Kutija 534; Usp. R.Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817, nav. dj.*, 375.

Pred kraj godine broj oboljelih bio je toliko velik da se počeo otimati kontroli. Neodrživost situacije u gradu vidljiva je tijekom posljednja tri mjeseca 1817., kada se javlja bojazan da će potreba za lijekovima prijeći limit koje je gradska uprava mogla osigurati. Iz tog razloga su liječnici, u ovoj izvanrednoj situaciji zamoljeni da na lijekove utroše i sve novce koje su imali sa strane, samo da se bolest izliječi.

Oboljeli su u bolnici osim lijekova dobivali i posebnu dijetu na bazi hranjivih juha.¹²³ Bolesnici u bolnici podijeljeni su 17. studenog 1817. u tri kategorije prema dijeti koja im je pripisana. Za one bolesnike čije je stanje bilo najgore pripisana je ujutro i u podne goveđa juha s kruhom. Bolesnicima kojim su bili u stanju pojesti malo više, ujutro je trebalo poslužiti goveđu juhu, u podne maneštru s rižom i jednom porcijom janjećeg mesa te dvije unce pšeničnog kruha. Navečer se ponovno jela juha. Onim sretnicima čije iscrpljene organizme tifus nije dotukao i koji su bili u stanju oporavka ujutro se davala juha, za ručak obilnija maneštra, šest unca kuhanog mesa od vola i dvije i pol unce kruha. Navečer se kao i ostalima posluživala juha. Ova je skupina po preporuci liječnika mogla dobiti i osminu bokala vina. Liječnici i osoblje bolnice su osim dijete treće skupine svakog dana dobivali i čašicu rakije te pola bokala vina.¹²⁴

Tifus se proširio gradom u tolikoj mjeri da se stanovništvo iz straha od širenja zaraz okrenulo vjeri i molitvi, vjerujući da će na taj način epidemija prestati. U vezi tifusa sastavljen

---

¹²³ ...giornalmente farà somministrare agli ammalaati del detto Ospitale dei brodi, che sieno di sostanza. HR – DAPA – 41, II Zdravstvo, 108., Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

¹²⁴ *Le Diete da osservarsi per gli ammalati sono le seguenti:*

a) *Per li più aggravati, ossia di una dieta*

di Mattina: Zuppa con pane in brodo di bue

a mezzo giorno: Simile, e cor' di Sera

b) *Per quei che soni in istato di prendere maggior nutrimento, ossia dieta seconda*

Zuppa come sopra di mattina:

a mezzo giorno: Minestra di Risi, o Porta leggiera, o simili, con una porzione di agnello, o [ ], con oncie numero 2 di pane di formento.

Zuppa come sopra di sera.

c) *Per i Convalescenti:*

La solita Zuppa di Mattina.

a pranzo: Minestra più abbondante, sei oncie di carne di bue bolita, pane oncie numero 2 ½

Zuppa di sera. Un ottavo di boccale di vino sarà la porzione per quelli ai quali i Medici crederanno di prescriverlo. La quantità della carne verrà calcolata a ragione d'una libra 1: oncie 12:/ per due individui, onde ottenere un brodo nutritivo. Gl'infermieri avranno, oltre la dieta della 3a Classe, un bichierin di aqua vita, e mezzo boccale di vino al giorno. Rovigno li 17. Novembre 1817. Na istome mjestu.

je 30. listopada 1817. izviještaj iz kojega je vidljivo koliko se stanovništvo grada plašilo zaraze. Svećenstvo je zamoljeno da moli kako bi zaraza i smrti prestale. Dan kasnije, 31. listopada sarkofag s relikvijom Sv. Eufemije otvoren je tri dana kako bi se stanovništvo moglo moliti i potražiti utjehu.¹²⁵ U vrijeme izlaganja relikvije trebalo je zatvoriti sve trgovine i gostione. Održane su i procesije kako bi glad i tifus prestali odnositi živote. Tijelo svete u ovoj je iznimnoj prilici ostalo otvoreno tri dana, kako bi se stanovništvo moglo moliti i potražiti utjehu.¹²⁶

Deset godina kasnije 12. svibnja 1828. rovinjski je župnik Andrea Rocco sastavio pismo biskupu Antoniu Peteaniju u kojem se prisjeća epidemije tifusa iz 1817. Stanovništvo se tada okrenulo molitvi Gospi od zdravlja. Dan nakon što je održana procesija Rocco tvrdi da je epidemija prestala. Tome u čast svake se godine ulicama grada održavala procesija, koja je završavala u kolegijalnoj crkvi na oltaru Sv. Sebastijana.¹²⁷ Uvriježeni strah nastao nakon epidemija kuge zadržao se tako u Rovinju sve do početka XIX. stoljeća pa su pojavom epidemije tifusa oživjeli mehanizmi obrane od bolesti, skriveni u mentalitetu ljudi. Veliki se strah proširio gradom, a užasno je stanovništvo spas najprije potražilo u vjeri i molitvi.

---

¹²⁵ *Nessuno può essere indifferente a risultati così terribili, ed è di spavento a considerare la probabilità di un eguale, e forse più triste avvenire. Fu di nuovo eccitato il Zelo, di questo benemerito Capitolo a far preghiere a Dio Signore, perchè cessi una volta questo morbo sterminatore e fatale. Esso Benemerito Capitolo à riscontratto, che domani mattina verrà esposta alla pubblica adorazione la Reliquia dellla nostra protettrice Sta Eufemia, e nelli successivi tre giorni cioè venerdì, sabato, e Domenica, seguirà al dopo pranzo l'apertura dell'arca, ove si faranno delle preghiere.* Na istome mjestu.

¹²⁶ *Nessuno può essere indifferente a risultati così terribili, ed è di spavento a considerare la probabilità di un eguale, e forse più triste avvenire. Fu di nuovo eccitato il Zelo, di questo benemerito Capitolo a far preghiere a Dio Signore, parchè cessi una volta questo morbo sterminatore e fatale. Esso Benemerito Capitolo à riscontrato, che domani mattina verrà esposta alla pubblica adorazione la Reliquia della nostra protettrice Sta Eufemia, e nelli successivi tre giorni cioè venerdì, sabato, e domenica, seguirà al dopo pranzo l'apertura dell'arca, ove si faranno delle preghiere.* HR – DAPA – 41, II zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31.5.1817. / 19.12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

¹²⁷ *Nel 1817 essendo stata Rovigno colpita dal Tifo, s'imploro da Dio la ccessazione di quest flagello. Si ricorse alla B. V. della Salute con una solenne processione e da quel di si estinse sensibilmente la collera del Signore. Fu fatto voto dal Capitolo, e Clero non che dalla rappresentanza Comunale di render perpetua la riconoscenza del Popolo verso nostra Signora e si fisso il giorno oltre indicato per farle una visita di ringraziamento. In questa processione che per molte migliaia di persone che v'accorgono, viene a girare per la Citta v'intervengono le autorità ed il P.P. di S. Francesco sotto il loro Stendardo. Si chiude la processione nella Colleggiata all'altare di S. Sebastiano col canto solenne dell'Inno Ambrosiano.* BAP, Kutija 138 VIII/2 1814-1889.

Gradska uprava dala je svećenicima i kanonicima obavezu da informiraju narod o mjerama prevencije od bolesti, uostalom radilo se o instituciji Crkve koju su svi poštovali i slušali. Strah od širenja bolesti nagnao je stanovništvo na organizaciju novih procesija i uvođenje posebnih mjera predostrožnosti. Kako ni uz poduzete mjere bolest nije iskorijenjena uz prijetnju kazne tijekom studenog zabranjeno je kretanje stanovništva po javnim konobama i trgovinama te ostalim mjestima javnog okupljanja, gdje se zaraza lako širila.

Uvriježeno mišljenje bilo je vjerovanje da se tifus može iskorijeniti ako se svake večeri napravi krijes od stabala smreke i lovora, koji su svojim jakim mirisom i dezinfekcijskim svojstvima trebali iskorijeniti bolest.¹²⁸ Stanovnici grada svakog su dana s polja donosili navedena stabla za potrebe paljenja krijesa. Zapaljeni krijesovi puštali su se da gore tijekom čitave noći. Od kolovoza 1817., svake se večeri u Rovinju i Balama palio krijes, za što su zaduženi bili žitelji.

Usprkos nepostojanju adekvatne medicinske skrbi broj pokojnika od tifusa u Rovinju nije bio toliko velik u odnosu na broj oboljelih od te zaraze. Distriktne vlasti sastavile su dokument prema kojem je 2806 stanovnika grada oboljelo od tifusa. Ovaj je broj znatno veći od onoga kojeg spominje Benussi. Ako je čak 2806 staaovnika onolilo od tifusa to znači da je zaraza zahvatila više od četvrtine gradskog stanovništva ili 31,65%. Od tog je broja 196 skončalo. Radilo se o 84 muškaraca i 112 žena. Najveći je broj, njih 2610 preživio zarazu. Novim popisom, pred sam kraj godine, utvrđeno je da je sveukupno bilo 203 smrti od tifusa.¹²⁹ Stopa mortaliteta od ovog uzročnika kretala se od 20% kod djece pa sve do 30 ili 40% kod odraslih osoba.¹³⁰ U Rovinju je stopa smrtnosti, izračunata dijeljenjem broja umrlih od te zaraze sa brojem oboljelih iznosila 7,22%. Broj umrlih od tifusa bio je dakle u Rovinju manji u odnosu na uobičajenu razinu smrtnosti od te bolesti. Zaraza tifusom u jednakoj je mjeri pogodila i

---

¹²⁸ U pismu poslanom Balama navodi se: *Tratandosi di assicurare la Pubblica Salute minacciata da Epidemicha malaria, fù stabilito che debbano essere fatti ogni sera dei Fuochi di Ginepro e di Lauro, in tutte le Contrade di questa Capo – Comune 13. Agosto 1817.* HR – DAPA – 41, II, Zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31. 5. 1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

¹²⁹ R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817 a Rovigno*, nav. dj., 381-382.

¹³⁰ G. Cosmacini, *Storia della medicina e della sanita in Italia*, Laterza, Bari 1976., 276; F. Della Peruta, „Aspetti della societa italiana nell'Italia della restaurazione“, *Studi storici*, br. 17, 1976, 26-68; G. Rustici, „Un'epidemia esemplare: il tifo a Siena nel 1817“, *Ricerche storiche*, Vol. XXXVI, br. 3, 2006., 307; P. Sorcinelli, *Miseria e malattie nel XIX secolo*, Franco Angeli, Milano, 80 i dalje; L. del Panta, *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV-XIX)*, Loescher editore, Torino 1984.

muško i žensko stanovništvo. Tako među oboljelima brojima 1340 muškaraca ili 47,75% i 1466 žena ili 52,24%.¹³¹

Neefikasnost liječenja tifusa proizlazila je prvenstveno u neshvaćanju pravih mehanizama širenja bolesti. A ni higijensko-sanitarne prilike u gradu zasigurno nisu doprinosile zaustavljanju širenja zaraze. Higijenski su uvjeti popraćeni stanjem gladi na ovaj način označili početak krize koju gradske vlasti nisu bile spremne ni sposobne riješiti.

Epidemija tifusa, koja je pogodila Rovinj tijekom 1817. bila je najdramatičnija posljedica koja je uslijedila nakon loših uroda u prethodnim godinama. Iako se smrtnost od tifusa ne može usporediti sa smrtnošću uzrokovanom kugom na neki je način ona na nju podsjećala, što je utjecalo na poimanje tifusa među narodom.

Od ostalih uzročnika zbog svoje učestalosti tijekom 1817. valja spomenuti konvulzije, koje su zapisane 30 puta i bile uzrokom smrti 3,6% svih pokojnika.

Vrlo često zabilježeni su crvi nametnici, kao kod Diane Dapiran, šestogodišnje kćerke Josipa, koja je skončala život 26. siječnja.¹³² Te je godine zabilježeno 97 slučajeva smrti od crva nametnika ili 11,7% svih pokojnika te godine. Povećanje broja pokojnika od tog uzročnika zabilježeno je u srpnju, kolovozu i rujnu, a najeveće bilo tijekom kolovoza, kada su crvi nametnici bili uzrokom smrti 28 ljudi ili 23,7% svog broja umrlih tog mjeseca. Povećanje pokojnika koji su skončali od crva nametnika bilježi se istih mjeseci kada i smrti od gastičke vrućice. I u ovom slučaju radi se o uzročniku koji je bio uvjetovan lošim higijenskim navikama i konzumacijom hrane loše kvalitete.

---

¹³¹ R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817 a Rovigno*, nav. dj., 381-382.

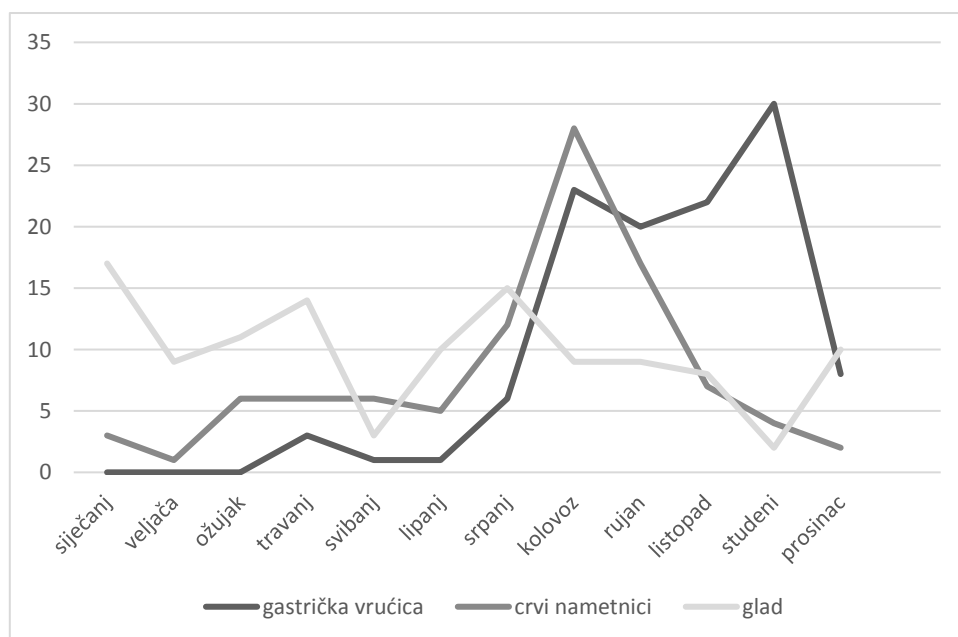
¹³² Na istome mjestu.

Tablica 6: Umrli od crva nametnika u Rovinju po mjesecima 1817.

Mjesec	Crvi nametnici	Udio u ukupnom broju pokojnika po mjesecima
siječanj	3	7,89%
veljača	1	2,56%
ožujak	6	11,11%
travanj	6	11,32%
svibanj	6	13,63%
lipanj	5	10%
srpanj	12	12,63%
kolovoz	28	23,93%
rujan	17	15,74%
listopad	7	6,86%
studenj	4	5,47%
prosinac	2	3,92%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Tri najčešća uzroka smrti 1817. bili su dakle gastrička vrućica, glad i crvi nametnici. Najveći broj pokojnika koji su skončali od gladi bilježi se u prom dijelu godine, a najviše njih u siječnju, travnju i srpnju. Od kolovoza pa do kraja godine puno je veći broj pokojnika skončao od gastričke vrućice i crva nametnika, nego od gladi. Sama glad izazvana nestašicom namirnica dovela je do konzumacije hrane upitne i loše kvalitete pa je u ljetnim i jesenskim mjesecima povećana smrtnost od gastričke vrućice i crva nametnika.

Grafikon 9: Najčešći uzročnici smrti u Rovinju po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Jedan od karakterističnih aspekata svakodnevice na području Rovinja bilo je pogoršanje uvjeta života djece. Matične knjige ukazuju na veliku stopu smrtnosti male djece, osobito one do druge godine starosti. Najmlađi članovi društva bili pod iznimnim udarom smrti, čemu razlog valja tražiti u osjetljivosti organizama novorođenčadi. No vrijedi napomenuti da su žene u ovom razdoblju zbog krize počele obavljati puno više poslova izvan kuće te stoga nisu više mogle posvećivati toliku pažnju djeci. Organizmi u razvoju, a osobito tek rođena djeca puno teže podnose nutritivni stres, a imaju i slabiji imunitet, što u godinama nestašica dovodi do povećanog broja smrtnih slučajeva. Klimatske su prilike u ovom razdoblju bile pogodne za širenje bolesti koje pogađaju tek rođenu djecu, a organizam majki bio je zbog neuravnotežene prehrane oslabljen. U drugom desetljeću XIX. stoljeća vidljivi su na polju zdravstva mnogi pozitivni pomaci. Rovinjskom liječniku Marku Antoniju Antoniniju uplaćeno je tijekom 1815. 100 fiorina za cijepljenja, koja je obavio u razdoblju od 1813. do 1814.¹³³ Ipak, tijekom čitavog drugog desetljeća XIX. stoljeća na području Rovinja matične knjige bilježe izrazito velik postotak smrtnosti male djece pa je odlučeno da se intenzivira skrb za najmlađe.

Tijekom krize koja je zahvatila grad, velik je problem predstavljao sve veći broj napuštene djece. Razlog tomu bila je niska svijest o vrijednosti života djeteta i razmišljanje kako se radi o još jednim ustima za prehraniti. Roditelji iz Rovinjskog sela, Vrsara, Savičente,

¹³³ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

Bala, Vodnjana i Barbana dovodili su u Rovinj vlastitu djecu i davali ih na brigu karitativnim ustanovama.¹³⁴ U sklopu kongregacije za dobročinstvo djelovalo je 24 dojilja, koje su se svojim zalaganjem brinule o napuštenoj djeci.¹³⁵ Iako nam arhivski izvori ne navode njihov točan broj, govore o njihovom povećanju.

Američki demograf Ronald Lee smatra kako je u razdoblju prije 1800. prosječna dob nastupanja smrti kod ljudi bila između 25 i 35 godina. Takvu kratku prosječnu životnu dob dobije se izračunom u kojem postoji iznimno velika stopa smrtnosti male djece, koja u konačnici smanji prosjek izračunatih godina života kod stanovništva.¹³⁶ U našem slučaju vidljivo je kako se Leejevi parametri mogu primijeniti na istraženo razdoblje, gdje je velika stopa smrtnosti male djece uvelike smanjila prosječnu izračunatu dob stanovništva. Ipak, ukoliko strogo kliometrijskim podacima suprotstavimo povijest ljudskih sudbina, uvidjeti ćemo kako se prosječna dob pri smrti odraslog stanovništva kretala između četrdeset i šezdeset godina starosti. Talijanski demograf Massimo Livi Bacci smatra da je varijabilnost smrtnosti male djece tijekom *ancien* režima bila izrazito velika, jer je petina do trećina rođene djece umirala.¹³⁷

Slično je bilo i na području Rovinja, gdje velik broj djece 1817. nije preživio drugu godinu života. Tijekom 1817. zabilježeno je 214 smrti djece mlađe od dvije godine, što čini 26% svih pokojnika. Razlozi toga višestruki su, matične knjige donose velik broj slučajeva, čiji se uzroci kreću od slabosti organizma pa do nemogućnosti majke da doji. Bolesti probavnog sustava bile su izražene tijekom ljetnih mjeseci kod djece od devetog do četrnaestog mjeseca,

---

¹³⁴ I ovom prilikom vrijedne su anotacije Antonia Angelinija. *Non fu mai in Rovigno un Orfanotrofio né per Rovigno solo, né per una parte dell'Istria ex veneta. Però sotto il governo francese venivano in Rovigno accettate le creature spurie della Città e sua Villa, che delle Comuni di Orsera, Sanvincenti, Valle, Dignano, e Barbana.* Citirano prema G. Radossi, A. Pauletich, Un gruppo di otto manoscritti di Antonio Angelini, *nav. dj.*, 301.

¹³⁵ Takva je praksa trajala, tvrdi Angelini do 1822., kada su se napuštena djeca počela slati u sirotište u Trst. *Ventiquattro sono le Balie nutrici dei miseri esposti, che languiscono dalla fame, e chi in conseguenza non possono dare quel nutrimento a quei poveri infelici, perche non ritraggono dal Cassiere mercedi del sangue, e notte agli esposti medesimi.* HR – DAPA – 41, VII, 475., Dobrotvornost, 10. 2. 1817. / 10. 12.1817., red. br. 54/448, Kutija 121.

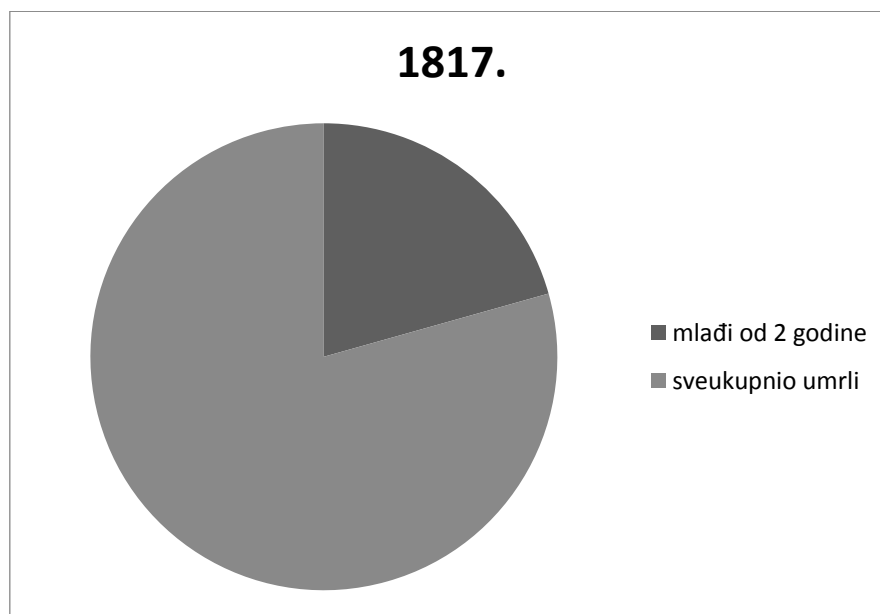
¹³⁶ Više o ovoj temi vidi u: R. Lee, "The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change", *Journal of Economic Perspectives*, vol. 17, br. 4, 2003., 169.

¹³⁷ M. Livi Bacci, Introduzione alla demografia, *nav. dj.*, 177.

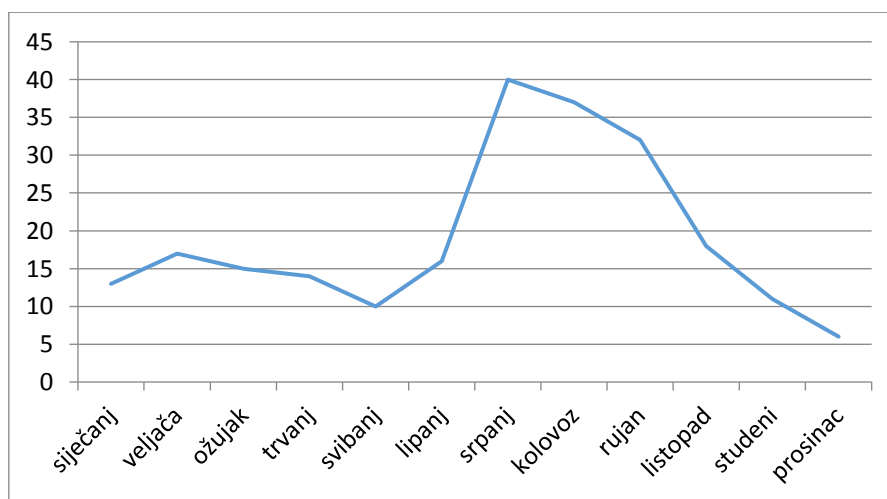
jer su djeca tada s majčina mlijeka prelazili na hranu.¹³⁸ Te su godine pri smrti djece najčešće zabilježene konvulzije.

Dio mrtvorodene djece koja nisu primila sakrament krštenja uobičajeno se nisu bilježila u matičnim knjigama. Stoga broj stvarno umrle djece može varirati u odnosu na zabilježene zapise u matičnim knjigama.

Grafikon 10: Umrli do druge godine života u Rovinju 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Grafikon 11: Umrli mlađi od dvije godine u Rovinju po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

¹³⁸ M. Breschi, M. Livi Bacci, „Month of Birth as a Factor in Children's Survival“, u: *Infant and Child Mortality in the Past*, ur. A. Bideau, B. Desjardins, H. Perez Brignoli, Oxford 1997., 159-160.

Prema grafikonu vidljivo je da se tijekom 1817. stopa smrtnosti djece do druge godine života udvostručila počevši od lipnja. Mjeseci u kojima je zabilježena najveća smrtnost male djece bili su srpanj, kada ih je u matičnu knjigu upisano 40 ili 42,55%, kolovoz, kada ih je upisano 37 ili 31,62% i rujan kada ih je upisano 32 ili 29,62% svih umrlih tog mjeseca. Razlog tomu valja tražiti u potpunom nedostatku namirnica, koji je upravo u tim mjesecima bio najizraženiji. Nakon nove berbe u rujnu stanje se poboljšalo a ritmovi smrtnosti male djece smanjili.

Tablica 7: Umrli do druge godine u Rovinju po mjesecima 1817.

Mjesec	Umrli do druge godine	Udio u broju umrlih po mjesecima
siječanj	13	1,57%
veljača	17	2,65%
ožujak	15	1,82%
travanj	14	1,70%
svibanj	10	1,21%
lipanj	16	1,94%
srpanj	40	4,86%
kolovoz	37	4,49%
rujan	32	3,88%
listopad	18	2,18%
studen	11	1,33%
prosinac	6	0,72%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Djeca rođena tijekom proljeća bila su zbog zaštite koje je davalo majčino mlijeko zaštićena od bolesti probavnog trakta koje su nastajale tijekom ljeta, stoga su šanse njihova preživljavanja bile puno veće u odnosu na djecu rođenu tijekom zime.¹³⁹ Među demografima postoji stajalište da su smrti djece u prvom tjednu života tijekom zimskih mjeseci uzrokovane niskim temperaturama.¹⁴⁰ Kako su tijekom 1816./1817. hladnoće bile izražene i tijekom proljeća i ljeta smrtnost tek rođene djece dodatno je porasla.

Tijekom 1817. velik je broj djece rođen mrtav. Matična knjiga donosi čak 29 takvih slučaja ili 3,5% svih slučaja smrti. Od tog broja zabilježeno je devet slučajeva rođenja muške i dvadeset slučajeva rođenja ženske mrtve djece. Iako su još rjeđi, zabilježeni su i slučajevi rođenja mrtvih blizanaca. Prvi takav slučaj dogodio se 30. ožujka, kada su mrtvi rođeni Pietro i Gregorio Sponza.¹⁴¹ Na novi slučaj nije trebalo čekati ni mjesec dana, naime 25. travnja rođeni su mrtvi Christoforo i Matteo Rismondo.¹⁴²

Broj umrle male djece bio je dakle prilično visok. S druge strane primjeri dugovječnih ljudi više spadaju u kategoriju iznimke, nego uobičajenih pojava u razdoblju koje se razmatra. Među istraženom građom zabilježeni su relativno rijetki slučajevi dugovječnosti, ljudi sa 80 i više godina. U Rovinju je tijekom 1817. od sveukupno 823 pokojnika samo njih 27 bilo starijih od 80 godina, što čini 3,28% upisa.¹⁴³

Opisano stanje ukazuje na krizu smrtnosti, koja je zahvatila muškarce, žene i djecu. Žrtve povećane smrtnosti u Rovinju bili su ljudi svih dobnih i društvenih skupina. Bijeda, glad i epidemija egzantematičnog tifusa potakli su na intenzivniji angažman karitativnih ustanova. Neodrživost situacije opće neimaštine i rasprostranjenost epidemije egzantematičnog tifusa i gladi bila je jasna gradskoj upravi, stoga je 1817. naloženo karitativnim ustanovama da ulože sve napore s ciljem spječavanja širenja krize. Njihova je zadaća bila pomoći najpotrebitijima te pokušati spriječiti stanje bijede. Iako su pružale osnovnu njegu i pomoć siromašnima, financijske su ih restrikcije uvelike otežavale u pružanju pomoći najpotrebitijima. Arhivski izvori navode da su u Rovinju postojale tri dobrotvorne ustanove i to *Bureau di Beneficienza* ili *Cenfraternita de' Doveri*, Hospicij i *Monte di Pietà*.

---

¹³⁹ M. Breschi, M. Livi Bacci, Month of Birth as a Factor in Children's Survival, *nav. dj.*, 159-160.

¹⁴⁰ G. Dalla Zanna, A. Rossina, *The fatal season, a study of extremely high 18th and 19th century neonatal mortality in northeastern Italy*, Sveučilište u Padovi, 2008.

¹⁴¹ Matična knjiga umrlih Rovinj 1816. – 1835., list 4.

¹⁴² Isto, list 5.

¹⁴³ Iduće 1818. pokojnika starijih od 80 godina upisano je 21, 1819. 9, 1820. 14, 1821. 10, 1822. 14, 1823. 16, 1824. 17, a 1825. njih 15.

Upravo je iz djelovanja karitativnih ustanova moguće sagledati još jedan aspekt koji je pripomogao nastanku i širenju krize 1817. Naime, tijekom napoleonskog razdoblja novčana sredstva koja su ove ustanove posjedovale uzeta su od strane države i time uzrokovala prekid kontinuiteta djelovanja. Iz tog razloga u trenutcima propasti uroda i širenja bijede, karitativne ustanove nisu raspolagale velikim financijskim sredstvima, zasigurno ne dovoljnim da se pomogne svima koji su bili potrebiti. Rovinjski *Monte di pietà* bio je organiziran na način da su unutar njega djelovala tri predsjednika, na koja su mjesta redovito birana tri gradska suca. Osim njih birao se na jednu godinu blagajnik ustanove, blagajnik zaloga na dvije godine te kancelar na četiri godine. Važna funkcija bila je ona procjenitelja zaloga, kojih je uvijek bilo dvoje. Jedan od njih bio je specijaliziran za vrijednosti u plemenitim metalima.¹⁴⁴ Kako bi što bolje djelovale karitativne su ustanove udružene pod upravom Kongregacije za milosrđe pod predsjedavanjem načelnika.¹⁴⁵ Jednako tako u cilju smanjenja troškova svi su njihovi članovi bili besplatni. U jeku širenja bijede 1817. mnogi su se građani pokušali zadužiti, međutim kako Kongregacije za milosrđe nije imala dovoljna financijska sredstva bila je prisiljena odbiti zahtjeve mnogih.

Nakon mnogih zahtjeva za pomoći, gradonačelnik je 6. svibnja 1817. zatražio od svih stanovnika da pomognu u brizi najpotrebitijih. Dakako da se u jeku sveopće neimaštine nisu mogli očekivati značajniji doprinosi imućnijih građana. Ipak, zalaganjem i angažiranjem župnika uspjelo se namaknuti određena sredstva. Rovinjski se načelnik Bernardo Grego u svom pismu požalio na bijedu koja je zahvatila grad. *Bijeda koja je zahvatila ovo stanovništvo natjerala me da pozovem stanovnike ovog grada da pomognu potrebite i uspjelo mi je već nagovoriti neke da se potpišu na jedan papir, obvezujući se da doprinesu ovoj karitativnoj akciji jedan primjeren iznos njihovim mogućnostima. Zadužio sam župnika i neke viđenije ljude ovog grada da se založe u skupljanju ponuda dobronamjernika i uberu novac.*¹⁴⁶ Osim župnika

---

¹⁴⁴ G. Radossi, A. Pauletich, „Un gruppo di otto manoscritti di Antonio Angelini da Rovigno“, *ATTI*, vol VIII, *Centro di Ricerche Storiche*, Rovinj – Trst, 1977./1978., 295.

¹⁴⁵ *Tre sono gli Stabilimenti di Pubblica Beneficienza in Rovigno, cioè il Bureau di Beneficienza, ossia Confraternita de Doveri, l'Ospizio Civile, ed il monte di Pietà. Tutti questi stabilimenti sono riuniti sotto l'amministrazione della Congregazione di Carità li cui membri sono gratuiti, ed il Podestà della Comune è il Preside.* HR – DAPA – 4, 53., Općinska administracija, 9. 1.1817. / 31. 12. 1817, red. br. 6/ 473, Kutija 3.

¹⁴⁶ *La miseria, che affligge questa popolazione, mi ha determinato ad invitare i cittadini di questa città a soccorrere gl'indigenti e già mi è riuscito di persuaderne alcuni a sottoscrivere sopra un foglio abbisognandosi di contribuire per questo benefico oggetto qualche somma proporzionata alle loro forze. Ho incaricato il S. Parroco, ed alcuni distinti personaggi di questa città acciò prestino l'opera loro onde raccogliere le offerte dei*

zaduženje da ubiru novac dobronamjernih ljudi za pomoć siromašnima dobili su Antonio Rismondo, Dr. Giuseppe Costantini, Alvise Rismondo, Biasio Costantini te Tommaso Benussi.

Valja spomenuti vrijednu inicijativu koju su uslijed širenja bijede i gladi pokrenule karitativne ustanove u Rovinju. Na dan kad se slavi Sv. Antun Padovanski, 13. lipnja poklanjao se sirotinji kruh, u količini od tri mazane pšenice te tri barile vina.¹⁴⁷ Iako je ova pomoć tijekom 1817. mnogima pomogla, količine kojima su karitativne ustanove raspolagale bile su suviše male za potrebe gladne populacije grada.

O ukorijenjenom strahu od smrti zbog zaraznih bolesti govore strogi postupci kojih se trebalo držati prilikom ukopa osobe za koju se smatra da je život skončala od tifusa i drugih zaraznih bolesti. Svaki pokojnik trebao se smjestiti u dobro zatvoren kovčeg, kojeg je osigurala gradska uprava, a njegove stvari trebalo je spaliti. Arhivski izvori s početka XIX. stoljeća ukazuju kako se u Rovinju vodila slaba briga o ukopima. Ponekad se pokojnici ne bi pokapali duže vrijeme nakon smrti ili bi se grobne jame neko vrijeme nakon ukopa ostavljale nezatrpanima. Većina stanovništva nije mogla svojim pokojnicima priuštiti lijes, pa su najčešće tijela zapregom odvožena do groblja.¹⁴⁸ No, u trenutku širenja zaraze tifusom postojala je bojazan da mrtva zaražena tijela šire zarazu i druge bolesti opasne po zdravlje stanovništva. Kako bi spriječili širenje zaraze kamerlengima Sv. Eufemije je 16. kolovoza 1817. naređeno da se trupla trebaju prenositi do mjesta pokopa isključivo pokrivena u lijesu. Iz tog je razloga trebalo jedan lijes namijeniti transportu pokojnika. Kamerlengi su odmah idućeg dana bili spremni poduzeti sve što je potrebno kako bi se širenje bolesti spriječilo. Lijes za transport odmah je nabavljen i bio pokriven s dvije drvene ploče, željeznom kopčom i lancem. Odluka je imala dvojaku svrhu; trebalo je prvenstveno riješiti problem širenja zaraze, ali i izbjegnuti da stanovnici grada gledaju sav užas iscrpljenih tijela koja se svakodnevno odvođe na groblje.¹⁴⁹

---

bene intenzionati, ad incassare il danaro. Rovigno li 6 di Maggio 1817. HR – DAPA – 41, VII, 475., Dobrotvornost, 10. 2. 1817. / 10. 12. 1817., red. br. 54/448, Kutija 121.

¹⁴⁷ *La somministrazione annua, il giorno ricorrente di S. Antonio di Padova, alli Poveri, di tre Mazane di Formento ridotto in Pane, e Tre Barille di Vino, annesso quest'obbligo alla Chiesa in'onore de detto Santo, fabbricata la fuori la Porta così detta dal Ponte – Dall'amministrazione Comunale di Rovigno li 27. agosto 1819. HR – DAPA – 41, XIII, 749., Bogoštovlje, 9. 2. 1819. / 22. 11. 1819., red. br. 26/414, Kutija 162.*

¹⁴⁸ HR – DAPA – 41, II, Zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

¹⁴⁹ *...oltre che impedirà delle nocive esalazioni mafirriche, toglia equalmente alla occhio altrui un spettacolo di orrore e ossia di Cadaveri seminudi che potrebbe influire allo sconcarro della salute degli abitanti. Rovigno li 16. Agosto 1817. Na istome mjestu.*

O silini krize mortaliteta koja je 1817. zahvatila grad svjedoči i problem koji je nastao kada je na groblju ponestalo mjesta. Kako bi doskočile problemu ukapanja pokojnika gradske su vlasti od 16. studenog počele koristiti zemljište u vlasništvu Mattea Benussija kao groblje. Zemljište je bilo ograđeno suhozidom, uz postojeće nasade vinove loze, maslina i voćki. Kako bi se Benussiju nadoknadila šteta, na zemljište su poslani mjeritelji Stefano Paliaga i Francesco Narori da izmijere posjed i utvrde njegovu cijenu. Nakon završene izmjere grad je zemljište kupio po cijeni od 573 fiorina i 30 karantana.¹⁵⁰ No, ovo privremeno rješenje nije ni izbliza moglo zadovoljiti potrebe u trenucima širenja epidemije tifusa. Kada je i zemljište Mattea Benussija, nakon svega nekoliko dana popunjeno donijeta je odluka o kupnji zemlje oko groblja, kako bi se i ono moglo koristiti za ukope.¹⁵¹ Radilo se o privremenoj mjeri, koja će prerasti u inicijativu jačanja svijesti da Rovinju staro groblje više nije dostatno.

Potreba za novim grobnim mjestima tijekom epidemije gladi i tifusa 1817. rasla je u trenucima kad je gradska blagajna bila ispražnjena, stoga su nastale dvije inicijative. Prva je bila usmjerena na obnovu i proširenje starog groblja, a druga na gradnju novog. Do starog groblja nalazio se vrt stare kanonike, kojeg su gradske vlasti planirale iskoristiti za proširenje groblja.¹⁵² Druga mogućnost bila je sagraditi novo groblje u vrtu stare kanonike, što je zahtijevalo obimnije građevinske radove. Sveukupna cijena gradnje novog groblja bila bi nešto viša od proširenja starog i iznosila 1599 fiorina i 38 karantana.¹⁵³ No, važno je napomenuti da je za ove obimne radove trebalo vremena, kojeg zbog velikog broja pokojnika jednostavno nije bilo. Iz tog su se razloga novi prostori groblja počeli koristiti i prije nego su uređeni.

Pojava gladi i značajno povećanje stope smrtnosti nije specifikum samo Rovinja već i sela u njegovoj okolini. Slično kao i u Rovinju hladno proljeće uništilo je u župi Kanfanar urode 1815. i 1816. Prava epidemija gladi zahvatila je Kanfanar tijekom 1817. Te je godine broj umrlih drastično porastao. U matične knjige upisano je 79 pokojnika, što predstavlja značajnije povećanje u odnosu na uobičajene vrijednosti. Godinu dana ranije zabilježeno je primjerice 29 pokojnika. Urod je 1817. slično kao i u Rovinju bio slabašan. Zbog hladne zime i proljeća veći dio zasađenih kultura nije dao nikakav urod. Pšenice je te godine bilo vrlo malo, jedva za

---

¹⁵⁰ 28. rujna 1819.; HR – DAPA – 41, XIII, 110., Sanitarna policija, 29. 1. 1819. / 8. 12. 1819., red. br. 20/433, Kutija 32.

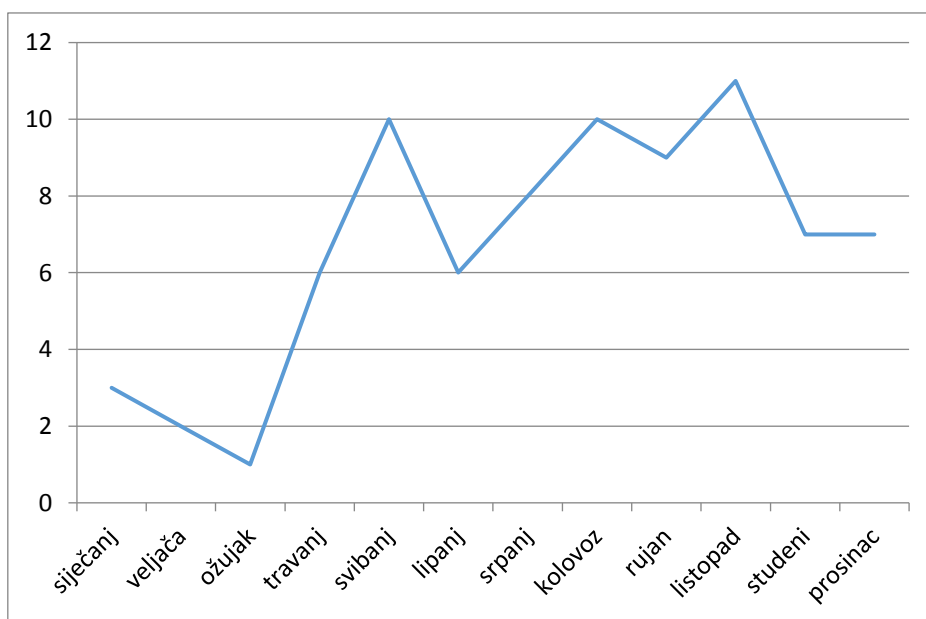
¹⁵¹ *...subito per mano degli abitanti far portare della terra alla parte adiacente al cimitero.* HR – DAPA – 41, II, Zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

¹⁵² Na istome mjestu.

¹⁵³ Na istome mjestu.

nekoliko mjeseci. Urod grožđa je u potpunosti propao, a ostale su poljoprivredne kulture dale prosječne rezultate.¹⁵⁴

Gledamo li diferencijaciju prema spolu, 1817. zabilježeno je 47 slučajeva smrti muškaraca ili 59,49% i 32 slučaja smrti žena ili 50,50%. Prosječna dob života u takvim uvjetima iznosila je skromnih 26 godina.¹⁵⁵ Tako niska prosječnu dob života izračunata je zbog velikog broja smrti male djece. Primjerice, matične su knjige zabilježile 18 smrti djece mlađe od dvije godine što čini 22,79% svih pokojnika. Pokojnika mladih od 12 godina zabilježeno je 34, što čini 43,03%, a do osamnaeste godine života njih 40 ili 50,63%.¹⁵⁶

Grafikon 12: Umrli u Kanfanaru po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga umrlih Kanfanar 1815. – 1840.

Zbog vremenskih nepogoda i propasti uroda počela se tijekom 1817. u Kanfanaru osjećati glad pa je i broj pokojnika naglo porastao tijekom travnja i svibnja, a ostao povišen do kraja godine. Kanfanar je prema popisu stanovništva iz 1818 imao 1157 stanovnika, što znači da je stopa letaliteta 1817. iznosila 69,1%. Smrtnost je dakle s uobičajenih 25%, koliko je iznosila 1816. porasla gotovo tri puta.

¹⁵⁴ HR – DAPA – 41, V, 368., Obrađivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24.12.1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

¹⁵⁵ Usp. M. Jelenić, „Gladne godine Kanfanara. Smrtnost i glad prve polovice XIX. st.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 1, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa Dvegrajci, Kanfanar 2011., 45-58.

¹⁵⁶ Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična Knjiga Umrlih Kanfanar 1815. – 1840.

U prva tri mjeseca većinom su zabilježene smrti od sezonskih oboljenja i crva nametnika. Porast umrlih od gladi vidljiv je od svibnja, kada od tog uzročnika umire pet ljudi. Smrtnost od gladi ostala je visoka do kraja godine pa je u lipnju i srpnju zabilježeno po četiri smrti od tog uzročnika, u rujnu jedan, a listopadu i studenom po dva. Sveukupno je glad bila uzrokom smrti 18 ljudi, što ju čini najčešćim uzrokom smrti te godine. Prvi takav zabilježen slučaj matična knjiga donosi 2. svibnja pri smrti Marije Meden, žene pokojnog Grgura Tonina, u dobi od 52 godine.¹⁵⁷

Osim gladi bili su prisutni i drugi uzročnici. U travnju su zabilježena četiri uzastopna slučaja upale porebrice (*pleuricitis*), a od 7. do 28. kolovoza zabilježeno je šest uzastopnih smrti od dizenterije.

Kako je namirnica bilo sve manje i Kanfanarci su počeli konzumirati pokvarenu hranu, čemu su slijedili i prvi želučani problemi. Od 2. do 18. prosinca matična knjiga donosi četiri uzastopna slučaja smrti od *febris maligne*. Ovaj se uzročnik po prvi puta javlja 28. listopada kada umire Juština, žena Bože Janu u dobi od 19 godina.¹⁵⁸ Usprkos određenom broju zabilježenih slučajeva tifoidnih bolesti, one su u Kanfanaru bile višestruko manje izražene nego u Rovinju. Glavnim razlogom povećanja smrtnosti na ovom lokalitetu bila je glad, koja se od polovice godine počela izraženije osjećati.

Tablica 8: Popis uzročnika smrti u Kanfanaru 1817.¹⁵⁹

Uzrok smrti	Broj umrlih	Udio u ukupnom broju umrlih 1817.
<i>Verminum</i>	11	13,92%
<i>Hydrops</i>	3	3,79%
<i>Febris Maligne</i>	4	5,06%
<i>Pleuricitis</i>	8	10,12%
<i>Consumptionis</i>	1	1,26%
<i>Inedia</i>	12	15,18%

¹⁵⁷ Isto, list 4.

¹⁵⁸ Isto, list 8.

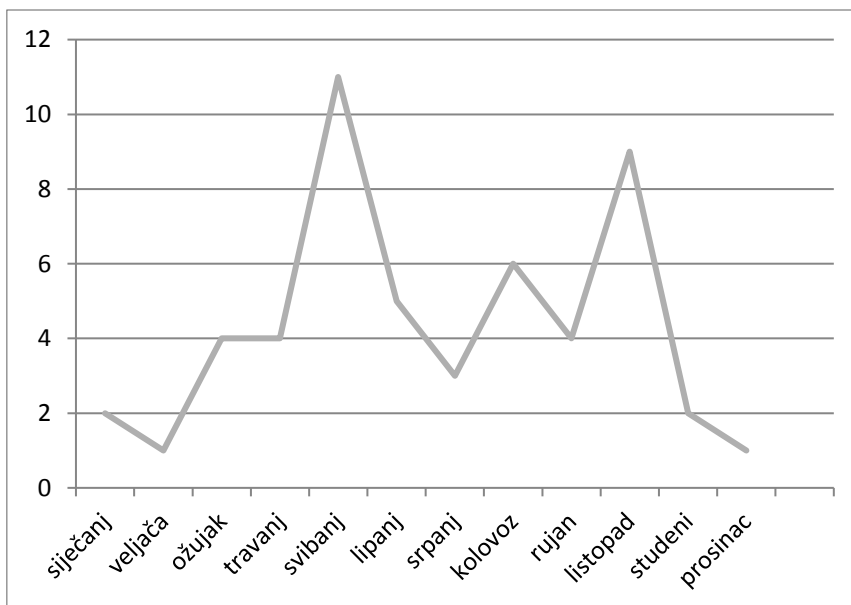
¹⁵⁹ M. Jelenić, Gladne godine Kanfanara, *nav. dj.*, 54.

<i>Thisis</i>	3	3,79%
<i>Debilitatem</i>	4	5,06%
<i>Coluis Causa</i>	1	1,26%
<i>Debilitatem Stomachi</i>	1	1,26%
<i>Dysenteria</i>	10	12,65%
<i>Interfectus</i>	1	1,26%
<i>Morbus Camilitas</i>	1	1,26%
<i>Flusus Sanguinius</i>	6	7,59%
<i>Repente Coluis Causa</i>	1	1,26%
<i>Sebais Maligna Causa</i>	4	5,06%

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga imrljih Kanfanar 1815. - 1840.

Slični demografski trendovi vidljivi su i na području župe Bale. U Balama je 1817. stopa smrtnosti udvostručena. Razloge tome valja tražiti u gladovanju, ali i pojavi tifusa. Matične knjige zabilježile su 54 slučaja smrti, što predstavlja dvostruko veću vrijednost u odnosu na 1816. Od tog broja 24 puta upisana je smrt žena, što čini 44,4% i 30 puta smrt muškaraca, što čini 55,5%. Stopa smrtnosti djece do druge godine starosti također je porasla. Zabilježeno je 18 takvih slučajeva, što znači da su djeca mlađa od dvije godine činila 33,3% svih pokojnika. Ipak valja napomenuti da veći broj smrti male djece matična knjiga donosi tek od listopada. Mjesečni ritam smrtnosti započeo je uobičajeno, ali je već tijekom ožujka i travnja bilo jasno da je smrtnost u porastu. Ona će naglo porasti tijekom svibnja kada je zabilježeno 11 smrti. Nakon svibnja smrtnost je pala, ali je ponovno porasla tijekom kolovoza, kada matična knjiga bilježi šest smrti. Do kritične točke popet će se i tijekom listopada, kada je zabilježeno devet smrti. Bale su prema popisu stanovništva iz 1818. imale 1009 stanovnika pa je stopa letaliteta 1817. iznosila 53,5%.

Grafikon 13: Umrli u Balama po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Bale 1814.-1831.

Dok su u Balama tijekom prva tri mjeseca 1817. bilježene smrti od sezonskih oboljenja, od travnja kanonici počinju upisivati drukčije uzročnike smrti. Glad je te godine kao uzrok smrti zabilježena pet puta, od toga triput u svibnju i dvaput u lipnju. Nakon proljetnih mjeseci, slično kao i u Rovinju i Kanfanaru počela se osjećati velika nestašica namirnica, stoga je dio stanovništva trpio glad. Nekoliko primjera takvih upisa u matičnu knjigu dajemo u nastavku. Zvane Dellabernardina skončao je 14. svibnja, u dobi od 50 godina nakon što je više dana trpio veliku nestašicu i glad.¹⁶⁰ Zvane Žbičić pronađen je mrtav u dobi od 70 godina 2. lipnja. Župnik navodi da je uzrok njegove smrti bila glad, koju je trpio duže vremena.¹⁶¹ Nikola Pastrovichio, skončao je u dobi od 42 godine, nakon što je trpio veliku bijedu i nedostatak bilo kakvih sredstava za preživljavanje 2. lipnja.¹⁶²

Nedostatak namirnica uzrokovao je želučane probleme, ali i naveo stanovništvo na konzumaciju hrane loše kvalitete. Želučane tegobe ubrzo su izazvale mnogo ozbiljnije probleme. Nakon siječnja perniciozna se vrućica sve češće kao uzrok smrti pojavljuje u matičnoj knjizi. Bila je to najava da se Balama šire tifoidne bolesti pa će i smrtnost od travnja porasti. Zabilježena su dva takva slučaja u travnju, četiri u svibnju, kad je on ujedno i najčešći

¹⁶⁰ *dopo aver sofferto alquanti giorni di male proveniente dalla gran miseria*; HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Bale 1814.-1831., list 27.

¹⁶¹ *La causa della sua morte fu la fame, che da gran tempo egli soffriva e dovette perciò soccombere*; Isto, list 28.

¹⁶² *dopo aver sofferto una gran miseria, in cui mancano ogni mezzo di sussistenza*; Isto, list. 29.

uzrok smrti te dva u lipnju. Prvi slučaj smrti od tifusa baljanski je župnik Petar Miton zapisao 10. travnja, pri smrti Tomasa Prodana. Pokojnik je prije smrti trinaest dana bolovao i 9. travnja u četiri sata podne skončao život. Da je tifus bio nepoznat u Balama ukazuje i činjenica da je župnik Miton pri ispisivanju uzroka smrti napisao *od bolesti zvane tifus*.¹⁶³ Zaraza se ubrzo proširila pa je 16. travnja tifus bio uzrokom smrti Simona Pastrovichia, u dobi od 36 godina.¹⁶⁴ Treći slučaj smrti od tifusa zabilježen je 12. svibnja, nakon čega su uslijedila još tri. U lipnju se tifus pojavljuje dva puta.

Svi pokojnici skončali su bez medicinske skrbi, čemu svjedoči i zapis iz 30. kolovoza 1817. Tog dana u dobi od 70 godina umire Katarina, žena Jadre Scanuvesa. Kanonik je zapisao da je više dana bolovala od određene bolesti, koju nije bilo moguće identificirati zbog nedostatka liječnika.¹⁶⁵ Sličan zapis nalazimo u više navrata tijekom istraženog razdoblja.

Tablica 9: Popis uzročnika smrti u Balama 1817.

Uzročnik	Broj upisa	Udio u ukupnom broju umrlih 1817.
<i>Febbre putrida</i>	1	1,85%
<i>Febris perniciosa</i>	4	7,41%
<i>Malattia infantile</i>	3	5,56%
<i>Scarlatina</i>	1	1,85%
<i>Malattia maligna</i>	1	1,85%
<i>Flusso</i>	1	1,85%
<i>Peripneumonia</i>	1	1,85%
Febbre terziana	1	1,85%
<i>Malattia cronica</i>	3	5,56%

¹⁶³ *dopo aver sofferto per tredici giorni una malattia chiamata Tifo*; Isto, list 25.

¹⁶⁴ Isto, list 25.

¹⁶⁵ *dopo averso sofferto per vari giorni una forte malattia, della quale non si può giustificare la qualità per deficienza de medici*; Isto, list 30.

<i>Thyphus</i>	8	14,81%
<i>Febris verminosa</i>	1	1,85%
<i>Gran miseria</i>	3	5,56%
<i>Fames/Inedia</i>	2	3,70%
<i>Diarea</i>	2	3,70%
<i>Disenteria</i>	1	1,85%
<i>Malattia simile</i>	1	1,85%
<i>Inflamatio venus</i>	1	1,85%
<i>Verminatio</i>	1	1,85%
<i>Malattia cronica</i>	3	5,56%
<i>Disenteria</i>	1	1,85%
<i>Flusso</i>	2	3,70%
<i>peripneumonia</i>	1	1,85%
<i>Malattia infantile</i>	2	3,70%
<i>Sorpreso da un archibugio</i>	1	1,85%

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Bale 1814.-1831.

Glad je kako je već rečeno na primjeru Rovinja nagnala mnoge da odu iz svojih sela u potragu za hranom. U Balama se tijekom 1817. našao jedan broj litalica, koji su iz središnje Istre pristigli u potrazi za hranom. Tako je 17. srpnja, u dobi od 70 godina skončao Matija Ambrošić iz Žminja.¹⁶⁶ Iz Berma je u Bale došla i Ulika, kćerka Mateta i Marije Babošić. Skončala je u dobi od 13 godina 14. ožujka 1817., nakon što je nekoliko dana trpjela crve

¹⁶⁶ *Mattio ambrosich dalla comune di giminod anni 70*; Isto, list 29 .

nametnike.¹⁶⁷ Još jedan slučaj smrti litalice za hranom u Balama zapisan je 26. veljače 1817., kada je skončao Miho Subabanović iz nekadašnjeg austrijskog posjeda u Istri. U kontradi Sv. Elizeja, nakon pokušaja krađe uroda s polja ubijen je iz arkebuze.¹⁶⁸

Na području Rovinjskog Sela, koje je pripadalo rovinjskom distriktu umrlo je 1815. 10, 1816. 13, a 1817. 28. ljudi.¹⁶⁹ Iz navedenog vidljivo je da se i u Rovinjskom Selu 1817. manifestirala kriza smrtnosti. Povećana smrtnost zabilježena je još u studenom i prosincu 1816., u trenutku kada je zbog propalog uroda počelo nedostajati namirnica. Povećani broj pokojnika 1817. zabilježen je u travnju i kolovozu, kada umire četiri te svibnju, kada umire pet osoba.

Nažalost za ovaj lokalitet upisničari u matične knjige nisu upisivali uzročnike smrti, stoga ne možemo pobliže znati od čega se umiralo. Ipak, znajući da je velika nestašica i epidemija tifusa pogodila šest kilometara udaljeni Rovinj, a glad ostale susjedne lokalitete možemo zaključiti da su problemi života u Rovinjskom Selu bili slični. Svjedoči tome i upis iz 10. srpnja 1817. Marija, žena Zvana Vidulina umrla je tog dana u dobi od oko 34 godina u stanju bijede.¹⁷⁰

Spolna diferencijacija ukazuje da je te godine skončalo 18 žena, što čini 64,28% i 10 muškaraca, što čini 35,71% svih upisa. I u ovom slučaju broj umrlih žena veći je od onog muškaraca. Razlog tomu je što su se u trenutku pojavljivanja nestašice žene prve odrekle hrane, smatrajući muškarce hraniteljima obitelji.

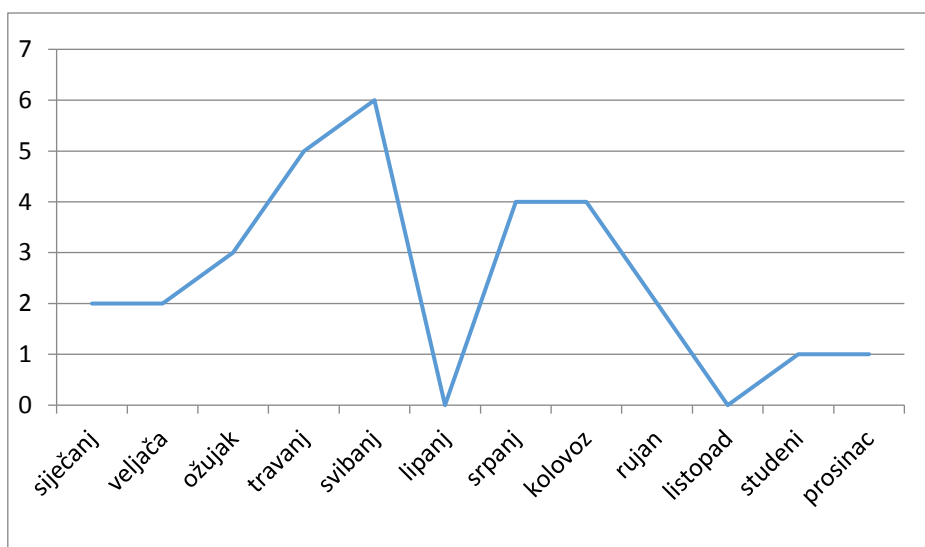
---

¹⁶⁷ *Ulica figlia di Matte e Maria giugali Babosich qm Antonio della villa Bermo Stato Austriaco d'anni 13 compiti dopo d'aver sofferto per alquanti guorni di malattia intitolata verminatio rese l'anima a dio nell comune della nistra chiesa.* Isto, list 25.

¹⁶⁸ *Miho Shiubanic dello stato austriaco d'anni 50 nella contrada di S.Eliseo vecchio oggi alle 4 della sera vede l'anima a dio per essere stato improvvisamente sorpreso da un archibugiata e per ordine superiore fu sepolito dentro la chiesa dirocata sopra detta .* Isto, list 33.

¹⁶⁹ Istražene matične knjige za područje Rovinjskog sela čuvaju se u Državnom arhivu u Pazinu. Matična knjiga umrlih 1740.-1824.

¹⁷⁰ *fu morta di neccesita;* HR - DAPA, Matična knjiga umrlih 1740.-1824., Dvd 20, list 394.

Grafikon 14: Umrli u Rovinjskom Selu po mjesecima 1817.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinjsko Selo 1740.-1824.

Za shvaćanje krize koja je zahvatila Istru tijekom 1816./1817. valja u komparativnom smislu uzeti u razmatranje i podatke o smrtnosti u ostalim istarskim župama. Već je Bertoša u radu *Glad i kriza mortaliteta godine 1817. Istarski mikrokozmos i evropski kontekst* ukazao na razmjere koje je kriza smrtnosti imala u središnjoj Istri tijekom 1817., da bi to potom učinio i za područje Novigrada. Novigradsko je područje tijekom 1817. bilo zahvaćeno krizom smrtnosti, prije svega zbog nedostatka namirnica i pojave željućanih tegoba.¹⁷¹ Područja Boljuna, Buzeta, Čepića, Gologorice, Grdosela, Kršikle, Lupoglava, Savičente, Gračišća, Starog Pazina, Tupljaka, a osobito Žminja i Pićna koji čine središte prve Bertošine studije također ukazuju na trend značajnijeg povećanja stope smrtnosti.¹⁷²

Areal ovog istraživanja obuhvatio je gradska područja Poreča, Pule i Vodnjana, kao i seoska područja Svetog Lovreča Pazenatičkog, Savičente, Žminja, Vrsara, Barbana te Fažane. Izbor sredina pokazao se opravdanim, jer su razlike u demografskim kretanjima, usprkos sveopćoj krizi postojale.

Oscilacije klimatskih prilika utjecale su tijekom 1817. na demografske trendove mnogih župa na području Istre. U komparativnom smislu analiza matičnih knjiga ostalih župa na području Istre ukazuje na rasprostanjenost pojave bijede. I tamo je kao i u Rovinju propast uroda mnoge dovela na rub egzistencije. Mnogobrojni zapisi svjedoče da su diljem Istre urodi

¹⁷¹ M. Bertoša, „Lienteria cronica e fame consuntiva (La fame, il tifo petecchiale e la morte a Cittanova nel 1817)“, *ATTI*, vol. XIX, Trst-Rovinj 1989., 181.-195.

¹⁷² M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817. nav. dj.*, 3.-53.

bili dosta slabiji počevši od 1813. Glad se nakon nekoliko loših godina proširila među stanovništvom pa je i razina smrtnosti porasla. Sveza propalih uroda pojave gladi i povećanja smrtnosti vidljiva je na primjeru mnogih župa u nastavku teksta. Prema tvrdnjama istarskog talijanskog povjesničara Bernarda Benussija u okolici Pazina je tijekom 1817. umrlo 689 osoba, od čega 31 od gladi.¹⁷³ Novootkriveni dokumenti u Državnom arhivu u Pazinu obogaćuju znanje o rasprostranjenosti krize diljem Poluotoka. U fondu kotarskog komesarijata, koji je odnedavno sređen i dostupan istraživačima postoji popis umrlih od gladi u čitavom pazinskom distriktu za 1817. Radi se o prijepisima iz matičnih knjiga umrlih, koje su župnici bili dužni slati kotarskom komesarijatu. Prema ovom popisu u Žminju je od gladi izdahnulo 39 ljudi. U istom razdoblju u Starom Pazinu sedam je ljudi umrlo od gladi. Broj umrlih od gladi bio je znatno veći u Bermu, gdje je zabilježeno 23 pokojnika od tog uzročnika. U Trvižu je zabilježeno 36, Kašćergi 32, Grdoselu 18, Butonigi 14, Cerovlju 14, Gologorici 39, Kršikli 16, Skopljaku 77, Krbunama 48, Sv. Petru 3, a Sutivancu 6 umrlih od gladi. U Lovranu je prema popisu iz 27. kolovoza bilo 60 pokojnika, koji su na bolji svijet otišli zbog gladovanja. U Lindaru je od gladi skončalo 53, a u Tinjanu 25 pokojnika. U Kringi je zabilježena samo jedna smrt od gladi, ali i šest smrti lotalica koji su u potrazi za hranom skončali na ovom lokalitetu.¹⁷⁴

Osobito potresno pismo poslao je prigodom velike nestašice pićanski župnik. U Pićnu je tijekom 1817. samo od gladi skončalo 82 ljudi, no navodi i da postoji sumnja za dodatnih 40. Broj sveukupnih smrti bio je puno veći, naime u župi koja je imala 1700 stanovnika te je godine na bolji svijet otišlo sveukupno 167 osoba. Radilo se o utrostručenju stope mortaliteta, jer je uobičajeno umiralo između 40 i 50 osoba. Velika glad bila je prisutna kod polovice stanovništva, a bila bi i teža da ih grof Montecucoli nije opskrbio kukuruzom u ožujku i da krajem svibnja nisu otpisani dugovi u Trstu.¹⁷⁵

---

¹⁷³ B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst 1924., 453; M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817., *nav. dj.*, 18.

¹⁷⁴ HR-DAPA, Kotarski komesarijat Pazin, Kutija 1.

¹⁷⁵ *Li sunominati 82 Individui ben molti padri di famiglia perirono per la crudele fame; in otto mesi poi circa, cioè dal primo genaro a tutt oggi morirono in questa Parocchia di 1700 anime 167 – diconsi Centosessanta Sette Persone, numero sorprendentissimo, mai riconoscibile dalli registri parochiali, quali somministrano l'annuale naturale mortalità tra li 40 alli 50; deve dirsi ancora, ch'ebbe li 82 individui su notabili morirono in Conseguenza della sofferta fame altre 40 Persone fra li 167 morti, e che periva senza Esagerazione mezza Popolazione, quando la benefica mano del Sig. Conte Padron Montecucoli non l'avesse sollevata con del formentone nel marzo, e non s'avesse incontrato il debito pubblico in Trieste nell'ultimo maggio. Pedena di 25 agosto 1817.* Na istome mjestu.

U ovom pogledu od iznimnog je značaja zapis žminjskog kanonika Glogovca, koji je na posebnom listu na kraju matične knjige umrlih zapisao kako je 1816 bila izrazito neplodna godina.¹⁷⁶ Zbog silnih kiša župnikova renta je s uobičajenih 100 spoda pšenice pala na svega 49. No, još je potresniji podatak da su kanonik Glogovac i ekonom Francesco de Luijk popili kanonikovu četvrtinu u vinu u jednom bokalu.¹⁷⁷ Dakako da ovakav podatak daje naslutiti da je urod grožđa u potpunosti propao, što potvrđuju i izvještaji načelnika ostalih istarskih gradova. Klimatske su se prilike u siječnju 1817. poboljšale. Osim pokoje kiše ritam života tekao je uobičajeno. Ipak takvo stanje nije dugo potrajalo i već je tijekom veljače bilo vidljivo da se ono pogoršava.¹⁷⁸ Snijeg je potpuno neuobičajeno za Istru počeo padati 15. travnja, a kulminacija vremenskih nedaća zbila se 23. travnja, kada je snažna mećava trajala dva sata bez prestanka.¹⁷⁹ Visoki nanosi snijega onemogućavali su stanovništvu obavljanje svakodnevnih poslova. Ipak kako kiša nije pala od 19. siječnja do 26. svibnja, snijeg je barem natopio poljoprivredne terene. Nedostatak vode tijekom ovog izrazito suhog proljeća isušio je lokve, a obilnija je kiša pala tek 18. lipnja.¹⁸⁰ Nedostatak kiše bio čimbenik u pojavljivanju gladi, koja se počela osjećati tijekom ožujka. U ovom smislu matične knjige Žminja ukazuju na značajnije povećanje smrtnosti od ožujka do lipnja, a najvišu točku tijekom travnja, kada je zabilježeno 22 pokojnika. Ponovno povećanje broja pokojnika zabilježeno je tijekom lipnja, kada matične knjige donose 20 smrti. Te je godine zabilježeno 120 smrti, što predstavlja udvostručenje u odnosu na uobičajeno zabilježene vrijednosti.¹⁸¹ Za usporedbu 1816. zabilježeno je 54, a 1818. 41 pokojnik. Spolna diferencijacija ukazuje da je od tog broja bilo 60 muškaraca i 60 žena. Najveći broj zapisa odnosio se na gladovanje, zapisano u najrazličitijim oblicima kao što su *fames et inedia* ili *fames et miseria*.¹⁸² Iako je nakon lipnja stopa smrtnosti počela opadati i dalje su zabilježeni slučajevi smrti od gladi. Tijekom 1817. zabilježena su u Žminju i četiri slučaja smrti od tifusa.

---

¹⁷⁶ *Vedi il fine di questo libro, e legerai lugubri rimarchi sull'anno 1816 e 1817*, HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Žminj 1812.-1829.; Miroslav Bertoša donosi u svom radu integralni prijepis Glogovčeva teksta. M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817., nav. dj.*, 20.

¹⁷⁷ Na istome mjestu.

¹⁷⁸ *Incomincio' l'anno 1817 con belissime, e placide giornate, fuorché qualche pioggia nel mese di genaro, e così apparve molto bello, e d'ler così dire il mese di Febraro assai, ed insolitamente ammeno*. Isto, 48-49.

¹⁷⁹ *Il mese Aprile continuo esser belo sino il 15. Ed indi comincio giornoalmente nevigare a guisa, che giorno di S. Giorgio li 23. Nevigo quasi due ore...* Isto, 49.

¹⁸⁰ Na istome mjestu.

¹⁸¹ I Bertoša donosi isti podatak o broju umrlih u Žminju. Isto, 16.

¹⁸² Matična knjiga umrlih Žminj 1812.-1829.

Primjer Savičente ukazuje kako je nakon 1817., kada je zabilježeno 62 pokojnika stopa smrtnosti i dalje ostala visoka sve do 1822. Tijekom 1817, najveći broj upisa, njih 20 odnosi se na gladovanje, najčešće upisane kao *famis*, a ponekad i kao *miseria*. Smrt je 18. ožujka pokucala na vrata Marije, osamnaestogodišnje kćerke pokojnog Nikole Bana. Marija je poput mnogih drugih te godine život skončala zbog gladovanja.¹⁸³ U svibnju je glad bila uzrokom tri uzastopne smrti. Slično kao i na susjednim lokalitetima nedostatak kiše, i niske temperature koje su se zadržale tijekom čitavog proljeća izazvale su nestašicu hrane. Nedostatak hrane bio je toliki da su ljudi pribjegavali konzumiranju štetnih biljaka. U deliriju gladi Ive Manzin iz sela Boškari 13. srpnja pojeo je štetne biljke. One u uzrokovale bol u trbuhu, a u konačnici i smrt.¹⁸⁴ Glad je znala dovesti i do slučaja nestanka majčinog mlijeka. Najveći broj pokojnika 1817. zabilježen je tijekom svibnja i lipnja, a onda ponovno tijekom rujna. U Savičentu je nakon što ju je obitelj napustila došla Francisca, žena Ivana Celića iz Galižane. Simptomatični zapis savičentskog kanonika glasio je: *umrla od najcrnije gladi jer je napuštena od svojih ukućana*. Život je skončala 5. lipnja u dobi od 36 godina.¹⁸⁵

Iako je na gotovo svim lokalitetima tijekom 1817. zabilježeno značajnije povećanje stope mortaliteta, Barbanština predstavlja zanimljivu iznimku. Prema zabilježenim podacima iz matične knjige umrlih, vidljivo je kako je 1816. izdahnulo 32 ljudi, a 1817. njih 49. Broj pokojnika se povećao, međutim ne radi se o značajnijem povećanju u usporedbi s drugim lokalitetima. Smrtnost koja je ostale lokalitete pogodila 1817., Barbanštinu je dotakla 1818., kada je zabilježeno 68 pokojnika. U Barbanu su postojale određene zalihe hrane pa se kriza smrtnosti manifestirala 1818., unjesto 1817. Namirnice su potrošene do ožujka 1818. pa se i ovdje povećanje stope mortaliteta može sagledati kroz nemogućnost unosa dovoljne količine namirnica u organizam.¹⁸⁶ Tijekom 1817. spominju se neimaština (*Miseria*) dva puta, klonutost (*Debilitas*) tri puta, konvulzijski kašalj (*Tussis Convulsus*) četiri puta, a od listopada dalje dizenterija (*Disenteria*) te u sedam slučajeva nepoznati uzrok (*Ignota*). Isti uzročnici zabilježeni su i 1818.

Povećanje stope smrtnosti, uslijed propasti uroda vidljivo je i na primjeru Sv. Lovreča. U Sv. Lovreču je tijekom 1817. umrlo 40 ljudi, od čega 7 od gladi. Matične knjige ukazuju da

---

¹⁸³HR – DAPA, Matična knjiga Savičenta 1815.-1858., str. 6.

¹⁸⁴ *Tensione di ventre a motivo di erbe Cattive mangiate*; Isto, str. 8.

¹⁸⁵ *Morta dalla piu nera fame perche fu abbandonata da suoi domestici*; Isto, str. 7.

¹⁸⁶ Usp. M. Jelenić, „Barban u godini gladi i nestašice: Povijesno demografske prilike 1817.“, *Barbanski zbornik*, sv. 3, Barban 2015., 113-127.

je 1816. skončalo 25, a 1818. 28 ljudi.¹⁸⁷ Smrtnost je u Sv. Lovreću slično kao i na ostalim lokalitetima povećana tijekom lipnja i listopada kada je zabilježeno po šest smrti, a najmanja tijekom veljače, kada je na bolji svijet otišla svega jedna osoba.

Dok je kriza smrtnosti na ostalim lokalitetima bilježila udvostručenje stope mortaliteta, matične knjige Fažane, slično onima Barbana ukazuju na zanimljivu iznimku. Arcipreti Bartol Rota i Antonio Tesser upisali su tijekom 1817. u matičnu knjigu umrlih 22 pokojnika. Analizom građe vidljivo je da se radi o povećanju stope mortaliteta, ali ona nije bila toliko izražena kao na ostalim lokalitetima. Najveći broj pokojnika te godine zabilježen je tijekom mjeseca travnja, kada je umrlo šest te studenog, kada je na bolji svijet otišlo deset pokojnika.¹⁸⁸

Da su gradske sredina bile pogođenije tifusom nego glađu pokazuje vodnjanski, pulski i porečki primjer. Vodnjanski je župnik Ivan Tromba tijekom 1817. zabilježio 225 slučaja smrti. Usporedbe radi 1816. zabilježeno je 129., a 1818. 177 pokojnika. Najčešći uzrok smrti te godine bila je dječja bolest (*malattia infantile*), upisana 95 puta. Radilo se o maloljetnicima u dobi od 1 dana do 14 godina. U travnju su upisane dvije smrti od bijede, a u svibnju, srpnju i kolovozu po jedna.¹⁸⁹ Od svibnja javlja se u matičnoj knjizi *febbre acuta gastrica*, koja je od tog trenutka postala sve češćim uzrokom smrti, a ukazuje na širenje tifoidnih bolesti. Prvi takav zabilježen slučaj odnosi se na smrt Lorenze Bradamante, udovice Antonija iz Pule, u dobi od 81 godine 3. svibnja.¹⁹⁰ Idućeg dana zapisan je još jedan slučaj smrti od tog uzročnika, a do kraja mjeseca sveukupno četiri. U prosincu je s deset upisa *febbre gastrica* najčešće zapisani uzrok smrti. Zabilježeno je i 81 pokojnika mlađih od dvije godine, što čini visokih 36%. U Vodnjanu je obitavalo 3429 stanovnika, što znači da je stopa letaliteta 1817. iznosila 65,6%.

Velika glad nije zaobišla ni Pulu. Iz matičnih knjiga vidljivo je da je 1816. zapisano 19, 1817. 43, a 1818. 37 pokojnika. Za većinu pokojnika zapisani uzrok smrti ukazuje na prisutnost tifoidnih bolesti. No, bilo je i gladi. Svjedoči tome i zapis iz 4. ožujka 1819., kada je Valentina Paso u dobi od 6 godina život skončala od *sfacello universale*.¹⁹¹ Primjer koji slijedi ukazuje koliko su loše higijenske prilike utjecale na svakodnevni život ljudi. Dominika, kćer Tome Kalića skončala je 15. lipnja u dobi od 15 godina nakon što joj se na nozi stvorila šuga, koju su izazvale nečistoće po kojima je bosonoga gazila.¹⁹² U pulskom distriktu bilježilo se povećanje

---

¹⁸⁷ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Sv. Lovreč 1816.-1825.

¹⁸⁸ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Fažana 1816.-1859.

¹⁸⁹ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Vodnjan 1815.-1833.

¹⁹⁰ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Pula 1815.-1857., list 19.

¹⁹¹ Isto, str 10.

¹⁹² *causa illius mortis fuerunt scabies imundities, et pediculi*; Isto, list 4.

broja oboljelih tijekom proljeća i jeseni, čemu su uzrok bili loši urodi. Ukoliko sagledamo uzročnike smrti, prema učestalosti najčešće su u devet slučajeva upisani crvi nametnici, slijedi *febbre putrida*, upisana sedam, *febbre convulsiva* šest te gastrička vrućica upisana pet puta. Broj pokojnika mlađih od dvije godine iznosio je 34,88%, odnosno 15 pokojnika. Stopa letaliteta iznosila je 1817. 46,4 ‰.

U Poreču je tijekom 1817. umrla 161 osoba, što predstavlja udvostručenje stope mortaliteta. Usporedbe radi 1816. izdahnulo je 75, a 1818. 80 ljudi. U zapisima koje je upisivao porečki župnik Pietro Predonzani vidljivo je da se velik broj smrti odnosi na glad, najčešće zabilježenu kao *inedia* ili *miserabilitate*. Osim ovih prisutan je i uzročnik *febre putrida*, upisana 15 puta te *febris maligna*, upisana 51 put, koji ukazuje na prisutnost tifusa. Bijeda koja je zahvatila Poluotok u istraženom razdoblju vidljiva je i po činjenici da je gladovanje zabilježeno i kao *maxima miserabilitate*.¹⁹³ Od ovog uzročnika zabilježeno je od 12. do 15. lipnja šest smrti zaredom. Sveukupno je tijekom 1817. od toga uzročnika umrlo 25 osoba. Najveći broj pokojnika zabilježen je u Poreču tijekom kolovoza, rujna i listopada kada je najčešće zabilježen uzročnik *febris maligna*. Upisan je i 41 upis smrti djece mlađe od 2 godine, što čini 25,46% svih upisa te godine. U Poreču je prema popisu stanovništva obitavalo 1930 stanovnika, što znači da je stopa letaliteta tijekom 1817. dosegla 83,4‰.

Vidljivo je iz iznesenih podataka da se povećanje stope smrtnosti nije dogodilo na svim lokalitetima u istom razdoblju. U Puli je najveća smrtnost tijekom 1817. zabilježena u veljači i ožujku, u Vodnjanu u rujnu i listopadu, u Sv. Lovreču u lipnju i listopadu, u Savičenti u lipnju, u Fažani u studenom, u Žminju u travnju, a u Poreču rujnu i listopadu. Mjesta koja su imala zalihe hrane uspjela su izbjeći prvi val povećanja smrtnosti zbog nepredviđenih vremenskih nepogoda, ali su u trenutku kada su namirnice ponestale platili visoku cijenu. U većim se gradovima prvenstveno opaža pojavljivanje tifusa, dok je seosko stanovništvo bilo ponajviše pogođeno glađu. Podatci dobiveni analizom smrtnosti na lokalitetima diljem Istre ukazuju da je propadanje uroda prouzročilo krizu smrtnosti diljem Poluotoka.

Dvije su glavne karakteristike koje obilježavaju opisana demografska kretanja u Istri u istraženom razdoblju: to su velika smrtnost male djece i značajan utjecaj kojeg su infektivne bolesti i glad imale na povećanje smrtnosti. Minuciozna analiza izvora ukazala je da se podatci dobiveni za područje jugozapadne Istre podudaraju s onima koje je Bertoša uvidio u župama sjeverne i srednje Istre, ali i općenito s demografskim kretanjima diljem starog kontinenta.

---

¹⁹³ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Poreč 1815.-1838.

II. 3. Jenjavanje krize

Posljedice gladi i epidemije tifusa osjećale su se i u godinama koje su uslijedile. Organizmi mnogih bili su nakon završetka 1817. oslabljeni jer je za njihov oporavak potrebno određeno vrijeme. Osim toga početkom 1818. u Rovinju su zalihe namirnica bile izrazito slabe, a takvo se stanje nastavilo sve do žetve i berbe te godine. Mnogi koji su tijekom 1817. patili od gladi ili bili zaraženi egzantematičnim tifusom skončali su tek 1818., iako su primarni uzroci njihove smrti nastupili ranije. Te je godine u matičnu knjigu umrlih upisano 201 pokojnika.

Sveukupno je zabilježeno 13 slučajeva smrti od gladi te 28 slučajeva smrti koje su uzrokovali crvi nametnici. Indeks letaliteta se u odnosu na 1817. višestruko smanjio i iznosio 22,62%. Gledamo li spolnu diferencijaciju od sveukupno 201 pokojnika te je godine skončalo 99 muškaraca (49,2%) i 102 žene (50,8%).

Tablica 10: Smrtnost od gladi u Rovinju u razdoblju siječanj-travanj 1818.¹⁹⁴

Mjesec	Sveukupni upisi	Glad	Udio u ukupnom broju umrlih po mjesecima
siječanj	33	3	9,09%
veljača	21	3	14,28%
ožujak	29	5	17,24%
travanj	16	2	12,50%

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Tijekom prva četiri mjeseca 1818. smrtnost od gladi bila je slabije izražena nego tijekom 1817. Sveukupno je u prva četiri mjeseca upisano 13 pokojnika, koji su skončali od tog uzroka ili 13,13% svih pokojnika u tom razdoblju. Dio ljudi koji je gladovao prethodne godine i čiji su organizmi bili u potpunosti iscrpljeni skončao je od gladi tek početkom 1818. Nakon prva četiri mjeseca smrti od gladi upisane su sve rijeđe u matičnu knjigu.

Tijekom prvih mjeseci 1818. matične knjige i dalje bilježe određeni broj smrti od gastičke vrućice. U prva četiri mjeseca upisano je 99 pokojnika koji su skončali od tog

¹⁹⁴ Dio brojčanih podataka za umrle od gladi za prva tri mjeseca 1818. donosi i Rino Cigui. Usp. R. Cigui, *Il tifo petecchiale e la fame del 1817, nav. dj.*, 370-380.

uzročnika. Njihov je udio u broju pokojnika bio visok i iznosio 17,17% od ukupnog broja pokojnika u prva četiri mjeseca 1818.

Tablica 11: Smrtnost od gastričke vrućice u Rovinju u razdoblju siječanj-travanj 1818.

Mjesec	Sveukupni upisi	Gastrička vrućica	Udio
siječanj	33	7	21,21%
veljača	21	4	19,04%
ožujak	29	3	10,34%
travanj	16	3	18,75%

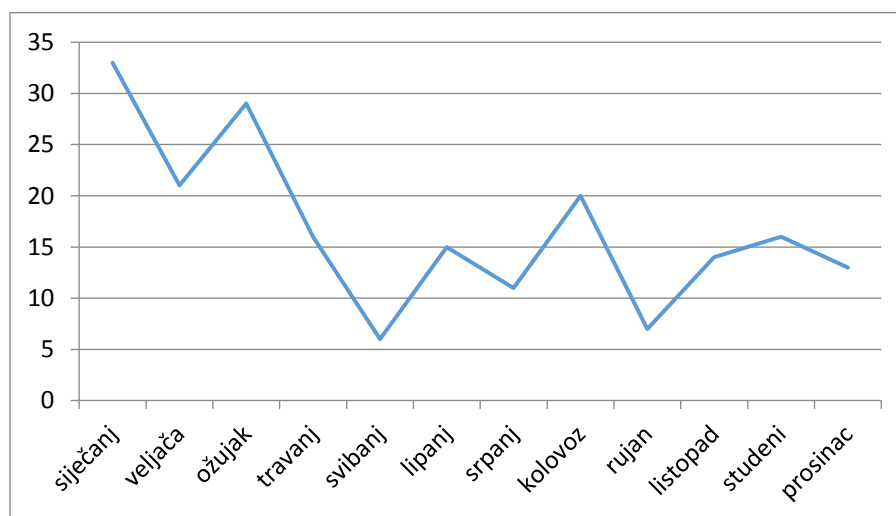
Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Iz priložene je tablice vidljivo da je sve do travnja 1818. u gradu bilo slučajeva smrti od gastričke vrućice. Tifoidne se bolesti nisu iskorijenile krajem 1817., već su bakterije koje ih uzrokuju nastavile živjeti unutar ljudskih organizama. Kako su namirnice koje su u Rovinj dovedene početkom 1818. bile puno bolje kvalitete smrti od želučanih i crijevnih tegoba počele su opadati. Ipak, trebalo je vremena da se ljudski organizam oporavi i ponovno stekne veću dozu imuniteta pa je crijevna vrućica tijekom siječnja sa sedam upisa i dalje najčešći zabilježeni uzrok smrti u matičnoj knjizi umrlih. Tijekom veljače kanonik Rocco upisao je četiri slučaja smrti od gastričke vrućice, a ožujka tri slučaja smrti od gastričke vrućice. U travnju je gastrička vrućica odnijela tri života. Gastrička je vrućica bila 12. siječnja uzrokom smrti Elizabete, žene Josipa Bartola u dobi od 60 godina. Od travnja gastrička se vrućica ne spominje u matičnim knjigama Rovinja.

Da se epidemija tifusa zadržala barem do veljače 1818. potvrđuje i smrt Marie, žene Bartolomea Moscarde 26. veljače u dobi od 40 godina. Kanonik Rocco je kao uzrok smrti upisao epidemički tifus.¹⁹⁵ Zbog prisutnosti tifusa i njegova liječenja praksa rada ljudi u bolnici nastavila se sve do kolovoza 1818. Ukazuje na to zahtjev za isplatom naknade. Nicola Pavan boravio je kao pomoćno osoblje u bolnici od 28.6. do 28.7., a skupa s njim i Francesco Barzelogna. Gradska je uprava odredila da se Pavanu plati 20, a Barzelogni 15 fiorina za

¹⁹⁵ *Typhus epidemicus*; HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 12

njihovu službu.¹⁹⁶ Kada je problem tifoidnih oboljenja prošao prestala je i praksa korištenja pomoćnog osoblja u bolnici.

Grafikon 15: Umrli u Rovinju po mjesecima 1818.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

Priloženi grafikon ukazuje kako je nakon prva četiri mjeseca razina smrtnosti drastično opala. Kao posljedica nestašica i egzantematičnog tifusa iz 1817. razina smrtnosti ostala je u Rovinju povećana i tijekom siječnja, veljače, ožujka i travnja 1818. Nakon ova prva četiri mjeseca razina smrtnosti vratila se u okvire uobičajenih vrijednosti i takva ostala do kraja godine.

Nakon što je velika kriza smrtnosti prevladana ostali su stari problemi velike smrtnosti male djece i velik broj upisa koji svjedoče da su crvi nametnici bili česti stanar ljudskih organizama. Postotak letaliteta od crva nametnika, osobito kod male djece ostao je prilično visok i iznosio 13,9%. Upravo su oni tijekom prva četiri mjeseca bili uzrokom smrti devetero osoba. Od ostalih značajnijih uzročnika smrti do travnja je upisana i jedna *Febre maligna*, *Febre consumptiva* te jedan slučaj smrti od rahitisa. Iako matične knjige rijetko bilježe slučajeve spontanog pobačaja, jedan takav se dogodio 26. lipnja, kada je u šest sati ujutro na kućnom broju 919. Teresa Castro skončala život. Uslijed pobačaja došlo je od gubitka krvi, što se za Terezu pokazalo pogubnim.¹⁹⁷ I 1818. zabilježen je velik broj djece koji su skončali do druge godine života. Sveukupno ih matične knjige bilježe 48 puta ili u 23,8% svih upisa.

¹⁹⁶ HR – DAPA – 41, Zdravstvo, 28. 2 / 12. 11. 1818, 94/464, Kutija 31.

¹⁹⁷ *abortus et fluxus Sanguinis*; Na istome mjestu.

Stanovništvo se u nedostatku namirnica hranilo svime što se u prirodi moglo pronaći. Osobito je popularno u doba jeseni bilo brati gljive, koje su nudile vrijedne nutritivne sastojke, ali i besplatni obrok. No, slabo poznavanje vrsta jestivih gljiva često je dovodilo do slučajeva trovanja ili čak smrti. Instance više vlasti nakon više upozoravanja na smrtno slučajevima uzrokovane konzumacijom gljiva poslale su okružnicu istarskim gradovima s ciljem da se zabrani prodaja gljiva na gradskim tržnicama i upozna stanovništvo na opasnosti koje nastaju konzumacijom opasnih vrsta. Inicijativa nije urodila plodom pa je nakon što su se dogodile smrti zbog nepažljivog korištenja gljiva, carska kancelarija dekretom iz 30. lipnja 1818. i prijepisom iz 24. kolovoza iste godine naredila da se zbog očuvanja puka zabrani prodaja i konzumacija gljiva. Odluka se ipak nije odnosila na sve vrste gljiva, već na one iznad kojih može pasti i najmanja sumnja da su nezdrave i čija bezopasnost nije bila dobro poznata i isprobana.¹⁹⁸

Godine 1818. stanje se i u Kanfanaru znatno poboljšalo, smrtnost se vratila u okvire normalnih vrijednosti i stanovništvo je moglo nastaviti mirnim ritmom života. Zabilježeno je 27 umrlih, od čega četvero djece do druge godine života, što čini 14,81% svih upisa te godine. Upisanih žena bilo je 16 ili 59,25%, i 11 muškaraca ili 40,7%. Najveći broj pokojnika zabilježen je u veljači kada umire šest, te srpnju kada umire sedam osoba. Tijekom 1818. ponovno je najčešći uzrok smrti bilo gladovanje, zapisano u devet slučajeva.

Broj pokojnika opao je i u Balama. Te je godine u Balama zabilježeno 29 pokojnika. Od tog broja bilo je 16 žena ili 55,17% te 13 muškaraca ili 44,82%. Matične su knjige zabilježile tri slučaja smrti djece mlađe od dvije godine, što čini 10,34% svih upisa. Mjesečna distribucija

---

¹⁹⁸ *Avvenute diverse disgrazie per l'imprudente uso dei funghi, cibo al popolo non molto costoso, e generalmente ricercatissimo l'Imp. R. Cancelleria Publica con suo Decreto 30. Luglio p.p. f. 13318. all'Eccelso Governo, e da questo abbassato all'Uff: o Circolare con suo rescritto 24. Agosto a.c. f. 17170 á providamente ordinato.*

1.mo Che a preservazione del Pubblico e specialmente della Classe più povera, e ad impedire i gravissimi danni che il cibarsi dei detti frutti agurici può portare alla salute, e cagionare anche la morte sia inibite generalmente l'uso, e la vendita dei med:i giachè difficilmente sono riconoscibili i caratteri che distinguono quelli di buona, e cattiva Qualità.

2.do Che maggiormente, ed in particolar modo venga vietato il coglimento e la vendita di quei Funghi sopra la salubrità dei quali possa cadere il benchè minimo sospetto e la di cui inocuità non sia evidentemente ben conosciuta, ed esperimentata

Codesto Commiss: porterà a pubblica cognizione tal superiore divieto ed invigilerà che particolarmente nelle piazze e presso i venditori di Erbami non si offra al popolo veruna specie di funghi che universalmente e con sicurezza non sia conosciuta inocua, e salubre. Trieste li 19. Settembre 1818. HR – DAPA – 41, II, Zdravstvo, 109. Sanitarna policija, 28. 2. 1818. / 12. 11. 1818., Kutija 31.

ukazuje da je tijekom siječnja i rujna upisano po pet, nakon čega slijedi prosinac s četiri upisa. U lipnju nije zabilježena niti jedna smrt. Urod je te godine bio zadovoljavajuć pa su i problemi konzumacije hrane loše kvalitete i gladi nestali.

Smrtnost je brzo prevladana u Rovinjskom selu pa je 1818. U matičnu knjigu upisano 7 pokojnika, od čega četiri žene, što čini 57,14% te 3 muškarca, što čini 42,85%. Kako su pokojnici za tu godinu upisani u novu matičnu knjigu prisutni su i upisi o uzročnicima smrti, od kojih po svojoj učestalosti izdvajamo *morbo fisico*, upisan četiri puta.

Razina smrtnosti opala je dakle 1818. u Rovinju, kao i selima njegove okolice. Razlog smanjenja smrtnosti bio je zadovoljavajući urod te godine, kao i otvaranje tržišta Furlanije i Veneta iz kojih se ponovno moglo doprati hranu pa je i opskrba namirnicama bila mnogo lakša.

Smrtnost je u Rovinju dodatno opala i 1819, kada je upisan 171 pokojnik. Indeks letaliteta iznosio je te godine 19,29%. Tijekom 1819. najčešće su kao uzrok smrti zabilježeni crvi nametnici. Kanonici su ovaj uzročnik upisali pri smrti 44 osobe, što iznosi 25,7% svih pokojnika te godine. Indeks letaliteta od tog uzročnika iznosio je visokih 25,7%. Tijekom siječnja zabilježena je povećana smrtnost, koja Rovinj prati tijekom čitavog istraženog razdoblja. Prvenstveno se smrtnost povećavala tijekom hladnih mjeseca siječnja i veljače. Umrlih muškaraca te je godine bilo 79 ili 46,19%, a žena 92 ili 53,8%. Među mnogobrojnim uzročnicima te godine kanonici ni jednom nisu upisali gladovanje.

Gladovanja nije bilo, ali se po prvi puta u istraženom razdoblju dogodio slučaj neobične smrti. Nesretna Dominika Rocco skončala je 3. svibnja nakon udara u glavu, u dobi od 30 godina.¹⁹⁹ Nakon 1819. gotovo nestaju vrućice. Matične ih knjige u narednom razdoblju vrlo rijetko bilježe. Kako je 1819. liječnik Fiorancis izbivao iz grada pa velik je teret posla pao na drugog liječnika Antoninija, što je otežalo pružanje medicinske skrbi.

Godinu dana nakon upozorenja na opasnost konzumacije gljiva pojavila se u Istri, osobito u obalnim gradovima nova prijetnja na zdravlje ljudi. U Rovinj je 1819. s levanta stigla biljka zvana *Le noci di Levante* ili *Coculi indici*. Okružnicom se upozoravalo stanovništvo da su te biljke opasne po zdravlje ljudi ukoliko ih se konzumira kao hranu. Najčešće posljedice njihova konzumiranja bile su mučnina, nesvjestica i krvarenje pa čak i smrt.²⁰⁰ Valja postaviti

---

¹⁹⁹ *contusio capitis*; HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 15.

²⁰⁰ *Queste noci sono le bacche di una pianta, che cresce nelle Indie orientali, hanno un sapore amaro molto ardente, ed eccitano il vomito. L'uso delle medesime e dannoso all'umana salute, giachè non solo cagiona nausea, deliquio ed emorragie, ma ben spesso anche la morte.* HR – DAPA – 41, XIII, 110., Sanitarna policija, 29. 1. 1819. / 8. 12. 1819., red. br. 20/433, Kutija 32.

pitanje kako i zbog čega su se ovi po zdravlje opasni plodovi počeli širiti zapadnom obalom Istre. U vremenima krize ljudi pribjegavaju konzumiranju najraznovrsnijih namirnica pa tako i namirnica koje u najmanju ruku ne gode zdravlju.²⁰¹ Gospodarstvo istarskih gradova, a osobito Rovinja uvelike je ovisio o ribolovu, stoga možemo pretpostaviti da su oraščići u Istru stigli kao ribolovni alat, osobito iz razloga što znamo da su se na susjednom području talijanskih gradova koristili u te svrhe.

Godina 1819. specifična je po izrazito visokoj stopi smrtnosti male djece. Samo je tijekom siječnja 16 djece mlađe od dvije godine skončalo svoje živote. Do kraja godine čak su 82 pokojnika bila mlađa od druge godine života, što znači da je njihov postotak u sveukupnom broju pokojnika bio nevjerojatnih 47,9%. Među njima je bio i Leonardo Rocco, koji je od crva nametnika skončao 20. listopada, u dobi od šest mjeseci.²⁰² Matične knjige ukazuju da je dio djece rođeno mrtvo. U razdoblju od 29. siječnja do 1. veljače, u samo dva dana zabilježeno ih je sedmero. U kasnijem razdoblju matična knjige bilježe još četiri takva slučaja.

Iako to matične knjige u ovom razdoblju vrlo rijetko bilježe, upisan je i jedan slučaj dugovječne osobe. Jedna od najstarijih pokojnica bila je Dominica Zaccai, u matičnu je knjigu umrlih upisana 10. srpnja 1819. u dobi od 96 godina.²⁰³ Ipak, zbog otežanih ambijentalnih, higijenskih i životnih uvjeta slučajevi takve dugovječnosti bili su više iznimka nego uobičajena pojava.

Razina smrtnosti opala je tijekom 1819. i u Kanfanaru. U matičnu knjigu Kanfanara upisao je 1819. 29 pokojnika. Spolna diferencijacija ukazuje kako je od tog broja bilo 15 žena ili 51,72% te 14 muškaraca ili 48,27%. Gladovanje je upisano pet puta, a jednako toliko puta upisana je i klonulost. Od učestalijih uzročnika smrti izdvajamo i četiri smrti od *febris maligna*. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je 9 ili 31,03%, a od ovog broja njih sedam nije doživjelo ni mjesec dana života. Najveća smrtnost zabilježena je u siječnju i studenom, kada je upisano po šest pokojnika, a najmanja u svibnju kada nije upisan niti jedan.

---

²⁰¹ Ovi su oraščići plod grma koji prirodno raste u pijesku na obalama Malabara na otoku Cejlonu i drugim dijelovima Istočne Indije. Plod je neugodna mirisa, sličan orahu, a nakon otvaranja dobiva se nešto slično bijelom bademu. Najčešće se ova biljka koristila u liječenju žuljeva, pomiješana s masti i đumbirom ili se udisao dim koji bi nastao njenim gorenjem. Još zeleni plodovi pomiješani s češnjakom, paprom i ljudskim izmetom koristili su se kao sredstvo za pecanje riba. Od mješavine pravili su se metci veličine trešnje, kojima bi se gađale ribe, s ciljem postizanja boljih rezultata u ribolovu. Usp. *Dizionario delle origini invenzioni e scoperte nelle arti, nelle scienze, nella geografia, nel commercio, nell'agricoltura ecc. ecc.*, Milano 1830., 1677.

²⁰² Isto, list 15.

²⁰³ Isto, list 15.

Godine 1819. smrtnost je u Balama s 35 upisa bila ponovno u blagom porastu. Najveći broj pokojnika te godina zabilježen je u studenom. Tog je mjeseca kanonik Fabris zabilježio osam smrti. Umrlih žena bilo je 17 ili 48,57%, a muškaraca 18 ili 51,42%. Pokojnika starijih od 80 godina nije zabilježeno, a mlađih od dvije godine bilo je 11, što čini 31,42%. Kao ni prethodne godine nije zabilježen niti jedan slučaj smrti tijekom lipnja. Razlog povećanja broja upisa tijekom studenog je povećana smrtnost djece. Tog je mjeseca upisano četvero djece mlađe od dvije godine. Među njima bila je i Marija, kćerka Mihaela Duffolina. Marija je u dobi od četiri dana 18. studenog skončala život i pokopana na groblju Sv. Spasa.²⁰⁴

Broj pokojnika blago je porastao u Rovinjskom selu 1819., kada je zabilježeno 15 smrti. Od tog broja bilo je 8 muškaraca ili 53,33% te 7 žena ili 46,66%. Zabilježeno je i pet pokojnika mlađih od dvije godine, što pokazuje da je i na ovom lokalitetu postotak smrtnosti male djece bio prilično visok i iznosio 33,33%. Najčešće upisani uzroci su krvarenje²⁰⁵ upisano pet i prirodna smrt upisana četiri puta.

Iduće 1820. upisano je u Rovinju 207 pokojnika. indeks letaliteta iznosio je te godine 23,35%. Tijekom siječnja zabilježena su u sezonska oboljenja, koja su se manifestirala u povećanom broju pokojnika. Crvi nametnici ponovno su vrlo čest uzrok umiranja. Zapisani su čak 41 put ili u 19,7% svih slučajeva smrti te godine. Umrlih muškaraca bilo je 98 ili 47,11%, a žena 110 ili 52,88%. Gladovanje je zabilježeno svega jednom i to pri smrti Franka Sbise 7. ožujka, u dobi od 70 godina.²⁰⁶ Zanimljivost predstavlja i prosinac, kada umire 32 ljudi, više nego dvostruko uobičajeno za taj mjesec. Razlog takvom povećanju bile su razne vrućice, upisane 11 puta. Broj djece koja su život skončala do druge godine života dodatno je porastao. Kanonik Rocco upisao je sveukupno 108 takvih slučajeva, što čini 51,9% svih upisa te godine. Osim po velikoj smrtnosti djece, ta je godina karakteristična i po vrlo visokom broju djece koja su rođena mrtva. Matične knjige zabilježile su 29 takvih upisa. U ukupnom broju pokojnika mrtva rođena djeca zauzimaju 13,9%. Samo je od 5. do 10. siječnja zabilježeno pet uzastopnih slučajeva mrtve rođene djece. Među njima našli su se i blizanci Aloizio i Marco Trevisan, čija je smrt upisana 6. siječnja. Blizanci su tog dana na kućnom broju 938. rođena mrtva u četiri sata ujutro.²⁰⁷ Hladni su mjeseci i ovog puta bili presudni u povećanju smrtnosti djece. Tako je

---

²⁰⁴ *Maria figlia di Michiel Duffolin di Pietro nell'eta di giorni 4 la scorsa notte volo al cielo e fu sepolta nel cimitero del SS Salvador*; Isto, list 45.

²⁰⁵ *emmoragia sanguigna*; HR - DAPA, Matična knjiga umrlih 1818.-1867., list 3.

²⁰⁶ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 20.

²⁰⁷ Isto, list 16.

tijekom siječnja upisano 15, a tijekom prosinca čak 23 upisa koji se odnose na djecu mlađu od dvije godine.

U Rovinju se tijekom kolovoza 1820. pojavila bolest koju izvori nazivaju *scarlievo onule*. Ova je bolest u Istru došla iz Riječkog kraja gdje se razvila početkom XIX. stoljeća.²⁰⁸ Zahvaćala je cijelo tijelo i u početnoj fazi pokazivala simptome sifilisa. Samo ime bolesti proistječe iz sela Škrljevo, odakle je započela svoje intenzivno širenje čitavom Istrom. Prema mišljenju liječnika Michaellesa, koji je obišao Austrijsko primorje u trenutcima kad se bolest širila većina bolesnika je patila od reumatskih tegoba, čemu su slijedili bolovi u kralješnici i kostima. Daljnjim širenjem razarala je usta, nepce i desni, koje bi poprimile tamno crvenu boju. Kod uznapredovanih bolesnika glas bi slabio, a na usnama bi se pojavile bijele mrlje.²⁰⁹ Manifestirala se čirevima na krajnicima, nepcu, nosu ili genitalijama. Na mjestima gdje bi se bolest pojavila koža bi poprimila mrlje raznih boja, a najčešće boju olova.²¹⁰ Liječila se lijekovima na bazi žive i ostalim lijekovima koji su se koristili za liječenje *morbo venereo*.²¹¹ Zabilježeno je i nekoliko slučajeva smještanja stanovnika Rovinja u dobrotvornu ustanovu u Škrljevu. Tijekom 1820 u ovu je ustanovu smještena Eufemia Devescovi Pergolis.

Svojom raširenošću 1820. u Rovinju isticala se i *Tigna*. Radi se o bolesti kože, izazvanoj gljivicama koje se hrane keratinom. Bolest se prenosi direktnim kontaktom kože ili preko prljave odjeće. Osim toga znakovito je naglasiti da vrlo često mačke prenose ovu bolest.²¹² Da bi se ona iskorijenila donesena je odluka o stvaranju popisa, koji je trebao sadržavati osobne

---

²⁰⁸ K. H. Dzondi, *Nuovo e sicuro metodo di guarire la sifilide in tutte le sue forme / del dottore Carlo Enrico Dzondi; aggiuntivi altri metodi curativi antisifilitici di rinomati medici dal dottore Pietro Lichtenthal*, Milano 1834. Za bolje shvaćanje uzroka i simptoma bolesti preporučam: F. Gruber, „Cambieri ed il morbo di scherlievo - Inizio della venereologia a Fiume“, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 5, br. 2, Rijeka 2007., 221-236; G. Gentili, „Lo Skrilievo o Morbus Fluminensis in alcune tesi dell'Università di Padova“, *Acta Fac med Flum*, vol. 16, Rijeka 1991., 143-147; A. Muzur, A. Škrobonja, „Škrljevo disease. Between myth and reality“, *Croatian Medical Journal*, vol. 45, Zagreb 2004, 428-31.

²⁰⁹ HR – DAPA – 41, XIII, 111., Sanitarni nadzor, Sanitarna služba, 15. 4. 1820. / 24. 10. 1820., red. br. 123/4592., Kutija 32. Usp. *Antologia medica. Opera periodica in continuazione al giornale di medicina pratica pubblicato in Padova ed alla gazzetta universale medico-chirurgico-farmaceutica pubblicata in Venezia di Valeriano Luigi Brera D. M.*, Venezia 1834., 152-156.

²¹⁰ *La cute spesso viene tapezzata di macchia di vario colore, e spesso di quello di piombo. La cute spesso viene tapezzata di macchia di vario colore, e spesso di quello di piombo.* HR – DAPA – 41, XIII, 111., Sanitarni nadzor, Sanitarna služba, 15. 4. 1820. / 24. 10. 1820., red. br. 123/4592., Kutija 32.

²¹¹ *Mercuriali*. Dokument nosi datum 10. ožujak 1821.; HR – DAPA – 41, XIII, 112., Sanitarna policija, 25. 1. 1821. / 27. 12. 1821., red. br. 22/473., Kutija 32.

²¹² [http://www.treccani.it/enciclopedia/tigna_\(Enciclopedia-Italiana\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/tigna_(Enciclopedia-Italiana)) (Posljednji posjet 16. svibanj 2016.)

podatke svih bolesnika u gradu. Brigu o oboljelima preuzeli su gradski fizici, a dijelom i ostali liječnici, čija je dužnost bila posjećivati oboljele jednom u mjesec dana. Kako bi se osiguralo adekvatno liječenje lijekovi su nabavljani dva puta tjedno. Svaki je liječnik morao voditi tabelarnu evidenciju o bolesnima i predati ju gradskom fiziku, koji je bio dužan sastaviti izviještaj o svim oboljelim. U svrhu liječenja ove bolesti počeli su se uvoditi i prvi popisi lijekova, koji bi se tijekom dana davali bolesnicima. Liječenje se sastojalo od šišanja i pranja kose te čišćenja uljem onih mjesta gdje su se pojavile nakupine uzrokovane bolešću. Ovako očišćena glava prala se svakodnevno sapunom i jednom ili dvaput na dan mazala kremom *Tosseri* ili razrijeđenom dušičnom kiselinom pomiješanom s uljem.²¹³ U slučaju da ovakva kura ne bi dala rezultate koristili su se pripravci od dimnjače (*herba fumaria*), gorke djeteline (*herba trifolei fibrini*), korijenje (*radix*), paskvica (*dulcamara*) te listovi i korijen sapunike (*herba ed Radix sapponara*). Svaki 15 dana trebalo je uzeti i sredstvo za čišćenje tijela na bazi žive²¹⁴, a u slučajevima kad se bolest teško liječila moglo se pripisati i antimon.²¹⁵ Liječnicima je bilo zabranjeno spavati u sobi s bolesnicima, a zbog straha od zaraze morali su na glavi nositi kape.²¹⁶ U Rovinju je bilo 19 oboljelih od ove bolesti. Rubrika opažanja o bolesti, koja bi nam rekla nešto više o razmjerima širenja zaraze ostala je nažalost neispunjena.

Prvi znakovi opće brige države prema bolesnicima vidljivi su u Istri i Rovinjštini od 1820. U svrhu podizanja kvalitete zdravstva 20. listopada 1820. osnovano je udruženje ljekarnika Istre, sa sjedištem u Rovinju. Na čelu ove organizacije postavljen je ugledni rovinjski ljekarnik Filip Sponza. Nažao, zbog nedostatka arhivskih izvora nije poznato kakve je inicijative udruženje ljekarnika provodilo i kako je njihov rad doprinio poboljšanju zdravstvenih uvjeta.

Godine 1820. u Kanfanaru su zabilježene 33 smrti. Od tog broja bilo je 15 žena ili 45,45%, te 18 muškaraca ili 54,54%. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je 7, što čini 21,21% svih pokojnika. Najveći broj pokojnika kanonik Meden upisao je u ožujku, njih 7 i siječnju, njih 5. Izuzetak predstavljaju studeni i travanj, kada nije zabilježena niti jedna smrt.

---

²¹³ *Dovrà prima di tutto far tagliare i capelli, ed indi nettare e ripulire la testa delle eroste anegandola coll'oglio comune. Quando la testa sarà poi netta e ripolita delle croste si laverà la testa ogni giorno con acqua d'sapone o con lissicco, essi applicherà indi una o due volte al giorno l'unguento Tosseri oppure con linimento con accido nitrico diluito ed oglio.* HR – DAPA – 41, XIII, 112., Sanitarna policija, 25. 1. 1821. / 27. 12. 1821., red. br. 22/473., Kutija 32.

²¹⁴ *purgante di mercurio dolce*; Na istome mjestu.

²¹⁵ *antimonium prateratum aruduno*; Na istome mjestu.

²¹⁶ *di mettere sulla testa delle barette*; Na istome mjestu.

Gotovo jednaka kao i godinu dana ranije ostala je smrtnost 1820. u Balama, kada su zabilježena 34 slučaja. Od tog broja bilo je 22 žena ili 64,7% te 12 muškaraca ili 35,29%. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je 18, ili 52,94%. Najveći broj pokojnika kanonik Fabris upisao je u siječnju, njih sedam i rujnu, njih šest. Izuzetak predstavlja srpanj, kada nije zabilježena niti jedna smrt.

U Rovinjskom selu upisana su 1820. četiri pokojnika, od čega su dva pripisana prirodnoj smrti. Te su godine skončale tri žene, što čini 75% te jedan muškarac, što čini 25% svih pokojnika.

Prirodna smrt bila je najčešći uzrok smrti u Rovinju tijekom 1821. Te je godine upisano sveukupno 230 pokojnika, što ukazuje na ponovni blagi porast razine smrtnosti. Izračunati indeks letaliteta iznosi 25,95‰. Matične knjige bilježe čak 41 slučaj prirodne smrti ili 17,22% od svih slučajeva smrti te godine. Radilo se o pokojnicima svih dobni skupina, jednako muškaraca i žena. Spolna diferencijacija ukazuje kako je te godine skončalo 122 muškaraca ili 51,26% i 116 žena ili 48,73%. Iako te godine nije bilo upisanih slučajeva smrti od gladi, upisana su dva slučaja smrti od skorbuta, koji indirektno ukazuju na stanje pothranjenosti kod dijela stanovništva. Prvi je zabilježen 5. travnja pri smrti Dominike, žene Andree Giovanellija, u dobi od 45 godina, a drugi 2. rujna pri smrti Giovannija, sina Dominika Valse u dobi od 2 godine.²¹⁷

Ponovno je glad bila uzrokom konzumacije štetnih biljaka. U selu Matohanci petero dječaka i jedan stariji čovjek pojeli su korijenje, koje je iz zemlje izašlo u jednom izoranom vrtu. Mislili su da su to male repe, no nedugo nakon jela imali su problema sa srcem i shvatili da su se otrovali. Radilo se o biljci *Fosquiamo*, čiji su svi dijelovi otrovni. Biljka ima zelene listove, slične onima vinove loze, ali upola manje i žute cvjetove.²¹⁸

Zbog nestašica i suše u ljeto 1821. u Rovinj su sa svojim stadima došli i pastiri iz drugih krajeva Istre. No, u ljetnom razdoblju ovakva je praksa postala golemi problem. Naime, škrtla zemlja koja okružuje Rovinj nije nudila dovoljno pašnjaka za ispašu stoke pa je kriza postala sve izraženija. Dio stoke je zbog neishranjenosti uginuo pa su se obeshrabreni pastiri vratili svojim kućama. Ipak, jedan dio pastira ostao je na području grada, o čemu je sastavljen popis. Prema sačuvanim arhivskim vrelima vidljivo je da je na Rovinjštini bilo pet pastira s područja Podraga.²¹⁹ Dolazak pastira otežao je opskrbu namirnicama pa je smrtnost vrlo blago porasla.

---

²¹⁷ Isto, list 23.

²¹⁸ *Rovigno 10. Maggio 1821*. HR – DAPA – 41, XIII, 112., Sanitarna policija, 25. 1. 1821. / 27. 12. 1821., Kutija 32.

²¹⁹ *Rovigno li 30. marzo 1821*. HR – DAPA – 41, VII, 166., Policija, Općinska straža, 9. 1. 1821. / 15. 12. 1821., Kutija 41.

Trend velike smrtnosti male djece nastavio se i 1821. Te je godine upisano 112 djece koja su skončala do druge godine starosti. Indeks smrtnosti male djece bio je ponovno visokih 47%. I ove je godine najveća smrtnost zabilježena u siječnju, kada je život skončalo 12 djece do druge godine starosti. Karakteristična su slijedeća četiri upisa u matične knjige. Pri porodu je 25. listopada 1821. u devet sati navečer na kućnom broju 905 skončao Ivan, sin Ivana Abe. Dva dana kasnije u istoj je kući zabilježen novi slučaj smrti. Tog je jutra na bolji svijet u četiri sata ujutro otišla Eufemia, kćerka Antonia Malusà.²²⁰ Za obojicu je uzrok bila prirodna smrt.²²¹ Nerijetko je u prenapučenom Rovinju više obitelji živjelo na istom kućnom broju. Slučajevi smrti djece različitih obitelji, koje su dijelile isti krov upućuju na teško materijalno stanje i nestašice. Tako nalazimo i slučaj smrti Nicolóa, sina Giovannija Masata 26. listopada na kućnom broju 405, u 10 sati ujutro. Slijedećeg dana na istom kućnom broju život je skončala i Klara, kćerka Giuseppea Masata.²²²

Tijekom 1821. smrtnost je u Kanfanaru bila povećana u kolovozu, kada umire pet i listopadu kada umire sedam ljudi. Iz upisa u matičnoj knjizi vidljivo je da su problemi života ostali isti. Iako se stanje znatno popravilo u odnosu na 1817., slabi urodi nisu davali dovoljnu količinu namirnica pa je dio stanovništva i dalje bio pothranjen. Te je godine upisano 33 pokojnika, od čega je bilo 16 žena ili 48,48% te 17 muškaraca ili 51,51%. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je 15, što čini 45,45% svih upisa. Najčešće je te godine kao uzrok smrti u devet slučajeva upisana iscrpljenost. Osim ovog uzročnika upisano je jedno gladovanje te pet slučajeva *febris maligna*.

Godine 1821. povećana smrtnost zabilježena je u Balama tijekom siječnja, kada je skončalo sedam osoba. Valja izdvojiti i rujan s pet upisa. Te je godine od sveukupno 33 pokojnika bilo 14 žena, što čini 42,42% te 19 muškaraca, što čini 57,57%. Postotak smrtnosti male djece bio je sa 16 upisa ponovno visokih 48,48%. Kao i u Kanfanaru upisani uzroci smrti ukazuju na pothranjenost.

U Rovinjskom je selu 1821. upisano osam pokojnika, od čega pet muškaraca ili 62,5% te tri žene ili 37,5%. Radilo se o udvostručenju u odnosu na godinu dana ranije, no ne i o krizi smrtnosti. I ovdje je kao i na susjednim lokalitetima urod bio vrlo slab pa je i razina smrtnosti porasla.

---

²²⁰ Isto, list 22.

²²¹ Na istome mjestu.

²²² Na istome mjestu.

Godine 1822. urod je u Rovinju bio solidan, pa se u matičnoj knjizi rjeđe nego ranije pojavljuju upisi koji svjedoče o pothranjenosti. U matičnu je knjigu umrlih upisano 237 pokojnika. ipak, indeks letaliteta blago je povišen u odnosu na prethodnu godinu i iznosio 26,74%. U Rovinju su 1822. crvi nametnici bili najzastupljeniji uzročnik smrti. Pokojnih muškaraca je te godine bilo 101 ili 46,98%, a žena 133 ili 57,32%. Matične su knjige sačuvale i zapis o jednoj rijetkoj dijagnozi. Zbog tuberkuloze koštanih članaka umrla je 6. srpnja Dominica, kćerka Nikole Sbisà u dobi od tri godine.²²³

Smrtnost male djece bila je izrazito visoka i 1822. Povećana smrtnost u srpnju, kolovozu i prosincu bila je uzrokovana velikim brojem umrle djece. Uzrok smrti većine djece koja je skončala tih mjeseci bili su crvi nametnici. Ovaj podatak ukazuje da su mladi bili slabo imuni na uvjete života u kojima su se crvi nametnici brzo širili ljudskim organizmom. Matične knjige bilježe deset slučajeva smrti djece u siječnju, petnaest u srpnju a osamnaest u kolovozu. Tijekom srpnja i kolovoza su kod 14 slučajeva smrti djece kao uzrok upisani crvi nametnici. U ukupnom broju pokojnika djeca su upisana 122 puta, što čini 52,5% svih pokojnika te godine. Novo povećanje smrtnosti djece vidljivo je tijekom studenog, kada umire sedam i prosinca kada umire deset djece do druge godine starosti. Ponovno su crvi nametnici bili uzrokom tog povećanja. Iako je ranijih godina zabilježen velik broj rođene mrtve djece, tijekom 1822. svega je jedno dijete rođeno mrtvo. Česta nepažnja i slaba briga oko života djece znala je završiti nesretnim slučajevima. Tako je Maria, kćer Lucie Sottile Chio 11. ožujka 1822. život skončala u dobi od 14 godina nakon frakture lubanje.²²⁴ Velik strah među stanovništvom izazvala je ponovna pojava kolere. Pri smrti Antonija Malusà 1. svibnja 1822. starog 15 godina zapisničar je više puta podcrtao uzrok smrti, koji glasi *febris Colerica*.²²⁵ Ipak zaraza se nije proširila gradom pa taj uzročnik više nije upisan u matičnu knjigu.

Vrlo je mali broj ljudi doživio pozne godine u istraženom razdoblju. Jedan takav primjer upisan je 1822. U godinama kada je preživljavanje bilo izrazito teško Maria Curto doživjela je 95 godinu života. Umrla je 27. srpnja 1822. od kronične starosti.²²⁶ Iste starosti bila je i Marija žena pokojnog Giovannija Curta. Ona je skončala 27. srpnja 1822. u 9 sati navečer na kućnom broju 858. Zapisani uzrok smrti bila je kronična starost.²²⁷

---

²²³ *spina ventesa*; HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 25.

²²⁴ *Fractura capitis*; Isto, list 24.

²²⁵ Na istome mjestu.

²²⁶ Isto, list 25.

²²⁷ *Cronica Senilitas*; Na istome mjestu.

Tijekom 1822. se među govedom pojavila bolest koja je smatrana opasnom za ljude i životinje. Kako bi se spriječilo širenje zaraze naređeno je odvajanje bolesne od zdrave stoke, a posebnom odredbom odlučeno je da se u ljetnim mjesecima životinje može voditi na pašu samo ujutro i navečer. Svaki je vlasnik goveda morao paziti da svoje životinje ne izloži jarkom suncu, koja su od osam sati ujutro do pet sati navečer trebala biti u sjeni.²²⁸ Kako bi se spriječilo širenje bolesti vlasnici su goveda močili vodom jednom na dan za osvježanje. Mlijeko i meso životinja koje su bile pod sumnjom zaraze nije se smjelo jesti ili prodavati, što je mnogim obiteljima predstavljao značajniji financijski napor. Nažalost izvori ne navode o kojoj se bolesti radilo, ni koji su bili razmjeri njena širenja na ljude ili životinje.

Trend stabilizacije demografskih kretanja opažen je u okolici grada i njegovom seoskom području. U Kanfanaru je 1822. upisano 32 pokojnika. Od tog broja bilo je 13 žena ili 40,62% te 19 muškaraca ili 59,37%. I dok je broj pokojnika u starijoj dobi bio uobičajeno nizak stopa smrtnosti male djece bila je s 12 upisa ili 37,5% i dalje vrlo visoka. I ove je godine najčešći uzrok smrti bila iscrpljenost, upisana osam puta. Najveći broj pokojnika, njih šest upisan je u srpnju i kolovozu, a u lipnju nije upisan niti jedan.

Broj pokojnika opao je u Balama tijekom 1822. Te je godine zabilježeno 27 slučajeva smrti. Od tog broja bilo je 9 žena ili 33,33% te 18 muškaraca ili 66,66%. Postotak smrtnosti male djece bio je nešto niži nego prethodnih godina i sa 10 upisa iznosio 37%. Raspodjela po mjesecima bila je ravnomjerna, a jedino u svibnju nije zabilježen niti jedan slučaj smrti.

Zao razliku od Kanfanara i Bala broj pokojnika porastao je 1822. u Rovinjskom selu, kada matične knjige donose 14 smrti. Najveći broj pokojnika upisan je u svibnju i studenom, kada je upisano po četiri pokojnika. Njih četvero bilo je mlađe od dvije godine života, što čini 28,57%. Spolna diferencijacija ukazuje da je te godine skončalo šest žena ili 42,85%, te osam muškaraca ili 57,14%. Kao i u prethodnom razdoblju najveći broj upisa, njih 10 odnosi se na prirodnu smrt.

Godina 1823. po klimatskim i temperaturnim je kretanjima bila vrlo varljiva. Iako je proljeće bio uobičajeno prvi problemi započeli su od lipnja kada je Rovinj i njegovu okolicu zahvatila velika suša. Razdoblje u kojem nije bilo padalina nije moglo doći u gore vrijeme pa je urod te godine bio slabašan. Ponovno, kao i nekoliko godina ranije početak će se osjećati

---

²²⁸ *Ogni possidente dovrà impedire l'esposizione de' suoi animali all'iacente colore del sole, e dovrà durante tal ferrida stagione soltanto mattina, e sera cendere i suoi animali al pascolo. Nelle ore calde cioè dalle 8 la mattina sino le cinque la sera dovranno essere tenuti in ombra.* Trieste li 9. Luglio 1822. HR – DAPA – 41, XIII, 113., Sanitarna policija, 8. 1. 1822. / 13. 12. 1822., red. br. 16/426, Kutija 32.

nedostatak namirnica. Matične knjige bilježe 276 pokojnika, što ponovno predstavlja trend blagog povećanja stope mortaliteta. Izračunati indeks letaliteta iznosio je 31,11%. Tijekom 1823. ponovno je u Rovinju povećana smrtnost tijekom srpnja i kolovoza. Muškaraca je te godine zabilježeno 125 ili 45,28%, a žena 151 ili 54,71%. Crvi nametnici bili su najčešći uzrok smrti u 15,57% slučajeva. Kanonik Rocco upisao ih je 43 puta. Zapisana su i dva slučaja spontanog pobačaja. Klara, žena Pasquala Brunetija skončala je 2. rujna upravo od tog uzročnika u dobi od 26 godina.²²⁹ Od istog uzročnika skončala je i Sancta Tamborin na kućnom broju 682.²³⁰ Bizaran je slučaj smrti Petra Biondija, koji je u dobi od 52 godine 9. listopada skončao od gangrene na genitalijama.²³¹

Čak je 129 djece ili 46,7% svih pokojnika bilo mlađe od druge godine starosti tijekom 1823. Od tog broja najviše ih je u siječnju 11, srpnju 19, kolovozu 23 i studenom 13. U razdoblju Od 27 do 30. listopada 1823. pojavila se u gradu epidemija od 5 slučajeva variole. Svi upisani pokojnici pod ovim uzročnikom bili su djeca. Najstariji pokojnik upisan u matičnu knjigu te godine bio je Pietro Sbisà. U 96 godini života skončao je 10. veljače 1823. u 8 sati navečer.²³²

Oscilacije klimatskih prilika ponovno su zaprijetile i selima u okolici. Blagi rast broja pokojnika u Kanfanaru zabilježen je 1823., kada umire 37 pokojnika. Upisano je 23 slučaja smrti muškarca ili 62,16% te 14 žena ili 37,83%. U ožujku, kolovozu i prosincu upisano je po pet, a listopadu devet pokojnika. Razlog takvom povećanju tijekom listopada bilo je sedam smrti djece od crva nametnika. Djece mlađe od dvije godine bilo je 15 ili 40,54% svih upisa.

Godina 1823. i u Balama pokazuje znakove novog povećanja mortaliteta. Matične knjige zabilježile su 42 pokojnika. Spolna diferencijacija ukazuje da je od tog broja bilo 20 žena ili 47,6% i 22 muškarca ili 52,3%. Razloge povećanja smrtnosti te godine valja tražiti u povećanom broju pokojnika mlađih od dvije godine. Kanonik Fabris upisao je njih čak dvadeset, odnosno 47,6% svih upisa. U odnosu na prethodne godine smrtnost je bila povećana u kolovozu i rujnu, kada je zabilježeno po pet pokojnika te listopadu kada umire šest osoba.

Smrtnost je rasla 1823. i u Rovinjskom selu, kada je u matičnu knjigu upisano 17 pokojnika. Od tog broja bilo je sedam žena ili 41,17%, te 10 muškaraca ili 58,82%. Osim sedam slučajeva prirodne smrti upisane su i dvije od perniciozne vrućice te četiri od crva nametnika,

---

²²⁹ HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835., list 30.

²³⁰ *Perniciosa cum aborto*; Na istome mjestu.

²³¹ *de inde gangrena in genitalibus*, Na istome mjestu.

²³² *Cattharum Senile*; Isto, list 28.

što svjedoči da je te godine u Rovinjskom selu stanovništvo imalo želučanih tegoba. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je četiri, što čini 23,52%.

Tijekom 1824. veći broj pokojnika u rovinjskoj matičnoj knjizi zabilježen je jedino u kolovozu, kada je njihov broj bio gotovo dvostruko veći nego tijekom drugih mjeseci, a uzrok tome bila je ponovno povećana smrtnost djece. U matičnu je knjigu upisano sveukupno 210 pokojnika, uz indeks letaliteta koji je iznosio 23,69%. Najčešći uzročnik su kao i prethodnih godina bili crvi nametnici u 20,1% slučajeva. Kanonici su ovaj uzročnik upisali 41 puta. Prisutan je i jedan upis smrti od gladi. Radilo se o Franku Barli, koji je 10. rujna skončao u dobi od 50 godina.²³³ Spolna diferencijacija ukazuje da je te godine na bolji svijet otišlo 103 muškaraca ili 50,7% i 100 žena ili 49,26%.

Zanimljiv upis odnosi se na smrt Pasche, žene Tome Blešića 26. veljače 1824., na kućnom broju 969. u 8 ujutro u dobi od 38 godina. Upisani uzrok smrti bio je neprirodan porod.²³⁴ Slučajevi čudnih smrti relativno su rijetko zabilježeni u rovinjskim matičnim knjigama. Jedan takav dogodio se kada je na kućnom broju 921 Roža, žena Antonia Rismonda 31. prosinca pala preko prozora i izdahnula.²³⁵ Umrlih mlađih od dvije godine bilo je 1824. 97, što čini 47,7% svih upisa. Najviše smrti djece te godine zabilježeno je tijekom kolovoza, kada su kanonici upisali 13 slučajeva.

Plan cijepljenja za 1824., kojim je trebalo suzbiti veliku razinu smrtnosti male djece, predviđao je da se u Rovinju cijepljenje obavi svakih osam dana, dok su za Bale i Rovinjsko selo postojali unaprijed određeni datumi. Kako ta mjesta nisu imala svoje liječnike, rovinjski je kirurg Francesco Majer u Balama cijepljenje obavio 1., 8., 9. i 16. travnja, a u Rovinjskom selu 8., 17., 18. i 25. travnja.

Za razliku od Rovinja, gdje 1824. nije zabilježena kriza smrtnosti seosko područje u Kanfanaru i Bala ukazuje na povećanje broja pokojnika. Nova kriza mortaliteta zabilježena je u Kanfanaru 1824. Te je godine u matičnu knjigu upisano 66 slučajeva smrti. Od tog broja bilo je 34 žena ili 51,51% te 32 muškaraca ili 48,48%. Broj pokojnika mlađih od dvije godine bio je ponovno vrlo visok. Takvih je upisa bilo 21, što čini 31,81%. Tako je 16. srpnja nakon svega jednog sata života zbog iscrpljenosti skončao Ivan Bakiac.²³⁶ Dan kasnije skončala je i njegova sestra blizanka Antonia Bakiac.²³⁷ Najčešći uzročnici smrti te godine bili su crvi nametnici u

---

²³³ Isto, list 29.

²³⁴ *partus non naturalis*, Isto, list 31.

²³⁵ *Stasis ex finestrīs e propter amentiam sthijis*, Isto, list 34.

²³⁶ Isto, list 26.

²³⁷ Na istome mjestu.

osam, upala porebrice u 11, te iscrpljenost u 12 slučajja. Upravo su upala porebrice i iscrpljenost bili glavnim uzrokom povećanja stope mortaliteta te godine. U svibnju je upisano osam, ožujku i kolovozu po deset a studenom jedanaest pokojnika. U ožujku je zabilježeno pet uzastopnih smrti od *tosse pagana*. Radilo se o djeci mlađoj 10 godina. Dana 18. ožujka Simon, sin Elia Matošovića, star šest godina skončao je od tog uzročnika. Istog dana skončala je i njegova sestra Eufemija, u dobi od deset godina od istog uzročnika.²³⁸

Povećanje broja pokojnika u odnosu na uobičajene vrijednosti zabilježeno je u Balama 1824., kada umire 45 ljudi. Distribucija po mjesecima ukazuje da je najveća smrtnost Bale zahvatila tijekom veljače, travnja, rujna i listopada, kada umire po šest ljudi. U godini povećane smrtnosti iznimku čini jedino kolovoz, kada nije zabilježena niti jedna smrt. Od ukupnog broja pokojnika bilo je 22 žene ili 48,8% i 23 muškarca ili 51,1%. Djece mlađe od dvije godine upisano je 13, što čini 28,8% svih upisa te godine.

Smanjenje boja pokojnika vidljivo je u Rovinjskom selu 1824, kada je upisano 7 slučajja smrti. Te je godine skončalo dvoje žena, što čini 28,57% te pet muškaraca, što čini 71,42% svih upisa. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je četiri, što čini 57,14%. Smrtnost te godine bila je izražena u svibnju, kada umire pet osoba.

Tijekom 1825. u rovinjske matične knjige upisano je 187 pokojnika, što predstavlja smanjenje broja umrlih u odnosu na prethodne godine. Indeks letaliteta te godine iznosio je 21,09%. Blago povećanje smrtnosti vidljivo je u Rovinju tijekom listopada te godine. Te je godine skončalo 98 muškaraca ili 52,4% te 89 žena ili 47,59%. Još jedan slučaj neobične smrti dogodio se kada je 12. srpnja na kućnom broju 52 Ivana, kćerka Giuseppea Bizzarinija u dobi od dvije godine pala je s prozora u sedam sati navečer i izdahnula odmah po padu.²³⁹ I 1825. je smrtnost djece do druge godine starosti bila visoka. Te je godine u matične knjige upisano njih 70, što čini 37% svih pokojnika.

Veći broj oboljelih od škrljeva zabilježen je te godine u gradu i poslan u bolnicu u Kraljevici. Arhivski izvori donose popis osoba evakuiranih u tu bolnicu tijekom 1825. Radilo se o osam osoba, dva muškarca i šestoro žena. Tijekom rujna su u bolnicu poslane Maria Dapas i Julietta Dapas, koje su živjele na adresi *Piazza Grande 55*, a tijekom listopada prosjakinje Palma Tonetti i Maria Devescovi, koje su boravile u ulici *Dietro Castello*, na broju 538. Iako o sudbini oboljelih zbog nedostatka izvora ne možemo saznati više, iz pisma koje je poslano

---

²³⁸ *vulgo tosse pagana*; Isto, list 25.

²³⁹ *Elapsus fenestra*; Isto, list 36.

gradskoj upravi saznajemo da je Maria Dapas nakon boravka u bolnici vraćena u Rovinj, jer nije mogla biti izliječena. Jednako tako kući je poslan i Lorenzo Gocco.

Povećana smrtnost bila je prisutna u Kanfanaru 1825., kada matična knjiga donosi 41 smrt. Najveći broj pokojnika zabilježen je tijekom veljače, kada umire njih 8 i rujna kada umire njih šest. Spolna diferencijacija ukazuje da je od sveukupnog broja pokojnika bilo 24 žena ili 58,53%, te 17 muškaraca ili 41,46%. Djece mlađe od dvije godine zabilježeno je 12, ili 29,26%. Najčešći uzročnik bila je kao i godinu dana ranije upala porebrice upisana osam puta.

I Bale ukazuju na sličan trend 1825., kada matična knjiga donosi 40 smrti. Najveći broj pokojnika zabilježen je tijekom travnja, kada umire njih osam i rujna kada umire njih 10. Spolna diferencijacija ukazuje da je od sveukupnog broja pokojnika bila 21 žena ili 52,5%, te 19 muškaraca ili 47,5%. Djece mlađe od dvije godine zabilježeno je 11, ili 27,5%. Povećana smrtnost tijekom rujna bila je uzrokovana dizenterijskom vrućicom, od koje je skončalo sedmero pokojnika.

Tijekom 1825. u Rovinjskom selu upisano je 10 pokojnika, od čega četiri žene ili 40% te šest muškaraca ili 60%. Pokojnika mlađih od dvije godine bilo je tri, što znači da je njihov udio iznosio 30%.

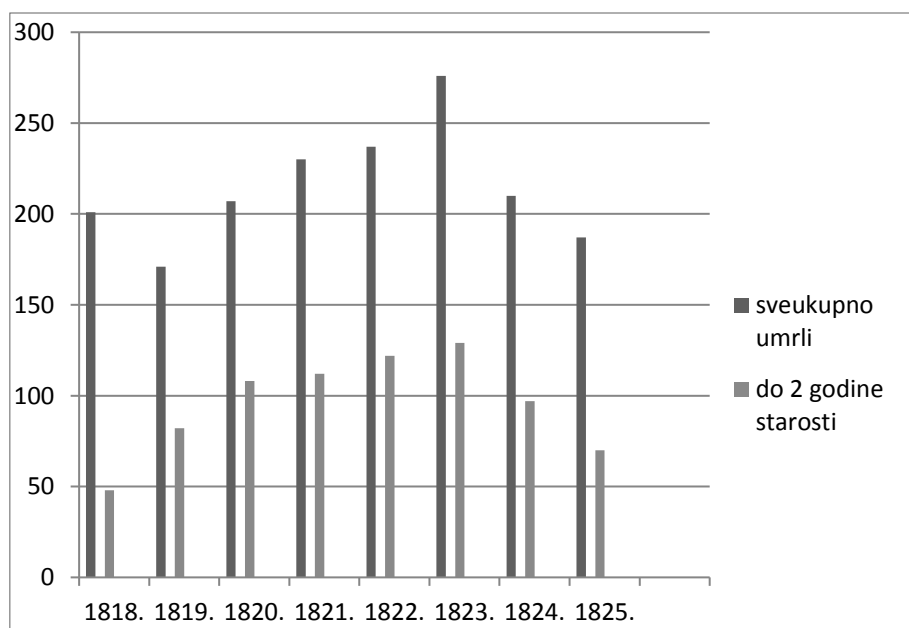
Nakon 1817. na području Rovinja, Kanfanara, Bala i Rovinjskog sela nestaju velike krize smrtnosti. Usprkos tome pojedine epizode blagog povećanja broja pokojnika zabilježene su na pojedinim lokalitetima pojedinih godina. Primjerice 1823. je u Rovinju zbog jake ljetne tuče uništen u rod pa je i razina smrtnosti blago porasla. Najbolji primjer je pak 1824., kada je razina smrtnosti porasla u Kanfanaru i Balama, a ostala u razini uobičajenih vrijednosti u Rovinju i Rovinjskom Selu. Te je godine seosko područje Bala i Kanfanara trpilo posljedice propadanja uroda iz 1823., zbog izražene suše tijekom ljeta. Kako je Rovinj bio veći centar, taj se nedostatak namirnica mogao nadoknaditi njihovom nabavkom iz udaljenijih krajeva pa stanovništvo nije zapalo u glad. Smrtnost male djece ostala je tijekom čitavog razdoblja vrlo visoka.

Nakon 1825. oscilacije klimatskih prilika počele su jenjavati pa su i urodi bili bolji nego ranijih godina. Bolji urodi omogućili su tako smanjenje stope mortaliteta. Ona se u narednim godinama svela na uobičajene vrijednosti koje su zabilježene prije nastupanja krize. U godinama koje dijele 1826. i 1830. prosječna stopa smrtnosti iznosila je prema izračunu iz matičnih knjiga između 20 i 25%. Jednako tako, nakon 1825. matične knjige Rovinja, Bala, Kanfanara i Rovinjskog sela sve rijeđe svjedoče o stanjima koje upućuju na gladovanje.

Tablica 12: Umrli u Rovinju po mjesecima u razdoblju 1819. - 1825.

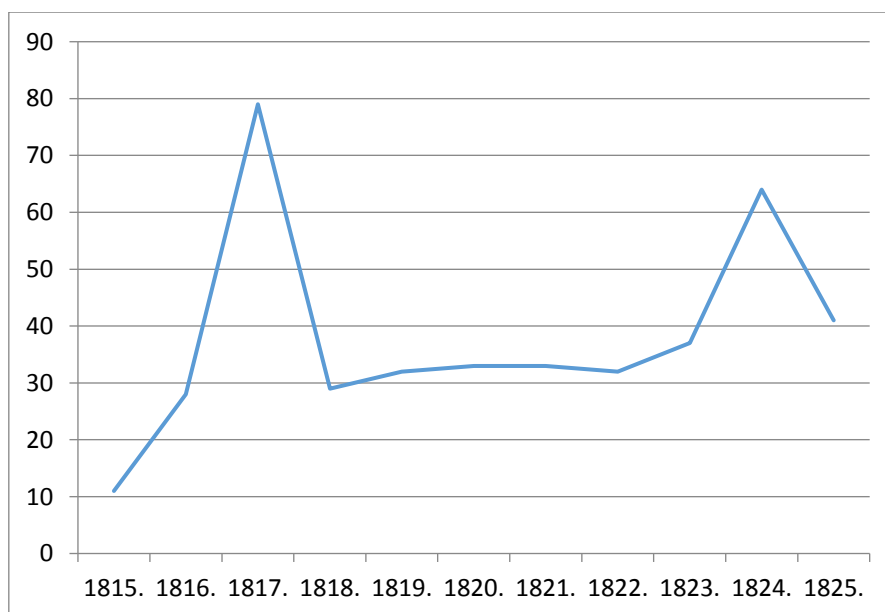
Mjesec	1818.	1819.	1820.	1821.	1822.	1823.	1824.	1825.
siječanj	33	28	30	35	23	29	11	11
veljača	21	18	17	25	21	15	15	15
ožujak	29	9	9	19	22	21	14	21
travanj	16	12	23	21	14	14	16	18
svibanj	6	9	11	17	20	19	9	12
lipanj	15	2	9	16	15	18	11	10
srpanj	11	14	10	22	26	30	18	18
kolovoz	20	12	21	19	29	31	32	18
rujan	7	13	16	11	14	21	21	16
listopad	14	26	18	25	14	26	23	23
studeni	16	7	12	15	21	28	14	15
prosinac	13	21	32	13	18	24	19	10
sveukupno	201	171	208	238	232	276	203	187

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

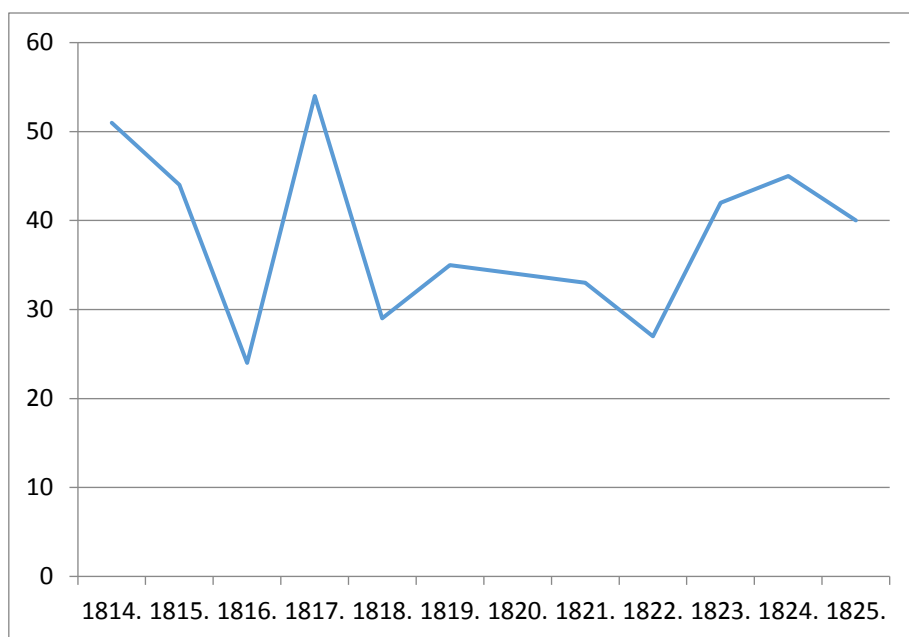
Grafikon 16: Umrli do druge godine starosti u Rovinju u razdoblju 1818.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

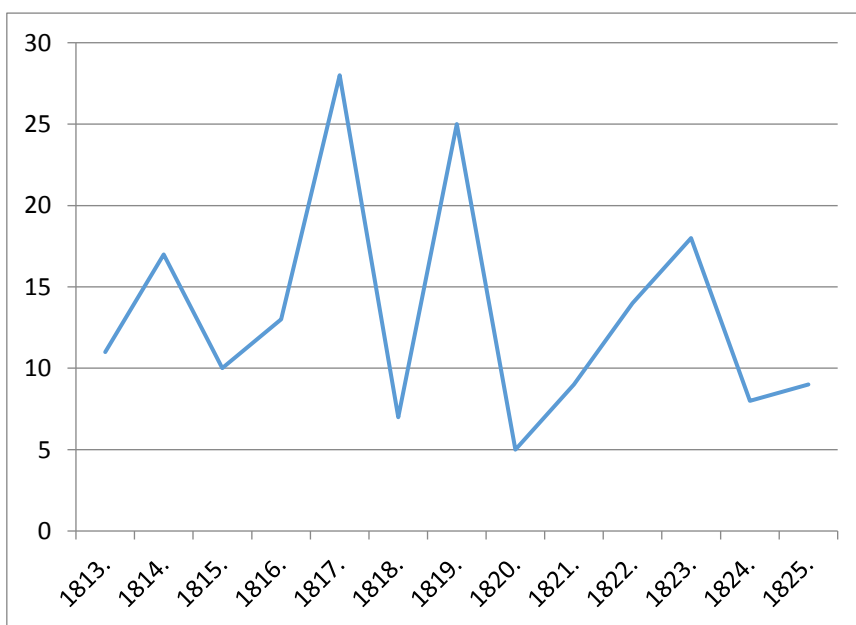
Grafikon 17: Umrli u Kanfanaru u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga umrlih Kanfanar 1815. – 1840.

Grafikon 18: Umrli u Balama u razdoblju 1814.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Bale 1814.-1831.

Grafikon 19: Umrli u Rovinjskom Selu u razdoblju 1813.-1824.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinjsko Selo 1740.-1824.

*Tablica 13: Umrli u Rovinju, Kanfanaru, Balama, Rovinjskom Selu i Puli
u razdoblju 1813. – 1825.*

Godina	Rovinj	Kanfanar	Bale	Rovinjsko Selo	Pula
1813.	308	/	/	11	22
1814.	306	/	51	17	21
1815.	366	11	44	10	42
1816.	349	28	24	13	19
1817.	823	80	54	28	43
1818.	201	29	29	7	37
1819.	171	32	35	25	39
1820.	208	33	34	5	38
1821.	238	33	33	9	61
1822.	232	32	27	14	22
1823.	276	37	42	18	33
1824.	203	64	45	8	47
1825.	187	42	40	9	29
sveukupno	3868	421	492	174	473

Izvor: Vlastita izrada prema matičnim knjigama umrlih Rovinj, Kanfanar, Bale, Rovinjsko selo i Pula

*Tablica 14: Umrli u Fažani, Žminju, Sv. Lovreču, Vodnjanu, Vrsaru, Barbanu i Poreču
u razdoblju 1813. – 1825.*

Godina	Fažana	Žminj	Sv. Lovreč	Vodnjan	Vrsar	Barban	Poreč
1813.	/	78	32	/	27	/	65
1814.	/	59	57	/	25	/	95
1815.	/	58	32	/	20	/	72
1816.	/	54	25	129	27	32	75
1817.	22	120	40	225	24	49	161
1818.	14	41	28	177	29	68	80
1819.	31	51	24	122	40	50	63
1820.	20	58	29	125	41	46	58
1821.	10	59	24	147	27	40	71
1822.	9	36	14	155	25	/	66
1823.	21	57	36	114	17	/	98
1824.	23	86	37	131	23	/	60
1825.	18	/	/	63	/	/	55
sveukupno	168	734	378	1388	325	285	1009

Izvor: Vlastita izrada prema matičnim knjigama umrlih Fažana, Sv. Lovreč, Vodnjan, Vrsar, Barban i Poreč

Tablica 15: Stopa letaliteta u razdoblju 1816.-1818. u Rovinju, Kanfanaru, Balama, Rovinjskom Selu, Puli, Poreču, Vodnjanu, Vrsaru i Barbanu

Mjesto	1816.	1817.	1818.
Rovinj	39,3‰	92,8‰	22,6‰
Kanfanar	24,2‰	69,1‰	25‰
Bale	23,7‰	53,5‰	28,7‰
Rovinjsko selo	47‰	101,8‰	25,4‰
Pula	20,5‰	46,4‰	39,9‰
Poreč	38,8‰	83,4‰	41,4‰
Vodnjan	37,6‰	65,6‰	51,6‰
Vrsar	49,3‰	43,8‰	53‰
Barban	63‰	97‰	135‰

Izvor: Vlastita izrada prema matičnim knjigama umrlih Rovinj, Kanfanar, Bale, Rovinjsko selo i Pula Fažana, Sv. Lovreč, Vodnjan, Vrsar, Barban i Poreč i brojevanih podataka iz V. Bratulić, Popis stanovništva „Primorskog gubernija“, nav.dj. 313-331.

II. 4. Ritmovi nataliteta

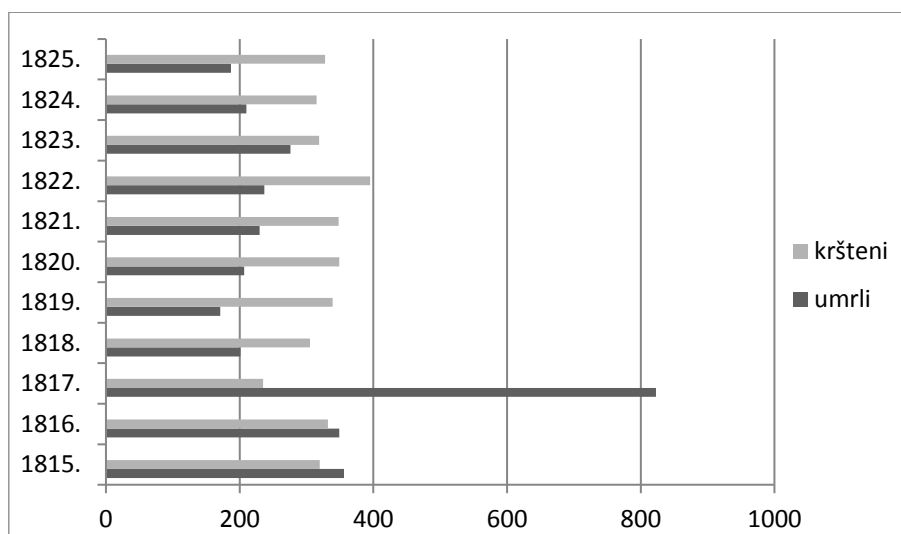
Početak tijeka krize moguće je ustanoviti i praćenjem promjena u natalitetu. Kretanje ritmova nataliteta u našem slučaju služi kao alat za praćenje tijeka krize. Uobičajeno je stopa nataliteta padala ukoliko bi se na nekom lokalitetu pojavila kriza smrtnosti, što najbolje pokazuje primjer Rovinja i njegovog seoskog područja. Kao jedan od najprosperitetnijih gradova u Istri Rovinj je uobičajeno bilježio veći broj rođenih od broja umrlih. Sve do godine 1813. demografska je bilanca bila izrazito pozitivna. Zbog nestašica hrane i klimatskih neprilika broj rođene djece bio je u blagom opadanju još od 1815., jer su organizmi muškaraca i žena bili oslabljeni zbog slabijeg unošenja namirnica u organizam. Ono može uzrokovati i privremeni sterilitet, no najčešće se stanovništvo u takvim situacijama suzdržava od stvaranja potomstva.²⁴⁰

²⁴⁰ M. Livi Bacci, Popolazione e alimentazione, Il Mulino, Bologna 1987.

Dragocjen izvor za praćenje demografskih kretanja predstavljaju i matične knjige krštenih, a rezultate njihove analize prezentiramo u nastavku teksta.

Slično bilježe i matične knjige Rovinja. Zbog gladi i nestašica koja su se u Rovinju pojavile stanovništvo je bilo biološki oslabljeno, a na taj način je i reprodukcija bila usporena. Osim toga kod dijela stanovništva vjerojatno je nastupio i privremeni sterilitet, što se također loše odrazilo na natalitet. To je rezultiralo manjim brojem rođenja i krštenja tijekom 1815., 1816. i 1817.

Uobičajeno rovinjske matične knjige tijekom XVIII. stoljeća bilježe veći broj krštenih nego umrlih. Ipak, kako su urodi nakon 1812. bili dosta slabiji i to se počelo mijenjati. Na primjeru Rovinja vidljivo je da je najmanje krštenih zabilježeno 1817., kada ih je upisano 235, a najviše 1822., u kojoj je kršteno njih 395. Najmanja razlika u broju umrlih i krštenih zabilježena je 1815. i 1816., a najveća 1817. Veći broj pokojnika od broja rođenih zabilježen je 1815., 1816. te 1817. Na sveukupnoj razini tijekom promatranog desetogodišnjeg razdoblja umrlo je 3247, a kršteno 3585 osoba. Što znači da je kršteno 338 osoba više nego što ih je umrlo.

Grafikon 20: Umrli i kršteni u Rovinju u razdoblju 1815.-1825.

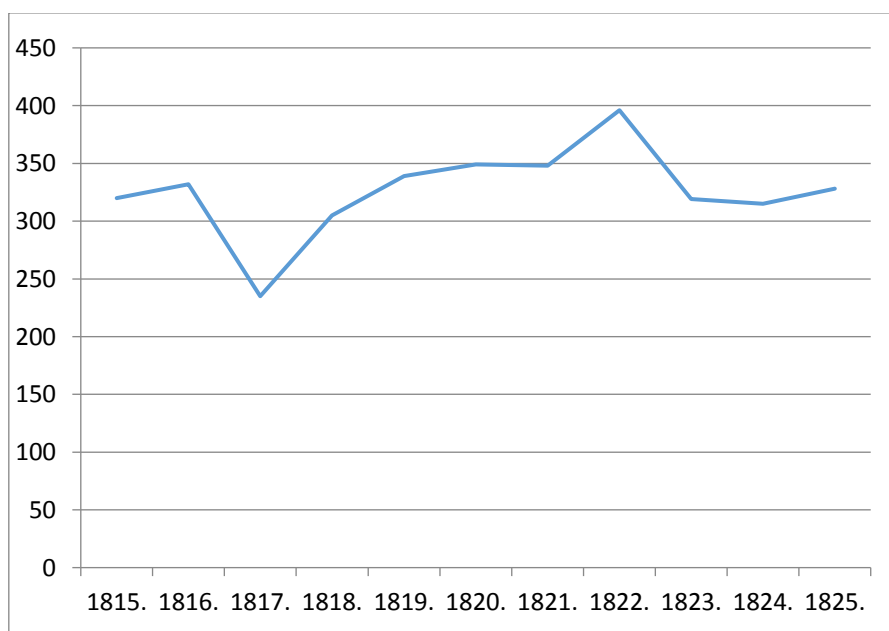
Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

Pratimo li prirodno kretanje rovinjskog stanovništva od početka 19. st. do krize 1817., vidljivo je da je prirodni prirast sve do 1815. bio pozitivan. Veći broj krštenih nego umrlih vidljiv je još 1813. i 1814. Godine 1815., 1816. i 1817. zabilježen je negativni trend, odnosno u matične je knjige upisan veći broj pokojnika nego rođenih. Ta razlika za 1815. i 1816. nije doduše bila velika, ali je zato broj pokojnika 1817. višestruko nadmašio broj rođenih. Godine 1815. rođeno je 320, a skončalo 356 ljudi, a 1816. rođeno je 332, a skončalo 349 ljudi. Dakle

samo u te dvije godine u Rovinju je umrlo 53 ljudi više nego je rođeno. Broj pokojnika višestruko se povećao u odnosu na broj rođenih tijekom 1817. Tijekom krize smrtnosti 1817. broj rođenja nije pratio broj smrti, jer iako je rođeno 235 djece, gotovo četverostruko više, 823 njih je umrlo. Te je godine dakle umrlo 578 ljudi više nego je rođeno.

Kriza smrtnosti 1817. imala je i dalekosežnije posljedice na pučanstvo grada. Neosporno je da je veliko povećanje stope mortaliteta usporilo demografski rast, ne samo te godine, već i u dugoročnoj perspektivi. Glad i tifus te godine odnijeli su živote mnogih muškaraca i žena u fertilnoj dobi, kao i dječaka i djevojčica, čime je i mogući broj rođenih u narednim godinama smanjen.

Iako je stanovništvo bilo biološki oslabljeno već je 1818. kršten puno veći broj djece, nego što je bilo pokojnika. Te je godine na svijet došlo 339, a umrlo 171 osoba, što znači da je kršteno 104 njih više nego što je umrlo. Kako se nakon kriza smrtnosti povećava broj rođenja ukazuje i 1819., kada je zabilježena najveća razlika u korist krštenika. Kršteno je 339, a skončalo 171 osoba, što znači da je zabilježeno 168 krštenika više nego pokojnika. Matične knjige bilježe rast nataliteta sve do 1822., kada je upisano 395 krštenika. Nakon što je uspostavljena ravnoteža broj rođenja počeo je opadati, ali je i u narednom razdoblju bio veći od broja umrlih.

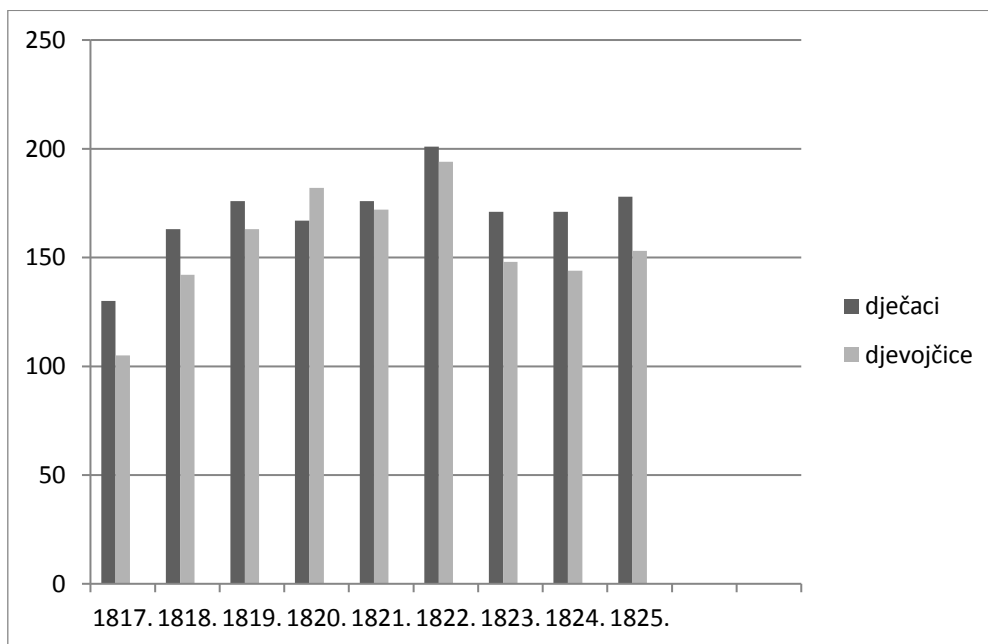

Grafikon 21: Kršteni u Rovinju u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

O povećanju broja stanovnika u Rovinju govori i podatak da je u gradu već 1821. prema popisu stanovalo 8900 stanovnika.²⁴¹ U odnosu na popis iz 1816. to je povećanje za 37 stanovnika. Unatoč vrlo teškim okolnostima, broj stanovnika u Rovinju blago je porastao.

Broj muških i ženskih krštenika varirao je svake godine. Najveća razlika u korist muške djece primjetna je 1825., kada je kršteno 25 dječaka više. Najveća razlika u korist ženske djece zabilježena je 1820., kada je kršteno 15 djevojčica više. Najmanja razlika zabilježena je 1821., kada je kršteno svega četiri dječaka više nego djevojčica. Prosječan broj krštenih dječaka u promatranome razdoblju bio je znatno veći od prosječnoga broja krštenih djevojčica. Samo između 1817. i 1825. kršteno je 1403 dječaka i 1298 djevojčica, što znači da se tijekom promatranog razdoblja krstilo 105 dječaka više nego djevojčica.

Grafikon 22: Kršteni dječaci i djevojčice u Rovinju u razdoblju 1817. – 1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

U matičnoj knjizi Rovinja pronalazimo slučajeve upisa blizanaca. U odnosu na ukupan broj krštene djece činili su u razdoblju od 1817. do 1825. svega 0,64%. Upisano je 19 takvih slučajeva, a bilježili su se u dvama odvojenim upisima, koji su slijedili jedan iza drugoga. Najviše blizanaca rođeno je 1824, njih 11. U odnosu na ostale istarske lokalitete njihov je udio u sveukupnom broju krštenih bio manji. U Buzetu je primjerice između 1870. i 1880. udio

²⁴¹ Istra kroz vrijeme, *nav. dj.*, 442-443.

blizanaca u sveukupnom broju krštenika iznosio 2,89%, a u Puli u razdoblju od 1613. do 1815. 4,03%.²⁴²

Iako su slučajevi krštenja blizanaca rijetki, jedan takav zabilježen je 27. ožujka 1817. Tog je dana kršteno troje djece, od čega su dvojica bili blizanci. Gregorio i Pietro Sponza rođeni su 21. ožujka od oca Mattea i majke Marie. Kumovi Petru bili su Florio Piccoli i Eufemia, žena Ivana Mirmasa, a Gregoriu Matteo Sponza i Elizabetta, žena Giovannija Angelinija.²⁴³

Djeca su se uglavnom krstila unutar prvih sedam dana od rođenja, a zastupljeni su i upisi koji svjedoče da su pojedina djeca imala i dvije do tri godine u trenutku krštenja. Maria, rođena 14. siječnja 1815. i njezin brat Antonio rođen 15. svibnja 1817. kršteni su zajedno 22. svibnja 1817. Majka djeci bila je Ivana, a otac pomorac Antonio Sbisà. Kum obojici djece bio je Giovanni Quarantotto Chiacherin.²⁴⁴ Tijekom 1817. zabilježena su još četiri takva slučaja. Radilo se o teškim vremenima pa je moguće da su se pojedine obitelji suzdržavale od krštenja djece ukoliko su u kratkom razdoblju planirale još potomaka. Karakteristična po tom pitanju bila je 1818., kada je u lipnju kršteno čak 60 djece, od čega 17 njih 30. lipnja. Razlog takvom naglom povećanju bilo je krštenje velikog broja djece od prethodnih godina. Tako je 22. lipnja 1818. kršten Grgur, rođen 10. travnja 1814., od oca Antonia Borme i majke Margerite Medelin, obojice poljoprivrednika. Kuma pri krštenju bila je Eufemia, žena Tommasa Caenazza.²⁴⁵ Dana 28. lipnja krštena je Marija, rođena 15. siječnja 1817. Njezini su roditelji bili ribar Andrea Mendiković i majka Adriana Rocco. Upisani kumovi bili su tesar Giuseppe Sponza i Rocco Cussa.²⁴⁶

Matične knjige još rijede istog datuma donose slučajeve krštenja djece koja su živjela pod istim krovom, ali različitih roditelja. Kanonik Rocco je 16. veljače 1817. upisao u matičnu knjigu dvoje krštene djece na kućnom broju 1019. Radilo se o Francu Segali, rođenom 10. veljače iste godine i četiri godine starijoj Heleni, rođenoj 24. travnja 1812. Helenini roditelji bili su Andrea Segala i Francisca, oboje poljoprivrednici, a kumovi trgovac Antonio Cekar i Maria Benussi. Andreini roditelji bili su kapetan i ribar Mihael Sponza, a majka Domenica. Pri

---

²⁴² R. Kralj-Brassard, J. Obradović-Mojaš, M. Bertoša, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 47, 2009., 136; S. Bertoša, „Nati nel medesimo parto“: slučajevi rođenja blizanaca u Puli : prema podacima iz novovjekovnih matičnih knjiga“, *4. istarski povijesni biennale: „Filii, filiae...“*, Poreč 2011., 163.

²⁴³ Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827., list 9.

²⁴⁴ Isto, list 20.

²⁴⁵ Isto, list 18.

²⁴⁶ Na istome mjestu.

ovom upisu ime kuma je nečitko, dok je kuma bila Domenico Paliaga.²⁴⁷ Najčešće se u ovakvom slučaju radilo o ljudima u krvnom srodstvu.

Život na polju i raspored poljoprivrednih poslova uvelike je određivao trenutak začeća, kojeg je moguće izračunati počevši od datuma rođenja.²⁴⁸ U župama koje je nastanjivalo većinom poljoprivredno stanovništvo vrijeme začeća bilo je povezano s aktivnostima na polju. Vrijeme ljetne žetve, jesenske sjetve, berbe grožđa, kukuruza ili maslina bilo je zbog obimnijih radova na polju razdoblje slabije frekvencije začeća.²⁴⁹ Zbog planiranja poslova u poljoprivredi često se planiralo i vrijeme začeća djeteta, kako njegovo rođenje ne bi ometalo rad na polju.²⁵⁰ Sličan trend zabilježen je i u Rovinju. U komparativnom smislu i u Novigradu, Poreču, Puli i Savičenti tijekom proljeća zabilježen je najveći, a tijekom jeseni najmanji broj začeća.²⁵¹ Adventsko i korizmeno vrijeme također predstavljaju razdoblje apstinencije.²⁵²

Rovinjско je stanovništvo, usprkos svom gradskom karakteru bilo sačinjeno većim dijelom od poljoprivrednika, koji su svoj kruh zarađivali mukotrpnim radom na polju. Ipak, uz njih brojne su bile i druge skupine koje svoj život ne vežu uz polje pa je i distribucija začeća/rođenja kod svake od ovih skupina bila nešto drugačija. Velik broj djece u obitelji bio je posljedica povećane potrebe za radnom snagom pa je i broj potomaka u seoskim obiteljima bio veći nego kod trgovačkih ili ribarskih obitelji. Iako je kod poljoprivrednog stanovništva vidljiv trend najvećeg broja rođenja u hladnim mjesecima. S druge strane djeca čiji su roditelji bili ribari, trgovci ili obrtnici rađali su se tijekom čitave godine.

---

²⁴⁷ Isto, list 8.

²⁴⁸ Usp. E. A. Wrigley, R. S. Schofield, *The Population History of England 1571-1871: A Reconstruction*, Cambridge 1981., 290. – 291; P. T. Ellison, C. R. Vaggia, D. S. Sherry, „Human birth seasonality“, u: *Seasonality in Primates: Studies of Living and Extinct Human and Non-Human Primates*, ur. D. K. Brockman, C. P. van Schaik, Cambridge 2005., 379. – 400.; N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000., 84.

²⁴⁹ N. Vekarić, B. Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Dubrovnik 2009., 37.

²⁵⁰ E. A. Wrigley, R. S. Schofield, *The Population History*, nav. dj., 292.

²⁵¹ M. Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *ATTI*, vol. XIX, Trst – Rovinj 1988./1989., 93.–94.; E. Ivetic, „La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico“, *ATTI*, vol. XXI, Trst – Rovinj 1991., 170.; E. Ivetic, *Oltremare. L'Istria nell'ultimo dominio veneto*, Venezia 2000., 367.–368.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pula 2002., 32.; D. Doblaanović, „Sezonska kretanja začeća/rođenja župe Svetvinčenat u 18. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, br. 43, Zagreb 2012., 225.

²⁵² N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe*, nav. dj., 84.; M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., 60.

Tablica 16: Kršteni u Rovinju po mjesecima u razdoblju 1816.-1820.

Mjesec	1816.	1817.	1818.	1819.	1820.
siječanj	35	20	14	35	36
veljača	17	24	11	33	30
ožujak	27	24	22	29	14
travanj	52	19	13	31	32
svibanj	12	22	12	29	26
lipanj	22	18	60	31	24
srpanj	31	19	22	21	25
kolovoz	29	22	32	17	28
rujan	26	9	22	31	30
listopad	30	22	30	26	32
studen	28	16	31	25	29
prosinac	23	20	36	31	43
sveukupno	331	235	303	339	351

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

Tablica 17: Kršteni u Rovinju po mjesecima u razdoblju 1821.-1825.

Mjesec	1821.	1822.	1823.	1824.	1825.
siječanj	30	39	30	34	28
veljača	43	45	31	26	29
ožujak	34	34	30	27	31
travanj	44	30	25	16	31
svibanj	20	31	28	26	29
lipanj	25	30	22	35	32
srpanj	30	27	23	14	19
kolovoz	28	27	26	18	26
rujan	16	25	21	16	28
listopad	32	42	26	38	31
studen	18	30	27	30	25
prosinac	28	35	30	35	22
sveukupno	348	396	319	315	328

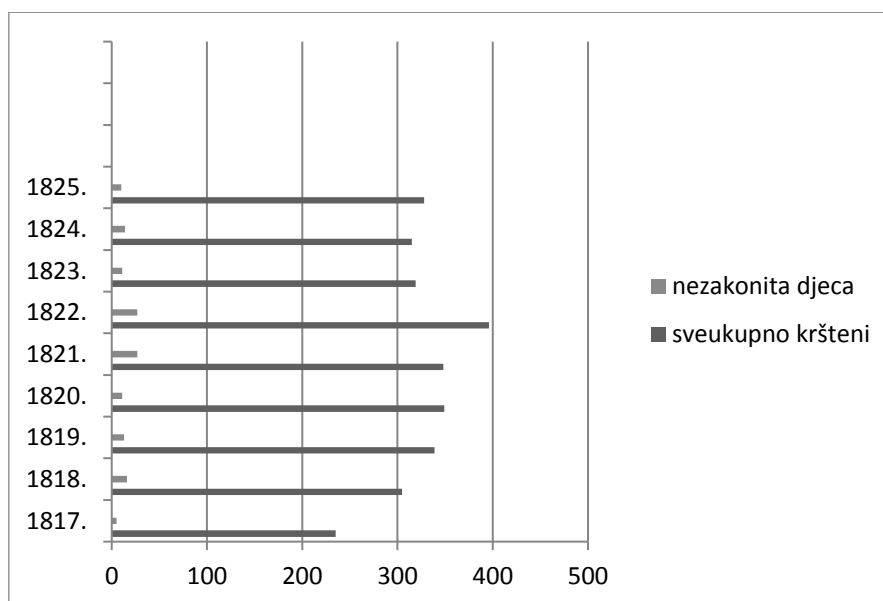
Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

U razdoblju između 1817. 1825. kanonici su u matične knjige upisali i 134 nezakonite djece. U sveukupnom broju krštenika nezakonita su djeca činila 4,56%. u komparativnom smislu vrijedi napomenuti da matične knjige Pule za razdoblje od 1613. do 1815. ukazuju na sličnu vrijednost od 4,35%.²⁵³ Najmanji broj nezakonite djece zabilježen je 1817, njih pet, a najveći 1821. i 1822., njih 27. Pored njihova imena navodilo se isključivo ime i prezime majke, dok se ime oca rijetko upisivalo. Naime, da bi ono bilo upisano otac je pred dvoje svjedoka morao dati prisegu o priznavanju djeteta. Iako je Rovinj s 8863 stanovnika bio najnapučeniji lokalitet na Poluotoku ime oca je najčešće bilo poznato pa se u nekim slučajevima navodilo.

²⁵³ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., 201. – 203.

Sveukupno su zabilježena tri slučaja kada je uz nezakonito dijete upisano i ime oca. Pored jednog upisa dodana je izjava oca, u kojima on priznaje dijete pred dvojicom svjedoka. Poljoprivrednik Giuseppe Sponza je u trenutku krštenja njegove nezakonite kćeri Agate 13. ožujka 1824. pristupio kanoniku Roccu s dvojicom svjedoka i izjavio znakom križa da je Agata njegova kćerka pred majkom Eufemiom Muggia. Svjedoci Giuseppeovom činu bili su Franco Sponza i Giovanni Quarantotto. Krsne kume djetetu bile su Fumetta Barancola i Agata Borri.²⁵⁴

U još rjeđem slučaju u matičnu knjigu kod nezakonite djece nije upisano ni ime majke. A upravo se to dogodilo pri krštenju Leonarda Spalverina 16. veljače 1817. Jedino ime uz ono krstitelja i krštenika predstavlja kuma Dominica, žena Pietra Muggie.²⁵⁵ Isto se ponovilo i 19. svibnja pri krštenju Marije Elizabete, čiji je kum bio Nicola Rocco.²⁵⁶ Zabilježen je i slučaj da nisu upisani kumovi djeteta pri krštenju blizanaca Christofora i Mattea Bronzina 29. travnja 1817.²⁵⁷ No ove slučajeve valja pripisati nespretnosti upisničara, koji je to iz nekog razloga zaboravio učiniti.

Grafikon 23: Nezakonita djeca u Rovinju u razdoblju 1817.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

²⁵⁴ Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827., list 95

²⁵⁵ Isto, list 9.

²⁵⁶ Isto, list 10.

²⁵⁷ Na istome mjestu.

U razmotrenome razdoblju imena novorođenčadi upisivala su se u matičnu knjigu Župe Rovinj na talijanskome, uz rijetke iznimke na latinskom jeziku. Imena su u najvećem broju slučajeva jednočlana. Najučestalija muška imena bila su: Ivan, Martin, Matej i Antun, a ženska: Marija, Eufemija, Katarina, Ivana i Agata. Imena po imenu oca i majke bila su rijetka.

Podatci o roditeljima pružaju nam iznimnu priliku uvida u najučestalija prezimena u gradu. Najveći se broj tih prezimena očuvao do današnjih dana, pa se tako najčešće spominju sljedeća prezimena: Rocco, Malusà, Sponza, Piccoli, Agelini, Sciolis, Sbisà, Volpi, Basilisco, Garbin, Benussi, Tonello, Pergolis, Curto i mnoga druga.

Zapisi u matičnim knjigama donose i podatke o zanimanju roditelja i krsnih kumova djece. U rovinjskim matičnim knjigama ponekad se pri upisu navodilo očevo zanimanje, dok se socijalni status majke uglavnom nije bilježio. Roditelji su najvećem broju upisa pripadali skupini poljoprivrednika ili seljaka (*agricola, rusticus, villicus, contadino*). Nakon poljoprivrednika slijedili su ribari i mornari (*piscator, navita ili maritimus*). Među onima koji su bili drukčijih zanimanja valja po brojnosti izdvojiti posjednike (*posidens*), zlatare (*Aurifex*), kanonike (*canonicus*) te trgovce (*mercator*). Prema prezimenima vidljivo je da su kumovi djece najčešće bili imućniji stanovnici grada, dok se stranci rijetko bilježe.

Nekoliko primjera uglednijih kumova donosimo u nastavku teksta. Pri krštenju Pasche, kćerke Mattea Sagalonija i Eufemie Bartoli 6. siječnja 1817. kum djetetu bio je rovinjski načelnik Francesco Piccoli.²⁵⁸ Svećenik Giuseppe Quarantotto bio je kum 21. siječnja 1817. Mariji, kćerki pomorca Antonia Segariola i Antonie Battoli.²⁵⁹ Farmaceut Antonio Colussi bio je kum pri krštenju Katarine 6. travnja 1817.²⁶⁰ Kumovi djeci bili su u nekoliko slučajeva i kanonici Andrea Rocco, Franco Benussi te Antonio Marini. Osobita čast pripala je Eleonori, kćerki gradskog savjetnika Aloizia della Rotte i Ludovice Gerencoli. Pri njenom krštenju 30. lipnja 1817. kum je bio distriktni komesar Fridrih Fayens.²⁶¹ Od ostalih uglednijih kumova valja izdvojiti i zapovjednika mornarice Josipa Buratovića te farmaceuta Antonia Volpija.

Socijalni status roditelja djeteta koje se krstilo bilo je uglavnom slabije od onog kumova. Često su bogatiji trgovci ili posjednici bili kumovi djece poljoprivrednika pa čak i nezakonitoj djeci. Najučestaliji zapis ukazuje da su jednom djetetu kumovi bili muškarac i žena, međutim

---

²⁵⁸ Isto, list 7.

²⁵⁹ Na istome mjestu.

²⁶⁰ Isto, list 10.

²⁶¹ *Ignazio Fridericus Fayens I. R. commissarius districtus*; Isto, list 11.

zabilježeni su i muško-muški i žensko-ženski parovi kumova, kao i upisi u kojemu je kao kum/kuma upisana samo jedna osoba.

U matičnoj knjizi krštenih bilježilo se i ime i prezime krstitelja (*Baptizans*) te njegov status. U promatranome razdoblju spominje se 11 takvih osoba. Najčešće je sakrament krštenja dijelio župnik Andrea Rocco, a mogli su ga podijeliti i župnikovi pomoćnici. U slučaju opasnosti od smrti djeteta sakrament krštenja mogli su udijeliti i laici. Kako je rovinjski kaptol osim župnika imao više kanonika, tako se i u Matičnoj knjizi krštenih pojavljuje veći broj krstitelja. U toj se ulozi javljaju Roco Rocchi, Christoforo Sbisà, Pietro Sbisà, Giuseppe Quarantotto, Nicola Brunetti, Nicola Rocco, Franco Sponza, Andrea Stocada, Marco Dapas i Franco Benussi.

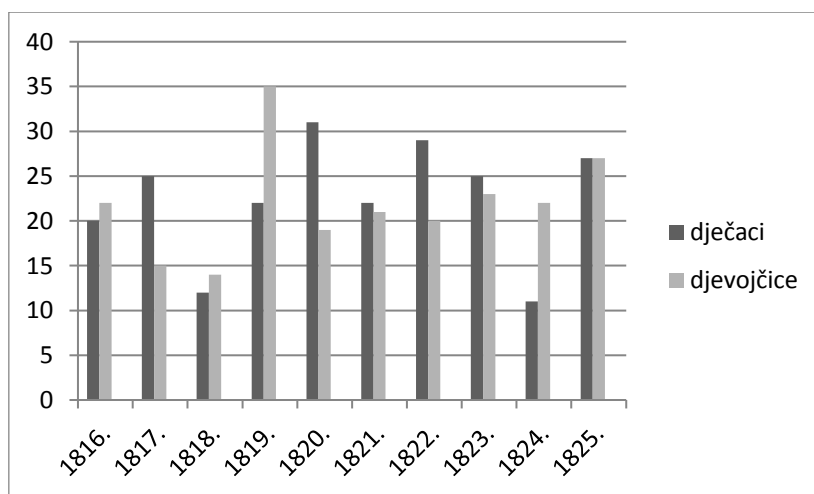
Tablica 18: Imena i prezimena te titula krstitelja u rovinjskoj matičnoj knjizi krštenih

Ime i prezime	Titula
<i>Rochus Rocchi</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Christophorus Sbisà</i>	<i>canonicus</i>
<i>Petrus Sbisà</i>	<i>canonicus</i>
<i>Andrea Rocco</i>	<i>prepositus</i>
<i>Joannes Quarantotto</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Nicolaus Brunetti</i>	<i>canonicus</i>
<i>Nicolaus Rocco</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Franciscus Sponza</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Andreas Stocada</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Marcus Dapas</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Fraanciscus Benussi</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Francisco Rocco</i>	<i>obstetrix</i>

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.

Kriza mortaliteta odrazila se i na ritmove rođenja u Kanfanaru.²⁶² U desetogodišnjem razdoblju koji dijeli 1816. i 1825. u Kanfanaru je kršteno 442 djece. Najmanje je djece kršteno 1818., kada ih je upisano 26, a najviše 1820., kada ih je upisano 57. U razdoblju od 1816. do 1818. broj krštenih bio je u opadanju. Godine 1816. zabilježeno je 42, 1817. 40, a 1818. 26 krštenja. Zbog gladi i nestašica koje su od 1816. zahvatile Kanfanar počeo je padati i broj krštenja, a u isto vrijeme rastao je broj umrlih. Kako je 1817. bila obilježena povećanom smrtnošću i epidemijom gladi muško stanovništvo nije imalo reproduktivnu moć, a zbog slabijeg unošenja namirnica došlo je i do privremenog steriliteta. Rezultat toga bio je smanjeni broj rođenja tijekom 1818. Broj rođene djece udvostručio se već 1819., kada je u matičnu knjigu upisano 57 djece. Nakon 1819. nisu zabilježene značajnije oscilacije u broju krštene djece sve do 1824., kada njihov broj pada na 33. Smanjeni broj krštenja 1824. bio je posljedica ponovnog povećanja smrtnosti te godine.

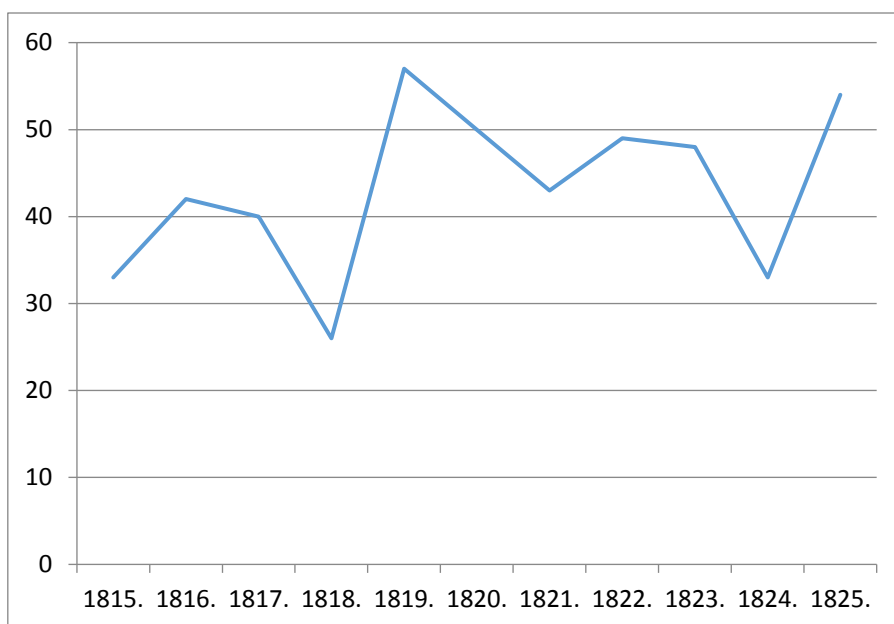
Broj krštene muške i ženske djece varirao je od godine do godine. Najveća razlika u korist ženske djece zabilježena je 1819, kada je kršteno 13 djevojčica više nego dječaka. Najveća razlika u korist muškaraca zabilježena je 1820., kada je kršteno 12 dječaka više nego djevojčica. Najmanja razlika zabilježena je 1825., kada je kršten jednak broj djevojčica i dječaka. Kako u matičnim knjigama Kanfanara nigdje nisu upisana mrtvorodena djeca, možemo pretpostaviti da bi broj rođene djece mogao malo varirati.

Grafikon 24: Kršteni dječaci i djevojčice u Kanfanaru u razdoblju 1816.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga krštenih Kanfanar 1765.-1828.

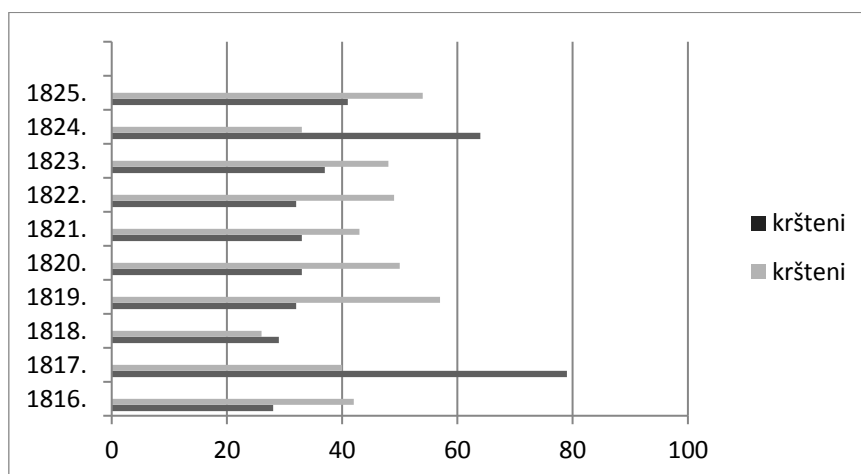
²⁶² Matična knjiga krštenih nosi naslov *Liber Baptizatorum Parochie Duorum Castrorum Parentine Diocesis*, donosi podatke od 1765. do 1828.

Grafikon 25: Kršteni u Kanfanaru u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga krštenih Kanfanar 1765.-1828.

Trend demografskog rasta vidljiv je u razdoblju prije 1816. i nakon 1819, kada je u Kanfanaru kršten veći broj djece nego što je bilo pokojnika. Najkritičnije godine po ovom pitanju bile su 1817. i 1824., kada je umrlo mnogo više ljudi nego je kršteno. Primjerice 1817. umrlo je 79 osoba, a kršteno 40 djece. Jednako tako 1824. umrlo je 64, a kršteno 33 osoba. Najveći prirast zabilježen je 1819., kada je kršteno 56 djece, a na bolji svijet otišlo 35 pokojnika.

Grafikon 26: Kršteni i umrli u Kanfanaru u razdoblju 1816.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga krštenih Kanfanar 1765.-1828. i Matična knjiga umrlih 1815.-1835.

Djeca su se u pravilu krstila unutar sedam dana od rođenja, a u nekoliko je navrata dijete je kršteno odmah idućeg dana. Takvi slučajevi ukazuju da su organizmi djece bili vrlo ranjivi pa bi se djeca koja su bila u opasnosti da izdahnu odmah nosila na krštenje. Jedan takav slučaj zabilježen je 17. listopada 1819. pri krštenju Šimuna, sina Ivana Popovića i Antonije Berčić. Šimun je rođen dan ranije u osam sati ujutro.²⁶³

Bilježili su se i slučajevi djece koja su umrla nedugo nakon poroda. Teška vremena i nedostatak namirnica znali su dovesti do slučajevna nestanka majčina mlijeka, što je vrlo često vodilo do smrti djeteta. Uobičajeno bi krstitelji uz takav zapis stavili znak križa. U studenom 1819., matične knjige bilježe tri takva slučaja. Godinu dana kasnije zabilježeno ih je pet, a 1821. i 1822. po jedan. Broj djece koja su skončala ubrzo nakon krštenja porastao je tijekom 1823., kada je uz šest zapisa vidljiv znak križa. Još ih je više bilo 1824., njih osam, a 1825. čak 18.

Kanonik Martin Meden je na listu umetnutom u matičnu knjigu krštenih uspio sažeti svu surovost života i nesigurnost oko preživljavanja tek rođene djece. Prema svjedočanstvu župnog ekonoma Boža Burića i Antonia zvanog Tommaseo iz sela Barat, koji su se pred njim pojavili 14. siječnja 1817. sastavio je zapis o smrti Foške, Tommaseove žene i njihovog tek rođenog sina.²⁶⁴ Nedugo nakon Foškine smrti u kući su se okupile žene iz sela, među kojima Grgurova žena Eufemija, Eufemija žena Martina Svoline, Marija žena Simona, Marija žena Mike Bančića i Marija žena Simona Jankovića. Okupljene susjede su odmah primijetile da je pokojna Foška trudna.²⁶⁵ Nakon što su kod ukućana potvrdile svoja nagađanja, zatvorile su se u jednu sobu s pokojnicom iz koje su Saris i Svolina izvukle muško novorođenče, koje je davalo znakove života i imalo najnormalniji oblik.²⁶⁶ Zbog straha da dijete ne skonča, odmah po porodu odlučeno je da mu se udijeli sakrament krštenja. U ovakvim ekstremnim slučajevima sakrament krštenja mogao je udijeliti i laik. U prisutstvu župana Zvana Radetića, Mike Radetića i Šime Pavlinića dijete je odmah kršteno imenom Božo. Slutnje da dijete neće preživjeti porod pokazale su se opravdanima, jer je ono umrlo jedan sat kasnije.²⁶⁷ Kako je krštenje obavila Eufemija, žena Grgura Fariša župni ekonom Božo Burić je po dolasku u Tommaseovu kuću trebao utvrditi činjenice koje su dovele do smrti djeteta, ali i je li sakrament krštenja pravilno

---

²⁶³ *Simon filius Joannis Popovich quondam Simonis, et Antonie Bericich legitima uxoris eius, natus heri 8^a antemerid.* Matična Knjiga Krštenih Župe Dvigrad 1765.-1828.

²⁶⁴ *ieri mattina sul far del giorno portò all' altra vita Fosca sua moglie;* Na istome mjestu; M. Jelenić, Gladne godine Kanfananara, nav. dj., 55

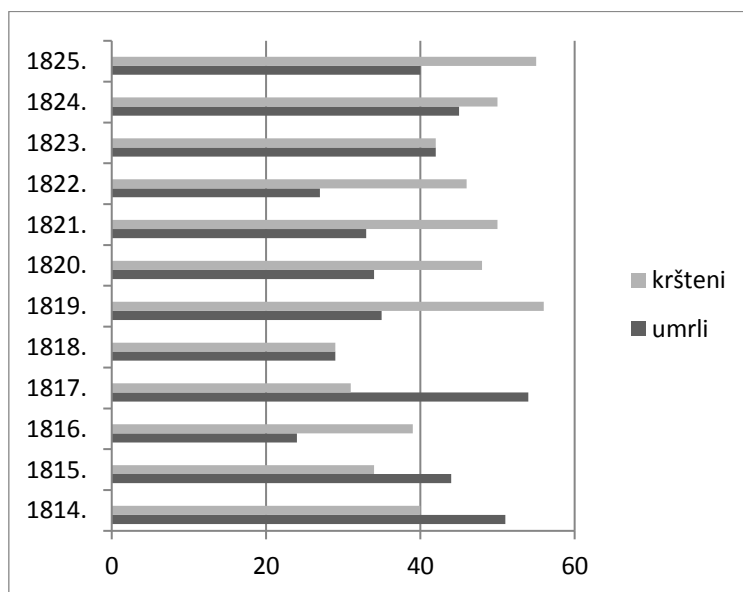
²⁶⁵ *... la defunta doveva essere gravida...* Na istome mjestu.

²⁶⁶ *... diede segni della più perfetta configurazione, che si fece conoscere vivo...* Na istome mjestu.

²⁶⁷ *...dopo un ora di vita spiro pure il bambino...* Na istome mjestu.

udijeljen prije djetetove smrti. Da bi to utvrdio ispitao je Eufemiju Saris o načinu na koji je krstila novorođenče. Eufemija je izjavila da je dijete bilo živo i da ga je krstila prema običaju Rimske katoličke crkve, prolivši ga vodom koja je blagoslovljena dan uoči Bogojavljanja.²⁶⁸ Svjedoci pri ispitivanju Eufemije bili su Jakov i Josip Basilisco. Nakon što je ekonom Burić utvrdio valjanost krštenja upisao je događaj u matičnu knjigu i zajedno sa Tommaseom otišao kanoniku Medenu u Kanfanar.

Da je kriza mortaliteta utjecala na smanjenje broja rođenih ukazuje i primjer Bala.²⁶⁹ U razdoblju od 1814. do 1818. broj je krštenih bio u opadanju. Godine 1814. zabilježeno je 40, 1815. 34, 1816. 39, 1817. 31, a 1818. 29 krštenja. Radilo se o godinama u kojima je namirnica bio vrlo malo, a klimatski uvjeti surovi. Stanovništvo se zbog bijede i neimaštine suzdržavalo od stvaranja potomaka. Trend demografskog rasta vidljiv je u razdoblju nakon 1819. Najkritičnije godine po ovom pitanju bile su 1814., 1815. i 1817., kada je umrlo više ljudi nego je kršteno. Primjerice 1817. umrle su 54 osobe, a kršteno je 31 dijete. Ipak zbog kasnijeg pozitivnog trenda populacija Bala se ubrzo oporavila, a demografski trendovi nisu osjetno narušeni. Najveći prirast zabilježen je 1819., kada je kršteno 56 djece, a na bolji svijet otišlo 35 pokojnika.

Grafikon 27: Kršteni i umrli u Balama u razdoblju 1814.-1825.

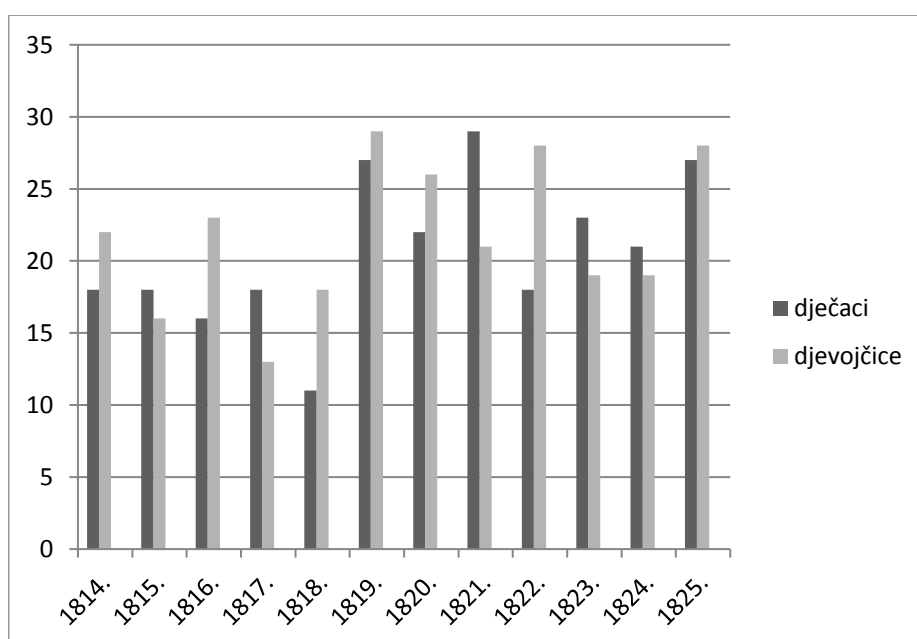
Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga krštenih Bale 1814.-1829.

²⁶⁸ ...lo chiamai col nome di Natale, Quindi ho detto io ti batezzo in nome del Padre, del figliuolo, e dello spirito santo. Na istome mjestu.

²⁶⁹ Matična knjiga krštenih nosi naslov *Registro dei battezzati*, a donosi podatke za razdoblje od 4. siječnja 1814. do 5. kolovoza 1829.

U dvanaestogodišnjem razdoblju koji dijeli 1814. i 1825. u Balama je kršteno 510 djece. Najmanje je djece kršteno 1818., kada ih je upisano 29, a najviše 1825., kada ih je upisano 55. Od tog broja kršteno je 248 muškaraca i 252 žena. Što znači da je sveukupno kršteno četvero dječaka više no djevojčica. Broj krštene muške i ženske djece varirao je od godine do godine. Najveća razlika u korist ženske djece zabilježena je 1822, kada je kršteno 10 djevojčica više nego dječaka. Najveća razlika u korist muškaraca zabilježena je 1821., kada je kršteno devet dječaka više nego djevojčica. Najmanja razlika zabilježena je 1825., kada je krštena svega jedna djevojčica više nego dječaka. Kako u matičnim knjigama Bala nigdje nisu upisana mrtvorodena djeca, možemo pretpostaviti da bi broj rođene djece mogao malo varirati.

Grafikon 28: Kršteni dječaci i djevojčice u Balama u razdoblju 1814.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR – DAPA, Matična knjiga krštenih Bale 1814.-1829.

Vrlo rijetki su slučajevi da se djeca krste istog dana kada su rođeni, osim ako to ne zahtjeva zdravstveno stanje djeteta. Jedan takav slučaj matična knjiga krštenih Bala zabilježila je 10. lipnja 1817., pri krštenju Marije Ane, kćerke Marije Civitico, rođene istog dana u jedan sat poslijepodne. Kumovi djevojčici bili su Jakov Čepić i Ivan.²⁷⁰

Teška vremena, nestašice i bijeda znali su dovoditi do slučajeva napuštanja djece. U svijesti ljudi s početka XIX. stoljeća radilo se o još jednim ustima koje treba nahraniti pa su obitelji koje su imale veći broj djece zanle pribjegavati ovakvom činu. Tijekom 1818. upisana

²⁷⁰ HR - DAPA, Matična knjiga krštenih Bale 1814.-1829., list 13.

su dva slučaja krštenja napuštene djece. Prvi takav slučaj zbio se 5. siječnja, kada je na pragu gospodске kuće Zvaneta Basanića, njegova supruga pronašla napušteno dijete. Dijete je kršteno istog dana, a kumovi djetetu bili su Ivan Drandić i Marija, žena Antonija Drandića.²⁷¹ U vremenima sveopće neimaštine u seoskim je sredinama bilo ne tako rijetko napustiti tek rođenu djecu. U kontradi Campanella je 4. lipnja pronađena nepoznata djevojčica, kojoj su roditelji ostavili ceduljicu kako bi potvrdili da je krštena pod imenom Marija. Ipak, kako župni ekonom Jakov Fabris nije mogao pronaći dokaze da je dijete zaista kršteno, odlučio je ponoviti obred 22. lipnja, pred kumovima Vincenzom iz Labina i Francescom Bembo.²⁷² Dvoje napuštene djece upisano je i 1823.

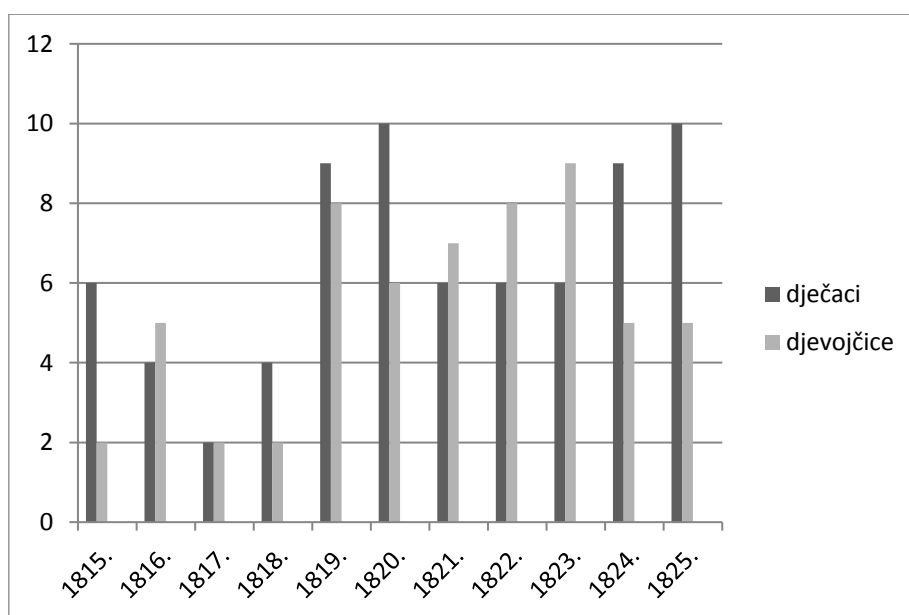
Bijeda, neimaština i nestašice hrane uzrokovalе su smanjeni broj rođenja i u Rovinjskom Selu. U razdoblju koji dijeli 1815. i 1825. u Rovinjskom je Selu kršteno sveukupno 132 djece. Najmanje je djece kršteno 1817., kada ih je upisano sedam, a najviše 1819., kada ih je upisano 17. Od tog broja kršteno je 72 muškaraca i 60 žena. Što znači da je sveukupno kršteno 12 dječaka više no djevojčica. Broj krštene muške i ženske djece varirao je od godine do godine. Najveća razlika u korist muškaraca zabilježena je 1820. i 1825, kada je kršteno deset dječaka više nego djevojčica. Najmanja razlika zabilježena je 1817., kada je kršten jednak broj djevojčica i dječaka. Kako u matičnim knjigama Rovinjskog Sela nigdje nisu upisana mrtvorodena djeca, možemo pretpostaviti da bi broj rođene djece mogao malo varirati.

U razdoblju od 1815. do 1818. broj je krštenih bio u opadanju. Godine 1815. zabilježeno je osam, 1816. devet, 1817. četiri, a 1818. šest krštenja. Trend demografskog rasta vidljiv je u razdoblju nakon 1820. Najkritičnije godine po ovom pitanju bile su 1815., 1816., 1817. i 1823., kada je umrlo više ljudi nego je kršteno. Primjerice 1817. umrlo je 28 osoba, a kršteno četvero djece. Ipak, zbog kasnijeg pozitivnog trenda populacija Rovinjskog Sela se ubrzo oporavila, a demografski trendovi nisu osjetno narušeni. Najveći prirast zabilježen je 1820., kada je kršteno 16 djece, a na bolji svijet otišlo pet pokojnika.

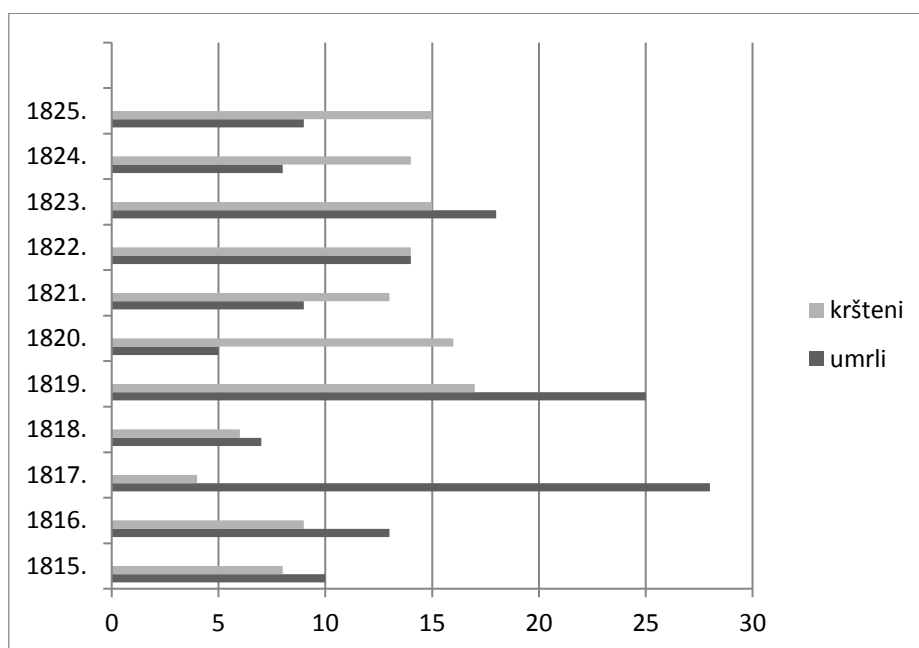
²⁷¹ Isto, list 18.

²⁷² *Li 4-corrente nella Contrada Campanella fu ritrovata una creatura esposta appena nata da genitori incogniti con viglietto manifesto d'esser stata battezzata sotto il nome di Maria, ma a fronte della diligenza usata dal economo parrocchiale di chi avesse scritto il viglietto, e non avendo avuta alcuna notizia, per disimpegno del Sacro gelaro Suo ministero ha precetato, che fosse portata la medesima criatura oggi 22 corrente in questa Chiesa Parrocchiale ove fu nuovamente battezzata sub conditione, e le venne confermato il nome di Maria da Giacomo Fabris canonico scolastico, ed economo Parrocchiale; Isto, list 11.*

Grafikon 29: Kršteni dječaci i djevojčice u Rovinjskom selu u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinjsko Selo 1774.-1823.

Grafikon 30: Umrli i kršteni u Rovinjskom selu u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga krštenih Rovinjsko Selo 1774.-1823.

Vidljivo je iz iznesenog da su ritmovi nataliteta doživjeli značajan udarac tijekom trajanja krize 1815., 1816. i 1817., koji se manifestirao u većem broju umrlih nego rođenih. U kasnijim je godinama zabilježen pozitivan demografski trend. On je zbog krize bio usporen na

sva tri analizirana lokaliteta, no kako bi se stanje vratilo u prirodni ekvilibrij broj rođenja u godinama nakon krize bio je povećan.

II. 5. Kretanje nupcijaliteta

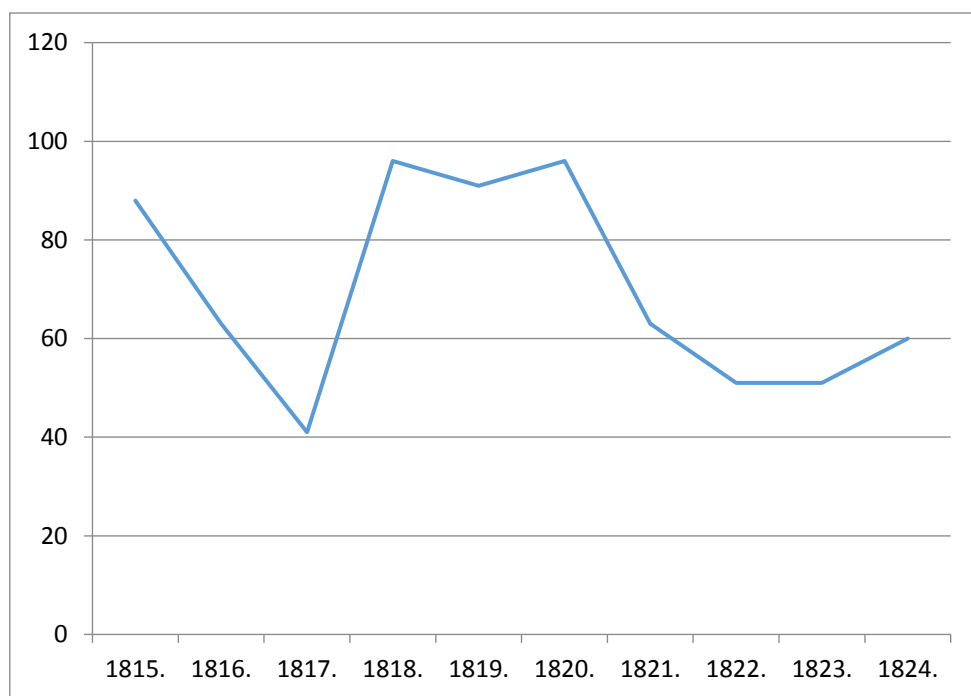
Praćenje kretanja nupcijaliteta, odnosno ritmova ženidbi predstavlja također odličan alat za praćenje tijeka krize koja je zahvatila Rovinj i Rovinjštinu u istraženom razdoblju. Sklapanje brakova bilo je ugroženo nestašicama i glađu, jer je broj brakova nakon 1815. bio u drastičnom padu. Talijanski demograf Massimo Livi Bacci upozorava kako je broj od sedam do osam sklopljenih brakova na tisuću stanovnika u jednoj godini normalna vrijednost.²⁷³

Razmjeri krize smrtnosti koja je zahvatila Rovinj vidljivi su u smanjenom broju vjenčanja tijekom druge plovice 1816., a osobito tijekom čitave 1817. U Rovinju je tijekom 1815. zabilježeno 88 vjenčanja. Karakteristiku predstavlja travanj 1815., kada je čak 29 parova sklopilo brak. No tome je razlog povećani broj ponovnih brakova udovaca i udovica, koji su tijekom 1813. i 1814. ostali bez svojih supružnika. Godine 1816. u matičnoj knjizi upisano 63 vjenčanja.²⁷⁴ Broj vjenčanja pao je tijekom 1817. pa je te godine zabilježen 41 upis. Koristimo li Baccijevu metodologiju, vidljivo je da je u Rovinju zabilježena kriza sklapanja brakova tijekom 1817. Razlozi manjeg broja vjenčanja tijekom 1817. bili su velika glad koja se proširila gradom i epidemija egzantematičnog tifusa. Stanovništvo se iz tog razloga suzdržavalo slavlja i radije pričekalo stabilizaciju stanja u gradu prije ulaska u brak. Kako je kriza gladi jenjavala tako su se i ritmovi sklapanja brakova rasli. Već 1818. zabilježeno je 96, a 1819. 91 vjenčanje. Tijekom 1820. matičari su upisali 96 vjenčanja. Razlog takvom povećanju bili su brakovi udovaca i udovica, koji su tijekom krize gladi ostali bez svojih supružnika. Kada je ponovno uspostavljen prirodni ekvilibrij broj vjenčanja vratio se u okvire uobičajeno zabilježenih vrijednosti pa je 1821. u matičnu knjigu upisano 63 vjenčanja. Broj brakova dodatno je opao 1822., kada matične knjige donose 51 upis. Isti broj upisa zabilježen je i 1823. Blaže smanjenje vjenčanja 1822. i 1823. ponovno je rezultat slabih uroda i neimaštine koja se pojavila u gradu. Kanonici su 1824. upisali 60 vjenčanja. Nakon 1824. broj sklopljenih brakova bio je u stalnom porastu.

---

²⁷³ Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata*, nav. dj., 87.

²⁷⁴ Prva matična knjiga ide do 18. svibnja. Popis se nastavlja u drugoj *Liber Copulattorum Ecclesie Rubini incipit anno MDCCCXVI maii*.

Grafikon 31: Vjenčani u Rovinju u razdoblju 1815.-1824.

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga vjenčanih Rovinj 1812.-1825.

Tablica 19: Brakovi sklopljeni u Rovinju po mjesecima u razdoblju 1815.-1824.

	1815.	1816.	1817.	1818.	1819.	1820.	1821.	1822.	1823.	1824.
siječanj	8	1	5	5	10	6	3	1	5	2
veljača	10	12	11	6	12	13	9	11	8	5
ožujak	3	5	0	6	0	9	10	0	1	10
travanj	19	3	2	11	1	4	2	2	13	1
svibanj	8	4	1	8	10	5	4	1	4	5
lipanj	3	3	2	6	6	9	0	3	1	5
srpanj	6	10	3	8	4	9	2	8	3	2
kolovoz	14	7	6	12	7	7	4	1	4	7
rujan	2	9	1	6	6	3	8	2	7	7
listopad	6	6	4	11	13	10	8	7	1	4
studen	8	2	4	17	18	11	12	14	5	10
prosinac	1	1	2	1	3	9	1	1	1	2
sveukupno	88	63	41	96	91	96	63	51	51	60

Izvor: Vlastita izrada prema HR-DAPA, Matična knjiga vjenčanih Rovinj 1812.-1825.

Iako je Rovinj bio urbana sredina najveći dio stanovništva bio je agrarnog karaktera pa se veći broj brakova odvijao se izvan sezone obimnih radova u polju. Sezonska distribucija ukazuje da se najveći broj vjenčanja sklapao u prva četiri i zadnja tri mjeseca u godini. Jednako kako i za rođenja, kod obitelji agrarnog karaktera planirao se i datum vjenčanja. Brakovi između poljoprivrednika sklapali su se redovito u mjesecima u kojima je bilo najmanje posla na polju, dok su se pripadnici ostalih društvenih skupina ženili tijekom čitave godine.

Kako je nakon 1817., zbog velike smrtnosti jedan dio stanovnika grada ostao bez svojih supružnika, tijekom 1818. zabilježen je povećani broj udovaca i udovica koji su ponovno stupali u brak. Tijekom 1817 upisano je u matične knjige pet udovaca i četiri udovice. Njihov broj drastično je porastao 1818., kada matična knjiga donosi 27 udovaca i 20 udovica koji su ponovno sklopili brak. U nastavku donosimo nekoliko takvih vjenčanja. Matej Mogorović je u dobi od 59 godina oženio Eufemiu Vidoto u dobi od 61 godine.²⁷⁵ Još stariji bio je udovac Giovanni Vidali, koji je 9. listopada 1818., u dobi od 68 godina oženio Eufemiu Sponza, koja je u trenutku sklapanja braka bila u dobi od 45 godina, ali se dotad nije ženila.²⁷⁶ Giovanni Santi je u trenutku sklapanja braka bio udovac u dobi od 64 godine. Dana 5. srpnja 1818. oženio je udovicu Eufemiu Sponza, u dobi od 65 godina.²⁷⁷ Najstariji par koji je tijekom istraženog razdoblja stupio u brak bili su udovci Giovanni Zaccai, u dobi od 70 i Margarita Zangrandi u dobi od 62 godine. Njihovo se vjenčanje održalo u crkvi Sv. Eufemije 26. lipnja 1819., pred svjedocima Sebastijanom Bronzinom i Ivanom Dandolo.²⁷⁸

Velika razlika u godinama među supružnicima zabilježena je pri vjenčanju Stefana Paolinija, u dobi od 44 i Margarite Califfi, u dobi od 28 godina 9. kolovoza 1817. Svjedoci ovom vjenčanju bili su Simone Basilisco i Ignacije Fasijens. Kako se radilo o vjenčanju članice grofovske obitelji Califfi i svjedoci su bili najvišeg ranga. Simon Basilisco bio je kanonik, a Ignacije Fasijens distriktni komesar.²⁷⁹ Najveća razlika u godinama zabilježena je 30. svibnja 1818., kada su u brak stupili Gasparo Andre, u dobi od 33 i udovica Lucia Ganchi, u dobi od 50 godina. Svjedoci vjenčanju bili su Nicola Benussi i Franco Basilisco.²⁸⁰

No, veća razlika u dobi između muškaraca i žena koji stupaju u brak uobičajena je pojava u predindustrijskim društvima Europe. Glad i neimaština nisu pitali za starost ili razlike

---

²⁷⁵ Matična knjiga vjenčanih Rovinj 1812.-1825., list 5.

²⁷⁶ Isto, list 6.

²⁷⁷ Isto, list 5.

²⁷⁸ Isto, list 8.

²⁷⁹ Isto, list 3.

²⁸⁰ Isto, list 5.

u godinama. Iz potrebe održanja i prehranjivanja obitelji u brak su ulazili i naizgled nespojivi supružnici.

Uz mladence u matičnu su se knjigu upisivali i kumovi. Kako je Rovinj usprkos svom urbanom karakeru bio ruralna sredina najveći je broj mladenaca i kumova pripadao skupini poljoprivrednika (*rusticus, agricola*). Usprkos tome u manjem broju slučajeva zabilježeni su i kumovi dugih društvenih provenijencija. Spominju se tako postolar (*calegarius*), obrtnik (*artigianus*), tkalac (*tessitor*), posjednik (*possidens*), ribar (*pescator*) te mnogi drugi.

Ritmovi sklapanja brakova bili su 1817. narušeni i u Kanfanaru.²⁸¹ Kako je zbog nestašica i gladi 1817. rastao broj pokojnika sve manje ljudi odlučivalo se na sklapanja brakova. U Kanfanaru je 1816. zabilježeno 21 vjenčanje, a 1817. svega njih osam. Mali broj brakova 1817. izazvan je velikom glađu koja se pojavila na ovom lokalitetu pa se i stanovništvo suzdržavalo od sklapanja brakova. Tijekom 1818. i 1819. sklopljeno je po pet, a 1820. kada je problem nestašica u potpunosti prevladan 23 braka. Izrazito veliki broj brakova matična knjiga vjenčanih donosi tijekom 1820. Naime te je godine zabilježen velik broj udovaca i udovica koji su ponovno sklapali brak pa je i broj vjenčanja drastično porastao. Najmanji broj brakova matična knjiga donosi 1821. i 1822., kada su upisana tek dva para. Nove krize gladi i nestašice bile su razlogom slabijeg sklapanja brakova 1821. i 1822. Broj sklopljenih brakova bio je u porastu 1823., kada je zabilježeno 9 pa ponovno u opadanju 1824., kada je zabilježeno svega šest parova. Značajan porast brakova matična knjiga donosi 1825., kada je upisano 18 parova. Iz kanfanarskog primjera vidljivi su neujednačeni ritmovi sklapanja brakova. Kada bi se pojavila nestašica hrane i glad broj vjenčanja doživio bi pad ili stagnaciju. Takvo je stanje zabilježeno 1817., 1821. i 1822.

Slično kao i u Rovinju u godinama koje su slijedile nakon razdoblja povećane smrtnosti bila je uobičajena praksa ženidbe udovica i udovaca. U Kanfanaru je tijekom istraženog razdoblja zabilježeno 41 slučaja vjenčanja u kojima je mladoženja bio udovac, te 27 slučaja u kojima je mlada bila udovica. Tako su 22. studenog 1816. Toma Marić, udovac u dobi od 60 i Foška, udovica Mihaela Ipsetića, u dobi od 51 godine ušli u brak.²⁸²

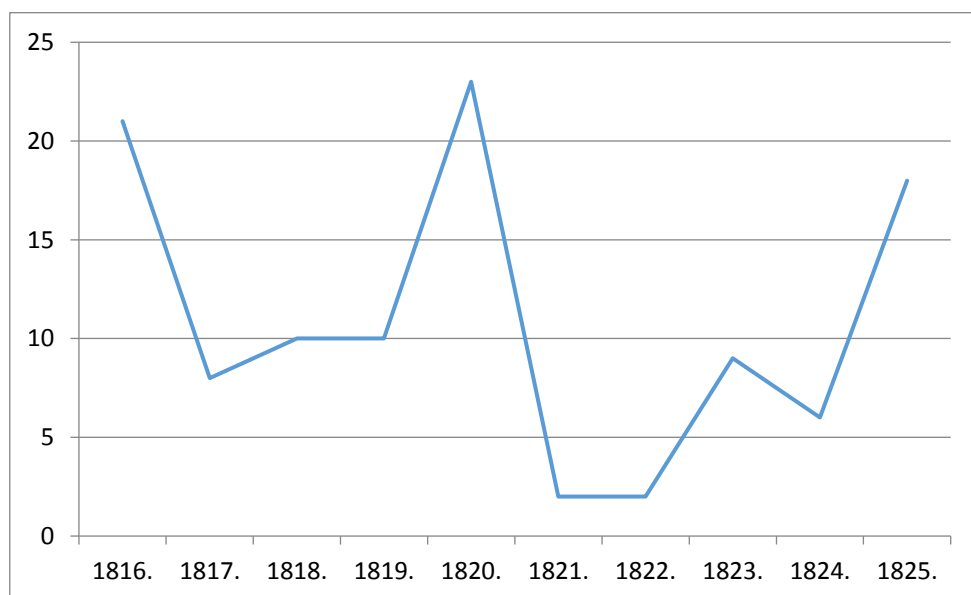
Potreba za održanjem obitelji i radom na polju dovodila je do slučajeva ženidbe maloljetnika. Tako je 16. studenog 1815. Božo Janko, star 15 godina oženio Juštinu Radetić,

---

²⁸¹ Za uvid u ritmove sklapanja brakova korištena je Matična knjiga vjenčanih ili *Liber I.^{mus} Copulatorum in Ecclesia S. Sophiae Canfanarij*, koja donosi podatke za razdoblje od 1815. do 1827.

²⁸² Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga vjenčanih 1815.-1827., list 3.

staru 18 godina.²⁸³ Novi takav slučaj matična knjiga vjenčanih donosi 26. veljače 1816., kada Martin Marić u dobi od 19 godina ženi Fošku Morožin u dobi od 14 godina.²⁸⁴

Grafikon 32: Vjenčani u Kanfanaru u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru, Matična knjiga vjenčanih Kanfanar 1815.-1827.

Kako se kriza mortaliteta u Balama razbuknula tek u drugom dijelu 1817., broj rođenih bio je u opadanju slijedeće godine, 1818.²⁸⁵ I ovdje se uz pomoć ritmova sklapanja brakova može pratiti nastanak, razvoj i završetak krize. U Balama je 1816. zabilježeno sedam vjenčanja, a 1817. njih devet. Najmanji broj brakova matična knjiga donosi 1818., kada su upisana dva para. Iduće 1819. sklopljeno je pet, a 1820. osam brakova. Broj sklopljenih brakova ponovno je bio u opadanju i 1821., kada su zabilježena četiri. Nakon 1822. broj brakova počeo je rasti, pa je te godine upisano pet, a 1823. šest parova. Najveći broj brakova u promatranom razdoblju upisan je 1824., kada 16 parova ulazi u brak, te 1825., kada je to učinilo njih 14.

Slično kao i u Rovinju i Kanfanaru zbog povećanog broja pokojnika zabilježen je veći broj udovaca i udovica koji su ponovno sklapali brak. Sveukupno je upisano pet slučaja ženidbe udovaca i udovica. Po jedan 1816., 1821. i 1822. te dva 1817. Vjenčanje udovca i udovice matična knjiga donosi 24. travnja 1817., kada je Josip Barcan, sin pokojnog Antonija i

²⁸³ Isto, list 1.

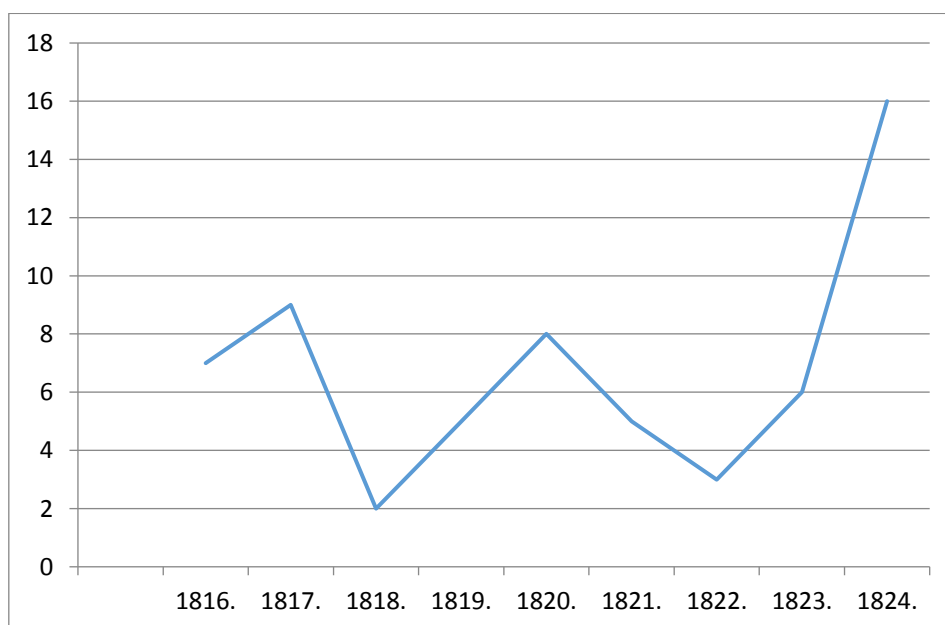
²⁸⁴ Na istome mjestu.

²⁸⁵ Matična knjiga vjenčanih ili *Libro matrimonj della Chiesa Collegiata di Valle*, a odnosi se na razdoblje od 15. srpnja 1815. do 8. travnja 1830.

Viktorije, u dobi od 21 godine iz Krmeda oženio Mariju, kćerku Martina Žgabrića. Iako je Marija u trenutku vjenčanja navršila tek 17 godina navodi se da je već bila udovica.²⁸⁶ Matične knjige Bala sačuvale su i slučajeve vjenčanja udovaca u starijoj dobi. Tako su 6. travnja 1822. Josip Maralin iz Plomina, star 55 i Antonija, stara 48 godina ušli u brak. Josip se nekoliko mjeseci ranije nastanio u Balama.²⁸⁷

Potreba za održanjem obitelji i radom na polju dovela je i u Balama do slučajeva ženidbe maloljetnika. Tako je 29. siječnja 1816. Josip Drandić iz Savičente, star 14 godina oženio Luciju Doblanović iz Krmeda.²⁸⁸ Novi takav slučaj zabilježen je 8. siječnja 1817., kada je Grgur Vidulin iz Savičente u dobi od 16 godina oženio Katarinu, kćerku Marina iz Žminja, u dobi od 23 godine.²⁸⁹

Grafikon 33: Vjenčani u Balama u razdoblju 1816.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga vjenčanih Bale 1814.-1830.

U Rovinjskom je Selu 1815. zabilježeno šest vjenčanja, 1816. jedno, a 1817. njih pet. Matična knjiga 1818. donosi tri para koja su ušla u brak. Iduće 1819. sklopljeno je četiri, a 1820. pet brakova. Broj sklopljenih brakova ponovno je bio u opadanju i 1821., kada su zabilježena tri. Nakon 1822. broj brakova počeo je rasti pa je te godine upisano sedam, a 1823. pet parova.

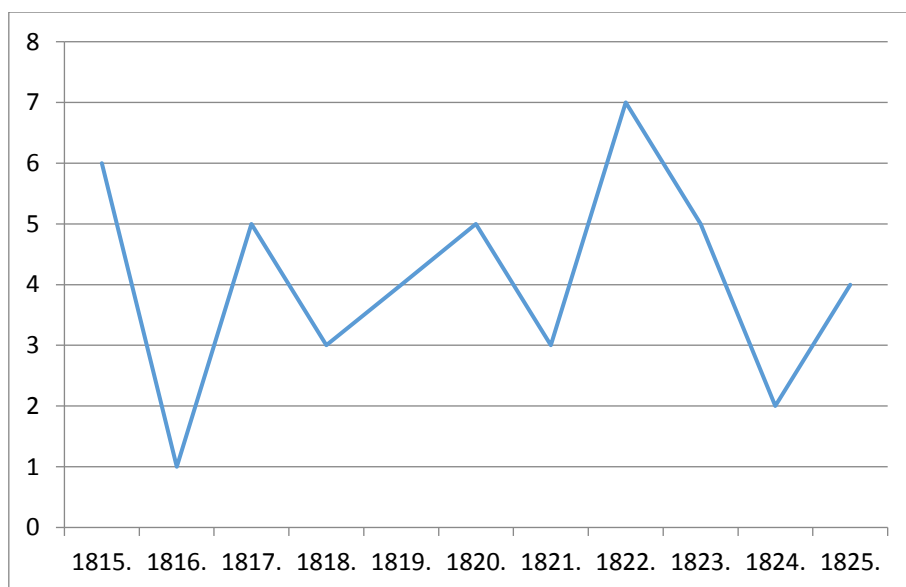
²⁸⁶ HR - DAPA, Matična knjiga vjenčanih Bale 1815.-1830., list 17.

²⁸⁷ Isto, list 28.

²⁸⁸ Isto, list 9.

²⁸⁹ Na istome mjestu.

Mali broj brakova u promatranom razdoblju upisan je 1824., kada dva para ulaze u brak. Stanje se popravilo 1825., kada je to učinilo njih četiri. Ritmovi sklapanja brakova i ovdje su bili uvjetovani širenjem bijede i gladi pa je manji broj brakova sklopljen 1816. i 1818. Primjer Rovinjskog Sela ukazuje da je varijabilnost sklapanja brakova bila izrazito velika.

Grafikon 34: Vjenčani u Rovinjskom Selu u razdoblju 1815.-1825.

Izvor: Vlastita izrada prema HR - DAPA, Matična knjiga vjenčanih Rovinjsko Selo 1740.-1836.

Kanfanar, Bale i Rovinjsko selo bili su ruralne sredine pa je i sklapanje brakova ovisilo je o radovima u polju. Zbog toga je najveći broj brakova sklopljen u siječnju i veljači te lipnju i srpnju, a najmanji u ožujku, travnju i svibnju, te rujnu i listopadu, kad se na poljima obavljaju obimni radovi.

Iz svega iznesenog jasno je vidljivo da su na svim istraženim lokalitetima ritmovi vjenčanja bili narušeni povećanjem stope smrtnosti tijekom trajanja krize 1817. Pojavu nestašice ili gladi pratio je manji broj sklopljenih brakova, koji je rastao u godinama kada je kriza bila prevladana.

III. KLIMATSKI I AGRARNI ASPEKTI KRIZE

III. 1. Oscilacije klimatskih prilika i njihov utjecaj na poljoprivredna kretanja

Zaostajanje istarske poljoprivrede tijekom prvih desetljeća XIX. stoljeća opće je poznata činjenica. Propadanje gospodarstva, širenje gladi i siromaštva bilo je poznato i suvremenicima. Pripisivalo se to napoleonskim ratovima, novom poreznom sustavu, ali i poremećenim klimatskim prilikama. Razdoblja nestašica utjecala su na život stanovništva, koje nije bilo spremno nositi se s izazovima koje su donosile nove klimatske prilike. Oscilacije klimatskih prilika utjecale su tijekom istraženog razdoblja na loše urode. Kada se takvo stanje ponovilo više godina za redom došlo je do pojave gladi koja je vodila u povećanje stope smrtnosti.

Urodi su u Rovinju tijekom posljednjih godina mletačke vlasti bili izrazito dobri i potakli razvitak grada i razvoj trgovine. Znakovi prve agrarne krize vidljivi su već 1803., kada je zbog nedostatka žitarica Austrijska vlast bila prisiljena racionalizirati njihovu raspodjelu pučanstvu.²⁹⁰ Nakon 1803. zabilježen je niz dobrih uroda. Stanovništvo je moglo odahnuti, ali samo nakratko. Desetak godina kasnije degradacija poljoprivrede bila je očita.

Bilo da se radilo o malim posjednicima, zakupnicima ili nadničarima, velik dio stanovništva Rovinja je usprkos urbanom karakteru grada živio od poljoprivrede. Stanje je bilo tim gore jer su upravo u trenucima kada su oscilacije klimatskih prilika bile najizraženije, a urodi najmanji uvedeni novi porezi. Osim toga razdoblje slabih uroda uslijedilo je nakon četvrtstoljetnog razdoblja napoleonskih ratova, koji su iscrpili Rovinj, njegovu okolicu i čitavu Istru.

Ekonomska kataklizma, uzrokovana propadanjem ljetina utjecala je kod stanovništva na promjenu društvenih i demografskih prilika. Stoga istraživanje povijesti poljoprivrede i klimatskih prilika koji su na nju utjecali ima tijekom istraženog razdoblja važno mjesto u sagledavanju društvenih odnosa.

Poljoprivreda i klimatologija prirodno su povezane iz razloga jer su klimatski uvjeti uvelike utjecali na poljoprivredna kretanja. Atmosferske su prilike ključne za razvoj biljaka pa prirodno utječu na količinu i kvalitetu uroda. Na području Istre nije početkom XIX. stoljeća bilo sustavnih meteoroloških mjerenja, stoga se u analizu krenulo obilazim putem. Prvu kategoriju izvora koji govore o klimatskim kretanjima čine opažanja o klimi samoj, dok u drugu

---

²⁹⁰ A. Apollonio, *L'Istria veneta dal 1797 al 1813*, Gorizia 1998., 181; R. Cigui, „La crisi agricola degli anni 1860-1862 nel distretto di Parenzo“, *La Ricerca*, br. 55, Rovinj 2009., 3.

kategoriju ubrajamo indirektne izvore, one koje govore o obilju ili nestašici uroda ili fluktuacijama cijena hrane, kao i fenologiju. Znajući da klimatske prilike utječu na razvoj i rast biljaka, za proučavanje klimatskih kretanja ključnim postaju izvješća o vremenskim neprilikama, podatci o razdobljima početka berbe pojedinih kultura, ali i vijesti o količini i kvaliteti uroda.²⁹¹ Datumi berbe grožđa ukazuju na jedan vrlo važan podatak, a to su okvirne temperature u razdoblju od ožujka i travnja do listopada i studenog.²⁹²

Nakon razdoblja *srednjovjekovnog klimatskog optimuma* uslijedilo je razdoblje zahlađenja temperatura, poznato kao *malo ledeno doba*, koje je u čitavoj Europi trajalo do oko 1850.²⁹³ Iako se razdoblje malog ledenog doba smatra trenutkom općeg zahlađenja, temperature su u ovom razdoblju doživljavale značajne fluktuacije.²⁹⁴

Teške anomalije ljetnih temperatura, nisu bile specifikum Rovinja ili Istre, one su tijekom 1816. uništile urode u sjevernoj Europi, sjeveroistoku Amerike i istočnoj Kanadi. *Godina bez ljeta* ili *godina siromaštva*, kako su je neki nazvali bila je posljednja velika kriza, koja je preživljavanje ljudi stavila na ozbiljnu kušnju.²⁹⁵ Vjeruje se da je takve promjene

---

²⁹¹ D. Herlihy, „Clima e fonti documentarie: commento illustrativo“, u: *Clima e storia: studi di storia interdisciplinare*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Franco Angeli, Milano 1984., 158-163. Pascal Acot u svojoj *Storia del clima* pozabavio se utjecajem klimatskih prilika na ljude. U njegovom zaključku vidljivo je stajalište prema kojem klimatske oscilaciju utječu na primitivna ili predindustrijska društva. Što je društvo razvijenije to su i utjecaji klime na njihov život slabiji. P. Acot, *Storia del clima. Il freddo e la storia passata. Il caldo e la storia futura*, Donzelli, Rim 2011.

²⁹² Upravo su to učinili Emmanuel le Roy Ladurie i Michelin Baulant u radu *Le vendemmie dal XV al XVI secolo*, naglasivši važnost fenoloških podataka na proučavanje povijesti klimatskih oscilacija. Proučavanjem datuma berbi uspjeli su rekonstruirati i meteorološke fluktuacije. E. Le Roy Ladurie, M. Baulant, „Vendemmie dal XV al XVI secolo“, u: *Clima e storia: studi di storia interdisciplinare*, ur. R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Franco Angeli, Milano 1984., 295-306.

²⁹³ B. Fagan, *The Little Ice Age: how climate made history, 1300-1850.*, Basic Book, New York 2002.

²⁹⁴ Francuski povjesničar Emmanuel Le Roy Ladurie u svojoj knjizi *Tempo di festa, tempo di carestia. Storia del clima dall'anno mille* spominje čitav niz kriza uvjetovanih klimatskim neprilikama, koje su direktno utjecale na urode, a samim time i opskrbu hranom. Prema istraživanjima francuskog povjesničara neprestana kiša uništila je između 1594. i 1597. urode diljem Starog kontinenta. Uslijedile su krize između 1693. i 1695. te 1740. i 1750., koje su prouzročile velik broj mrtvih. Le Roy Ladurie razlikuje umjerena razdoblja, od kojih su neka bila i izrazito topla i ona hladnija. Osobito su hladna bila razdoblja između 1605.-1615., 1674.-1682., 1695.-1698., zime od 1709. i 1740., te razdoblje od 1770. do 1820. E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia, nav. dj.*, 55-80; W. Behringer, „Climatic Change and Witch-Hunting: The Impact of the Little Ice Age on Mentalities“, *Climatic Change*, vol. 43, br. 1, 1999, 345.

²⁹⁵ Usp. J. Post, *The Last Great Subsistence Crisis in the Western World*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1977.

izazvala erupcija vulkana Tambora, na otočju Sumbawa u današnjoj Indoneziji. Masivna erupcija zbila se između 5. i 15. travnja 1815. i izbacila ogromne količine vulkanskog pepela u atmosferu. Magla sumporne kiseline od vulkanskog pepela onečistila je atmosferu i onemogućila sunčevim zrakama da dopru do zemlje. Radilo se samo o posljednjoj u nizu značajnih erupcija, koje su se zbile tijekom početnih godina XIX. stoljeća. Već su 1807. vulkan Merapi, 1812. vulkan Soufrière na Karibima i 1814. vulkan Mayon na Filipinima izbacili u atmosferu značajne količine plinova i vulkanskog pepela. Zbog velike količine vulkanskog pepela sunčeve su zrake teško prodirale kroz atmosferu, uzrokujući snižavanje temperatura.

Tijekom ovog razdoblja diljem Europe zabilježeni su mnogi čudni fenomeni uzrokovani prisutstvom vulkanskog pepela u atmosferi. Kroničari navode prljave kiše u Ugarskoj ili crvene kiše u Italiji.²⁹⁶ Osim jake vulkanske aktivnosti tih je godina zbog osobitog položaja zemlje zabilježena vrlo slaba aktivnost sunca pa je i količina emitirane topline i svijetlosti prema Zemlji bila manja. Ovo je razdoblje poznato kao *Daltonov minimum* potrajalo od 1790. do 1830., a svoju najnižu točku doživjela 1816.²⁹⁷ Ogromne količine vulkanskog pepela i slaba sunčeva aktivnost doveli su dakle do snižavanja temperatura, što je negativno utjecalo na poljoprivrednu proizvodnju.

Slabija poljoprivredna proizvodnja dovela je diljem starog kontinenta do podizanja cijena namirnica. Na Zapadu Europe zbog značajnijih nestašica cijene žitarica udvostručene su 1815. i 1817. Na području Habsburške monarhije stanje je bilo još i teže. Cijene žitarica porasle su za tri puta u odnosu na cijene koje su postojale 1813. ili 1814. u Rovinju su prema dostupnim izvorima cijene udvostručene. Usporedbe radi tijekom 1815. cijena pšenice u Goriziji porasla je s 3 na 5 fiorina, a cijena kukuruza s 1 i 2/3 na 3 fiorina. Tijekom kolovoza 1816. pšenica se u Vicenzi prodavala po cijeni od 7,13 fiorina, a tijekom rujna po cijeni od 7,44 fiorina. Cijena pšenice u Veneciji porasla je na visokih 9,22, a u Coneglianu 11,9 fiorina.²⁹⁸ Kriza nije mogla

---

²⁹⁶ B. Fagan, *La rivoluzione del clima - Come le variazioni climatiche hanno influenzato la storia*, Sperling & Kupfer, Milano 2001.; F. Gallina, „Gli anni del vulcano. Le conseguenze dell'eruzione del Tambora (1815) nei distretti di Padova, Camposampiero e Piazzola sul Brenta“, *Alta Padovana*, br. 17/18, 2012., 42-61.; J. Cowie, *Climate change: biological and human aspects*, Cambridge University Press, New York 2007., 164.

²⁹⁷ B. Komitov, V. Kaftan, „The Sunspot Activity in the Last Two Millenia on the Basis of Indirect and Instrumental Indexes: Time Series Models and Their Extrapolations for the 21st Century“, *Proceedings of the International Astronomical Union*, br. 223, 2004., 113-114.; S. Wagner, E. Zorita, „The influence of volcanic, solar and CO₂ forcing on the temperatures in the Dalton Minimum (1790–1830): a model study“, *Climate Dynamics*, vol. 25, 2005., 205–218.

²⁹⁸ Usp. J. D. Post, „The Economic Crisis of 1816–1817 and Its Social and Political Consequences“, *The Journal of Economic History*, br. 30, 1970., 248-250. Talijanski povjesničar Almerigo Apolonio smatra kako je Habsburška

doći u gore vrijeme, dok je većina europskih država još bila na koljenima zbog velikih financijskih izdataka tijekom napoleonskih ratova.²⁹⁹ Iako su za predindustrijska društva razdoblja obilja i nestašica predstavljala ograničavajući čimbenik, a klimatska kretanja uvjetovala podizanje cijena ona nisu bila jedini i isključivi razlog njihova naglog povećavanja ili smanjivanja.

U radu o gospodarskim prilikama u kotarima Buje, Pula i Vodnjan, Ivan Erceg kroz prijepise arhivskog gradiva donosi iznimno korisne podatke o gospodarskim prilikama tijekom 1816. u Istri. Povećane hladnoće počele su se u Vodnjanu osjećati još od 1812., gdje se proljetni mraz često zadržavao na poljima. Stanje zahlađenja dovelo je na vodnjanskom području do postepenog propadanja uroda, koji je za osam puta bio manji nego ranijih godina.³⁰⁰ Opisano stanje istovjetno je onom zabilježenom na području Rovinja i njegove okolice.

Urodi su na području Rovinja bili lošiji od 1813. pa nadalje. U savladavanju stanja bijede 1813., pomoglo je oslobađanje od plaćanja poreza na zemlju. U narednim godinama vlada više neće davati nikakva izuzeća od plaćanja poreza, što se negativno odrazilo na poljoprivredna kretanja. Kada se razdoblju loših ili osrednjih uroda pridoda podatak da je urod 1816. bio vrlo loš, a 1817. katastrofalno loš ni agrarno stanovništvo nije moglo računati na unos dovoljne količine namirnica. Da stvar bude gora razdoblje loših uroda uslijedilo je i nakon 1822., što je ponovno dovelo do stanja bijede.

U ovom se razdoblju često susreću termini poput groznih suša (*siccità orribili*), hladnih zima (*inverni rigidi*), strašnih tuča (*grandini orribili*) ili poplava (*diluvi*).³⁰¹ Iz izvještaja o vodnjanskom distriktu vidljivo je da su se oscilacije klimatskih kretanja oštro obrušile na Istru. Već je sastavljač izvještaja o gospodarskom stanju tijekom 1816. u vodnjanskom distriktu opazio oštrinu zime i proljeća, što je utjecalo na stabljike vinove loze, masline i žitarice. Iste klimatske prilike zabilježene su i u Rovinju. Oscilacije klimatskih prilika pojavile su se od 1812.

Monarhija osobito teško proživjela ovo razdoblje, iz razloga jer nije željela deprecijaciju fiorina, imala velike dugove, vrlo skupu vojsku, koja nikako da se demobilizira i neefikasnu javnu upravu A. Apolonio, „La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale Austro-Illirico. Una Introduzione“, *Quaderni giuliani di storia*, god. 30, br. 2, 2009., 373.

²⁹⁹ Iako je urod 1815. bio prosječan, 1816. zabilježeni su još gori urodi na području čitave Srednje Europe. J. D. Post, *The Economic Crisis of 1816–1817*, *nav. dj.*, 248-250.

³⁰⁰ I. Erceg, *Grada o gospodarskim prilikama kotara Buje, Pula i Vodnjan god. 1816.*, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. XI-XII, Rijeka 1966.-1967.,

³⁰¹ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1. Slične je termine na području Francuske pronašao i Emmanuel Le Roy Ladurie, koji smatra kako su oni djelomice subjektivni, sporadični i heterogeni. E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia*, *nav. dj.*, 64.

i uništavale cvjetove tih biljaka pa je i njihov urod bio slabiji. Počevši od 1812. oscilacije klimatskih prilika dovele su do postupnog zahladnjenja temperatura što je rezultiralo smanjenjem prihoda seljaka za četvrtinu, osminu i desetinu nekadašnjih. Zadržavanje inja i hladnoće bile su izražene u najnezgodnije vrijeme cvatnje, posebice tijekom svibnja i lipnja.³⁰² Alternacija klime izazvala je lančanu reakciju, koja je u vrlo kratkom razdoblju dovela do degradacije poljoprivrede.

Na području Rovinja i seoskog područja koje ga okružuje najčešće se proizvodila pšenica, masline i vinova loza. Ostale poljoprivredne kulture bile su slabije zastupljene. Kao odgovor na slabosti istarske poljoprivrede nekoliko desetljeća ranije počelo se s proizvodnjom kukuruza, koji je uz sveprisutnu pšenicu počeo dobivati na važnosti.³⁰³ Iako se kukuruz nastanio na poljima istarskih seljaka, arhivski izvori navode da je tijekom istraženog razdoblja u odnosu na žitarice bio slabije zastupljen.³⁰⁴ Podatci dobiveni analizom arhivskog gradiva i francuskog katastra ukazuju da je svega manji dio polja bio zasađen kukuruzom.³⁰⁵ Razloge tome valja tražiti u upornosti istarskih seljaka u sadnji tradicionalnih kultura, poput leće, pšenice ili boba, kvaliteti zemlje, površini obradivih terena, kao i u sveopćoj apatiji prema napretku poljoprivrede.

Vrlo je znakovito da su ljudi već tada u kolektivnoj i individualnoj svijesti bili upoznati s ograničenosti bavljenja poljoprivredom na istarskoj zemlji. Vidljivo je to u arhivskim izvorima po čestom spominjanju izraza poput gole ili škrte zemlje.³⁰⁶ U Istri su prisutna tri različita tipa tla. Sivo tlo u središnjoj Istri bogato je glinom i pogodno za poljoprivredu, dok se bijelo tlo nalazi na obroncima Učke i istočnom dijelu poluotoka. Najrasprostranjenija crvenica

---

³⁰² *Influendo la rigidità delle Stagioni Invernali e di Primavera particolarmente nelle Pianta di Viti, de'Ulivi, e nelli Seminati, non senza ragione può dirsi che dalla mutazione del Clima, dall'incostanza della Stagione, e dalle frequenti Nebbie portate coll'Astrale vento nella Primavera dal Golfo, rissentano non di poco li fiori delle Viti, degl'Ulivi, e Seminati, e producono in conseguenza il frutto molto minore di quello lo portavano quattro anni addietro.* Erceg u svom radu donosi neobrađenu izvornu građu u integralnoj transkripciji. I. Erceg, Građa o gospodarskim prilikama kotara Buje, Pula i Vodnjan god. 1816., *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. XI-XII, Rijeka 1966.-1967., 112; M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817. Istarski mikrokozmos i evropski kontekst (Obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije)*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 445, Knjiga XXVIII., Zagreb 1989., 7.

³⁰³ Usp. M. Bertoša, „Le vicende di „Zea Mays“ in Istria. Alcuni dati archivistici tra il secolo XVII e l'inizio del secolo XIX“, *ATTI*, vol. XXXIII, Trst-Rovinj, 2003., 227.-244;

³⁰⁴ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815, Kutija 1.

³⁰⁵ HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

³⁰⁶ *terra nuda*; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

na ostatku poluotoka siromašna je humusom, dušikom i fosforom, a pritom slabo zadržava vlagu.³⁰⁷ Nepogodnost crvenice na uzgoj žitarica bila je konstantna briga istarskih seljaka, koji ni obilnim gnojenjem tijekom rodni godina nisu postizali zadovoljavajuće urode. Elaborati franciskanskog katastra navode da se na području rovinjskih dolina nalazi crvena zemlja bogata humusom, na kojoj se uzgajaju žitarice, masline i vinova loza. Na padinama je teren bio prepun kamenja i vrlo plitak, zbog čega je korijenje biljaka imalo velikih problema u širenju.³⁰⁸

O kvaliteti i vrsti zemlje na području Rovinja govore nam slijedeći podatci. Komisija za izradu Franciskanskog katastra, zadužena za katalogizaciju dobara našla se u Rovinju 31. siječnja 1819. U svrhu katalogizacije materijalnih dobara i pokušaju izrade katastra Istre dobra su podijeljena u tri glavne skupine. Prema ovoj podjeli u Istri su postojala dobra u vlasništvu gospode (*Beni Dominicali o Signorili*), dobra u vlasništvu podanika (*Beni rusticali o dei Sudditi*) i slobodna dobra (*Beni Liberi*).³⁰⁹ Nova komisija boravila je u Rovinju 5. svibnja 1823. Njena zadaća bila je podijeliti poljoprivredna dobra ovisno njihovoj kvaliteti i namjeni. U prisutnosti gradskih službenika i načelnika Bernarda Grega, po zahtjevu carsko kraljevske komisije poljoprivredna zemljišta su podijeljena u 11 kategorija.³¹⁰ Prvu skupinu činili su polja namijenjena za sadnju žitarica.³¹¹ Drugu skupinu činili su tereni namijenjeni i za sadnju žitarica i za sadnju i uzgoj vinove loze.³¹² Slijedeću skupinu činila su polja za uzgoj maslina i žitarica.³¹³ Slijede polja za uzgoj maslina, vinove loze i žitarica³¹⁴, polja gdje ima više nasada vinove loze

---

³⁰⁷ A. Škorić, „Tla Istre“, u: *Liburnijske teme*, 1981., 4.

³⁰⁸ *Operato dell'estimo catastale della comune di Rovigno*

Il Suolo e tutto composto di una terra calcarea, caricata abbondantemente di ossido rosso di terra; nelle Vallicole che servono d'interstizi alle colline, balla composizione della terra vi entra molto terriccio (humus) che le piogge vi trasportano dà terreni superiori, ed in alcuni di questi Bacini, dove il terriccio si trova alla densità anche di qualche piede, e dove si coltivano con buon successo li Cereali, le Viti e gli Ulivi. All'opposto sul declivio delle Colline il terreno e poco profondo, e tutto ingombro di macigni più o meno grandi. In questi terreni le Piante non potrebbero ne approfondire, ne prolungare le loro radici. HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

³⁰⁹ *Li 31. Gennaro 1819*; HR – DAPA – 41, III, 240., Javni porezi, 31. 1. 1819. / 29. 12. 1819., red. br. 3/464, Kutija 92.

³¹⁰ *Protocollo Di classificazione di tutti i terreni utilizzati della Comune di Rovigno, e scelta dei relativi Campioni, assunti in ordine alle auliche istruzioni ed alli relativi assequiati decreti dell'Eccelsa Imperiale Regale Commissione Provinciale del Censo del Litorale. Rovigno 5. Maggio 1823.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³¹¹ *Campi arativi nudi*; Sono questi li terreni dedicati esclusivamente alla coltivazione dei grani. Na istome mjestu.

³¹² *Campi arativi vitali*; Questi terreni dedicati alla doppia coltivazione dei grani e delle Viti. Na istome mjestu.

³¹³ *Campi arativi Olivati*; Na istome mjestu.

³¹⁴ *Campi arativi olivati vitati*; Na istome mjestu.

od maslina³¹⁵, maslinici³¹⁶ te vrtovi³¹⁷ u kojima se proizvodilo mahunarke. Iz arhivskih izvora vidljivo je da su nasadi vinove loze bili poznatiji u puku pod nazivom Brede ili Braide, koji se očuvao do danas.³¹⁸ Posebnu skupinu činile su livade, a dijelile su se u dvije skupine; one koje su ravne i vale u kojima se zadržavala voda i stvarao led. Upravo zbog sakupljanja leda druga je skupina smatrana manje kvalitetnom za ispašu. Goli pašnjaci nalazili su se na strmim padinama, a popis zaključuju pašnjaci s puno grmova.³¹⁹ I sastavljači oba izvještaja opazili su i u razgovoru sa stanovnicima potvrdili slabu kvalitetu zemlje, koja ni u najrodnijim godinama nije davala dovoljnu količinu uroda.

III. 2. Suočavanje s agrarnom krizom

Klimatske nepravilnosti poremetile su poljoprivredne prilike na Rovinjskoj. Kako su oscilacije klimatskih prilika bile učestale između 1813. i 1817., u gradu je nedostajalo namirnica jer su urodi bili izrazito loši. U istraženom razdoblju izvori govore o velikim hladnoćama, iznenadnim tučama, mrazu usred proljeća, kao i razdobljima dugotajnih suša. Nabrojeni su događaji bili glavnim krivcem za propadanje uroda, a onda i nestašicu namirnica i pojavu gladi i bijede. Švicarski povjesničar Christian Pfister smatra kako postoje tri razdoblja s veoma hladnim ljetima na području čitave Europe, a to su 1570.-1600., 1690.-1700. te 1810.-1820.³²⁰ Opažanja švicarskog povjesničara primjenjiva su na Istru, jer je čitavo razdoblje koje dijeli 1810. i 1820. bilo izrazito hladno, uz pojedine epizode snažnijih ljetnih oborina i dugotrajnih proljetnih suša. Arhivski dokumenti pokazuju da su na rovinjskom području temperature izrazito pale u razdoblju između 1810. i 1820., uzrokujući propadanje ljetina.

Suodnos klimatskih kretanja i poljoprivrede omogućuje analizu produktivnosti, ali i limitiranosti u opskrbi hranom s kojim su se predindustrijska društva trebala nositi. U ekonomskoj perspektivi niz godina sa slabim urodima donio je smanjivanje njihove količine, a

---

³¹⁵ *Vigne olivate*; Na istome mjestu.

³¹⁶ *Ullivati semplici*; Na istome mjestu.

³¹⁷ *Orti*; Na istome mjestu.

³¹⁸ *Vigne semplici*; Na istome mjestu.

³¹⁹ *Pascoli nudi*; *Pascoli Cespugliati*; Na istome mjestu.

³²⁰ Ch. Pfister, „La piccola era glaciale: indici termici e di piovosità nell'Europa centrale“, u: *Storia e clima, Studi di storia interdisciplinare*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Milano 1984., 105-140; M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817, *nav. dj.*, 5-6.

samim time i podizanje cijena namirnica. Bio je to tužan nagovještaj mnogo veće krize koja će uslijediti u narednih nekoliko godina.

Još se za vrijeme francuske uprave inspektor Parisini potužio istarskom intendantu kako diljem poluotoka vlada glad i bijeda.³²¹ Tijekom ljeta 1812. na području Rovinja kontinuirana kiša i tuča uništile su kukuruz, vinovu lozu i masline.³²² Stanje se nije popravilo ni iduće godine. Neočekivane hladnoće zahvatile su područje Rovinja i čitav Poluotok još od početka 1813. Proljeće je bio izrazito hladno, uz čestu pojavu mraza. Kada je strašna tuča 5. lipnja 1813. zahvatila Rovinj malo se tko sjećao nečeg sličnog. Značajne količine kiše popraćene tučom tog su dana veliku štetu nanijele stablima maslina i vinovoj lozi, a uslijedila je i poplava zbog velike količine oborina. Šteta koja je nastala ovom tučom imala je i dalekosežnije posljedice, koje su mnogi rovinjski seljaci osjećali još niz godina kasnije. Naime, dio grana maslina i vinove loze je zbog tuče polomljen, a sama stabla i lišće doživjeli teške štete pa im je trebalo nekoliko godina da se u potpunosti oporave. Tijekom godina oporavka spomenute su kulture davale manju količinu uroda. Količina tuče bila je tolika da su se njena zrnca zadržala čak osam dana na poljima, čiji je urod u potpunosti uništen.³²³ No, ove vrijedne anotacije govore nam još jedan važan podatak. Ako se tuča zaista zadržala osam dana i temperaturni su uvjeti morali biti pogodni za zadržavanje kuglica leda, a to nas dovodi do zaključka da je temperatura u lipnju bila izrazito niska. Niže temperature od uobičajenih za tu godinu spominju se na nekoliko mjesta u izvorima, koji svjedoče o nižim temperaturama tijekom čitavog proljeća i ljeta. Velika tuča u svega pola sata poremetila je berbu svih proizvoda, a osobito maslina i vinove loze, koji su ujedno bili najvažniji proizvodi s rovinjskih polja.³²⁴ Velik dio maslina i grožđa uništen je

---

³²¹ M. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817., *nav. dj.*, 6.

³²² HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815, Kutija 1.

³²³ *Una grandine straordinaria caduta nel Giugno del 1813, annientò non solo i prodotti di quell'anno, ma apportò anche tal quanto agl'olivi, e alle viti del nostro territorio, che in parte non daranno frutti per più anni, in parte ne danno assai tenue. L'estate passata la pesca delle sardelle si ridusse quasi al nulla per le combinazioni dei venti contrari, le piogge, e la grandine distrussero, e le biade, e le uve, e le olive.* HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1. I Angelini se u svojim memorabilijama sjeća velike tuče. *Addì 5 Giugno. Memorabile grandine micidiale agli arbori, ed alle viti, con devastazione di campi per la grande alluvione, dal tratto del nostro territorio verso tramontana – e tanta fu la grandine, che più di otto giorni la si vedea biancheggiare come talvolta d'inverno la neve.* G. Radossi, A. Pauletich, *Compendio di alcune Cronache di Rovigno*, *nav. dj.*, 322.

³²⁴ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815, Kutija 1. Slični fenomeni zabilježeni su i u Francuskoj, gdje je kao i u Istri berba grožđa bila vrlo kasna. Usp. E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia*, *nav. dj.*, 64.

ili otrgnut sa peteljki, a onaj manji dio koji je preživio bio je sav izudarano i počeo truliti. Da uništenje bude potpuno pobrinula se kiša, koja je uslijedila nakon tuče. Zbog siline padanja i nepostojanja odvodnog sustava velika količina vode stvorila je bujicu, koja je svojom silinom zemlju odnosila u more. Bujica je dodatno otežala stanje, jer je odnoseći zemlju dio zasađenih kultura počeo viriti izvan zemlje, a ubrzo i truliti. Dokument čuvan u Državnom arhivu u Pazinu donosi nam sliku okrutne sudbine koja je zadesila pučanstvo Rovinja. *...sjećajući se sa užasom i stravom na tuču koja se dogodila u lipnju 1813., koja je u pola sata istrijebila i uništila sve proizvode, nezapamćena zbog svog pokolja, koja je osim totalnog uništenja proizvoda okrutno uništila masline, vinovu lozu i sve druge biljke. Njoj je slijedila poplava koja je sravnila terene i zemlju odnijela u more, ostavljajući goli kostur pun kamenja i trupaca. Uništena polja od kiša i tuča bila su nesposobna za proizvodnju i desilo se zbog toga pet teških godina uobičajeno znanih kao gladnih...*³²⁵ Gospodarstvo velikog broja rovinjskih obitelji zasnivalo se na proizvodnji i prodaji vina i maslinovog ulja pa je smanjena proizvodnja donijela slabiju zaradu, što je rezultiralo nemogućnošću kupnje ostalih namirnica potrebnih za preživljavanje. Propast uroda nije zahvatila samo skupinu poljoprivrednika, već i onu trgovaca, koji su zbog slabog uroda mogli iz grada izvesti puno manje količine vina i maslinova ulja. Samim time i njihova je zarada bila višestruko manja i dovela ih u tešku situaciju.

Tijekom 1814. nisu zabilježene značajnije vremenske nepogode, iako su se razmjeri uništenja mnogih kultura iz 1813. još osjećali. Urod je te godine bio osrednji, a osim tuče iz 1813. glavnim razlogom za slabu žetvu i berbu bile su niske temperature tijekom proljetnih mjeseci.

Vremena nestašica intenzivirala su krađu uroda s polja. Zbog čestih slučajeva krađe ljetina i stanja nestašice u istarske je gradove već 28. prosinca 1814. poslana okružnica o uvođenju poljske straže, koju je potpisao tršćanski guverner grof Karlo Chotek.³²⁶

---

³²⁵ *Finalmente ebbe Rovigno l'ultimo crollo nelle sue Campagne. Devastate dalle piogge, e dalle grandini dall'anno 1813 a tutto l'anno 1817, ricordandosi con orrore e raccapriccio la grandine avvenuta in giugno del 1813, che in mezza ora sterminò ed annientò tutti i prodotti, immemorabile per la sua strage, che oltre la distruzione totale dei prodotti, fece uno strazio crudele degli Olivi, delle Viti, e di ogni altra pianta, a cui succeduto un diluvio di pioggia rasi ai terreni la terra asportandola al mare, nudi scheletri lasciandoli di sassi, e bronchi, devastate, dicesi le campagne dalle piogge, e grandini, rimasero incapaci alla produzione, e succedettero quindi i cinque fatalissimi anni privi comunemente detti della fame.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³²⁶ *guardie campestri*; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnikstva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

Poljoprivredne nestašice i sve slabiji urodi nagnali su stanovništvo da sve češće pribjegava krađi namirnica s polja, osobito u ljetnim mjesecima kada su plodovi rada na polju bili zreli. Usprkos iznimkama, nije se radilo o zlikovcima koji krađu poljoprivredne proizvode radi stjecanja zarade, već gladnoj svjetini koja se željela prehraniti. Želja za dobavljanjem namirnica u dramatičnim trenucima značajnijih oscilacija klimatskih prilika i propadanja uroda pretvarala je gladno stanovništvo u kradljivce. Kako bi spriječile širenje prakse krađe uroda s polja instance vlasti u Trstu sastavile su popis procedura kojih su se gradovi morali držati pri primanju u službu stražara zaduženih za prevenciju krađe namirnica s polja. Svaki grad morao je imenovati barem jednu osobu koja će vršiti stražu nad poljima, a ovisno o veličini polja i novčanim mogućnostima bilo je moguće imenovati najviše šest stražara. Na službu, u trajanju od dvije godine, mogli su biti imenovani isključivo ljudi koji ranije nisu kršili zakon i bili na glasu kao poštene. Nakon isteka službe, u slučaju da su se svojim radom iskazali mogli su biti potvrđeni ponovno isti stražari na razdoblje od još dvije godine ili bi se pristupilo izboru novih. Za svoju su službu dobivali naknadu koja je određena na iznos, koji je ovisno o mogućnostima svakog grada varirao između 40 i 60 fiorina. Straža je osobitu pažnju na očuvanje uroda trebala posvetiti u ljetnim mjesecima kada su plodovi zreli, a zlikovci i gladna svjetina najaktivniji. Kako bi bili prepoznatljivi, poljski su stražari dobivali metalnu pločicu, koju su morali nositi na prsima, a na kojoj je bilo naznačeno da se radi o osobi koja obavlja službu poljske straže. Usprkos praznim blagajnama, gradovi su uz negodovanje bili zaduženi da kupe značke o svoj trošak. Odmah nakon primanja u službu straže su morale izreći zakletvu.³²⁷

Poput ostalih istarskih gradova i Rovinj je odmah krenuo u izbor poljskih stražara. Za direktora poljske straže izabran je Antonio Masatto, a kako bi bolje nadgledao rad straže dodijeljeno mu je i šest pomoćnika.³²⁸ Zamjenikom direktora poljske straže imenovan je poljoprivrednik iz kontrade Svetog Duha Nicolò Bernardis.³²⁹ Nakon direktora i njegovog zamjenika bilo je potrebno izabrati i kondotijere poljske straže. Od strane gradskih vlasti vođom

---

³²⁷ *Giuro di fedelmente adempire ai doveri dell'affidatomi impiego di guardia campestre nella Comune di R impedendo col mezzo della mia vigilanza e zelo in quanto dame dipenderà tutti li danni li quali arecar si ralessero ai campi, prodotti campestri, arbori fruttiferi o alle vigne affermando li danneggiatori per consegnarli all'autorità Superiore unitamente ad una denunzia esatta e residica del danno cagionato, e di non lasciarmi mai indurre ad allontanarmi dal fedele eseguimento dà miei doveri per riguardi di amicizia e inimicizia, e meno ancora col mezzo di corruzione. Sicuro ancora di prestarmi pure fedelmente in altri servizi della Comune ogni qualvolta si rendessero necessari – con'Iddio mi aiuti.* Na istome mjestu.

³²⁸ *direttore di pattuglie campestri;* Na istome mjestu.

³²⁹ *Sottodirettore;* Na istome mjestu.

kondotijera imenovan je Battista Sponza, sin pokojnog Bernarda iz Carrere. Osim njega ovom su titulom imenovani Paolo Budicin, Domenico Godena i Pietro Dapas. Tijekom desetak godina službu poljskih stražara vršilo je u Rovinju 74 osoba.³³⁰ No, služba poljske straže najčešće nije obavljala svoju dužnost pa je već 13. siječnja 1815. poslana obavijest o slaboj zaštiti uroda.³³¹ Kako je vidljivo iz izvještaja stražari najčešće nisu bili motivirani za rad, već su dio vremena u kojem su trebali nadgledati polja koristili za obavljanje poljoprivrednih radova na svojim poljima. Osobit propust ustanovljavanja poljske straže bila je uostalom i činjenica da tijekom noći stražari nisu dežurali na poljima, pružajući pritom puno prostora za krađu uroda.

Ponovno su, kako to potvrđuju arhivski izvori poremećene klimatske prilike bile uzrokom slabog uroda i 1815. Iako je podizanje cijena hrane tijekom proljetnih mjeseci 1815. bilo uzrokovano političkim i ratnim zbivanjima, već se tijekom početka ljeta vidjelo da će urod biti vrlo slab. Tuča, led, obilne kiše i pogubna suša tijekom ljetnih mjeseci zahvatile su te godine čitavu Istru. Žalili su se rovinjski seljaci kako su nestabilnost atmosfere, tuča, led, suviše obilne kiše tijekom proljeća, a osobito ljetna suša iznevjerile rad seljaka na polju. Zbog razmjera stradanja biljaka ni najoptimističniji nisu vjerovali da će im te godine rad na polju nadoknaditi troškove koji su uloženi.³³² Urod pšenice sveo se na 2000 ara venete ili polovicu uobičajeno proizvedenih količina. Urod pšenice bio je dovoljan za svega dva do tri mjeseca, što je stanovništvo stavilo u težak položaj.

Uobičajeno je stanovništvo grada trošilo oko 8000 ara pšenice, od čega se skoro polovica nabavljala sa susjednih tržišta Furlanije i Veneta. Da stvar bude gora ni ove poljoprivredno razvijenije pokrajine nisu imale dobar urod pa se u Rovinju pred kraj godine pojavila nestašica pšenice. Ni urod ostalih kultura nije bio puno bolji, raži je tijekom 1815. na području rovinjskog distrikta ubrano 150, ječma 300, heljde 300, zob 100, a leće 40 ara venete. Najgori je bio urod graška, koji se brojao u svega 10 ara venete. No, osim slabog uroda glavobolje seljacima zadavala je i činjenica da su sve navedene kulture bile osrednje kvalitete. Urod graha u potpunosti je propao, a voća je ubrano u količini od 3000 funta. Iako je urod krumpira bio ispod očekivanja, iznosio je 5000 funta i bio osrednje kvalitete. No, valja odmah napomenuti da se on najčešće koristio kao hrana za uzgoj svinja, a svega vrlo rijetko kao hrana

---

³³⁰ HR – DAPA 41, VII, 164., Policija, 18. 1. 1819. / 31.12.1819., red. br. 12/473, Kutija 41.

³³¹ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

³³² *L' incostanza dell'atmosfera però, la grandine, il gelo, le piogge troppo abbondanti in alcune stagioni, e specialmente la siccità nell'estate deludono per lo più le speranze e le fatiche dei laboriosi, e assidui contadini, e bene spesso la raccolta non compensa le spese impiegate nel lavoro della campagna.* HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

za prehranu ljudi. Urod kupusa u količini od 6000 funta nije bio toliko loš, koliko je loša bila njegova kvaliteta. Slame je u gradu bilo u količini od 30000, a sijena 10000 funti, no i oni su zbog male količine upijenih sunčevih zraka bili osrednje kvalitete.

Upravo će nedostatak krmnog bilja dovesti do povećanja smrtnosti stoke pa će i količine dostupnog mesa biti oskudnije. Napori Austrijskog Carstva za unapređenje poljoprivrede vidljivi su u učestalim pokušajima davanja poticaja seljacima. Tijekom 1815. u istarske je gradove poslana okružnica kojom se upozoravalo na teško stanje u uzgoju goveda. Dugotrajna suša utjecala je na propadanje uroda, osobito na području bivšeg posjeda Mletačke Republike, čime je uzgoj stoke doveden pred ozbiljna iskušenja. Kao poticaj siromašnim uzgajivačima određena je godišnja premija u iznosu od 30, 40 i 50 fiorina za goveda koja će se isticati nad drugima.³³³ Istarske se seljake poticalo na sadnju onih poljoprivrednih kultura kojim se hranila stoka pa je ista nagrada bila namijenjena i poljoprivrednicima koji su uzgajali stočnu hranu za ispašu, osobito djetelinu.³³⁴

Popis proizvedenih namirnica na Području Rovinja zaokružuju 2500 funta vina te 400 ara venete ulja.³³⁵ Zbog visoke razine vlage, niskih temperatura i loše brige oko skladištenja urod je ubrzo počeo truliti pa su slabe zalihe ubrzo postale gotovo neupotrebljive.

Zbog fragmentarnih arhivskih vrela i slabo zastupljenih statističkih pokazatelja o urodu teško je utvrditi koliku su produktivnost postigli rovinjski seljaci u drugom desetljeću XIX. stoljeća. Ipak, koristeći obrazac u kojeg se upisivala količina ubranog uroda uspjeli smo djelomice rekonstruirati poljoprivrednu proizvodnju rovinjskog teritorija.³³⁶

---

³³³ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

³³⁴ Na istome mjestu.

³³⁵ Na istome mjestu.

³³⁶ Formular je podijeljen po vrsti kulture i kvaliteti uroda. Mjera u kojoj su se donosili podaci bila je ara veneta i funte. HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

Tablica 20: Urod poljoprivrednih proizvoda u Rovinju 1815.

Vrsta kulture	Količina	Kvaliteta uroda
pšenica	2000 ara veneta	osrednje
raž	150 ara veneta	osrednje
ječam	300 ara veneta	osrednje
zob	100 ara veneta	osrednje
heljda	60 ara veneta	osrednje
kukuruz	300 ara veneta	osrednje
grašak	10 ara veneta	osrednje
grah	/	/
leća	40 ara veneta	osrednje
krumpir	5000 funti	osrednje (mjera funta)
kupus	400 funti	osrednje
kupus	6000 funti	loše
slama	30000 funti	osrednje
sijeno	10000 funti	osrednje
voće	3000 funti	/
vino	2500 funti	/
ulje	400 ara veneti	/

Izvor: Vlastita izrada prema HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815.,
Kutija 2.

Slabiji urodi, a time i unos namirnica u organizam doveo je do lančane reakcije i dodatnih uzroka degradacije poljoprivrede. Stanovništvo Istre bilo je pothranjeno, a samim time nedostajala je fizička snaga potrebna intenzivnijem bavljenju poljoprivredom. Rovinjski su seljaci u najvećem broju slučajeva zemlju obrađivali motikom ili volovima i plugom, za što je trebalo puno vremena i energije. Na ovaj je način ono bilo robom svoje vlastite fizičke nemoći.

III. 3. Degradacija rovinjskog teritorija

Postupna degradacija istarske poljoprivrede, a time i gospodarstva vidljiva je na rovinjskom području u razdoblju između 1813. i 1817.³³⁷ Nakon 1815. razdoblja proljetnih hladnoća su se dodatno intenzivirala. Hladnoće su u ovom razdoblju zahvatile područje grada i njegove okolice uzrokujući ponovnu propast uroda. Kako se sada radilo o nekoliko propalih uroda uzastopce velika se bijeda počela širiti gradom, a to je vodilo u povećanje stope mortaliteta. Kako bi shvatili prave razloge zaostajanja rovinjske i istarske poljoprivrede valja uzeti u obzir rudimentarne načine obrade zemlje, lošu ekonomsku sliku, ali i pothranjenost stanovništva, koje nije imalo dovoljno energije za intenzivniji rad na polju.³³⁸ Kronična pothranjenost je uz oscilacije klimatskih prilika bila jedan od ključnih razloga zaostajanja istarskog sela i grada tijekom prve polovice XIX. stoljeća.

Tijekom 1816. najveći su problem rovinjskim seljacima predstavljale kiše u ljetnim mjesecima. Preveliki broj padalina bio je nepogodan za uzgoj pšenice, čija je berba bila neizvjesna.³³⁹ Zima 1816. bila je kišovita, a proljeće je kasno stiglo i bilo prilično hladno.³⁴⁰ Kasna berba bila je uvjetovana sporim dozrijevanjem grožđa, koje je i tijekom listopada dijelom bilo nezrelo.³⁴¹ Uobičajeno je berba grožđa u Rovinju započinjala tijekom sedmodnevnog

---

³³⁷ HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³³⁸ Upozorio je na to tijekom razdoblja uprave Mletačke Republike u Istri Miroslav Bertoša. Nakon propasti Mletačke Republike nova je vlast pokušala unaprijediti načine obrade zemlje i uvesti nove poljoprivredne kulture. Naponi ipak nisu urodili plodom pa su se seljaci i dalje susretali s istim nedaćama. Usp. E. Apih, „Contributo alla storia dell'agricoltura istriana (1750-1830)“, *ATTI*, vol. IV, 1973., 121-129; M. Bertoša, „Le vicende di ZeaMays in Istria, nav. dj., 236.; D. Visintin, „L'economia agricola istriana nei secoli XVIII e XIX“, *ATTI*, vol. XLIII, Rovinj 2013., 238.

³³⁹ *Le piogge continue rasano un danno notabile al prodotto del frumento di cui è prossimo il raccolto*. Dokument nosi datum 29. 6. 1816. HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

³⁴⁰ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5.12.1817., red. br. 113/430, Kutija 105. Slično je bilo i u drugim zemljama Europe. Tijekom ožujka i travnja 1816. u Parizu je zabilježena prosječna temperatura za 0,8 i 0,9 °C niža od uobičajene. Još su veće razlike zabilježene tijekom ljetnih mjeseci. U lipnju je temperatura bila niža za 3,5 °C, tijekom kolovoza za 2,8 °C, a tijekom rujna 1,6 °C u odnosu na uobičajene vrijednosti. Jednako tako količina padalina bila je izrazito obilata, sa čak 211 mm u odnosu na uobičajenih 150. E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia*, nav. dj., 66-67.

³⁴¹ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5.12.1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

slavlja svetice zaštitnice grada Sv. Eufemije, koja se slavi 16. rujna.³⁴² Nažalost za područje Rovinja nisu poznati precizni datumi početka žetve ili berbe grožđa za 1816. i 1817. Ipak, iz arhivskih izvora saznajemo da su završni radovi na polju obavljani polovicom listopada, što je kasnije od uobičajenog. Berba je obavljena kasnije iz razloga jer je grožđe u trenutcima kad se uobičajeno bralo bilo nedozrelo, čemu su zasigurno kumovale niske temperature i mala količina sunčevih zraka. Da je tome tako potvrđuje i kretanje cijena namirnica kojih je zbog kasne berbe tijekom kolovoza bilo malo, a prodavale su se po visokoj cijeni. Nekih namirnica nije uopće bilo, a stanje je tim bilo teže jer je kriza imala opće europski karakter pa je namirnica bilo teško nabaviti i izvan Istre. Izvještaji koje su gradske vlasti slale provincijskoj upravi sadrže mnogostruke indicije kako su tijekom ovog razdoblja proljetni mjeseci bili izrazito hladni, a 1816. zbog temperaturnih oscilacija ljeta gotovo da i nije bilo.³⁴³ Ljetni su mjeseci bili hladniji nego uobičajeno za to doba godine. Izvori spominju tamno nebo, što ukazuje da je vulkanski pepeo polako i nad Rovinjštinom počeo prekrivati zrake sunca. Slabiji intenzitet sijanja sunčevih zraka bila je tako presudna u smanjenju prosječnih temperatura.

Čitavo istraženo razdoblje karakteristično je po vrlo silovitim tučama, koje bi se odsjednom pojavile i u kratkom vremenu uništile urod. Te su tuče bile plod poremećenih klimatskih kretanja u dijelovima atmosfere, gdje su se kapljice pretvarale u led. Prva zabilježena tuča 1816. u Rovinju pala je 10. travnja. Vremenske nepogode nastavile su se i tijekom jeseni, kada su tuča i obilate padaline zabilježene 23 listopada.³⁴⁴ Vremenske nepogode nisu mogle doći u gore vrijeme. Tuča tijekom travnja uništila je većinu mladih plodova koji se još nisu u potpunosti bili razvili, dok je druga u listopadu bila presudna za slabiji urod maslina i vinove loze. Sada se već radilo o drugom putu u tri godine da je tuča uništila urod maslina i vinove loze. Iako je tuča iz listopada 1816. bila svojim intenzitetom slabija od one iz 1813. ponovno je uzrokovala štete na maslinama i vinovoj lozi i to baš u trenutku berbe maslina. Veći dio rovinjskih seljaka koji je vrlo teško preživio uništenje uroda maslina i grožđa iz 1813. sveden

---

³⁴² *Par Sant'Ufemia, scuminsia li vandime* ili *“Per Santa Fiema scuminsia la vendema”* D. Di Paoli Paulovich, “Aspetti culturali della festa di Sant'Eufemia a Rovigno d'Istria: La devozione alla santa tra rito, musica e folklore”, *ATTI*, vol. XLIII, Rovinj-Trst 2013., 430.

³⁴³ Za područje Basela Christian Pfister navodi kako je tijekom 1816. zbog hladnoća žetva bila neuobičajeno kasna. Oscilacije klime uvjetovale su kasno dozrijevanje pa je i berba grožđa obavljena kasno. Kasna cvatnja trešanja tijekom 1817. ukazuje kako su ožujak i travanj bili prilično hladni na području čitave Švicarske. Ch. Pfister, *La piccola era glaciale*, *nav. dj.*, 105-140.; M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817*, *nav. dj.*, 5.

³⁴⁴ AST, I.R. Governo del Litorale, Atti Generali, Svezak 462; A. Apolonio, „La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale Austro-Illirico”, *nav. dj.*, 379.

je u stanje bijede. Ponovno je slabiji urod utjecao i na skupinu trgovaca, koji su zbog nestašice ulja i vina dovedeni na rub bijede.

Ni temperaturna kretanja te godine nisu išla na ruku seljacima. Zbog sporog dozrijevanja, uslijed nedostatka sunca žito se bralo tek krajem kolovoza. Da bi stanje bilo gore sve proizvedene namirnice bile su zbog smanjene količine upijanih zraka sunca loše kvalitete pa je veći dio uroda već pri berbi bio truo.³⁴⁵

Temperaturna kretanja zabilježena tijekom 1816. bila su nagovještaj još težeg stanja o kojem izvori govore za 1817. Zima te godine bila je izrazito hladna, osobito tijekom veljače, kada je stanovništvo prijavilo smrzavanje lokava. Velike hladnoće i temperature niže od uobičajenih smrzavale su zemlju pa je zimska obrada tla bila onemogućena. Hladnoće su se nastavile i tijekom proljeća, što je dovelo do smrzavanja cvjetova biljaka u trenutku cvatnje. Snijeg je potpuno neočekivano pao u mjesecu travnju i prekrrio polja na više dana.³⁴⁶ Najpogođenije smrzavanjem bile su masline i vinova loza, a većim dijelom i žitarice. Prolaskom proljeća i dolaskom ljeta temperature su porasle, ali i dalje ostale niže od uobičajenih. Tijekom ljetnih mjeseci pojavila se dugotrajna suša. Kiša te godine na području Rovinja nije padala tijekom čitavog srpnja i kolovoza. dakako da navodi o izrazito hladnoj zimi i proljeću te velikoj ljetnoj suši nagovještavaju lošu godinu po pitanju uroda. Tome je bilo tako jer je vulkanski pepeo prekrrio gornje slojeve atmosfere pa ni zrake sunca nisu uspjele zagrijati rovinjska polja. Tijekom jeseni vremenski su se uvjeti promijenili, nakon dugotrajne suše, stiglo je kišno razdoblje. Izvori na rovinjskom teritoriju navode neprestane kiše, koje su uslijedile nakon dugotrajnog razdoblja intenzivne suše.³⁴⁷ Iako su kiše tijekom jeseni natopile polja, prethodno razdoblje hladnoća i suše bilo je previše izraženo da bi se urod mogao popraviti.

Masline i vinova loza ponovno su bile među najpogođenijim poljoprivrednim kultuama. Maslina je ubereño vrlo malo, pa ni količina ulja nije bila zadovoljavajuća. Berba grožđa se zbog hladnoća i nedozrelosti plodova obavila vrlo kasno, tek polovicom listopada i bila izrazito loša. I u ovom slučaju nam fenologija daje podatke o temperaturnim kretanjima, jer ako je berba obavljena sa mjesec dana zakašnjanja zanci da su i priosječne temperature tijekom proljeća i ljeta bile niže nego uobičajeno. Opće stanje poremećenih klimatskih prilika, od kojih se u izvorima ističu hladnoća i suša doveli sudakle do propasti uroda.

---

³⁴⁵ AST, I.R. Governo del Litorale, Atti Generali, Svezak 462.

³⁴⁶ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5.12.1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

³⁴⁷ HR – DAPA – 41, Namirnice, Prehrana, 9. 1./15. 12. 1817., 5/463, Kutija 140.

U Rovinju se 1817. proizvelo male količine maslinovog ulja i vina, a u još manjim količinama pšenice. Male količine krmnog bilja, krastavaca, smokava, trešanja, lješnjaka i badema zaokruživale su poljoprivrednu proizvodnju te godine.³⁴⁸ Urod je dakle 1817. bio katastrofalan, pa su određene namirnice ubrzo nestale s gradske tržnice. Žetva žitarica najbolje je pokazala koliko su vremenske nepogode bile kobne za rovinjsko područje, jer su njihove uberene količine bile izrazito male. Poučeni i obeshrabljeni slabim urodima iz prethodnih godina vrlo slabo rovinjski su sljaci 1817. zasadili bob, raž i kukuruz, čiji je urod bio katastrofalan. Najteže stanje je bilo sa pšenicom koju je od kolovoza bilo vrlo teško nabaviti i čija je cijena skočila tri puta. Značajne poteškoće u opskrbi namirnicama izazvale su tijekom 1817. nestašice i svih ostalih žitarica koje su se uobičajeno uvozile u grad i vode.³⁴⁹

Usporedbe radi čitavo područje Veneta i Lombardije bilo je također zahvaćeno snažnom agrarnom krizom.³⁵⁰ Uobičajeno se dio namirnica uvezio iz poljoprivredno razvijenijih pokrajina, a najviše iz Veneta i Furlanije. Velika kriza gladi općeeuropski je fenomen pa su se i navedene pokrajine našle u problemima oko opskrbe namirnicama. Shodno tome provincijske vlasti zabranile su izvoz namirnica iz tih pokrajina. Ove su odluke utjecale i na stanovništvo Rovinja jer je time onemogućeno dopremanje hrane u grad, što je dovelo do još značajnijih poteškoća u opskrbi namirnicama, a agrarna je kriza dodatno produbljena.

---

³⁴⁸ *Il Territorio di Rovigno ristretto moltissimo in confronto ai bisogni della Popolazione, fu riconosciuto suscettibile principalmente dalla piantagione di viti, ed olivari. Questi fruttiferi, che offrono la prima risorsa degli agricoltori vengono con diligenza, ed attività coltivati. Tra quelli vi sono pure degli altri arbori producente fichi, ceriege, noielle, persidli, amandole, armellini poma cadigni, e pera. La maggior quantità si estende alle tre prime, dacchi fù costantemente all'arato, che sono quelli più addattati per la qualità, e situazione del terreno.* HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5.12.1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

³⁴⁹ *...negli anni 1817 e 1818 costretti a ribassi di molte granaglie, e di acqua.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³⁵⁰ U kronikama s područja Valteline na Apeninskom poluotoku, koja su usko ovisila o proizvodnji vina nalaze se mnogobrojni izvještaji koji svjedoče o utjecaju klimatskih oscilacija na urod. Diego Zoia navodi kako su seljaci s tog područja 1816. krenuli u berbu tek 30. listopada. Talijanski povjesničar Mario Romani smatra kako su područja Lombardije u kojima su postojali izvori vode lakše podnijeli veliku sušu tijekom 1816. i 1817. U brdovitim predjelima se zbog nedostatka vode kriza jače osjetila. M. Romani, „L'economia milanese nell'eta della Restaurazione“, u: *Storia di Milano*, vol. XIV, Treccani, 1960., 675; G. Monteleone, „La carestia del 1816-1817 nelle provincie venete“, *Ateneo Veneto*, vol. 86-87, 1969., 23-86; D. Zoia, *Vite e vino in Valtellina e Valchiavenna – La risorsa di una valle alpina*, Sondrio 2004.; A. Apolonio, „La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale Austro-Illirico, nav. dj., 377.

Jedan od važnih segmenata za shvaćanje agrarne i demografske krize koja je grad zahvatila 1817. jest i činjenica da obitelji agrarne provenijencije nisu mogle prodati proizvode s polja jer su ih imali jedva za zadovoljiti vlastite potrebe. Samim time je potražnja za namirnicama porasla. Trgovačke i obitelji ribara i obrtnika bile su zbog propadanja uroda više pogođene glađu, koja se sigurnim koracima proširila gradom.

Hladnije razdoblje tijekom prethodnih nekoliko godina dovelo je do inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji. Bez puno teorijskih znanja, ali snagom iskustva, rovinjski su poljoprivrednici došli do zaključka da u tim poremećenim klimatskim uvjetima bademi puno bolje uspijevaju i daju više plodova ukoliko su zasađeni na neobrađenom terenu pa te godine nitko nije obrađivao bademe. Oni su ostavljeni neokopani, kako bi bili bolje zaštićeni od hladnoća. Razlog tomu bila je kasnija cvatnja, koja je omogućavala preživljavanje voćke tijekom hladnih proljetnih mjeseci.³⁵¹ No ni od prodaje badema nije bilo koristi. Val hladnog vremena u trenutku kad biljke cvatu i nisu dovoljno otporne bio je poguban po kasniji urod, koji se pokazao vrlo slabim.

Stanovništvo je nakon tijekom 1817. zbog propasti uroda bilo prisiljeno na smanjene mnogih žitarica, vode i svih namirnica.³⁵² Zbog velike suše utijekom srpnja i kolovoza veći je dio bunara presušio, a ni u lokalnim lokvama nije bilo previše vode. Nedostatku namirnica pridružio se tako i nedostatak vode, koje je tijekom ljeta 1817. u gradu bilo vrlo malo. Ljudi su u trenutku suše konzumirali vodu s lokve, čime su higijenske prilike dodatno narušene. No, redukcije vode bile su i presudne u slabljenju organizama ljudi, što je dodatno pospješilo trend porasta smrtnosti. Zbog dugotrajne suše, koja je tajala dva mjeseca gradske su vlasti javljale kako postoji velika potreba za kišom, ne samo za potrebe ljudi, već životinja i poljoprivredu.³⁵³

Oscilacijama klimatskih prilika nije samo prehrana ljudi dovedena u pitanje. Klimatske su oscilacije pogađale u jednakoj mjeri i uzgoj krmnog bilja pa je stoka ugibala, što je dovelo

---

³⁵¹ *È non meno osservato che gli arbori producenti amendole, riescono più meglio in terreno non coltivato, mentre colà fioricare più tardi, quindi il freddo non li disseca, circchè succede de quelli, che sono piantati in Terreno coltivato.* Na istome mjestu.

³⁵² *...negli anni 1817 e 1818 costretti a ribassi di molte granaglie, e di acqua, per colmo di sventura...* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³⁵³ *E parente il bisogno della Pioggia, non solo pegl'Uomini, ma eziandio degli Animali, e dell'Agricoltura.* Dokument nosi datum 11. rujan 1817. HR – DAPA – 41, XIII, 747., Bogoštovlje, 30. 1. 1817. / 5. 11. 1817., red. br. 41/371, Kutija 162.

do oskudice mesa.³⁵⁴ Te je godine stočne hrane bilo za svega tri mjeseca. Oskudica mesa, kojeg je tijekom ljeta i jeseni 1817. na rovinjskoj tržnici bilo izrazito malo povisila je njegovu cijenu. Veći dio stanovnika grada zapao je u bijedu pa je kupnja skupog mesa bila onemogućena.

Mnoge poljoprivredne kulture su u trenutku berbe zbog male količine upijenih sunčevih zraka već počele truliti pa je njihovo skladištenje bilo onemogućeno. Među namirnicama koje su odmah po berbi počele truliti našla se i pšenica, koja je bila od iznimnog značaja za prehranu ljudi.

Jedini proizvodi dostatni za prehranu tijekom 1817. bili su ulje i vino.³⁵⁵ Za preživljavanje mnogobrojnih obitelji od iznimne je važnosti bila proizvodnja vina. Kvaliteta vina ovisi o količini sunca koju je vinova loza upila tijekom razdoblja od lipnja do rujna. Ako su ovi mjeseci bili topli i kvaliteta vina bit će visoka.³⁵⁶ U istraženom razdoblju temperature između lipnja i rujna bile su niže od uobičajenih pa ni kvaliteta vina nije bila na visokoj razini. Ipak, rovinjsko je vino našlo svoje tržište na Apeninskom poluotoku. Iako je vina i maslinovog ulja bilo dostatno za potrebe gradskog stanovništva njihove su količine bile vešestruko manje nego prethodnih godina. Mnogi proizvođači te godine nisu prodali vino i maslinovo ulje jer su proizvedene količine bile jedva dostatne za njihove osobne potrebe. Hladnoća, iznenadne tuče, obilne kiše i dugotrajne suše tijekom ljetnih mjeseci prouzročile su potpunu propast mnogih seljaka, koji zbog skromnog uroda nisu vratili ni uloženo, a kamoli nešto zaradili.³⁵⁷

Okolica grada pokazuje slične trendove. U Kanfanaru su kiše 1817. bile uzrokom propadanja ljetine. Inje se često zadržavalo na poljima čak i u proljetnim mjesecima, a događale

---

³⁵⁴ HR – DAPA – 41, Namirnice, Prehrana, 9. 1. / 15. 12. 1817., 5/463, Kutija 140. Za područje župa srednje i sjeverne Istre isto je zapazio i Miroslav Bertoša. Usp. Bertoša, Glad i kriza mortaliteta godine 1817., *nav. dj.*, 6-7.

³⁵⁵ *Una semplice considerazione delle naturali circostanze di questo paese, e una sola occhiata ai tempi passati bastano per delucidare le cause della sua presente miseria. Il territorio è troppo limitato, e troppo sterile per alimentare anche negli anni più abbondanti coi suoi prodotti una popolazione di 10000 anime; sono le biade sufficienti appena per il consumo di tre mesi; l'olio, e il vino sono i soli, che offrono ai possidenti di questi nostri piccioli fondi i mezzi da provvedersi delle altre cose necessarie alla vita.* HR – DAPA – 41, 108., Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

³⁵⁶ Usp. E. Le Roy Ladurie, Tempo di festa, tempo di carestia, *nav. dj.*, 80.

³⁵⁷ *L'incostanza dell'atmosfera però, la grandine, il gelo, le piogge troppo abbondanti in alcune stagioni, e specialmente la siccità nell'estate deludono per lo più le speranze, e le fatiche dei laboriosi, e assidui contadini, e bene spesso la raccolta non compensa le spese impiegate nel lavoro della Campagna.* Na istome mjestu.

su se i periodične tuče. Trećina proizvoda bila je u ovom razdoblju uništena zbog čestih suša, što je uzrokovalo vrlo lošu berbu.³⁵⁸ Isto je bilo i u Balama te Rovinjskom Selu.³⁵⁹

Jedna od značajnijih prepreka prema intenzivnijem bavljenju poljoprivredom ležala je u činjenici da se polja nisu održavala, a dio njih bio je obrastao šikarom i raslinjem. Stanovništvo je imalo na raspolaganju teritorij koji je samo u manjoj mjeri bio obrađiv. Veći dio rovinjskog teritorija zauzimale su šume i polja obrasla šikarom. Ljudski je rad na polju bio značajan faktor transformacije prirode, naime čovjek je svojim djelovanjem krčio šume, bonificirao terene i time pokušavao doskočiti slaboj produktivnosti. Prvi značajniji radovi na krčenju šuma u Istri započeli su u okolici Motovuna 8. travnja 1817. Sudionicima akcije bio je osiguran obrok, a sa sobom su trebali ponijeti alat za krčenje.³⁶⁰ Ubrzo su se slične akcije održale i na Rovinjsktini, gdje je djelomice prokrčena šuma u predjelu Lone. Krčenje šuma bilo je izrazito važno kući Habsburgovaca radi intenziviranja produktivnosti, bolje prometne povezanosti između gradova na poluotoku, kao i poluotoka s drugim krajevima carstva. No, odmah na početku javili su se prvi ozbiljniji problemi, je se svega mali broj ljudi prijavio za ovaj posao pa su učinci ove akcije imali vrlo ograničene rezultate. Drugi značajan problem u poboljšavanju poljoprivrede proizvodnje na Rovinjsktini ležao je u činjenici da dio zemljoposjednika u razvitku poljoprivrede nije imao osobitih interesa pa je dio terena u njihovom vlasništvu bio neiskorišten. Iako je u trenucima pojave oscilacija klimatskih prilika i propadanja uroda potreba za hranom bila sve veća svi se tereni nisu obrađivali. Pokazuje to popis prema kojem je čak 12 većih poljoprivrednih zemljišta bilo neobrađeno. Među neobrađenim i neiskorištenim terenima bili su *Prato di Santa Brigida*, *Prato di Campo Longo*, *Prato di Pelirai*, *Prato di Varatarchi*, *Prato di Campo di Lonne*, javni park *Mulini*, *Monte Sagala*, *Sultaná verso Ponente*, *Monte Peloso*, *Sultaná verso Levante*, *Porta di Croce* i *La Seva*.³⁶¹ Prve četiri livade bile su u privatnom vlasništvu stanovnika grada, livada u području Lone pripadala je državi, a javni park *Mulini* bio je u posjedu grada. Veći dio navedenih

---

³⁵⁸ *Le piogge però recano danno ai terreni nei fondi cisi distruggendo le acque stagnanti una parte della semina, e tagliando in conseguenza una parte del prodotto: la grandine, e la brina son quasi periodiche, e queste meteore pure levano una parte del prodotto – tra quest' infortuni elementari è dà' considerarsi anche quello della siccità' pressoché annuale, e che cagiona il danno per lo più di un terzo di prodotto.* HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

³⁵⁹ Na istome mjestu.

³⁶⁰ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5.12.1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

³⁶¹ *Specifica de' terreni incolti, prati e pascoli Comunalì esistenti nel Capo – Comune di Rovigno.* HR – DAPA – 41, V, 368., Obradivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

zemljišta bio je zapušten i obrastao šikarom. Paradoksalno rovinjski su se seljaci borili s nedostatkom zemlje, dok je dio terena bio u potpunosti neiskorišten.

Otežavajuća okolnost dijelu seljaka bila je činjenica da dio terena nije bio u njihovom posjedu. Takvo je stanje dovelo do značajnih financijskih poteškoća, jer je plaćanje desetine crkvi i poreza državi te domaćim i stranim privatnicima zbog slabih uroda bilo otežano.³⁶²

III. 4. Ponovna propast uroda

Nakon 1817. arhivski izvori više ne bilježe ekstremne hladnoće. Usprkos tome prema dostupnim izvještajima vidljivo je da su proljeća bila hladnija od uobičajenog. Inje i mraz se zadržavalo na listovima biljaka sve do kasnog proljeća što je ponovno negativno utjecalo na urod. No, najveći problem rovinjskih seljaka u razdoblju nakon 1817. bile su izražene i dugotrajne suše te vrlo jake tuče.

Da je oscilacijski ciklus klimatskih kretanja trajao na Rovinjskome i nakon 1817. ukazuju slijedeći primjeri. Zbog nedostatka kiše tijekom mjeseca travnja i svibnja 1818. u Rovinju je urod pšenice, kukuruza, krumpira, repe, slame i vina bio osrednji, boba i maslina slab, a urod kupusa i voća zadovoljavajuć.³⁶³ Slično je bilo i na Pazinštini, Kanfanarštini i Žminjskome, gdje je čitav urod bio osrednji.³⁶⁴ Urod maslina bio je bolji nego 1817., ali daleko lošiji od uroda kakvi su se bilježili u prvim godinama XIX. stoljeća. Slično je bilo i sa vinom.

Trend nepovoljnih klimatskih kretanja nastavio se i tijekom 1819., kada u Rovinju ponovo nije bilo padalina tijekom travnja i svibnja. Tijekom spomenutih mjeseci zabilježene su neuobičajene proljetne hladnoće. Drugi razlog nestašice za tu godinu bila je tuča, koja se obušila na pojedine dijelove rovinjskog teritorija.³⁶⁵ Urod krumpira i slame bio je zbog vremenskih neprilika loš; pšenice, kukuruza, kupusa, repe i sijena izrazito loš, dok je urod raži, ječma, zoba, pira, graška, leće i repe u potpunosti propao. Jedine zadovoljavajuće rezultate dao je te godine urod boba. Kao i prethodne godine tako i ove urod voća i proizvodnja vina bili su

---

³⁶² *Tutti i terreni della Comune sono aggravati da Decima, ed una gran parte anche da linelli – Le Decime si pagano al Clero, li linelli parte al Regio Demanio e parte a privati forestieri.* Na istome mjestu.

³⁶³ *la mancanza della pioggia nello mese di Aprile, e Maggio causò mediocre, o cattivo il raccolto.* HR – DAPA – 41, V, 368., *Obradivanje zemljišta*, 24. 1. 1818. / 24.12.1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

³⁶⁴ HR – DAPA, Kotarski komesarijat u Pazinu, Kutija 1.

³⁶⁵ *Grandine caduta in alcune parti del Territorio.* HR – DAPA – 41, V, 368., *Obradivanje zemljišta*, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

dobri, a proizvodnja ulja slaba. U gradu se, kao ni ranijih godina nisu uzgajale pčele ni dudov svilac.³⁶⁶

Suše tijekom 1819. bile su glavnim razlogom slabijeg uroda i u susjednom Kanfanaru, gdje je proizvedeno raži u količini od 225 metzena, po cijeni od 1,24 fiorina, a kukuruza u istoj količini, po cijeni od 1,20 fiorina. Slabi urodi pogodili su uzgoj pšenice, koje je prema dostupnim izvorima bilo u količini od 175 metzena, po cijeni od 2,24 fiorina. Značajan je u ovom razdoblju bio pir, kojeg se uzgajalo u količini od 225 metzena. Ponajviše su se, kao i u Rovinju uzgajale žitarice, vinova loza, stočno bilje i vrlo rijetko pokoja trešnja.³⁶⁷ Na terenima se zajedno s vinovom lozom sadilo krumpir, mahunarke, masline i voćke.³⁶⁸ Vinova se loza obrezivala i okopavala te orala dvaput godišnje, ali se nije gnojila.³⁶⁹ U godinama s toplim ljetima dobivalo se vrlo dobro vino, koje se najčešće prodavalo u Rovinju.³⁷⁰ Od ostalih poljoprivrednih kultura valja spomenuti ječam.³⁷¹ Ni područje Bala i Rovinjskog Sela nije te godine dao bolje poljoprivredne rezultate, jer su urodi na oba lokaliteta bili osrednji.

Dostupna arhivska građa omogućuje nam i pogled u ritam radova na polju. Uobičajeno se zimska sjetva obavljala između listopada i studenog, a proljetna tijekom ožujka. Berba plodova posijanih tijekom zimske sjetve odvijala se od lipnja do kolovoza, a berba plodova posijanih tijekom proljetne sjetve od kolovoza do rujna.³⁷² Određeni poslovi u polju bili su suviše obimni pa je dio posjednika pribjegavao unajmljivanju radne snage. Zemlja se u Rovinju obrađivala volovima a jedan dan rada sa dva vola stajao je jedan fiorin. Obrada zemlje motikom naplaćivala se pola fiorina, ukoliko se radilo o muškarcima i četvrtinu fiorina ukoliko se radilo o ženama.³⁷³ Cijena jednog dana provedenog u kopanju motikom iznosila je jedan fiorin. Za njegu oko vinove loze bilo je potrebno 30 karantana, a za sječu drva njih 40. Osobitu važnost imala je u svijesti svakog čovjeka žetva, trenutak kad su se ubirali plodovi cjelogodišnjeg rada

---

³⁶⁶ Na istome mjestu.

³⁶⁷ *Si coltivano le granaglie in genere, le viti, e gli Erbaggi comuni e qualche altra rara pianta fruttifera.* Zapis nosi datum 2. kolovoza 1819. HR – DAPA - 862/1.1, DVD 07.

³⁶⁸ *Nel terreno destinato per la coltivazione delle viti vi si impiantano patate e Legumi, inclusi gli Olivi, ed alberi fruttiferi.* Na istome mjestu..

³⁶⁹ *La vite richiede di essere potata, ligata, Zappata due volte all'anno, e due volte arata.* Na istome mjestu.

³⁷⁰ *Per prodotti della Comune di qualche apprezzamento si considerano le Legne, le Uve, i formenti – Negl'anni di Estate calda li vini riescono di buona qualità, ed anno il loro smercio alle rive del mare.* Na istome mjestu.

³⁷¹ 2. kolovoza 1819. Na istome mjestu.

³⁷² *Le semine invernali si eseguono tra ottobre, e Novembre, quelle di Primavera nel mese di marzo: li raccolti delle prime cominciano tra Luglio, ed Agosto, delle seconde tra' Agosto, e Settembre.* Na istome mjestu.

³⁷³ Državni arhiv u Trstu, Franciskanski katastar, Rovinj, Elaborati, 628.01, str. 10.

na polju. Vrlo je mali broj poljoprivrednika žetvu uspio obaviti sam, stoga je jedan dan najamnika proveden u ubiranju sijena stajao 40 karantana.³⁷⁴ Iako su ritam života na polju diktirale vremenske prilike uobičajeno se žitarice želo između srpnja i kolovoza, a sijeno između lipnja i srpnja. Berba grožđa se odvijala između rujna i listopada. Hrana za životinje sijala se tijekom studenog, a ubirala u siječnju. Kukuruz se sadio tijekom travnja, a ubirao tijekom rujna. Iako je uvedena još stoljeće ranije, sadnja kukuruza nije zbog učestalih suša davala zadovoljavajući urod.³⁷⁵ Od kraja studenog i tijekom zime ubirale su se masline.³⁷⁶ U istraženom razdoblju berbe i žetve kasnile su za uobičajenim rasporedom radova u polju, jer je zbog hladnoća dio proizvoda na polju bio nezeo.

Vrijedni su i podatci o broju i vrstama životinja koje su posjedovali Rovinjci. Stanovništvo grada posjedovalo je 1819. 264 vola, 83 konja, 12 kobila, 384 magarca i 161 magarčića. Zanimljiv podatak pokazuje da u gradu nije bilo krava, teleta i svinja. Uz određenu dozu znanstvene skepse možemo pretpostaviti da su rovinjski seljaci u godinama nakon 1817., poučeni pomorom stoke uzrokovanog nedostatkom krmnog bilja, privremeno odustali od uzgoja stoke krupnog zuba. Jednako tako u službenim popisima nije bilo koza i ovaca koje su se zbog zabrane držanja držali u tajnosti. Tri pastuha bili su carske rase, a svi volovi karnijske rase, težine od 600 do 700 kilograma.³⁷⁷ Iako su zbog nestašica krmnog bilja mnogi odustali od uzgoja stoke krupnog zuba vidljivo je da su mnogi posjedovali volove, koji su se koristili za obavljanje radova na polju.

Godina 1820. donijela je izrazite hladnoće tijekom zimskih mjeseci, popraćene razdobljem velike suše i vrućine tijekom ljeta. Još jedan pokazatelj specifičnih klimatskih uvjeta vidljiv je iz činjenice da je od prosinca 1819. do siječnja 1820. kiša je neprekinuto trajala

---

³⁷⁴ *Alcuni lavori campestri si eseguono con mano d'opera qualunque ma il lavoro di zappa si paga la giornata di lavoro con un fiorino – qualunque sia la mano d'opera oltre la zappa, per la coltura delle viti kni 30. Per il taglio della legna kni 40. Per la segatura del fieno kni 40.* Na istome mjestu.

³⁷⁵ *Nelli mesi di Ottobre, e Novembre si eseguiscono le semine delle Biade, e vengono raccolte ad 1. Quando poi al Grano Turco in poca quantità si semina nel mese di aprile, e si raccoglie in Settembre. È però raro il caso, che dia un prodotto a causa della siccità, che quasi annualmente affligge i Terreni.* Na istome mjestu.

³⁷⁶ *Tra il fine del Mese di Novembre, e nel decorso dell'Inverno si raccoglie l'Oliva.* Rovinj 18. kolovoz 1819. HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

³⁷⁷ *Il numero prresente del Bestiame consiste in 264 Bovi, ed 83 Cavalli, ed 12 Cavalle, ed 384 Muli, ed 161 Asinelli. Non si trovano ne' Vacche, ne per conseguenza Vitelli, non Pecore, non Capre, non Porci. Tra li Cavalli vi sono tre Poledri della razza imperiale. Li Bovi sono tutti della Carniola, piccoli ma robusti, il loro peso vivo e da 600 a 700.* Dokument nosi datum 18. kolovoza 1819. HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

45 dana.³⁷⁸ Osim što je veći dio terena time bio poplavljen, zbog dugotrajne kiše morali su se odgoditi svi zimski radovi u polju. Sve kulture zasađene tijekom jeseni ubrzo su zbog prevelikih količina vode počele truliti pa je njihov urod bio loše kvalitete. Nakon neprekinute kiše uslijedila je dugotrajna suša, koja je trajala puna četiri mjeseca. Opisano stanje dovelo je do ponovne propasti uroda. Rovinjski podestat Grego opisao je 20. kolovoza 1820. stanje bijede u kojem se grad nalazio. *Iznimna hladnoća prošle zime, nedostatak kiša sve od 5. svibnja tekuće godine i izrazita vrućina tekućeg godišnjeg doba opustjele su polja, uništili proizvode na način da grad svakodnevno ide u susret osjetiti najveću bijedu, mnogo veću od one prošlih godina.*³⁷⁹ Urod se sveo na pšenicu, bob, kukuruz i masline, dok je sve ostalo u potpunosti propalo. Sijena je bilo za svega par mjeseci, a vina i voća izrazito malo.³⁸⁰ Slabi urodi i teško stanje uzrokovano oscilacijama klimatskih prilika dovelo je stanovništvo ponovno na rub propasti. Strahovi stanovništva od nerodnih godina ostvarili su se i iza sebe ostavili bijedu i glad. Mnogi seljaci odustali su od uzgoja goveda i okrenuli se uzgoju stoke sitnog zuba. Bio je to siguran znak opadanja poljoprivrede, uzrokovan sveopćom dekadencijom koja je zahvatila poluotok u drugom desetljeću XIX. stoljeća.

Kada poljoprivreda nije davala dovoljne prinose dio stanovništva počeo se baviti drugim aktivnostima, od kojih se ističe sječa drva. Nakon propasti Mletačke Republike, novi gospodari nisu imali velikog interesa kontrolirati sječu stabala. Takva je nebriga dovela do nekontrolirane siječe. Kako bi se spriječila pretjerana deforestacija nakon 1820. zakonom je zabranjena sječa stabala u zimskim mjesecima, odnosno od listopada do ožujka.³⁸¹ Ista odluka naređivala je i zabranu sječe stabala mlađih od četiri do pet godina.³⁸²

Nakon za urod loših godina između 1816. i 1820., urod se 1821. popravio. Iako je i ta godina počela velikom skepsom, kako od strane seljaka tako i gradskih vlasti, klimatske su se oscilacije u prvom dijelu godine smirile, a urod bio zadovoljavajući. Ipak postojali su određeni

---

³⁷⁸ HR – DAPA – 41, XVII, 425., Ceste, 2. 3. 1820. / 2. 10. 1820., red. br. 51/435, Kutija 113.

³⁷⁹ *Il freddo straordinario del decorso inverno, la mancanza di piogge fin dalli 5. maggio a.c., e l'eccessivo calore della stagione presente hanno desolata la Campagna, distrutti i prodotti in modo che la Comune va giornalmente incontro a risentire la più spinta miseria maggiore assai di quella degli anni decorsi Dall' Amministrazione Comunale di Rovigno li 20. Agosto 1820. Grego podestà.* HR – DAPA – 41, VI, 370., Obradivanje šume, 16. 3. 1820. / 17. 12. 1820., red. br. 80/521, Kutija 106.

³⁸⁰ Na istome mjestu.

³⁸¹ AST, I.R. Governo del Litorale, Atti Generali, svezak 1126.

³⁸² HR – DAPA – 41, VI, 370., Obradivanje šume, 16. 3. 1820. / 17. 12. 1820., red. br. 80/521, Kutija 106.

problemi, poput mušice koja je napala kukuruz i time djelomice oštetila nasade.³⁸³ Nakon neuspješnih pokušaja iz prethodnih godina nijedan rovinjski poljoprivrednik 1821. nije posadio krumpir.³⁸⁴ Iz arhivskih vrela saznajemo da se 1821. kupus sadio tijekom lipnja, a repa tijekom kolovoza, što odgovara tradicionalnom razdoblju sadnje, što daje naslutiti da su oscilacije klimatskih prilika bile manje izražene nego prethodnih godina.³⁸⁵ Urod pšenice, graška, lana, voća i maslinovog ulja bio je osrednji, urod sijena dobar, kupusa loš, a vina izrazito loš. Iako se 1821. tijekom proljeća nisu manifestirale izražene hladnoće, kao i svake godine pojavilo se uobičajeno razdoblje dugotrajne suše tijekom čitavog ljeta, što je utjecalo na smanjenje uroda voća. Novi problemi za poljoprivrednike koji su se bavili uzgojem vinove loze pojavili su se tijekom lipnja, kada je Rovijštinu zahvatilo iznenadno zahlađenje temperatura. Val hladnoće bio je poguban za uzgoj vinove loze, iz razloga jer ova kultura cvjeta upravo u ljetnim mjesecima, što je uzrokovalo gotovo potpuni kolaps u proizvodnji vina.³⁸⁶

Nakon djelomično uspješne 1821. uslijedila je izrazito loša 1822. Urod pšenice bio je te godine loš, a kukuruza, sijena, voća, vina, ulja i boba izrazito loš. Pšenice u gradu nije bilo, jer je suša trajala gotovo devet mjeseci.³⁸⁷ Gradske su vlasti izračunale da je urod maslina iznosio svega dvadesetinu uroda iz prethodne godine. Uzrok tome bila je gotovo konstantna suša tijekom čitave godine.³⁸⁸

---

³⁸³ *Non si può enunciare cosa alcuna sull'aspettativa del granoturco, verificandosi oggidì la formica dello stesso.* Na istome mjestu..

³⁸⁴ *Non fù fatta alcuna piantagione di pomi di Terra, essendosi preceduta la semenza dei medesimi per la siccità dell'anno decorso, durato 4 mesi.* Na istome mjestu.

³⁸⁵ *Si verifica oggi la seminagione delli capuzzi. Le Rape si seminano in agosto. Dall'Amministrazione Comunale di Rovigno Li 7 Giugno 1821.* HR – DAPA – 41, VI, 371., Obradivanje tla, 4. 3. 1821. / 30. 12. 1821., red. br. 58/478, Kutija 106.

³⁸⁶ *La solita estiva siccità á diminuito di molto il prodotto dei frutti, che si sperava abbondante. Il freddo sopravvenuto nel mese di giugno á causata la quasi total perdita del prodotto del vino. Li 10 Settembre 1821.* Na istome mjestu.

³⁸⁷ *A quest ultimo prezzo si duravaa fatica ad averne nell'anno 1822, in cui la Comune ha sofferto una siccità di quasi nove mesi, flagello al quale va troppo speso soggetta per la sua posizione.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³⁸⁸ *Il prodotto dell'oglio appena appena potrà arrivare alla ventesima parte in confronto dell'anno scorso. La grandissima siccità durante tutto quest'anno ha ridotto l'agricoltore in istato lagrimeo di, quale si trova privo di tutto, avendosi anche distrutto què prodotto che al momento della rassegnata specifica sull'aspettativa del raccolto di quest'anno, promettevano di compensare in parte le gravi e di lui fatiche. Li 5 Settembre 1822.* HR – DAPA – 41, VI, 370., Obradivanje tla, 6. 1. 1822. / 9. 11. 1822., red. br. 9/400, Kutija 106.

Koliko je razdoblje suše bilo dugotrajno i izraženo tijekom 1822. ukazuje i slijedeći primjer. Dana 30. lipnja 1822. održana je zbog suše procesija oko kapele Blažene djevice od milosrđa.³⁸⁹ Arhivski izvori ukazuju da je stanovništvo čitave Provincije, a osobito Rovinja bilo pogođeno iznimnom sušom, koja je skoro u potpunosti uništila proizvode na poljima.³⁹⁰ Alteracija atmosferskog sustava bila je odgovorna za nedostatak padalina tijekom jeseni, zime i čitavog proljeća. Tijekom ljeta stanje je ostalo nepromijenjeno, tako da su tereni bili u potpunosti suhi i beživotni. Presušile su lokve, a potrošena je i sva voda u cisternama. Ekstremna suša i umjereno topla temperatura tijekom čitave prošle zime pogodovala je razvitku jata insekata, koji su tijekom proljeća uništili sve pupoljke biljaka, a osobito one vinove loze. Stanovništvo je zbog dugotrajne suše trpjelo nedostatak pšenice, kukuruza, trave i krmnog bilja. Vrlo je slab bio i urod grožđa i maslina.³⁹¹ Te je godine urod pšenice, kukuruza i vina bio jako loš, a urod repe, sijena, voća i maslina osrednji. Jedine kulture koje su svojim urodom dobro rodile bio je grašak, leća, bob i kupus.

Iduće 1823. padaline tijekom zimskih mjeseci omogućile su kvalitetnu sadnju. Tijekom proljeća izvori ne bilježe značajnije hladnoće, čime je omogućeno napredovanje zasadenih biljaka. Iako su te godine tpmpturna kretanja bila povoljnija za uzgoj poljoprivrednih kultura, nadanjima seljaka stala je na kraj velika tuča, koja se obrušila na grad 1. lipnja. Izvori svjedoče o velikim ledenim kuglicama kojima su bila zasuta polja, a koja su uništila stabla maslina, vinovu lozu, ali i druge kulture. Da bi situacija bila gora, tuču je slijedilo veliko olujno nevrijeme koje je dokrajčilo urod, a ponegdje i čupalo stabla iz zemlje. Drugi val lošeg vremena uslijedio je u najkritičnije vrijeme, 10. kolovoza., u trenucima kada dozrijevaju grožđe i masline. Nova jak tuča zahvatila je tog datuma grad. Nakon tuče uslijedila je bujica, koja je dio

---

³⁸⁹ HR – DAPA – 41, 8., XII., VII., Bogoštolje, Kutija 162.

³⁹⁰ *Nello questo anno essendo stata la popolazione della Provincia dell'Istria e specialmente quella di Rovigno fortemente afflitta da una straordinaria siccità che tolse alla medesima quasi per intiero tutti i prodotti campestri. Dall'Amministrazione Comunale di Rovigno li 4. novembre 1822. Grego podestà.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

³⁹¹ *Una fatale alterazione del sistema atmosferico produsse in questa provincia, e specialmente nel Distretto di Rovigno una siccità senza esempio. Non piovette l'autunno, non á piovuto l'Inverno, non á piovuto la primavera, ed e quasi passata la metà dell'Estate senza alcuna pioggia, che possa ben inumidire il suolo campestre. Si sono dissecati i Laghi, consumate le acque delle Cisterne, e inaridite le campagne. L'estrema siccità, e la temperatura sempre tiepida nello scorso inverno fecero sviluppare uno stuolo numerosissimo d'insetici, che nella primavera distrussero tutti i germogli delle piante, e specialmente quelli delle Viti. Il Contadino si trova senza frumento, senza formentone, senza erbaggi, senza foraggio per i suoi animali, e con l'aspetto lugubre di un tenuissimo raccolto di Uva, e di Olive. Li 22 Ottobre 1822.* Na istome mjestu.

zemlje zajedno s urodom odnosila prema moru. Zbog siline padalina dio terena ostao je potopljen nekoliko tjedana. Iz gradske uprave javljali su kako: *Koliko je bio lijep izgled polja i pun proizvoda u mjesecu svibnju, u kojem se radila tabela o očekivanosti uroda, toliko izgleda uznemirujuće i tužno nakon tuče 1. lipnja, koja je popraćena groznim uraganom gotovo sve istrijebila i uništila i iščupala čak jedan broj stabala. Druga tuča 10. kolovoza uništila je malo grožđa i kukuruza koje je ostavila prva i bila je fatalna za masline, na čiji je urod svoje posljednje nade ulagao pogođeni posjednik.*³⁹² Slično kao i deset godina ranije snažna je tuča ne samo uništila urod za tu godinu, već i poprilično smanjila biljni potencijal maslin i vinove loze, kojima je trebalo nekoliko godina da se u potpunosti oporave. Snažan tuča i nevrijeme pogodile su i uzgoj pšenice, koje je ponovno bilo vrlo malo. Proizvodnja ostalih žitarica također nije bila dostatna za potrebe brojne gradske populacije. Koliko je urod bio zaista loš ukazuje i činjenica da je od potrebnih 25000 staja proizvedena svega dvanaestina potrebnih žitarica.³⁹³ Te je godine, 2. srpnja i Rovinjsko selo zahvatilo nevrijeme, koje je do temelja uništilo proizvode s polja.³⁹⁴

Uzgoj krmnog bilja bio je i te godine vrlo loš. Rovinjski su se pastiri često bunili zbog prakse transhumacije pastira iz unutrašnjosti Istre. Iz Trsta je iz tog razloga početkom 1823. stiglo pismo da se prestane sa sezonskom ispašom stoke u južnoj Istri. Smatralo se da zbog suša nema dovoljno trave za ispašu ni za domicilno stanovništvo, a kamo li za ono koje se bavi transhumancijom.³⁹⁵

---

³⁹² *Quanto era bello l'aspetto delle campagne, e fertilissimo di prodotto nel mese di maggio, in cui rassegnosi la tabella sull'aspettativa del raccolto, altrettanto comparve desolante e triste dopo la grandine delli 1. Luglio, che accompagnata da quell'orribile uragano, tutto quasi sterminò, e distrusse, e svelse persino una quantità di piante. La seconda grandine delli 10. Agosto compì di devastare la poca uva, e grano turco lasciati dalla prima, e fu ben fatale anche agli Olivi, sul di cui prodotto fondava l'ultime sue speranze l'afflitto possidente. Dalla Podestaria di Rovigno li 7. Ottobre 1823. HR – DAPA – 41, VI, 373., Obradivanje zemljišta, 14. 1. 1823. / 10. 11. 1823., red. br. 15/446, Kutija 106.*

³⁹³ *Il prodotto de' grani non è bastante ai bisogni della Popolazione. Un solo mese può bastare il prodotto de' grani alla Popolazione. Deve quindi comprarlo per undici mesi, e a tale provvedimento ne occorrono Staia 25000. Dalla Podestaria di Rovigno li 18 maggio 1823. Na istome mjestu.*

³⁹⁴ *...e questo ha avuto principio l'anno 1823. epoca fatale per l'orribile tempesta accaduta li 2. luglio dell'anno stesso... Villa 11. Maggio 1828. HR – DAPA, Kotarski komesarijat u Rovinju, Kutija 1..*

³⁹⁵ Na istome mjestu.

Da je krmnog bilja bilo vrlo malo ukazuje i pomor ovaca.³⁹⁶ Osim nedostatka krmnog bilja presudni u pomoru ovaca bili su i uvjeti u kojima su te životinje čuvane. Siromašni rovinjski seljaci najčešće su svoje životinje ostavljali na otvorenom tijekom čitavog dana, a da pritom nisu pružali životinjama zaštitu od kiša ili hladnoće.

Stanovnici grada posjedovali su te godine 304 volova. Kako je rad na poljima bio zahtjevniji i obimniji tako je i stanovništvo povećavalo broj ovih životinja. Ova je plemenita životinja tijekom povijesti bila od iznimne važnosti za obradu zemlje i prijevoz tereta. Većina stanovništva, koja si nije mogla priuštiti vola posjedovala je magarce. Njih je u gradu bilo 384. Konja je bilo 83. Od ostalih životinja u gradu se nalazilo 191 magarčića, četiri svinje te dva ždrjebeta. Uobičajeno je zbog loših higijenskih uvjeta i slabe prehrane dio stoke ugibao. Jedine životinje kojima ni najgori uvjeti nisu smetali bile su svinje.³⁹⁷ Od njih se dobivala dostatna količina mesa za prehranu, a ponešto i za prodaju.

U godinama nestašice i krize, kada urod grožđa nije osiguravao poljoprivrednicima dostatne količine za prodaju bilo je suviše skupo i nerentabilno proizvoditi rakiju. Umjesto rakije miješanjem ljuski grožđa i vode dobivalo se piće zvano Zonta. Od relativno velike količine ljuski dobivala se tek manja količina rakije. Stoga je puno isplativije bilo miješati vodu i ljuske grožđa. Jedan izvještaj navodi kako nakon istiskivanja vina, ljuske tri ili četiri puta miješalo s vodom. Takvim pićem stanovništvo se krijevalo gotovo šest mjeseci tijekom godine, kako bi štedjeli vino i mogli zaraditi prodajom istog.³⁹⁸

Rudimentarne metode obrade zemlje i slaba briga o gnojenju polja rezultirali su 1824. okružnicom kojom se upozoravalo da je u Beču osnovano poduzeće za uvođenje „mobilnih septičkih jama“, odnosno bolje i intenzivnije iskorištavanje gnojiva. Odluke državne komisije za poljoprivredu predviđale su širenje inicijative u sve predjele monarhije s ciljem postizanja

---

³⁹⁶ *l'immensa mortalità, che ogni anno nell'Istria si osserva.* HR – DAPA – 41, XIII, 114., Sanitarna policija, 23. 1. 1823. / 30. 12. 1823., red. br. 24/495, Kutija 32.

³⁹⁷ *...in fossi ad acqua stagnante, paludosa fetida, ed impura, nella quale per l'ordinario ritrovasi ogni sorta d'immondizia, vermi, e loro uova, pianticelle velenose, bestie purefatte lo soltanto i Porci formano eccezione, i quali come è già noto si ritrovano molto bene nei pantani, e nelle paludi.* Trieste 18 Luglio 1823. Na istome mjestu.

³⁹⁸ *Non si impiegano quivi le Sarpe nella fabbricazione di acquavite. Si fa di queste la cosiddetta Zonta, la quale è formata di pura acqua gassata per le Sarpe fresche, dopo ristretto tutto il Vino, ripetendosi per tre, o quattro volte questa commescolazione di acqua colle Sarpe medesima, e di tale bibita fa uso la Popolazione per quasi sei mesi dell'anno, onde risparmiare al Vino, e ricavarne profitto dalla vendita dello stesso.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

veće produktivnosti u poljoprivredi.³⁹⁹ U cilju postizanja što boljeg uroda veći broj seljaka odmarao je dio zemlje tijekom razdoblja od jedne godine.⁴⁰⁰ No, iako se zemlja odmarala na rovinjskom području nije postojala praksa gnojenja zemlje. nažalost iz dostupnih izvora nisu nam poznati učinci preporuke za gnojenje polja.

Po pitanju oscilacija klimatskih prilika 1824. i 1825. bile su slične ranijim godinama. Hladnoće su ponovno bile izražene tijekom proljeća, što je izazvalo slabije urode. Ipak urodi su 1824. i 1825. bili bolji nego ranijih godina, što ukazuje da je razdoblje oscilacija klimatskih prilika i izraženih hladnoća počelo jenjavati. Nakon 1825. nisu zabilježene značajnije epizode većih nestašica ili propasti uroda.

Sagledavajući suodnos klimatskih prilika, poljoprivredne proizvodnje i demografskih kretanja u istraženom razdoblju na Području Rovinja proizlazi da je nestašica 1817. bila uzrokom krize smrtnosti kataklizmičkih razmjera. Urod je te godine zbog hladnoća u potpunosti propao. Svih ostalih godina, sve do 1825. urod je bio slabiji, no ne u tolikoj mjeri kao 1817. Uzroke toga valja tražiti u suodnosu nekoliko čimbenika, od kojih su najvažnije ekstremne hladnoće. Klimatske su prilike u istraženom razdoblju imale značajnijeg utjecaja na svakodnevni život. Uništavajući urode dovodile su stanovništvo na rub bijede. Na području Rovinja se uzgoj hrane temeljio na proizvodnji žitarica i vina, stoga kada je njihov urod propao, propala je i ekonomija.

Godina 1817. bila je očito lekcija kako gradskoj upravi Rovinja, tako i provincijskoj upravi u Trstu, jer je iz arhivskih izvora vidljiv čitav niz akcija kojima su nove krize takvih razmjera trebale biti spriječene, a očituju se prvenstveno u izgonu koza, gradnji rasadnika i uvođenju novih poljoprivrednih kultura.

---

³⁹⁹ *Fu istituita nella caapitale della Monarchia un impresa generale per l'introduzione delle Fogne mobili e della subitanea prodazione dell concime, la quale poi ha divisato di erigere tante imprese provinciali.* HR-DAPA, Kotarski komesarijat Pazin, Kutija 1.

⁴⁰⁰ *I prodotti che si ricavano sui terreni della Comune, sono le granaglie in genere, le uve, il fieno, e la legna. Le granaglie si raccolgono tra il mese di Luglio, ed Agosto, le uve tra Settembre, ed Ottobre, la legna poi si tagliano a tutte le stagioni – qualche proprietario fa riposare le sue terre per un anno – il fieno però si sega nel mese di Giugno, e Luglio.* HR – DAPA - 862/1.1, DVD 07.

III. 5. Mjere protiv krize

III. 5. 1. Pokušaji obnove nasada maslina, vinove loze i voćaka kroz gradnju rasadnika

Nestašice namirnica potakle su na promišljanje o načinima kako poboljšati urod s vlastitih polja. Osobito važno za održavanje proizvodnosti bilo je redovito obnavljanje nasada voćaka. Prije 1817. vrlo se slaba briga vodila o sadnji novih voćaka, vinove loze ili maslina. Kako su hladnoće i tuče između 1813. i 1817. uništile dio nasada jedan broj seljaka odlučio se na uzgoj novih sadnica. Takva se akcija vršila svake godine, uzimajući mlade izbojke iz panja ili korijena. Najbolje rezultate davalo je presađivanje obavljeno u rano proljeće ili jesen, kada biljke miruju.⁴⁰¹ Među boljim uzgajivačima, koji su tim načinom uspijevali postići značajnije prinose bili su obitelj Angelini, Matej Cerin, Matteo Aranelli, Carlo Sarbia i Francesco Sodena.⁴⁰² Spomenute obitelji uspjele su usprkos nedaćama koje su pogodile rovinjski teritorij obnoviti proizvodnost maslinova ulja. Kako su tijekom 1817. zimske temperature bile izrazito hladne jedan dio nasada maslina smrznuo se, a to je u narednim godinama dovodilo do slabijeg uroda. Slično je bilo i sa vinovom lozom.

Zbog sve izraženijih nesigurnosti oscilacija klimatskih uvjeta, koji su dovodili do propadanja uroda, instance provincijske uprave donijele su 16. listopada 1823. odluku da svaki grad i općina moraju sagraditi rasadnik. Svaki je posjednik morao napraviti jedan rasadnik veličine koja odgovara njegovim posjedima i posaditi u njega voćke svake vrste, koje su pogodne za određeni teren, a osobito šljive i murve.⁴⁰³ Vrlo je vjerojatno ova praksa natjerala istarske seljake da na svojim parcelama zasade stabla murvi, koja su tijekom prošla dva stoljeća postala hranom siromašnih u trenutcima gladi. Ipak, na području Rovinja puno veći broj poljoprivrednika odlučio se za sadnju maslina i vinove loze u rasadnicima, kako bi obnovili uništena stabla zbog hladnoća i tuča.

---

⁴⁰¹ *L'agricoltore trapianta gli arboscelli, nelle stagioni di primavera, ed autunno. Li coltiva a Zappa sino che vengono adulti, pottandoli in seguito, e tenendoli netti, per ricavarne maggior frutto.* Dokument nosi datum 24. kolovoz 1817. HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

⁴⁰² HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

⁴⁰³ *Ogni possidente sarà obbligato d'formare un Vivaio d'una grandezza adeguata alle sue possessioni e seminare in questo alberi fruttiferi di ogni natura che fossero suscettibili al suo suolo rispettivo e specialmente i pruni ed i gelsi. Trieste li 16. Ottobre 1823.* HR – DAPA – 41, VI, 373., Obradivanje zemljišta, 14. 1. 1823. / 10. 11. 1823., red. br. 15/446, Kutija 106.

Rasadnik je trebao biti okružen zidovima, kako bi se zaštitio od djelovanja divljih životinja. Svaki je posjednik, s ciljem intenziviranja uzgoja voća godišnje morao posaditi barem 20 stabala. Kazna za poljoprivrednike koji se nisu pridržavali ove odluke iznosila je 2 fiorina te još 20 fiorina za svaku nezasađenu biljku. Novac od kazni trebao se rasporediti tako da polovica ide za sadnju, a polovica za nagradu najaktivnijima i najuspješnijima u presađivanju biljaka. Da je inicijativa uspjela govori podatak da je u Rovinju 1825. na kraljev rođendan posađeno iz rasadnika 302 stabla raznih kultura. Od tog broja bilo je 148 stabla maslina.⁴⁰⁴ Gradnja rasadnika zasigurno je bila značajan vjetar u leđe mnogim rovinjskim seljacima, koji su time uspjeli obnoviti vlastite nasade, koji su uništeni tijekom vremenskih neprilika prethodnih godina.

III. 5. 2. Izgon koza iz provincije kao reakcija na slabe urode

Iako je danas u kolektivnom imaginariju poznata kao simbol Istre, koza je tijekom prva dva desetljeća XIX. stoljeća doživjela mnoge negativne avanture. Neosporno je da su mnogobrojni istrani posjedovali koze i da je već početkom XIX. stoljeća postojala svijest o kozi kao životinji koja je mnogim seljacima pružala mogućnost preživljavanja i u najtežim vremenima. Ipak, dolazak Austrijskog carstva i pokušaji države da uspostavi kontrolu nad mnogim segmentima privatnog i javnog života dovest će do znakovitih promjena. Već pri samoj uspostavi nove vlasti započeo je nemili odnos prema ovoj životinji, čije je izgnanstvo iz poluotoka bilo poticano i od strane dijela istarskih seljaka.

Radi se o vrlo prilagodljivoj životinji, kao stvorenoj za istarski krš. Sposobna je hraniti se vrlo tvrdim biljkama, osim što dobro podnosi razdoblja suša i nestašica. Koze jedu većinom listove drveća i stablasto bilje, dok se manjim dijelom hrane zeljastim biljem i travom.⁴⁰⁵ No, upravo je ta njena karakteristika prilagodbe i preživljavanja u ekstremnim uvjetima u godinama nestašica postala njena najveća mana, jer je uništavala ionako slabe urode

U godinama kada su klimatski uvjeti bili izrazito nepogodni za uzgoj ostalih životinja, nedostatak stočne hrane i štete koje su ove životinje nanosile izazvali su djelomični izgon koza iz Istre. Stanovništvo se često bunilo na štetu koju su u poljoprivredi uzrokovale koze. Smatrane su krivima za uništavanje šuma i nasada maslina, kao i štete na slabim urodima. Pridodamo li

---

⁴⁰⁴ HR – DAPA – 41, XI, 640., Javna politika, 29. 1. 1819. / 26. 10. 1819., red. br. 21/371, Kutija 151.

⁴⁰⁵ Usp. D. Zohary, E. Tchernov, L. Kolska Horwitz, „The role of unconscious selection in the domestication of sheep and goats“, *Journal of Zoology*, br. 245, 1998., 129-135.

ovim i podatak da se radilo o godinama neimaštine, razumljivo je zašto je uzgoj koza u tako kratkom razdoblju postao nepoželjan.

Nemili odnos prema kozama započeo je s padom Mletačke Republike. Svi podanici Austrijskog Carstva, ali i seljaci koji su na Poluotok došli radi transhumancije morali su se unutar 21. rujna 1798. riješiti svih koza i kozlića, kojima je od tada bio zabranjen boravak u privatnim i javnim šumama i svim drugim posjedima. Istarskim je gradovima 28. ožujka 1798. proslijeđena okružnica slijedećeg sadržaja. *Koze, toliko štetne za vegetaciju nježnih biljaka. Svi vlasnici koza i kozlića, jednako podanici, kao i stranci, bez iznimke, bez prigovora i usprkos izvršenja ili privilegije, unutar mjeseca 21. rujna trebaju bez odgode odstraniti iz svih kutaka provincije sve koze. Ostajući tim životinjama zabranjena ispaša kako u javnim tako i u privatnim šumama, kao i na svim drugim terenima, bilo javnim ili privatnim, već neka su iz provincije izgnane i uništene.*⁴⁰⁶ Ova je odluka ponovno uvedena i tijekom druge uprave kuće Habsburgovaca pa je stanovništvo bilo prisiljeno u tajnosti držati koze, jer su one mnogim stanovnicima bile način preživljavanja.⁴⁰⁷

Nakon mnogobrojnih pisama kojima se pokušalo ukinuti zabranu, distriktni komesarijat poslao je načelnicima istarskih gradova upit treba li potpuno iskorijeniti te životinje ili im treba smanjiti broj. Postojala je zamisao da bi se koze mogle zamijeniti ovcima i svinjama, koje bi stanovništvu donosile još bolju zaradu i više koristi.⁴⁰⁸ Međutim otpor stanovništva nije manjkao, ljudi se nisu željeli odreći koza jer su koristili kozje meso i mlijeko.

Škrta istarska zemlja i nepogodne prilike s početka XIX. stoljeća nisu pružale puno prilika za uzgajanje domaćih životinja, stoga je njena rasprostranjenost po Poluotoku slijed prilagođavanja čovjeka prirodnoj okolini. Kada su distriktne vlasti konačno uvidjele da je koza suviše udomaćena da bi je se istarski seljaci odrekli, odnos prema toj životinji djelomično se promijenio. Ipak, kako bi se izbjegle štete na nasadima i urodu donesena je za područje svakog

---

⁴⁰⁶ *Gli animali Caprini, tanto malefici alla vegetazione delle tenere piante. Che tutti li proprietari delle Capre, e Capretti, tanto Sudditi, che forestieri niuno eccettuato, rimosso qualunchue pretesto in contrario, e nonostante qualunchue esecuzione, o privilegio dentro il mese di settembre prossimo ventuno, debbano immancabilmente aver allontanati da ogni, e qualunchue angolo, e situazione della Provincia tutti gli animali Caprini, restando ad essa specie vietato ogni pascolo tanto ne boschi di pubblica, e privata ragione, quanto in ogn'altro Terreno sia comune, o privato, ma siano, e s'intendano tutti dalla Provincia bandite, e distrutte.* Dokument nosi datum 28. ožujak 1798. Fond Općine Poreč, HR – DAPA, Prva austrijska uprava, Kutija 3, list 41.

⁴⁰⁷ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

⁴⁰⁸ Okružnica o zamjeni koza ostalim životinjama poslana je istarskim gradovima 12. siječnja 1816. Na istome mjestu.

kotara odredba o područjima na kojima koze smiju na ispašu. Lokaliteti na kojima se to moglo bili su na rovinjskom teritoriju pašnjaci zvani *Piaggi di Leme* te u Rovinjskom selu. Na području Finide koze su slobodno mogle na ispašu od *Valle Peterciol*, koja se nalazila u vlasništvu supružnika Pokrajac pa do kamena graničnika na *Monte Smoquina*, te po starom putu uz Limski kanal prema *Monte Draconverch* sve do vrha zvanog *Pechina*. Ispaša je bila također dozvoljena od lokaliteta *Val della Nave*, uz cestu prema *Monte Corea* pa sve do polovice tog brda prema vrhu *Soma* te po cesti za Limski kanal do granica šuma od Vidulini. U Balama je ispaša ovih životinja bila dozvoljena na lokalitetima *Punta Dandole*, *Monte S. Polo grande* i *Monte S. Polo piccolo*, *Mongrego al mare*, *Campo Luco*, *Campo moro sotto Carmed* te *Monte Carpani in Contrada Bembo presso Moncalvo*.⁴⁰⁹

Zbog mogućih nestašica i dugotrajne suše 1819. pojavila se obavijest o zabrani da koze i ovce piju vodu iz lokvi. Ova je odluka neugodno iznenadila mnoge vlasnike ovih životinja, a počela je teći od 13. srpnja 1819. Kazna za nepridržavanje s odredbama odluke iznosila je 5 fiorina. Pola kazne išlo je onome tko bi prijavio slučaj, a pola siromašnima preko kongregacije za milosrđe.⁴¹⁰ Novom obavijesti iz 20. ožujka 1821. ponovno se upozoravalo o zabrani slobodnog kretanja koza. Od tog trenutka nadalje svatko je mogao bez ikakve odgovornosti ubiti i uzeti sebi koze koje pronađe u lutanju ili bez da su vođene na povodcu po bilo kojem mjestu, šumi, polju, livadi, izvan onih mjesta koja su određena prema obavijesti iz 28. lipnja 1820. Koze su čitavo vrijeme morale boraviti na unaprijed određenim lokalitetima i tamo imati štagalj, a ne tamo biti premještane iz drugih mjesta.⁴¹¹ Tko se nije pridržavao ove odredbe izgubio bi svoje koze i morao platiti štetu koju bi nanijele.

Zakon o zabrani držanja koza radi njihove štetnosti pokazao je svoje učinke vrlo brzo. Naime, u Rovinju već 1823. prema službenim podacima nitko nije posjedovao niti jednu kozu, a ni ovcu. U stvarnosti ova se životinja držala u tajnosti i bila vjerni saveznik svakom istarskom seljaku u borbi protiv sveprisutne neimaštine i gladi. Nakon zabrane uzgoja koza posebna

---

⁴⁰⁹ Rovigno li 23. Dicembre 1819. HR – DAPA – 41, VI, 369., Obradivanje zemljišta, 8. 3. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 51/470, Kutija 106.

⁴¹⁰ HR – DAPA – 41, XVII, 424., Ceste, 20. 12.1817. / 21. 1. 1819., red. br. 18/453, Kutija 113.

⁴¹¹ ... che d'ora in poi ogni persona potrà senza incontrare alcuna responsabilità ammazzare, e appropriarsi le capre che trovasse vaganti, o senza essere condotte a mano con corda per qualunchue siasi luogo, o Bosco, o Campo, o prato, meno què luoghi che sono stati assegnati alle Capre con avviso 28. giugno 1820. No. 1395. Nei quali luoghi, s'intende le capre devono soggiornar sempre, e non già esservi trasferite d'altre parti, poichè è intenzione superiore, che nei siti permessi abbino anche permanente tugurio. HR – DAPA – 41, VI, 371., Obradivanje tla, 4. 3. 1821. / 30. 12. 1821., red. br. 58/478, Kutija 106.

pažnja pridavala se ovčama, koje su tijekom narednih godina postale glavni i najbrojniji predstavnik stoke sitnog zuba na Poluotoku.

III. 5. 3. Uvođenje krumpira na Rovinjštinu kao odgovor krizi gladi

Oscilacije klimatskih prilika, propast uroda, bijeda i glad u koju je stanovništvo zapalo u razdoblju između 1813. i 1825. potakle su na uvođenje novih poljoprivrednih kultura. Iako su državne vlasti bile sklone uzgoju krumpira i kroz slanje određenog broja okružnica poticale ga, inertnost rovinjskih seljaka ukazivala je na ukorijenjene mentalne strukture, sklone sadnji žitarica. Sporo širenje ove poljoprivredne kulture može se pripisati nepovjerljivosti seljaka na sadnju onoga što raste ispod zemlje, ali i strah da se preko krumpira šire bolesti.⁴¹²

Prema mišljenju istaknutog francuskog povjesničara Michela Morineaua krumpir je tijekom XVIII. stoljeća, zbog svojih prehrambenih vrijednosti postao jedino rješenje tijekom kratkotrajnih kriza gladi na Zapadu Europe.⁴¹³ Diljem starog kontinenta uzgoj krumpira uvodio se u različitim razdobljima.⁴¹⁴ Kada je nakon 1770. nastupilo razdoblje zahladnjenja temperatura, a tradicionalne kulture nisu davale dovoljan urod, stanovništvo je na drugačiji

---

⁴¹² Na području Irske Leslie Clarkson smatra da je tijekom velike krize 1816./1817. puka potreba za prehranjivanjem nagnala trećinu stanovništva na konzumaciju krumpira. Prema riječima ovog povjesničara kombinacija agrarnih struktura i ekonomskih prilika bila je važnim čimbenikom širenja uzgoja krumpira. Do početka XIX. stoljeća u Irskoj je svaki muškarac prosječno konzumirao deset do četrnaest funta krumpira na dan. Žene i djeca konzumirali su još manju količinu. U svom zaključku Clarkson smatra da su razlozi oslanjanja ljudi na krumpir njegove hranjive vrijednosti i činjenica da je bio jeftiniji od ostalih namirnica. L. A. Clarkson, E. M. Crawford, *Feast and Famine: Food and Nutrition in Ireland 1500-1920*, Oxford 2001., 125-130.

⁴¹³ M. Morineau, „Le pomme de terre au XVIIIe siècle“, *Annales E.S.C.*, Pariz 1970., 1767; S. Onger, *La città dolente. Povertà e assistenza a Brescia durante la restaurazione*, Franco Angeli, Milano 1996., 56.; M. Montanari, *La fame e l'abbondanza. Storia dell'alimentazione in Europa*, Bari 1997., 166-167.

⁴¹⁴ Kada je obilan broj padalina u Francuskoj uništio urode između 1769. i 1770. počelo se razmišljati o novoj kulturi koja bi bila podobna za prehranu ljudi. Antoine Parmentier predložio je akademiji u Besançonu upotrebu krumpira, čije je hranjive vrijednosti otkrio tijekom boravka u Pruskoj. A. Campanile, *Vite degli uomini illustri*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1975., 111-114,

način počelo percipirati krumpir.⁴¹⁵ Značajnije povećanje sadnje krumpira nije bila želja seljaka već nužni korak u sprječavanju širenja glad.⁴¹⁶

Prvi pokušaji širenja krumpira u Istri sežu u prve godine XIX. stoljeća. Rovinjski seljaci, ali ni seljaci okolnih sela nisu bili skloni uzgoju krumpira pa se on najčešće nije sadio. Ono malo seljaka koji su na rovinjskom teritoriju sadili krumpir radili su to u malim količinama i to isključivo kao hranu za svinje.

U ovom je razdoblju Venetom, Furlanijom i Istrom cirkulirao određeni broj publikacija, u kojima su se naglašavale prednosti sadnje krumpira i načini obrade zemlje, koje je potrebno obaviti prije sadnje.⁴¹⁷ Za shvaćanje ritmova svakodnevnog života, koji je usko bio povezan sa životom na polju od iznimne je važnosti uzeti u razmatranje značenje literature o poljoprivredi, koja je u prvoj polovici XIX. stoljeća bila u značajnom porastu. U razdoblju koje dijeli 1815. i 1819. objavljeno je na susjednom Apeninskom poluotoku čak 40 knjiga o sadnji krumpira.⁴¹⁸

U jeku velike epidemije gladi venecijanac Tommaso Correr je 1817. u knjižici na 14 stranica, pod naslovom *Istruzione sopra la coltura delli pomi di terra, ossia Patate* preporučao sadnju krumpira, ali i detaljno okopavanje svake sadnice, kako se zemlja ne bi opirala širenju

---

⁴¹⁵ Usp. W. L. Langer, „American Foods and Europe's Population Growth 1750–1850”, *Journal of Social History*, vol. 8, br. 2, 1975., 51–66; A. W. Abel, *Agricultural Fluctuations in Europe: From the Thirteenth to the Twentieth Centuries*, Taylor and Francis, London 1986.; J. Reader, *Propitious Esculent: The Potato in World History*, Random House, New York 2008.

⁴¹⁶ Na Apeninskom poluotoku prvi ga je 1667. dao posaditi Fernando II. de Medici u Firenci, nakon što ga je na poklon dobio iz Španjolske.⁴¹⁶ U okolici Parme uvodi se početkom XIX. stoljeća, a od tamo se zaslugom opata proširio u Genovu i Liguriju. Kako bi se poticao uzgoj krumpira i spriječila nestašica hrane, u Torinu su od 1803. vlasti pokrenule inicijativu dijeljenja besplatnih sadnica. A. Campanile, *Vite degli uomini illustri, nav. dj.*, 111-114, A. Saltini, *Storia delle Scienze agrarie*, Edizioni Edagricole, Bologna 1989., 394-396; L. Prosperi, „Catalogare i pomi nel tardo medioevo: tracce di classificazione pre-scientifiche nella tradizione enciclopedica latina”, u: *Le parole della frutta: storia, saperi ed immagini tra medioevo ed età contemporanea*, ur. I. Naso, Zamorani Editore, Torino 2012., 221-228. Važan doprinos poznavanju povijesti krumpira dao je Redcliffe N. Salman, koji prati širenje krumpira tijekom više stoljeća i njegov put iz Amerike u Europu. R. N. Sallaman, *Storia della patata: Alimentazione e carestie dall'America degli Incas all'Europa del Novecento*, Milano 1989.

⁴¹⁷ U nastavku donosim neke od njih. V. Dandolo, *Grido della ragione per la più estesa coltivazione de pomi di terra: diretto à coloni e possidenti*, Milano 1815.; B. Aprillis, *Istruzione sulla coltivazione e sugli usi dei pomi di terra o sia patate*, Udine 1816.; V. Dandolo, *La coltivazione dei pomi di terra considerata nei suoi rapporti colla nostra agricoltura, col ben essere delle famiglie coloniche, dei possidenti e dello Stato*, Milano 1817.; I. Lomeni, *Della coltivazione dei pomi di terra e dei loro usi nella economia domestica e rurale*, Milano 1834; A. Cattaneo, *Polvere alimentare preparata coi pomi di terra*, Milano 1839.

⁴¹⁸ D. Gentilcore, *Italy and the Potato*, nav. dj., 13.

korijena biljke.⁴¹⁹ Radilo se o svojevrsnom priručniku, koji je svakom seljaku trebao pomoći prebroditi početničke probleme u sadnji krumpira. Kako su trgovačke veze sa zapadnom obalom Jadranskog mora bile čvrste, nije nemoguće pretpostaviti da su ideje iz ove i drugih publikacija sličnog sadržaja došle i do Istre.

O uvođenju krumpira u Istru često se raspravljalo u krugovima Piranske i koparske akademije, a poput mnogih suvremenika, koji su diljem starog kontinenta objavljivali rasprave usmjerene na širenje uzgoja krumpira, učinio je to i porečki svećenik Pietro Predonzani. U svojoj *Gospodarskoj raspravi s praktičnim uputama ratarima*, objavljenoj 1820. u Veneciji odlučio je svoje znanje o poljoprivredi podijeliti s ostalim svećenicima, kako bi ga oni širili puku.⁴²⁰ U duhu vremena osmislio ju je u obliku pitanja i odgovora, dajući korisna opažanja o svim pitanjima sadnje, uzgoja i berbe poljoprivrednih kultura. Iako Predonzanijeva studija zavrjeđuje mnogo veću pažnju, osvrnut ćemo se na poglavlje naslovljeno *O krumpirima i načinu sadnje, uzgoja, čuvanja i uporabe*. Predonzani se, dajući smjernice za njegovu sadnju uvelike zalagao za intenzivniji uzgoj krumpira, smatrajući da je upravo ta namirnica ključna u prevladavanju stoljetne pothranjenosti.⁴²¹

Nakon velikih nestašica hrane i propadanja ljetina u razdoblju između 1816. i 1818. bilo je neosporno da se običaji u poljoprivredi moraju promijeniti. Na stranicama koje je namijenio podučavanju puka pokušao se obračunati sa stoljetnom tradicijom prilagođavanja radova u polju mjesečevim mijenama. Škrta zemlja i slabi prinosi nagnali su istarske seljake da počnu pratiti mjesečeve mijene i obave sadnju samo u određenim fazama mjeseca, odnosno *po luni*. Ovakva praksa bila je raširena diljem Poluotoka, a prisutna je u kolektivnom mentalitetu i danas. Prema znanstvenim dostignućima onog vremena smatrao je Predonzani takav običaj kontraproduktivnim.⁴²²

---

⁴¹⁹ T. Correr, *Istruzione sopra la coltura delli pomi di terra, ossia Patate*, Venezia 1817.

⁴²⁰ U daljnjem citiranju koristit će se hrvatski prijevod Predonzanijeve knjige iz pera prof. dr. sc. Slavena Bertoše. P. Predonzani, *Gospodarska rasprava s praktičnim uputama ratarima*, ur. Vladimir Stipetić, s talijanskog jezika preveo Slaven Bertoša, Dom i svijet, Zagreb – Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007.

⁴²¹ P. Predonzani, *Gospodarska rasprava s praktičnim uputama ratarima*, *nav. dj.*, 135-144.

⁴²² *Nema sumnje da ne misle dobro ratari koji žele da različite mjesečeve mijene određuju, primjerice, njihove sjetve, košnju sijena i berbu mnogih drugih proizvoda, te koji savjesno paze obaviti ih prije dolaska ove ili one mjesečeve faze, koja na određeni način njima zapovijeda*. Isto, 61.

Zbog propadanja uroda i sve izraženijih oscilacija klimatskih prilika tijekom drugog desetljeća XIX. stoljeća provincijska je uprava u Trstu preporučala istarskim seljacima sadnju lana i krumpira te u nekoliko navrata dijelila besplatne sadnice.⁴²³

Tijekom listopada 1816. vlasti su naredile da se na državnoj zemlji danoj seljacima u zakup mora posaditi određena količina krumpira.⁴²⁴ No, rovinjski seljaci naučeni na uzgoj žitarica pokazali su veliko nepovjerenje prema novim kulturama pa se krumpir osim kao hrana za vojsku, najčešće koristio kao stočna hrana. Najveća zapreka širenju krumpira u ovom razdoblju nije bila škrtu zemlja, već ekosustav koji se drastično mijenjao.

Nove klimatološke prilike uvjetovane kontinuiranim razdobljima suša i velikom hladnoćom nisu bile pogodne za poljoprivredu, što je izazvalo postupnu degradaciju sela. Ljeta su tijekom razdoblja koje dijeli 1813. i 1825. bila izrazito suha uz neznatni broj padalina. Propadanju ljetina pridonosile su i iznenadne ljetne tuče, koje arhivski izvori ciklički bilježe tijekom ljetnih mjeseci.⁴²⁵

U razdoblju između 1815. i 1816., s ciljem populariziranja sadnje krumpira podijeljeno je seljacima 400 sadnica za sadnju krumpira.⁴²⁶ No, jedno su bile želje i nakane države, a drugo običaji prisutni u puku. Stanovništvo je bilo naučeno saditi tradicionalne poljoprivredne kulture, poput pšenice, raži ili boba i nije s oduševljenjem prihvatilo zamisao o sadnji krumpira. Nova poljoprivredna kultura zahtijevala je, uostalom i promjene u običajima sadnje i redoslijedu rada, što je remetilo ritam života na polju. Tijekom 1815. mali se dio stanovnika grada odlučio na sadnju krumpira pa je njegov urod iznosio svega 5000 funta i bio osrednje kvalitete.⁴²⁷

Većina rovinjskih polja bila je zasađena vinovom lozom i maslinama, kulturama koje su u stoljetnom, dugom trajanju duboko usađene u svijest istarskih seljaka kao jedini sigurni izvor prihoda. Kada su prinosi žitarica postali sve lošiji i nedostatak neobrađenih polja na kojima bi se zasadio pokazao se još izraženijim, stoga se krumpir često uzgajao zajedno s ostalim kulturama.

---

⁴²³ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 113/430, Kutija 105

⁴²⁴ HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5.12.1817., red. br. 113/430, Kutija 105.

⁴²⁵ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815, Kutija 1.

⁴²⁶ *La coltura del lino e del canape e dei pomi di terra, ossia patate, come oggetti non tanto esposti alle vicissitudini degli elementi, sarebbe da favorirsi specialmente. Nell'invernata dal 1815 al 1816 furono ripartiti per la seminazione 400 centinaia di pomi di terra gratuitamente; il risultato però non corrispose all'aspettativa, perché ha mancato la vigilanza sovra un popolo tutt'ora infante nell'agricoltura.* G. de Brodmann, *Memorie politico-economiche*, nav. dj., 144.

⁴²⁷ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

Elaborati Franciskanskog katastra pokazuju nam kako su se krumpir i mahunarke sadili na poljima zasađenim vinovom lozom. Na istim su se poljima nalazile voćke i stabala maslina.⁴²⁸ Stav ljudi kako različite poljoprivredne kulture štete jedna drugoj ogleda se i na primjeru kukuruza, koji je prema mišljenju mnogih poljoprivrednika štetio razvoju krumpira.⁴²⁹ Uzgoj krumpira, smatralo se štetio je vinovoj lozi.⁴³⁰ Ipak, propadanje ljetina i rast cijena žitarica natjerala je mnoge rovinjske seljake na prve pokušaje sadnje krumpira.⁴³¹

Unutar arhivskog gradiva čuvanog u Državnom arhivu u Pazinu nalazi se zanimljivo pismo o uvođenju krumpira na Rovinjštinu, koje ukazuje kako je nedostatak terena za sadnju obeshrabrivao mnoge seljake. Ovakva situacija nije specifikum Rovinjštine, već i ostalih područja na Poluotoku, poput Vodnjanštine ili Poreštine. Rovinjski je teritorij zajedno s njemu pripadajućim teritorijem Rovinjskog sela bio ponajviše zasađen vinovom lozom i maslinama, stoga seljacima nije preostajalo puno prostora za obradu krumpira. Polja su u najvećoj mjeri bila kamenita, sklona čestoj i dugotrajnoj suši pa je u narodu bilo uvriježeno mišljenje da je nemoguće da ova kultura ima napredak.

Kako je 1817. bila izrazito suha, a temperature niske velik dio zasađenog krumpira propao je.⁴³² Kamenit teren, suša i rudimentarni načini obrade zemlje uzrokovali su tijekom 1817. slab urod krumpira, koji se prema dostupnim izvorima sastojao od 25000 plodova.

---

⁴²⁸ Zapis iz 2. kolovoza 1819. glasi ovako. *Nel terreno destinato per la coltivazione delle viti vi si impiantano patate e Legumi, inclusi gli Olivi, ed alberi fruttiferi.* HR – DAPA - 862/1.1, DVD 07.

⁴²⁹ HR – DAPA – 41, V, 368., Obradivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

⁴³⁰ S ovakvim se mišljenjem raširenim u svijesti ljudi na stranicama svoje rasprave obračunao Predonzani.

P: Ali, nije li se reklo i tvrdilo da vinovoj lozi, vrlo korisnoj boljci, štoviše, dragocjenoj, donose znatnu štetu?

O: To je čista pučka zabluda, potpuno pogrešna i neutemeljena, i vjerujem rijetkih, ponajviše onih koji stvari ne uzimaju u neko razborito razmatranje. Uostalom iskustvo pokazuje suprotno, jer su zaista lijepe i krcate groždem one vinove loze smještene točno u sredini zemljišta, koja su čitava bogato zasijana krumpirima. P. Predonzani, *Gospodarska rasprava s praktičnim uputama ratarima*, nav. dj., 144.

⁴³¹ HR – DAPA – 41, V, 368., Obradivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

⁴³² *Poiché il Territorio di Rovigno, e quello pure della sotto – Comune della Villa, sono ingombri notoriamente di viti, e olivi, non resta gran parte apertura di Terreno per la Coltura delle pattate – E per questa ragione principalmente, come anche in riguardo ad essere li istessi Territori molto rocciosi, d'altronde soggetti a siccità frequenti, che la coltura medesima non può avere gl'incalcati progressi. Tuttavia alcuni possidenti qualche parte di terra netta ne s'a esercitata finora, ma fù infelice il raccolto, per la causa appunto, che nello scorso anno abbiamo sofferta una siccità straordinaria tanto, che non avesi pari alla memoria dei presenti. Per le possibili precise informazioni, che ò ritirate vado a dire che il raccolto dello scorso anno, fra Rovigno, e la Villa, non fu maggiore di vinticinque mila frutti.* Dokument je datiran 28. veljače 1818. HR – DAPA – 41, V, 368., Obradivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

Skromni urodi svih kultura pa tako i krumpira nastavili su se i narednih godina. Zbog narušenog stanja i neimaštine vlasti su za 1819. donijele odluku o pojeftinjenju cijene svih žitarica. Takva je odluka svega djelomično popravila katastrofalno stanje u Istri. No, smanjenje cijena žitarica imalo je i druge posljedice. Naime, mnogi poljoprivrednici odustali su od sadnje krumpira baš iz tog razloga.⁴³³ Osim toga uvriježeno mišljenje u puku bilo je da su klimatske oscilacije previše izražene za sadnju jedne nove, u Istri još relativno nepoznate poljoprivredne kulture.

Velika suša nagnala je rovinjskog načelnika da zapiše svu dramu koju su proživljavali rovinjski seljaci 1820. *Smanjenje cijene svih žitarica, koja se srećom dogodila prošle godine usporila je uvelike uzgoj krumpira od strane onih posjednika koji su uostalom bili bezvoljni da ga započnu zbog kontinuirane suše, kojoj je svake godine tijekom ljetnih mjeseci podložan ovaj teritorij, zbog koje su uvijek imali vrlo slab urod od takvog uzgoja. Zbog navedenog razloga vrlo mali broj posjednika je tijekom tekuće godine zasadio krumpir niti im ostaje ikakva nada u urod, sigurni umjesto toga da su izgubili i zasađeno i povezane troškove, zbog velike suše ove godine, koji ga košta do danas oko četiri mjeseca bez kiše.*⁴³⁴

Nakon neuspješnih pokušaja, zbog suše koja je prethodne godine trajala puna četiri mjeseca 1821. nijedan rovinjski poljoprivrednik nije posadio krumpir.⁴³⁵ Te su godine na području Kanfanara, Bala i Rovinjskog Sela zasađene neznatne količine krumpira. Memento o

---

⁴³³ *I prodotti della terra consistono principalmente in Oglio e Vino, questi due sono li principali: quindi viene il Frumento, e come accessori devono considerarsi la Fava, la Segala ed il Grano-turco. Si coltivano in poca quantità gli Erbaggi, i Cheloni (Cucumis Chelo) ed alcuni Ciliegi e Pesche, ma la loro coltura e quasi confinata negli orti, dimodoche questi oggetti non possono entrare in conto della coltura generalmente usitata. Le patate vi sono affatto trascurate. Tutti li prodotti sono di una qualità eccellente, e particolarmente l'Oglio.* HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

⁴³⁴ *Il ribasso di prezzo di tutte le granaglie che fortunatamente ebbe luogo nell'anno decorso rallentò di molto la coltura delle Patate per parte di questi possidenti, che d'altronde sono disanimati dall'intraprenderla per la costante siccità a cui annualmente nella Stagione estiva v'è soggetto questo Territorio, in merito della quale ebbero mai – sempre un meschinissimo prodotto da tale coltivazione. Per l'enunciata ragione assai pochi furono li possidenti ch'eseguirono nel corrente anno seminazione di patate, né a questi rimane alcuna speranza di raccolto, sicuri anzi di aver perduto anche la semina, e le spese relative per la grande siccità di quest'anno, costandolo fin oggi quattro mesi circa di mancanza di piogge.* Dokument je datiran 19 kolovoza 1820. HR – DAPA – 41, VI, 370., Obradivanje šume, 16. 3. 1820. / 17. 12. 1820., red. br. 80/521, Kutija 106.

⁴³⁵ *Non fu fatta alcuna piantagione di pomi di Terra, essendosi preceduta la semenza dei medesimi per la siccità dell'anno decorso, durato 4 mesi.* HR – DAPA – 41, VI, 371., Obradivanje tla, 4. 3. 1821. / 30. 12. 1821., red. br. 58/478, Kutija 106.

suši i nemoći pred nedaćama prirode pokazao se ponovno ključnim elementom u odustajanju od sadnje na području Rovinja.⁴³⁶

Sadnja krumpira pokazala je usprkos slabim prinosima određene prednosti. Ljetni su mjeseci do pojave krumpira bili mjeseci gladi i nestašica.⁴³⁷ Naime, žitarice dozrijevaju tijekom kolovoza, a ni u najplodnijim godinama količina žitarica za prehranu ljudi na području Rovinja nije bila dovoljna da bi trajala do nove žetve. Iz tog su razloga lipanj, srpanj i kolovoz uobičajeno bili označeni kao gladni. Kako rast krumpira od sadnje do berbe traje svega tri mjeseca, moglo ih se posaditi tijekom ožujka ili travnja, čime se sprječavalo nestašice u lipnju ili srpnju. Predonzani je shvaćajući ovu problematiku preporučao sadnju krajem jeseni ili tijekom zime, kako bi se urod dobio u svibnju.⁴³⁸ Iako su oscilacije klimatskih prilika tijekom ovih dramatičnih godina imale značajan utjecaj na urod svih namirnica, valja naglasiti kako krumpir raste ispod zemlje pa je u odnosu na žitarice mnogo manje sklon propadanju. S druge strane njegovo je skladištenje puno kraćeg vijeka, jer puno brže propada od žitarica.

Osim promjena navika rada na polju, da bi se krumpir proširio poluotokom morale su se promijeniti i prehrambene navike ljudi.⁴³⁹ U Rovinjštini se krumpir najčešće jeo pečen ispod ugljena ili kuhan u vodi, s dodatkom soli ili ulja.⁴⁴⁰ Ovaj tradicijski način konzumiranja krumpira sačuvao se do današnjih dana.

Krumpir nije zamijenio žitarice, već ih u svakodnevnoj prehrani nadopunio.⁴⁴¹ Stanovništvo Rovinja i Istre dobilo je tako u prvim desetljećima XIX. stoljeća novog saveznika,

---

⁴³⁶ U ukupnom postotku proizvedenih namirnica krumpir je tijekom napoleonske uprave na području rijeke Mozel zauzimao slabašnih 8%. Još je slabiji bio interes na području Savoje, gdje je krumpir zauzimao 5-6%, a na području Flandrije svega 1%. L. Bergeron, *Napoleone e la società francese (1799-1815)*, Guida Editori, Napoli 1984., 180-181, ali i čitavo poglavlje *A proposito di qualche pianta: illusioni e realtà*.

⁴³⁷ Usp. L. Prosperi, "La vulnerabilità delle scorte cerealicole attraverso i secoli: cenni per una storia del cibo prodotto e mai consumato", u: *Quando manca il pane. Origini e cause della scarsità delle risorse alimentari in età moderna e contemporanea*, ur: L. Mocarelli, Il Mulino, Bologna 2013., 287-298.

⁴³⁸ P. Predonzani, *Gospodarska rasprava s praktičnim uputama ratarima, nav. dj.*, 142.

⁴³⁹ Kada govorimo o konzumaciji Morineau je izračunao da je 1813. na području rijeke Mozel po osobi konzumirano oko 800 grama dnevno, a u gornjem toku Rajne 575 grama. L. Bergeron, *Napoleone e la società francese nav. dj.*, 180-181.

⁴⁴⁰ Ignazio Lomeni u svojoj uputi o sadnji i korištenju krumpira iz 1834. donosi slično viđenje i za područje Lombardije, gdje se siromašnije stanovništvo hranilo krumpirom kuhanim u vodi ili pečenim na ognjištu, uz povremeno dodavanje soli, koje je ovisilo o mogućnostima da se ona nabavi. I. Lomeni, *Della coltivazione dei pomi di terra, nav. dj.*, 34-36.

⁴⁴¹ Bartolommeo Aprilis na stranicama svojih uputa o obradi i korištenju krumpira iz 1816. donosi viđenje prema kojem je nutritivna vrijednost krumpira prikazana u odnosu na ostale namirnice široke upotrebe. Tako je krumpir

kojim će se suprotstaviti epidemijama gladi. Ishranjeni ljudi bili su uostalom puno manje podložni zaraznim bolestima, što svakako možemo pripisati širenju uzgoja ove namirnice.⁴⁴² Tridesetak godina od prvih pokušaja sadnje, već 1844. krumpir u statističkim podacima za istarski okrug predstavlja namirnicu koja se proizvodila u najvećoj količini.⁴⁴³

Usprkos prvotnoj nezainteresiranosti na sadnju, stanovništvo Istre ubrzo je shvatilo značaj krumpira i integriralo ga u istarsku poljoprivredu. Mentalitet istarskog seljaka u prvim desetljećima XIX. stoljeća bio je čvrsto vezan uz tradiciju sadnje pšenice i općenito žitarica, iako su urodi navedenih kultura bili lošiji od onih krumpira. Mentalne strukture dovodile su tako istarskog seljaka na sam rub egzistencije.

---

sadržavao tek 28% hranjivih sastojaka, u odnosu na raž koja je sadržavala 70% ili kukuruza koji je sadržavao 75% hranjivih sastojaka. Aprilis je tako izračunao da 250 libara krumpira odgovara količini od 100 libara raži, a 268 libara krumpira odgovara hranjivoj vrijednosti koju daje količina od 100 libara kukuruza. B. Aprilis, *Istruzione sulla coltivazione e sugli usi dei pomi di terra*, nav. dj., 64-65.

⁴⁴² Među prvima koji su shvatili važnost koju ova namirnica ima na prehranu stanovništva bili su Irci. Neosporno je da je krumpir ublažio posljedice demografskih kriza nakon polovice XIX. stoljeća. Ovom su se problematikom, koristeći precizne statističke i ekonomske metode izračuna šezdesetih i sedamdesetih godina XX. stoljeća, za područje Irske pozabavili Raymond Crotty i Louis Cullen. P. M. Solar, „The singularity of the great famine“ u: *Famine. The Irish Experience, 900-1900*, ur: M. E. Crawford, Edinburgh 1989., 112-131. Vidi i G. Biadene, *Storia della patata in Italia: Dagli scritti dei georgici, 1625-1900*, Bologna 1996.

⁴⁴³ *Istra kroz vrijeme / Istria nel tempo*, Centar za povijesna istraživanja Rovinj / Centro di ricerche storiche di Rovigno, Rovinj 2009., 488.

IV. DRUŠTVENI ASPEKTI KRIZE

IV. 1. Utjecaj novog administrativnog i poreznog sustava na širenje krize

Jedan od aspekata širenja krize u drugom desetljeću XIX. stoljeća na Rovinjštini može se sagledati i kroz administrativne i porezne promjene učinjene nakon uspostave vlasti Habsburške Monarhije. Vidljivo je to kroz opsežne reforme u upravi i sudstvu, koje su donijele sveopću centralizaciju, u kojoj je figura gradskog načelnika, ali i općenito lokalna uprava izgubila na važnosti pa se za sve značajnije odluke moralo tražiti suglasnost provincijske uprave u Trstu. Novi sustav uprave koji je načelnicima oduzeo moć donošenja odluka bio je značajan čimbenik u nastajanju bijede jer su gradske vlasti bile onemogućene u donošenju odluka kojim bi se stanovništvu pomoglo. Mnogo veću slobodu u administrativnom i sudskom odlučivanju od načelnika imali su distriktni komesari, no u trenutcima širenja bijede i gladi 1815., 1816. i 1817. ni oni nisu upravljali sredstvima za njeno suzbijanje.⁴⁴⁴ Ovim administrativnim promjenama usporio se proces pokretanja mehanizama koji bi trebali spriječiti širenje bijede, gladi i zaraze tifusom. Iz ovog su razloga mnoge odluke donesene na gradskoj razini, koje su trebale pomoći u suzbijanju širenja bijede tjednima ostale nepotvrđene od strane vlade u Trstu. Neke od njih nikad nisu ni odobrene, što je imalo negativan utjecaj na pojavu gladi i povećanje stope smrtnosti.

Tijekom trajanja krize smrtnosti 1817. graska je uprava više puta zasjedala s ciljem donošenja odluka koje su za cilj imale sprječavanje širenja zaraze. Na tim su zasjedanjima donesene odluke kojima se trebalo poboljšati higijenske prilike i uvjete u gradu. Ipak za sve odluke koje su donesene trebalo se čekati odobrenje provincijske vlade u Trstu pa su samim time usporeni mehanizmi primjenjivanja odluka. Pokušaja za suzbijanje širenja bijede i nestašice hrane nije nedostajalo. I rovinjski gradski načelnik i distriktni komesar poslali su vladi u Trstu više pisama sa molbom za pomoć, međutim ona u Rovinj nije stigla pa je stanovništvo lišeno pomoći države te zapalo u najveću bijedu.

Drugi važan segment, koji je doprinio siromašenju stanovništva i širenju bijedi, a kojeg valja naglasiti bilo je uvođenje novih poreznih nameta. Ne valja zaboraviti ni da se Rovinj još oporavljao od iscrpljujućeg napoleonskog razdoblja u kojem je stanovništvo bilo prisiljeno

---

⁴⁴⁴ Almerigo Apollonio smatra da su poslovi upravljanja komunalnim dobrima bila podvrgnuta distriktnim komesarima pa čak i okružnim komesarima. A. Apollonio, „Autogoverno comunale nell'Istria Asburgica - Il caso di Pirano: prima fase 1845-1888“, *ATTI*, vol. XXIV, Rovinj-Trst 1994., 9-74.

plaćati ratne kontribucije. K tome urodi su zbog oscilacija klimatskih prilika još od 1812. bili osjetno slabiji pa je i moć stanovnika za plaćanje poreza smanjena. Uvođenje novih poreznih nameta neosporno je dodatno utjecalo na siromašenje stanovništva, a samim time pridonijelo širenju bijede.

Vidljivo je to iz mnogobrojnih protestnih pisama stanovnika grada, nakon što se prema okružnici iz 1815. vratio na snagu osobni porez, koji je postojao 1813.⁴⁴⁵ Stanovništvo je u tom trenutku zbog nekoliko lošijih uroda bilo osiromašeno pa je i njihova sposobnost da plate porez bila smanjena. Osim toga veći dio obitelji jednostavno nije imao čime platiti porez, jer nije prodao količine uroda kao ranijih godina, već ga čitavog koristio za prehranu vlastite obitelji. Kako bi se moglo započeti s naplatom novog poreza stanovništvo je svrstano u šest skupina, ovisno o prihodima koje su ostvarivali.⁴⁴⁶ Kako je velik dio gradskog stanovništva zapao u bijedu ovaj je namet dodatno opteretio ionako osiromašeno gradsko stanovništvo te time pridonijelo širenju sveopće bijede i neimaštine. Osim toga nakon okupacije Rovinja od strane Austrijanaca 17. listopada 1813. stanovnicima grada nametnuta je ratna kontribucija u iznosu od 24.600 lira. Velika većina stanovnika grada nakon što bi platila porez nije imala dovoljno novca za ostale stvari, poput odjeće ili nabavku sadnica pa čak ni za hranu, što potvrđuje tezu o siromašenju i pojavljivanju bijede u istraženom razdoblju.

Usprkos neefikasnosti provincijske su vlasti u Trstu ipak ubrzo nakon donošenja odluke o nametanju osobnog poreza uvidjele da je takvo stanje neodrživo. Kako bi suzbilo stanje bijede koje se širilo Rovinjom i čitavom Istrom u Trstu je 16. veljače 1815. po naredbi grofa Sarrau donesena odluka prema kojoj se ukidaju svi nameti koji su postojali od 1813.⁴⁴⁷ Ukinula se tako desetina koju je kler morao plaćati (*decima del clero* ili *redecima*), sve limitacije, porez na laku konjicu i podestarije. Ukinulo se i plaćanje praude, osim prauda koje predstavljaju urbarijalno pravo, a koje su se trebale i dalje plaćati.⁴⁴⁸ Na području čitavog poluotoka ukinute su *Micheliza*, *Giurgeviza*, *delle Marche*, *delle Fiormajelle*, porez na bikove (*pro bobus*), na ognjišta (*dè focola*), na svinjska leđa (*spalette porcine*) i jezike, *teratino*, *Regalie ed onoranze* i karatada.⁴⁴⁹ Također su ukinuta davanja na slanu ribu.⁴⁵⁰ Ova je poljednja odluka uvelike pomogla mnogim stanovnicima Rovinja, koji su se bavili ulovom, soljenjem i prodajom ribe.

---

⁴⁴⁵ *steura personale*; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3.1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

⁴⁴⁶ Na istome mjestu.

⁴⁴⁷ Na istome mjestu.

⁴⁴⁸ Na istome mjestu.

⁴⁴⁹ Na istome mjestu.

⁴⁵⁰ Na istome mjestu.

Ipak, usprkos ovoj pozitivnoj odluci vino, od čije je prodaje stanovništvo Rovinja živjelo se od 14. veljače 1815. u stare pokrajine izvozilo uz namet od 36 karantana po emeru, uz dodatne namete o kojima je odlučivalo gradsko vijeće svakog grada.⁴⁵¹ Radilo se o glavnom, a uz maslinovo ulju i slanu sardelu i jedinom izvoznom proizvodu svih Rovinjskih poljoprivrednika pa su namteti na njegov izvoz bili veliki teret i otegotna okolnost. Kao poticaj razvijanju trgovine, iz Trsta je iste godine Istarskim gradovima poslana okružnica o izuzimanju plaćanja poreza na izvoz iz novih austrijskih pokrajina Enno i Hausruck.⁴⁵² Vrijedna spomena jest i odluka, o smanjenju poreza na duhan, koji se iz Ugarske uvezio u Istru.⁴⁵³ Ipak ove odluke nisu imale veći utjecaj na trgovinsku razjenu Rovinjaca, koji sa spomenutim pokrajinama nisu trgovali.

Uz namet na vino, osobni porez i dalje se morao plaćati, što je i dalje štanovništvu bilo preveliko opterećenje. Nove odluke od svibnja 1816., kada je ponovno uveden sustav sa desetinama kakav je u Istri postojao još od vlasti Venecije ipak je malo olakšao teško stanje, no bilo je prekasno jer su se bijeda i glad već nezaustavljivo širili.⁴⁵⁴ Tržište između starih i novih provincija, odnosno posjeda koji su u vlasti Habsburške Monarhije bili od ranije i teritorija bivše Mletačke Istre otvoreno je tijekom 1817. pa su otad one mogle slobodno trgovati.⁴⁵⁵ No, i ova je odluka došla prekasno, kada je bijeda već u Rovinju bila toliko raširena, a trgovački duh zamro.

Rovinjsko je stanovništvo moralo plaćati nove namete, što je mnogima bilo neodrživo u vrijeme kad su urodi bili puno slabiji. Određeni broj Rovinjaca odlučio je 1817. molbom zatražiti egzempciju od plaćanja osobnog poreza. Jedan takav primjer jest i Margarita Rocco, koja je tijekom napoleonskih ratova zbog smrti muža Petra Forlana ostala udovica i samohrana majka dvoje djece. Tijekom dolaska Francuza u Rovinj 1809., jedan je dio odraslih muškaraca koji su sudjelovali u organiziranoj pobuni ubijen ili poslan na odsluženje zatvorske kazne. Ovakva je situacija njihove obitelji dovodila na sam rub egzistencije. No, molba rovinjske udovice nije naišla na očekivani ishod, naime provincijska uprava u Trstu odbila je pomoći

---

⁴⁵¹ *Schematismo dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco – Illirico*, Trst 1819., 260.

⁴⁵² HR – DAPA – 41, VIII, 529., Financije, 11. 1. 1817. / 30. 12. 1817., red. br. 8/472, Kutija 130.

⁴⁵³ Na istome mjestu.

⁴⁵⁴ *Il Governo francese fù il primo ad attirare a questa parte il Tributo fondiario coll'abolizione delle Decime devolute ab-antiquo al Ministero del Culto, al quale dal Governo stesso venne sostituita un indenità pecunaria. D'allora, che queste popolazioni sentono la miseria, e la desolazione. Rovigno, Li 10. Maggio 1816.*, HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

⁴⁵⁵ HR – DAPA – 41, IX, 582., Namirnice, Prehrana, 9. 1. 1817. / 15. 11. 1817., red. br. 5/462, Kutija 140.

Margariti i njezinoj djeci.⁴⁵⁶ Spomenuti primjer ukazuje i kako je razdoblje napoleonskih ratova utjecalo na siromašenje stanovništva, što je dovelo mnoge na rub bijede.

Ispražnjena gradska blagajna nagnala je ponovno gradsku upravu na uvođenje novih nameta.⁴⁵⁷ Kako bi se iskoristio geografski položaj odlučeno je da se brodovima koji uplovljavaju u rovinjsku luku od 1817. nametne plaćanje posebne pristojbe. Pri donošenju ove odluke vodilo se primjerom Trsta, koji je još ranije uveo namete za svaku barku ili brod koji uplovljava u luku. Stanje bijede i poremećeni ekonomski i gospodarski odnosi natjerali su tako gradsku upravu na uvođenje novih nameta, kako bi se njima nadoknadio gubitak uzrokovan slabim urodima i slabijom trgovinskom razmjenom. Gradski činovnik Piccoli izračunao je da pravo na sidrenje i vaganje donosi gradu mjesečni iznos od pedeset ili šezdeset fiorina. Pedeset tereta drva prolazilo je svake godine kroz rovinjsku luku, na brodovima ne manjim od petnaest tona, stoga je pristojba z njihovo uplovljavanje u rovinjsku luku trebala iznositi petnaest karantana za svaku tonu tereta. Oko četrismo plovila velike i srednje nosivosti dolazilo je svake godine u rovinjsku luku s jedinom namjerom da se opskrbe vodom ili osvježenjima. Budući da se radilo o brikovima velike nosivosti, preporučena je pristojba u iznosu od jednog fiorina. Čamci srednje nosivosti, pielegghi, tartanini i trabakuli plaćali su pristojbu u iznosu od 20 karantana. U slučaju kada su trgovci na tim brodovima obavljali i nešto trgovine sa gradskim stanovništvom, iskrcavajući dio njihovog tereta, naknada je bila udvostručena.⁴⁵⁸ U strahu da

---

⁴⁵⁶ *Vedova rimase Margarita nata Rocco, ed orfani di Padre due suoi Figli in tenera età, per la morte violenta cui sventuratamente soggiacque Pietro Forlan di Antonio ucciso dalle Truppa Francese rientrata a Rovigno nell'anno 1809. La accusa efficiente questo grave disastro fu perché egli fosse parte dell'insurrezione Patriottica scoppiata in quell'Epoca, che rendeva a ritornare Rovigno sotto i felicissimi auspici dell'Imperiale austriaca Monarchia Questa famiglia priva del suo Capo, che porgeva solo i mezzi di una modica sussistenza, non possedendo Beni di Fortuna si trovò ben presto preda dello squallore, e della miseria, saggio di sua Maestà, innalzo ad essa gemente le sue Suppliche per un qualche soccorso. Chiamato ad informare sopra reale istanza io non posso che assicurarle la vastità dei fatti in quella esposti, rispettosamente considerando che alla sola grandezza dell'Augusto nostro Sovrano, ed al paterno suo cuore, appartenerebbe il sollevare la ricorrente Famiglia dai mali che la circondano, in dispensa alla sofferta sciagura.* Dokument je u gradskoj palači 23. siječnja 1817. sastavio činovnik Piccoli. HR – DAPA – 41, 55., Općinska administracija, 9.1.1817 / 31.12. 1817., red. br. 6/473, Kutija 4.

⁴⁵⁷ *...quando in vece Rovigno non è già un Porto di traffico, ma vi si fa un semplice Commercio di trasporto indebolito dalle passate vicende per la perdita di tante Barche, predare, ed abbruciare, e secondariamente per la deficienza dei prodotti Territoriali vale a dire del Vino e dell'Olio, in fine della pesca delle Sardelle, che una volta formava uno dei principali rami d'Industria della popolazione Rovignese.* HR – DAPA – 41, IV, 293., Mornarica, 20. 1. 1817. / 13. 6. 1817., red. br. 30/218, Kutija 99.

⁴⁵⁸ *A Rovigno al contrario per essere appunto un Porto in cui non si fa che un Commercio di trasporto, il diritto di Ancoraggio, e Tonnellaggio ascende ad una somma mensile di Cinquanta o Sessanta Fiorini, sicché di poca*

se ne bi širile bolesti, ali i da bi istarski lučki gradovi imali koristi od plovidbe, brodovi su prilikom isplovljavanja i uplovljavanja u luku trebali plaćati i posebnu sanitarnu taksu. Nakon negodovanja mnogih rovinjskih trgovacca i ribara odlučeno je da se ova naknada neće naplaćivati ribarskim barkama, koje su svaki dan isplovljavale iz gradske luke.⁴⁵⁹

Da bi se roba namijenjena prodaji izvela iz grada bilo je potrebno ishodovati posebnu dozvolu, koja se plaćala. Radilo se o dodatnom nametu pa su u izvorima rijetko zapisi koji govore o njenom ishođenju. Pietro Bernardis, vlasnik trgovačke bracere Sv. Eufemija, zatražio je 23. rujna 1819. dozvolu za ukrcati usoljene sardele na brod, kako bi ih mogao prodati u Lombardsko – venetskom kraljevstvu.⁴⁶⁰ Usoljenu ribu kupio je od trgovca Mihaela Pergolisa,

---

entità sarebbe il prodotto della Tassa addizionale... Cinquanta Carichi di Legname presuntivamente corrono ogni anno dal Porto di Rovigno, la più piccola Barca che vi si presta oltrepassa le quindici Tonnellate, in ragione adunque della maggiore o minore portata, per stabilire l'equità, si dovrebbe imporre la Tassa, e questa non meno di Quindici Karantani per ogni Tonnellata. Quattrocento Bastimenti, circa di grande, e mediocre Portata arrivano annualmente nel Porto di Rovigno, e questi essendo di passaggio non hanno per lo più altro obbeto che quello di approvvigionarsi di Aqua, o rinfreschi. Trattandosi di Bastimenti di grande Portata cioè Navi, Brich, e simili io sono d'avviso che questa prestazione non potrebbe esser minore ne maggiore di un Fiorino, quanto poi alle Barche di una portata mediocre cioè Pialegghi, Tartanini, o Trabacoli, dovrebbe restringersi a soli Kni: Venti, ma siccome non di rado succede che queste Barche oltre di approvvigionarsi esercitano anche qualche traffico con il Paese, scaricando porzione delle loro Merci, così in questo caso la prestazione sarebbe da raddoppiarsi.
HR – DAPA – 41, IV, 293., Mornarica, 20. 1. 1817. / 13. 6. 1817., red. br. 30/218, Kutija 99.

⁴⁵⁹ HR – DAPA – 41, IV, 293., Mornarica, 20. 1. 1817. / 13. 6. 1817., red. br. 30/218, Kutija 99.

⁴⁶⁰ *Nell'Ufficio Comunale di Rovigno Li 23: Settembre: 1819:*

È comparso il Pn: Pietro Bernardis di Paolo, Direttore della Brazzera nominata S:ta Eufemia, della portata di Tonnellate No 8: con Bandiera Austriaca, nativo, e domiciliato in questa Capo – Comune, il quale dichiara di voler imbarcare nella Brazzera stessa li seguenti descritti Generi per trasportarli nel Regno Lombardo = Veneto, assicurando di averli estratti dal Magazzino del Pn: Michiele Pergolis fù francesco Negoziante in questa Piazza, e perciò domanda che gli venghi estradato il Certificato d'Origine – Colli No 525: Sardelle Insalate, contenenti Pesci Migliara No 406

Centinaia No 5 ^{1/2}

Salamoia Colli No 5

Io Pietro Bernardis

detto

Venuto nell'Ufficio Comunale il Pn: Michiele Pergolis fu Francesco, Negoziante in questa Piazza, e fattagli la premessa dichiarazione, ha assicurato con suo giuramento, di aver esso venduti li Generi sopradichiariti al Pn: Pietro Bernardis, e che le sud:te Sardelle sono state pescate in quest'Aque, e manifatturate nel Magazzino del venditore comparente

Michiel Pergolis

detto

na štandu u gradu. Kako bi Bernardis usoljenu ribu smio izvesti iz grada, prodavač Pergolis morao je pred gradskim vlastima potvrditi da se radi o ribi koja je ulovljena u rovinjskom akvatoriju. Istu je potvrdu od gradskih vlasti morao ishodovati i Domenicom Sbisà, koji je 28. veljače 1818. prodao 17 barila ulja u Cervignano te Andrea Rismondo, koji je 16. ožujka 1818. prodao 25 barila ulja. I ova je mjera dodatno pteretila rovinjske trgovce, te im zbog naplate dozvole smanjila zaradu.

Kako bi se grad domogao određenih prihoda od trgovine 1825. odlučeno je i da se za svaki teret iz distrikta, koji ulazi u grad iz smjera Rovinjskog sela ili Bala počne naplaćivati dva fiorina ako ga vuku dvije, a tri fiorina ako ga vuku četiri životinje. Izvoz drva donosio je mnogim trgovcima dobru zaradu. Kako bi dio zarade pripao gradu odlučeno je da će se za svaku zapregu koja nosi teret drva naplaćivati po četiri fiorina za svaku životinju koja ga vuče. Za terete koji su dolazili iz drugih distrikata cijena ulaska u grad bila je znatno veća. Svaki takav teret plaćao je pet fiorina ako ga vuku dvije, a sedam ako ga vuku četiri životinje. Svaka kočija plaćala je dva fiorina po konju, a jednako toliko i svaki konj ili magarac s teretom. Ako su te životinje nosile teret drva za loženje vatre, plaćali bi jedan fiorin. Vlasnici zaprega koje su vukli volovi ili konji plaćali su tri fiorina po životinji. Zbog stanja neimaštine i bijede izuzeti plaćanja ovog davanja bili su seljaci koji su obitavali u gradu i koji bi sa svojih polja u grad unosili urod ili drva za ogrjev. Ako su pak rovinjski seljaci u grad unosili proizvode koji nisu potjecali s gradskih polja plaćali su iste namete na robu i drvo.⁴⁶¹

Essendo stato comprovato che le sud:te Sardelle appartengono, esclusivamente alla Pesca di Rovigno, venne rilasciato il chiesto Certificato d'origine

Expeditur Grego Podestà; Na istome mjestu.

⁴⁶¹ *Tariffa proposta dalla Podestaria di Rovigno per lo stabilimento di una Stanga in Rovigno al punto di provenienza dalle Strade Commerciali di Villa e Valle.*

1. *Ogni Carro del Distretto che entra in Città con carico di legna da fuoco, od altro, se tirato da due animali Xni 2*
Se tirato da quattro Xni 3
2. *Ogni Carro da qualunque provenienza carico di legname da costruzione, per cadaun animale attaccato al carro stesso Xni 4*
3. *Ogni Carro di altro Distretto, se tirato da due Animali Xni 5*
Se tirato da quattro Xni 7
4. *Ogni Carrozza di viaggio per cadaun Cavallo attaccato alla stessa Xni 2*
5. *Ogni Cavallo, Mulo, od Asino carico Xni 2*
6. *Ogni Cavallo, Mulo, od Asino con carico di legna da fuoco Xni 1*
7. *Ogni Carrettone per cadaun Cavallo, o bue attaccato allo stesso Xni 3*

IV. 2. Ekonomske teškoće stanovništva

Teška vremena, oscilacije klimatskih prilika, učestali slabi urodi tijekom nekoliko godina i općenito degradacija poljoprivrede doveli mnoge stanovnike grada na rub propasti i bijede. Kako je u Rovinju 1815. živjelo 850 trgovaca i mornara, stagnacija trgovine bila je uzrokom njihova siromašenja. Smanjenje obujma trgovine dovelo je obitelji trgovaca i mornara u težak položaj, jer je manja količina prodane robe značila i manju zaradu. Ukoliko uzmemo u obzir da je svaki trgovac i pomorac tom zaradom hranio vlastitu obitelj dolazimo do podatka da su oscilacije klimatskih prilika i slabi urodi doveli na rub bijede više od trećine gradskog stanovništva. Ovu tvrdnju potvrđuju arhivski izvori, osobito pisma kanonika i župnika Andree Rocca, koji je u više navrata upozorio da su mnoge obitelji trgovaca i mornara svedene na prošnju i strašnu bijedu.

No, slabi urodi uzrokovani klimatskim oscilacijama uzrokovali su i siromašenje obrtnika. Među ljudima koji su se bavili raznim zanimanjima u Rovinju susrećemo 310 zanatlija i majstora. Spominje se: 56 zidara, 32 klesara, 14 kovača, 29 stolara, 4 popravljača prozora, 14 krojača, 52 obučara, 15 izrađivača bačava, 28 kalafata, 5 prodavača kave, 8 frizera, 37 prodavača hrane i 12 zlatara. U gradu su postojale i dvije tvornice u kojima je bilo zaposleno osmero ljudi. Jedna od tih tvornica proizvodila je šešire, a druga lanene kape.⁴⁶² Svi oni morali su tijekom godina krize smanjiti obujam proizvodnje jer je i potražnja zbog lošeg imovinskog stanja opala. Ukazuje na to i stanje dugovanja obrtnika prema gradskoj blagajni. Mnogi zakupci gradskih prostora i zemljišta našli su se u ovom razdoblju u ozbiljnim problemima, jer nisu imali čime pokriti vlastita dugovanja. Uslijed velikih poteškoća s naplatom potraživanja prema građanima, koji zbog neimaštine nisu mogli plaćati svoje obaveze sve je češći u narednim godinama bio slučaj naplate dugovanja kroz zaplijene imovine dužnika. Zaplijenjena imovina davala se potom na dražbu najpovoljnijem ponuđaču.⁴⁶³ Među obrtnicima koji zbog bijede koja

---

Saranno però esenti dalla tassa suddetta li Carri, ed animali di ogni sorte dei Campagnoli, e possidenti del Paese per l'asporto in città delle sole loro derrate, ben inteso che se introducessero generi non provenienti dalle loro Campagne sul Territorio di Rovigno, dovranno corrispondere il relativo diritto in conformità della Tariffa suddetta. Dalla Podestaria di Rovigno li 28. aprile 1825. HR – DAPA – 41, XVII, 430., Ceste, 24. 1. 1825. / 30. 12. 1825., red. br. 52/793, Kutija 113.

⁴⁶² *Vi sono due fabbriche, una di capelli, l'altra di berrette di lana. Su tutte due sono impiegate otto persone. Finalmente vi è una Fabbrica di Cappelli ed una di Berette di lana, ma sono entrambe di poca considerazione. HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.*

⁴⁶³ Na istome mjestu.

se proširila u gradu nisu bili u mogućnosti plaćati najam prostora bili su prodavači hrane, kovači pa čak i vlasnici tijesaka za prešanje maslina. U mjesecu srpnju 1815. zabilježena su u gradskoj blagajni slijedeća dugovanja spomenutih obrtnika. Paolo Veggian dugovao je gradu za najam peći 65 fiorina, Alvise Rismondo 103 fiorina za najam peći u predjelu Valdibora, a Antonio Artusi 62 fiorina za na najam peći u predjelu Svetog Duha. No, dugovi nisu proizlazili samo od građana koji su u najam uzeli gradske peći. Carlo Artusi dogovao je gradu 30 fiorina na porez pekarskim proizvodima, Nikola Salata 5 fiorina, Mattia Peser 12 fiorina, Pietro Cerotti 15 fiorina, a Giovanni Giamardi 10 fiorina za najam trgovine.⁴⁶⁴ Kod naplate poreza vodile su se detaljne evidencije i popisi, no kako se u jednom dokumentu spominje požar u Arhivu u Rovinju nastala je zbrka, jer se za određene dužnike nije mogla naći potvrda o plaćanju poreza.⁴⁶⁵

Veliki problemi zahvatili su one koji su u najmu imali gradske peći. U Rovinju je tada bilo sedam peći, Peć u kontradi Sv. Benedikta (*Forno nella Contrada San Benedetto*), Peć u kontradi Carrera (*Forno nella Contrada Carrera*), Peć u kontradi Driover (*Forno nella Contrada Driovier*), Peć u kontradi Tibio (*Forno nella Contrada del Tibio*), Peć u kontradi Valdibora (*Forno nella Contrada Val di Borra*), Peć u kontradi Riva Grande (*Forno nella Contrada Riva grande*), te Peć u kontradi Pian di Pozzo (*Forno nella Contrada Pian di Pozzo*). Velik broj peći vrlo je slabo radio tijekom 1817. Teško stanje u opskrbi pšenicom dovelo je do nestašica kruha 1817. Osim toga veći dio gradskog stanovništva nije imao čime kupiti kruh. Navedeni razlozi doveli su do siromašenja onih koji su u najmu imali gradske peći. Da su najamnici spomenutih prostora 1817. bili u financijskim teškoćama potvrđuje spis kojim se oni pozivaju da uplate vlastita dugovanja prema gradskoj blagajni.

Osim peći u zakup su se davali klaonica u predjelu Lavara (*Macello alla Lavara*) i mlin za masline u ulici Sv. Duha (*Torchio allo Spirito Santo verso Marina*). Kako je mesa u gradu zbog nestašica i neishranjenosti stoke bilo vrlo malo i najamnici klaonice nisu imali čime isplatiti vlastita dugovanja prema gradskoj blagajni.

Usprkos neimaštini stanje se do 1819. djelomično popravilo, svi su najamnici platili vlastita dugovanja i pokazali interes za produženje istoga. Kako je ugovor o najmu nad gradskim pećima i ostalim prostorima istekao 31. prosinca 1819. valjalo je raspisati novi natječaj za prikupljanje ponuda o zakupu. Nakon licitacije na petogodišnje korištenje peć u kontradi Sv. Benedikta dana je na korištenje za 541, 30 fiorina, peć u kontradi Carrera za 635,

---

⁴⁶⁴ Na istome mjestu.

⁴⁶⁵ *Archivio Capitolare di Rovigno*, 9. Agosto 1816; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

peč u kontradi Drivier po cijeni od 434, peč u kontradi Tibio za 606, peč u kontradi Val di Borra za 590, peč u kontradi Riva grande za 500 i peč u kontradi Pian di Pozzo za 673 fiorina. Zakup klaonice iznosio je 246, a mlina za masline 105 fiorina.⁴⁶⁶ Radilo se o značajnijim iznosima najma, koji su isplaćivani kroz razdoblje njegova trajanja.

Bijeda i neimaština doveli su do problema u plaćanju poreza pa je i gradska blagajna bila paralizirana. Stanje u gradskoj blagajni dovelo je do ozbiljnih problema u funkcioniranju grada, jer se nisu isplaćivale plaće službenicima. Vidljivo je to iz pisma, kojeg je gradski službenik Sbisà poslao je u lipnju 1815. načelniku zbog neisplate dogovorene naknade, za mjesec od veljače do svibnja, u iznosu od sveukupno 71 fiorina.⁴⁶⁷ Zaposlenih u gradskoj upravi bilo je 30.⁴⁶⁸

Uglednije obitelji kojih je bilo 100 našle su se u nešto boljem položaju, barem kada je riječ o financijskim mogućnostima povezanim uz nabavku hrane. No, ni to nije pomoglo kada je bijeda bila na vrhuncu, iz razloga jer hrane jednostavno nije bilo niti se mogla kupiti.

Širenje bijede i kriza koja se manifestirala imala je svoje uzroke i u napoleonskim ratovima. Osobito potresno pismo koje svjedoči o ekonomskim teškoćama, u koje je veći dio stanovništva zapalo, gradskim je vlastima 7. svibnja 1817. poslala Domenica Brunetti. Nakon 1806. i smrti muža Francesca Dapasa ostala je udovica. Kao samohrana majka teško se snalazila s prehranjivanjem svoje devetoro djece. U brizi za obitelj veliku joj je pomoć pružao Battista, njen drugorođeni dvadeset i dvogodišnji sin. No, kako se 1809. dogodila oružana pobuna, austrijski general Montechiari natjerao je Battistu da sa još nekolicinom Rovinjaca uđe u barku i krene ploviti obalom.⁴⁶⁹ Aktivnosti pobunjene barke imale su nesretan završetak u luci u Umagu, gdje su susreli francuske vojnike. Zarobljena posada dijelom je smaknuta, a dijelom zarobljena. Među zarobljenima se nalazio i Battista, kojeg su odveli u Kopar, a potom u Trst, gdje je strijeljan. Obitelj je potom doživjela tužnu sudbinu mnogih stanovnika grada. Zbog vremenskih neprilika obitelji je 1817. propao urod žitarica i grožđa, nakon čega je obitelj ostala bez ičega.⁴⁷⁰ Razdoblje četvrtstoljetnih ratova uvelike je utjecao na ekonomske teškoće stanovništva. Jedan dio obitelji ostao je tijekom napoleonskih ratova bez muških članova

---

⁴⁶⁶ HR – DAPA – 41, Općinska administracija, 1. 1. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 1/475, Kutija 4.

⁴⁶⁷ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnikstva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

⁴⁶⁸ HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

⁴⁶⁹ *insurrezione Patriotica*; HR – DAPA – 41, XII, 693., Pravosuđe, 16. 1. 1817. / 25. 11. 1817., red. br. 18/407, Kutija 156.

⁴⁷⁰ *Successero poi le disgrazie della sterminatrice tempesta dell'inondazione della Campagna, 7. Maggio 1817.* Na istome mjestu.

obitelji, koji su zarobljeni ili ubijeni tijekom vojnih akcija pa su te obitelji ostale bez svojih hranitelja. Čitava je provincija bila financijski iscrpljena, a njeno gospodarstvo bačeno na koljena.

Kako kriza ovako velikih razmjera kao što je ona koja je Rovinj zahvatila u istraženom razdoblju nije uzrokovana samo jednim uzrokom, već kombinacijom i ispreplitanjem više njih vidljivo je iz štete koje je rovinjsko je gospodarstvo trpilo uvođenjem strožih pravila u trgovini i promjene novca. Već su zbog uvođenja bankarskih mjenica i bakrenih kovanica tijekom francuske uprave rovinjski trgovci izgubili pola milijuna fiorina zarade.⁴⁷¹ Nakon uspostave austrijske vlasti područje Ilirije imalo je drugačiji novčarski sustav u odnosu na ostale dijelove carstva. U Istri je korišten kovani novac (*moneta metallica*) pa je zbog razlike u tečaju u siječnju 1817. za 100 metalnih fiorina bilo potrebno 348 papirnatih.⁴⁷² Usprkos stanju bijede sav kovani novac korišten u ranijem razdoblju morao se zamijeniti najkasnije do srpnja 1818., kada je povučen s tržišta. Zamjena novca uzrokovala je mnogima gubitke i to u najgorem mogućem trenutku, uzrokujući dodatno širenje bijede i neimaštine.

IV. 3. Povećanje cijene hrane

Za bolji uvid u kretanje gospodarskih aktivnosti i razloge nastupanja bijede u gradu važno je poznavati cijenu hrane. Izvori donose cijene na mjesečnoj i višemjesečnoj bazi. Analiza kretanja cijena ukazala je, usprkos limitiranosti dostupnih podataka, na kompleksnost njihova nastajanja i recipročni odnos prema ekonomskim dinamikama čitavog Poluotoka. Upravo su gradovi bili mjesta u kojima su se formirale cijene gotovo svih proizvoda, a Rovinj kao najveći istarski grad po tom je pitanju bio od velike važnosti. Usprkos činjenici da su seoske sredine u okruženju organizirale sajmove, jedan dio robe dolazio je na rovinjsku tržnicu i tu tražio svoje kupce. Prodaja uvozne hrane bila je prirodno uvjetovana i nemogućnošću proizvodnje dovoljne količine namirnica, kako u Rovinju, tako i u okolnim mjestima. Iz dosada prikupljene arhivske građe fragmentarno je moguće pratiti tijek kretanja cijena u Rovinjštini. Ipak i ti fragmenti ukazuju na snažno nazadovanje i gospodarsku nestabilnost koja je zahvatila ovo područje u drugom desetljeću XIX. stoljeća.

---

⁴⁷¹ *Cedole bancali*; HR – DAPA – 41, III, 241., Javni porezi, 10. 1. 1820. / 1.12.1820., red. br. 6/515, Kutija 92.

⁴⁷² A. Apolonio, „La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale Austro-Illirico. Una Introduzione“, *Quaderni giuliani di storia*, god. 30, br. 2, 2009., 374.

Područje koje se opskrbljivalo proizvodima kupljenim na rovinjskoj tržnici bilo je šire od samih granica grada. Rovinjska je tržnica opskrbljivala područja Kanfanara, Bala, Rovinjskog sela pa čak i unutrašnjosti Istre. Često su pazinski trgovci u Rovinju prodavali jabuke i kupovali žitarice. Kanfanarski su seljaci često na rovinjsku tržnicu donosili vino, drvo za ogrijev i manje količine žitarica.

Kao najnapučeniji lokalitet na poluotoku Rovinj je konstantno imao veliku potrebu za opskrbu hranom, napose žitaricama. U prvim desetljećima XIX. stoljeća stanovništvo Rovinja je najviše kupovalo žitarice, a prodavalo maslinovo ulje i vino. No nisu svi stanovnici kupovali istu vrstu žitarica ili žitarice iste kvalitete, ona je ovisila o socijalnom statusu, odnosno kupovnoj moći kupca. Tijekom istraženog razdoblja trgovci su u Rovinju bili smješteni na gradskoj tržnici, ali i okolnim ulicama. Na ovim su se mjestima sretali kupci i prodavači te razne proizvode mijenjali za novac.

Kako se u agrarnom smislu istraženo razdoblje deformira na rovinjskoj je tržnici bilo sve manje proizvoda s rovinjskih polja i onih u zaleđu grada. S druge strane agrarna je kriza zahvatila i susjedna područja Furlanije i Veneta iz kojih su se uobičajeno uvozile veće količine hrane pa ni iz njih nije bilo moguće dopremiti dovoljnu količinu namirnica za potrebe gradskog stanovništva Rovinja i okolnih sela. Oba čimbenika uvjetovala su rast cijene namirnica, u određenim slučajevima i za tri puta. Kako je stanovništvo bilo osiromašeno, a cijene više od uobičajenih malo si je tko mogao priuštiti kupnju hrane, a to je u demografskom smislu dovelo do širenja prave epidemije gladi.

Podizanje cijena tijekom 1817. zahvatilo je mnoge dijelove monarhije i Europe. Cijene žitarica udvostručene su u Zapadnoj Europi u odnosu na 1815., dok je u Habsburškoj Monarhiji cijena žitarica porasla čak za sedam puta. U Venetu i Furlaniji cijene žitarica porasle su od dva do tri puta tijekom 1817.⁴⁷³ Cijene žitarica na području Brescie bile su također povećane u razdoblju između 1815. i 1817.⁴⁷⁴

Zbog slabih uroda i cijene namirnica su rasle. Porast cijena namirnica uvelike je utjecao na nemogućnost kupnje namirnica kod određenog dijela stanovništva, a samim time i na pojavu gladi. Analizom arhivskog gradiva uspjelo se rekonstruirati cijene osnovnih namirnica tijekom mjeseca studenog 1816. Velika većina stanovništva hranila se žitaricama, stoga su varijacije

---

⁴⁷³ A. Apolonio, *La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale Austro-Illirico*, *nav.dj.*, 373.

⁴⁷⁴ A. Pavan, „Frumento, frumentone, pane: momenti di vita collettiva a Brescia nella prima metà del sec. XIX“, *Studi bresciani*, br. 6, 1981., 38.

cijena ovih proizvoda bile izrazito pogubne za stanovništvo. Jedna od osnovnih namirnica za prehranu, bijeli kruh u težini sedam velikih unca stajao je 10 soldi, dok je crni kruh iste težine stajao 8 soldi. Goveđe i janjeće meso, u težini jedne venecijanske libre prodavalo se po cijeni od 10 soldi. Libra maslinovog ulje dobre kvalitete stajala je dvije lire i dvanaest soldi. Pšenica u količini jednog mletačkog staja 1816. prodavala se za 68 lira i 16 soldi. Za istu je količinu kukuruza 1816. trebalo izdvojiti 11 soldi i 20 karantana, a 1817. 48 lira. Grah se prodavao po cijeni od četiri solda. Nova namirnica koja se tih godina počela sve češće uzgajati u Istri bio je krumpir. Njegova je cijena iznosila dva solda po libri, dok je sir stajao 6 soldi.⁴⁷⁵ Tijekom mjeseca studenog 1816. pa sve do ožujka 1817. cijena svježeg mesa vola iznosila je 10 soldi po libri težine. Po istoj cijeni prodavalo se i meso kastrata. Cijena riže bila je 12 soldi, leće i milanskog graška 4, a boba 5 soldi. Slani sir prodavao se na rovinjskoj tržnici po cijeni od 1 lire i 6 soldi. Po istoj cijeni prodavao se i domaći sir, dok je cijena osušenog ovčjeg sira bila 2 lire i petnaest soldi. Mast se prodavala po cijeni od 33 karantana, a svijeće po cijeni od 28 karantana. Maslinovo ulje prodavalo se po cijeni od 2 lire i 12 soldi po libri.⁴⁷⁶

Vrlo važna za gospodarstvo velikog broja stanovnika grada bila je riba. Ipak ribarstvo nije davalo one rezultate kao prethodnih desetljeća.⁴⁷⁷ Velike usoljene sardele u količini pet funta stajale su 3 karantana, a usoljeni sardoni u količini šest funta 1 karantan. Najpoznatiji proizvod rovinjskih ribara bile su usoljene sardele, koje su se prodavale po cijeni od jednog solda po komadu. Za svježi bakalar valjalo je izdvojiti 10 soldi po libri, dok je za osušeni bila potrebna jedna lira i jedan soldo. Osim sardela, solile su se i druge srodne plave ribe. Cijene ribe ostale su tijekom čitave 1816. gotovo nepromijenjene, ali su uzrokom slabije zarade ribara bili puno slabiji urodi u odnosu na prethodno razdoblje.

Posljedice nestašica 1817. vidljive su u kretanju cijena tijekom druge polovice 1817 i prvih mjeseci 1818. Nedostatak namirnica bio je razlogom iznad prosječnih cijena namirnica

---

⁴⁷⁵ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.; HR – DAPA – 41, IX, 582., Namirnice, Prehrana, 9. 1. 1817. / 15. 11. 1817., red. br. 5/462, Kutija 140.

⁴⁷⁶ *Specifica Dei prezzi de seguenti Viveri nella Piazza di Rovigno, a tutto il Mese di Novembre 1816 dedotta dalle Dimostrazioni rimosse all'I: R: Capitanato Circolare di Trieste, e dalle dichiarazioni de Publice dansali. Rovigno li 15. Marzo 1817.* HR – DAPA – 41, IX, 582., Namirnice, Prehrana, 9. 1. 1817. / 15. 11. 1817., red. br. 5/462, Kutija 140.

⁴⁷⁷ *...e secondariamente per la defficienza dei prodotti Territoriali vale a dire del Vino e dell'Olio, in fine della pesca delle Sardelle, che una volta formava uno dei principali rami d'Industria della popolazione Rovignese.* HR – DAPA – 41, IV, 293., Mornarica, 20. 1. 1817. / 13. 6. 1817., red. br. 30/218, Kutija 99.

tijekom čitave 1817. i 1818.⁴⁷⁸ Cijene su u ovom trenutku udvostručene pa čak i utrostručene pa je stanovništvo patilo glad. I dok se ranije bijeli kruh prodavao se po cijeni od 5 $\frac{3}{4}$ karantana, a crni kruh po cijeni od 4 karantana, prema popisu cijena iz 3. ožujka 1818. saznajemo da se bijeli kruh prodavao po cijeni od 8 soldi za količinu od 10 unca. Upola manje stajao je crni kruh, kojeg se za isti novac moglo kupiti u količini od 16 unca. Većina stanovništva ipak nije kupovala kruh, već sama pekla. Cijena brašna bila je sedam soldi po libri. Maslinovo ulje prodavalo se po cijeni od 2 lire po libri, a meso vola ili kastrata poskupjelo je na 12 soldi. Navika ljudi za prehranjivanjem bobom ili grahom mogla se utažiti po cijeni od 3 solda po libri. Tjestenina se kada su u pitanju bigoli i lazanje prodavala po cijeni od 10 soldi po libri. Pšenica se prodavala po cijeni koja je odnosno o kvaliteti varirala između 36 i 44 soldi po staju. Kukuruz u Rovinju nije bilo pa se uvezio s Puljštine po cijeni od 27 lira i 4 solda po staju. Ukoliko se kukuruz uvezio iz Furlanije ili bilo kojeg mjesta izvan Istre cijena je bila 25 lira i 12 soldi za istu količinu. No, kako je iz tih pokrajina zabranjen uvoz, tijekom 1817. ova se namirnica nije uvezla u Rovinj. Kukuruzna pšenica se prodavala po cijeni od 5 soldi po libri, a cijena riže iznosila je 7 soldi za istu količinu. Jednako tako barkama je u grad stizalo voće. Jabuke, kruške, breskve, naranče i limuni uvozili su se iz Italije. Dio jabuka, krušaka i šljive dolazili su s područja Pazinštine.⁴⁷⁹ Najskuplji proizvod, koji se na rovinjskoj tržnici mogao kupiti bilo je maslinovo ulje, za kojeg je trebalo izdvojiti 192 lire i 10 soldi po barili.⁴⁸⁰ Maslinovo se ulje koristilo svakodnevno, a na prodaju su ga trgovci nudili tijekom čitave godine. Kako je ulov girica bio dobar, cijena po libri iznosila je 10 soldi. Cijene namirnica su dakle zbog nestašica porasle pa je i mogućnost osiromašenog stanovništva da ih kupi opala.

Travnato bilje se zbog hladnoća nije uzgajalo, već se kupovalo s područja venecijanske lagune i barkama dopremalo u Rovinj. I u ovom slučaju zbog zabrane izvoza hrane u Rovinj su s područja venecijanske lagune uvezene vrlo male količine travnatog bilja. Kako je travnato bilje bilo važno u ishrani stoke, male količine koje su u gradu bile dostupne izazvale su nestašicu

---

⁴⁷⁸ HR – DAPA – 41, V, 368., Obradivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.

Slično je bilo i na ostalim teritorijima austrijskog primorja. AST, I.R. Governo del Litorale, Atti Generali, Svezak 1126; Usp. A. Apolonio, *La carestia degli anni 1816-1817 nel Litorale Austro-Illirico*, nav. dj., 376.

⁴⁷⁹ *...in generale gli Erbaggi vengono portati principalmente dall'Estuario di Venezia per via di Mare, e la frutta, parte per la via di Mare, come Melle, Pera, Pesca, Aranci, Limoni dall'Italia, parte per lav ia di terra, come Melle, Pera, e Susini dalla Contea di Mittelburg.* Rovinj 18. kolovoz 1819. Državni arhiv u Trstu, Franciskanski katastar, Rovinj, 628.01.

⁴⁸⁰ Cijene su od strane gradskih službenika prikupljene 4. ožujka 1818. HR – DAPA – 41, IX, 583., Namirnice, Prehrana, 2. 1. 1818. / 16. 12. 1818., red. br. 2/519, Kutija 140.

pa su je mnogi rovinjski trgovci pokušali nabaviti u Rijeci i unutrašnjosti Istre. Njihovi su pokušaji bili bezuspješni pa je pred kraj 1817. i stoka bila neishranjena. Samim time i količine mesa na rovinjskoj tržnici bile su manje pa je i cijena porasla.

Kao pokušaj da se intenzivira trgovina Rovinj je na bazi svog zahtjeva vlastima 10. kolovoza 1817. dobio privilegij za organizaciju sajma s ciljem da se proslavi zaštitnica grada Sv. Eufemija i potakne trgovina. Odredbama je bilo utvrđeno da se dan zaštitnice grada ima slaviti svake godine u razdoblju između 12. i 20. rujna.⁴⁸¹

Nakon preuzimanja Istre od strane Austrijskog carstva nije odmah unificiran mjerni sustav pa su trgovci koristili i stari mletački i novi austrijski sustav mjera. Korištenje oba mjerna sustava znalo je često dovoditi do prevara i prodaje manje količine namirnica za veću cijenu. I ova činjenica ide u prilog širenju bijede i gladi u Rovinju. U prvih nekoliko godina nakon ponovne uspostave austrijske uprave u Istri, kako je rečeno mnogi su trgovci koristili zatečeno stanje nesređenih cijena. Dio proizvoda prodavao se u ovom razdoblju prema starim mletačkim mjerama, što je trgovcima donosilo zaradu. Kako se sve događalo u trenucima kada su urodi bili slabiji, a kupovna moć stanovništva izrazito mala počele su se provoditi mjere s ciljem sređivanja tržišta. Tijekom prosinca 1815. kako bi se unificirao mjerni sustav i onemogućilo zlonamjernim trgovcima da nanose štete u trgovini ustanovljene su u čitavoj Istri Bečke mjere.⁴⁸² Okružnica poslana gradovima sadržavala je mjere za tekućinu (*Misura di fluidi*), mjeru za žitarice (*Misura di grani*), mjere za dužinu polja (*Misura longitudinale campestre*), težinu i mjere namijenjene trgovini (*Misura longitudinale mercantile*).⁴⁸³ Sve navedene mjere trebale su se primjenjivati od 1. listopada. Od istog datuma trebalo je pečatiti i provjeriti svaku

---

⁴⁸¹ Arhivski izvori navode slijedeće: *Fu perciò proposta l'attivazione d'una fiera intitolata fiera di S. Eufemia, che dovrebbe aver luogo in aperta Città dai 12. ai 20. di settembre d'ognun'anno*. Dokument je datiran 10. kolovoza 1817. HR – DAPA – 41, XV, 854., Korespondencija, Dopisivanje, 31. 5. 1817. / 11. 8. 1817., red. br. 193/290, Kutija 179.

⁴⁸² HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

⁴⁸³ Mjere za tekućinu nalagale su da se kao osnovna mjera koristi *Emero*, koji sadrži četiri sića, odnosno 40 bokala. Jedan sić iznosi 10 bokala, a jedan bokal četiri četvrtine. Kao osnovna mjera za žito koristio se *metzen*, koji se dijelio na četvrtinu, osminu i šesnaestinu. Kod mjera za dužinu polja napušten je stari sustav i uveden novi u jugerima. Jedan juger iznosio je 1600 klaftera. Kako bi se stanovništvo naučeno na stari sustav znalo ravnati odlučeno je da jedan bečki klafter sadrži šest stopa. Jedna stopa sadržavala je 12 palaca, jedan palac 12 linija, a jedna linija 12 točaka. Kod težine se uveo sustav prema kojem 100 funta čini *centinaio*. Jedna funta sadržavala je 32 lota. HR – DAPA – 41, III, 163., Policija, 20. 1. 1818. / 29. 12. 1818., red. br. 22/533, Kutija 40.

vagu i sve mjerne instrumente.⁴⁸⁴ Trgovci su vješto iskoristili povoljan trenutak u kojem su se stare mletačke mjere koristile zajedno s novim austrijskim pa se stanovništvo često bunilo da mnogi prodavači vina i mesa varaju na količini.⁴⁸⁵ Nesređeno tržište i većinom neuko stanovništvo bili su mnogim varalicama izvrsna prilika za laku zaradu. Osim toga malo se koji trgovac držao odredbe o korištenju bečkih mjera. Prodaja mesa i vina po skupljim cijena došla je u najgorem mogućem trenutku, kada se bijeda već počela nazirati. Izvori govore da su trgovci koristili stare mletačke mjere još 1817. Kako se te godine gradom proširila glad i gradska je uprava pokušala srediti stanje. Ipak zbog otpora mnogih trgovaca određeno je da se tek od kolovoza 1819. kod prodaje vina krene s novim mjernim sustavom. Sastavljena od 40 bečkih bokala, stara tršćanska mjera orna trebala je poslužiti sređivanju tržišta. Poseban oprez trebalo je posvetiti činjenici da ju treba razlikovati od *Barille Venete*, koja je iznosila 45 $\frac{3}{4}$ bečkog bokala. Novi pravilnik bio je prilično rigorozan i nametao da prijevoznici trebaju tražiti od prodavača vina da im prilikom predaje svake bačve moraju uručiti i dva bokala.⁴⁸⁶ No, takvi su zahtjevi nanosili prodavačima štetu od 6 posto, zbog čega su trpjeli gubitke u poslovanju.

Uvođenjem novih bečkih mjera bilo je potrebno korigirati cijene mnogih proizvoda, od kojih se u izvorima uz vino ističe meso. Kako bi se trgovanje mesom moglo bolje kontrolirati uvedena je zabrana klanja životinja kod kuće.⁴⁸⁷ Težak udarac rovinjskim mesarima donijela je i odluka zabrane dovođenja životinja iz drugih mjesta u Rovinj na klanje. Sukladno ovoj odluci, gradske su vlasli pokušavale ograničiti i prodaju mesa diljem gradskih ulica. Uvedeno je pravilo prema kojem je bilo zabranjeno prodavati meso na gradskoj Rivi, kod lokaliteta Sv. Damjana, Sv. Franje, na mostu koji je povezivao starogradsku jezgru s ostatkom grada, kod slavluka, u ulici Carrera te na trgu Majke Božje snježne. U ulici Valdibora bilo je zabranjeno prodavati meso s lijeve strane, jer je to ometalo normalno kolanje ljudi ulicom.⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁴ Na istome mjestu. Za bolje razumijevanje mjernih jedinica usp. Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*, Rijeka 1971.

⁴⁸⁵ HR – DAPA – 41, VII, 164., Policija, 18. 1. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 12/473, Kutija 41.

⁴⁸⁶ *Che la nuova Misura dell'orna, viene costituita di Boccali n 40. di Vienna, e che nella stessa vi esistono due Brocha, l'uno delle quali deve essere coperta dal Vino che si consegna, e l'altra deve rimanere scoperta alla visuale dell'Occhio. All'Amministrazione Comunale di Rovigno. Li 26. Agosto 1819.* Na istome mjestu.

⁴⁸⁷ *Sarà vietato a qualunque di macellare animali di qual sia specie e unicamente nel caso, che un proprietario d'animali, sia di questo Capo Comune, che delle sue dipendenze volesse di quelli verificarne la macellazione d'esse.* HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

⁴⁸⁸ *È proibito a qualunque siasi, si del paese, che forestiere d'ora in poi il tener botteghe, e banchi di vendita di carni né seguenti luoghi, cioè in Riva grande, in S. Damiano, in Val di borra a sinistra, ov'è il maggior passaggio delle persone, sul piano di S. Francesco, sul Ponte, e presso l'arco della Torre, in Carrera sino alla Madonna*

Najpovoljnije razdoblje za trgovce mesom bile su prve godine XIX. stoljeća, kada se meso šest mjeseci prodavalo po cijeni od 12, a šest mjeseci po deset soldi.⁴⁸⁹ Promjena u cijenama nastupila je kada su trgovci počeli prodavati meso sedam mjeseci po cijeni od 12 i pet mjeseci po cijeni od 10 soldi. Kako u ovom razdoblju nije vršena sustavna kontrola cijene mesa, trgovci su s ciljem povećanja zarade često podizali njegovu cijenu. Da se praksa prodaje mesa po skupljim cijenama više godina zadržala u Rovinju ukazuje i poziv gradskih vlasti poslan nekim trgovcima. Rovinjski su trgovci Pietro Ive, Alvise Dapisin, Leonardo Ive i Angelo Ive tijekom 1817. pozvani na sastanak kako bi uskladili cijene mesa s novim mjernim sustavom. Prema novom pravilniku meso goveda i kastrata nije se više smjelo prodavati po venecijanskim librama, nego po bečkom funtu.⁴⁹⁰ Cijena je tijekom šest mjeseci trebala iznositi sedam karantana po funti, koji su odgovarali prijašnjim deset soldi po libri. Za preostalih šest mjeseci određena je cijena od osam karantana po funti, što bi po staroj mjeri bilo dvanaest soldi po libri. Osim toga odlučeno je da meso koje se prodaje mora biti kvalitetno, jer bi u protivnom bilo oduzeto.⁴⁹¹ Prisutni trgovci izrazili su bojazan da bi prijelaz s venecijanske libre na novu mjeru mogao izazvati zbrku njih i kupaca. Spomenuti mesari morali su se usprkos nezadovoljstvu prilagoditi novom sustavu. Izvori pokazuju da su prodavači mesa nastavili dobro poslovati, naime Leonardo Ive podnio je već 1818. zahtjev za obnovu ugovora za prodaju mesa.⁴⁹²

Urod s rovinjskih polja ni u godinama s najboljim urodom nije mogao prehraniti sva gladna usta pa se jedan dio namirnica kupovao iz susjednih pokrajina. Istarski su gradovi pa

---

delle Grazie, compresa anche la piazzetta della Madonna della Neve, e a lato, e d'innanzi qualunque Chiesa. HR – DAPA – 41, III, 163., Policija, 20. 1. 1818. / 29. 12.1818., red. br. 22/533, Kutija 40.

⁴⁸⁹ Na istome mjestu.

⁴⁹⁰ Na istome mjestu. Prema venecijanskom mjernom sustavu jedna libra iznosila je 0,599264 kg. Novi bečki sustav mjerenja nalagao je da se meso prodaje po bečkoj funti, koja bi pretvorena u današnji sustav iznosila 0,56kg. Oko mjera za težinu živežnih namirnica valja uzeti u obzir da se u Istri kod mjerenja žitarica koristio *staio veneto*, koji se dijelio u šest *pesenala*. Količina od jednog *staio* iznosila bi 57, 24 kg ili 120 velikih libri. Mjerna jedinica za kruh bila je velika unca (*uncia grossa*) u količini od današnjih 66, 11 grama, dok je mala unca (*uncia sottile*) težila 25, 10 grama. Količina jedna velike libre (*libbra grossa*) iznosila bi 0,476 kg, a male libre (*libbra sottile*) 0,301kg. A. Martini, *Manuale di metrologia*, Torino 1883.; Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*, Rijeka 1971., 64-85; D. Visintin, „Contributo all’antica metrologia del Buiese“, *ATTI*, vol. XXVIII, Rovinj-Trst 1998, 28.

⁴⁹¹ *La carne di bove, e di castrato dovrà essere venduta non già al peso di libra Veneta, ma a funto di Vienna... Il prezzo sarà per sei mesi Karantani sette il funto, che equivalgono a soldi dieci la Libbra, e per altri sei mesi a Karantani otto il funto, cioè a soldi dodici la Libbra. La carne dovrà essere di buona qualità costantemente, ed in difetto sarà confiscata.* HR – DAPA – 41, Namirnice, Prehrana, 9. 1./15. 12. 1817., 5/463, Kutija 140.

⁴⁹² Na istome mjestu.

tako i Rovinj ponajviše trgovali s ostalim istarskim gradovima, Dalmacijom, Romagnom, Furlanijom, Trstom, Albanijom i Venecijom. Tijekom čitavog razdoblja puno se više robe uvozilo u Rovinj nego izvozilo. Zavisao položaj Rovinja uvelike je utjecao na širenje krize jer je s padom ekonomske moći stanovništvo bilo u nemogućnosti nabavke namirnica, a to je vodilo u glad. Ukazuje na to i primjer iz 1823., gdje je količina novca potrošena na uvoz bila mnogo veća nego ona zarađena izvozom. Tijekom 1823. za potrebe prehrane stanovništva Rovinja kupljeno je pšenice i kukuruza u vrijednosti od 50000 fiorina. Potreba da se prehrane mnoga gladna usta u gradu nagnala je stanovništvo i na kupnju krumpira u vrijednosti od 30000 fiorina. Odjeća se kupovala po cijeni od 10 fiorina za svakog pojedinca, što je iznosilo sveukupno 95000 fiorina. Iz kolonijalnih posjeda naručivalo se robe u vrijednosti od 5000 fiorina.⁴⁹³ Za potrebe obavljanja ribolova i soljenje sardela tijekom 1823. kupljene su bačve u vrijednosti od 2000 fiorina i oprema za pecanje u vrijednosti od 50000 fiorina. Ribarske barke trebalo je svake godine popravljati, zato su nabavljena nova jedra i metalni dijelovi za popravak u vrijednosti od 30000 fiorina. Osnovni materijal za gradnju bilo je drvo, kako ga na Rovinjštini nije bilo dovoljno nabavljalo se iz unutrašnjosti Istre u vrijednosti od 50000 fiorina. Ovoj količini drva valja pribrojiti i drvo za ogrjev u vrijednosti od 12000 fiorina. Kupljeno je i crjepova u vrijednosti od 4000 fiorina, metalnih predmeta u vrijednosti od 3000 i slame za dodatnih 3000 fiorina. Nabavljene su i nove životinje za pašu i oranje, u vrijednosti od 6000 fiorina. Razna roba stajala je 30000, a alat za pecanje sardela 6500 fiorina. Održavanje nasada vinove loze zahtijevalo je kupovinu stupova u vrijednosti od 3000 fiorina. Sveukupno je 1823. nabavljeno robe u vrijednosti od 349500 fiorina. Javni teret bio je opterećen i kupnjom soli za potrebe soljenja sardela i potrošnju u vrijednosti od 20000 fiorina. Porez na oružje iznosio je 9840, dozvole 2150, osobne pristojbe 3320, a biljezi 6000 fiorina. Potražnja za duhanom donosila je porez u iznosu od 6000 fiorina. Carina na meso i vino iznosila je 8500 fiorina, troškovi *sindiziarie* 12000, a naknade za nasljedstvo 12000 fiorina. Radilo se o dodatnih 79810 fiorina, što pribrojeno na prethodnu svotu iznosi sveukupno 429310 fiorina.⁴⁹⁴

Rovinjci su s druge strane najviše prodavali usoljenu sardelu. Tijekom 1823. prodano je slane sardele u količini od 10000 miava, po cijeni od fiorini 6 po miavi, što je donosilo zaradu od 60000 fiorina. Osim usoljene, prodavala se i svježa riba i to u količini od 100000 miava, po cijeni od 8 fiorina po unci, što je donosilo zaradu od 13000 fiorina. Sardele se, zbog njihove

---

⁴⁹³ Na istome mjestu.

⁴⁹⁴ HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17.12.1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

važnosti prodavalo po broju, a ne po težini.⁴⁹⁵ Dodatan teret bila je činjenica da je ulov te godine bio dosta slabiji nego u prvim godinama XIX. stoljeća. U najvećem broju slučajeva riba se nije konzumirala svježa, nego je bila podvrgnuta raznim procesima konzerviranja. Najčešće se solila u drvenim bačvama, gdje bi se slagao red soli pa red ribe i tako u više slojeva dok se ne bi došlo do vrha. Na kraju se stavljao kamen koji je trebao pritiskati ribu, kako bi se iz nje istisnula voda.⁴⁹⁶ Za siromašne je riba predstavljala osnovnu prehranu, u zamjenu za skuplje meso. Mnogi su trgovci preprodavali ribu, što je znalo dovesti do znatnih poskupljenja. Kako bi uvela reda u prodaju ribe nova je vlast donijela je odluku da ju jedino ribari smiju prodavati i to ne više po gradu ili na barkama, nego isključivo na gradskoj ribarnici.⁴⁹⁷

Razne namirnice i roba donosile su dodatnih 100000 fiorina. Maslinovo ulje prodavalo se po cijeni od 20 fiorina po barilu, a proizvedeno ga je 1823. 10000 barila. Zarada od prodaje maslinovog ulja iznosila je 20000 fiorina. Vино se prodavalo po cijeni od 4 fiorina po orni, što je uz proizvodnju od 10000 orni donosilo 40000 fiorina. Sveukupno te je godine od prodaje dobara zarađeno 233000 fiorina.

Koliko je stanovništvo Rovinja bilo ovisno o uvozu ukazuje i podatak da su sveukupni dobici od prodaje bili su za 196310 fiorina manji od izdataka koji su potrošeni na kupnju.⁴⁹⁸

Navedeni podatci ukazuju da je značajan porast cijena namirnica uvelike utjecao na siromašenje stanovništva, a korištenje starih i novih mjera te nesređenost tržišta dodatno otežalo stanje. Ovisan položaj stavljao je stanovnike grada u nezvidan položaj jer se veći dio namirnica nabavljao iz vana, što je povećavalo cijenu namirnica. Svi navedeni čimbenici utjecali su dakle na pojavu bijede i povećanje broja pokojnika, kojeg bilježe matične knjige.

IV. 4. Propadanje ribarstva

Rovinjsko je gospodarstvo i prosperitet oduvijek počivalo na ulovu, soljenju i prodaji ribe. Tijekom mletačkog razdoblja upravo je ova industrijska grana od Rovinja učinila najprosperitetniji grad na Poluotoku, što je potaklo njegovu demografsku ekspanziju. Početkom XIX. stoljeća takva se slika počela drastično mijenjati, ulovi su postajali sve slabiji, a samim time je i zarada od prodaje usoljene ribe bila slabija. Tijekom istraženog razdoblja ribarstvo je

---

⁴⁹⁵ Izvori navode termin *a conto*. Na istome mjestu.

⁴⁹⁶ HR – DAPA – 41, VI, 374., Obradivanje zemljišta, 2. 1. 1824. / 16. 12. 1824., red. br. 2/521, Kutija 106.

⁴⁹⁷ Na istome mjestu.

⁴⁹⁸ HR – DAPA – 41, IX, 583., Namirnice, Prehrana, 2. 1. 1818. / 16. 12. 1818., red. br. 2/519, Kutija 140.

doživjelo značajnu krizu pa je upravo iz tog razloga je i ribarstvo imalo važnu ulogu u siromašnju gradskog stanovništva i širenju bijede i gladi.⁴⁹⁹ Ulov riba bio je puno slabiji nego u posljednjim godinama mletačke uprave, a razlog tomu bila je konkurencija ribara iz Chioggie, koji su nakon 1805. počeli ribariti oko obala Istre. Oko 600 ribara zajedno sa svojim obiteljima su zbog slabijeg ulova svedeni na rub bijede. Kao i kod trgovaca radilo se o povećem broju obitelji čija je egzistencija dovedena u pitanje. Slabiji ulovi uzrokovali su manje količine usoljene sardele, time posljedično i mnogo manju zaradu, što je pospješilo stanje bijede.

Dolaskom austrijske uprave ovaj je zakon ukinut, a prava nad ribolovom dobile su ponovno one obitelji koje su se i ranije time bavile. Stara prava ribara Rovinja potvrđena su okružnicom 14. siječnja 1815.⁵⁰⁰ Potvrđivanjem prava, a zbog rastućeg stanja bijede nisu nestale stare nesuglasice među rovinjskim ribarima. One su razriješene 8. travnja 1815., kada su Mateju Cerinu u najam dana ribolovna područja na lokalitetima Valalta, Lavare i Saline.⁵⁰¹

Soljenje i prodaja ribe bili su otežani i zbog rasta cijene soli. Upravo su veće cijene soli utjecale na manju zaradu što se negativno odrazilo na mnoge obitelji koje su živjele od ribolova.

---

⁴⁹⁹ Na ovom mjestu donosim kraći popis relevantnih publikacija vezanih uz istraživanja povijesti ribarstva na Jadranu. G. Novak, *Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskoga mora.*, JAZU, Zagreb 1952.; B. Stulli, *Borba oko ribolova u obalnom moru Istre*, Split 1955.; G. Novak, „*Le lotte per la pesca nel medio Adriatico nel secolo scorso*“, u: *Il patrimonio ittico dell'Adriatico nel secolo scorso*, Venezia 1969.; E. Grendi, „Una comunità alla pesca del corallo: impresa capitalistica e impresa sociale“, u: *Studi in memoria di Luigi Dal Pane*, Bologna 1982.; H. Zug Tucci, „Caccia e pesca in laguna“, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, I, Origini. *Età ducale*, Rim 1992., 491-514.; F. Marcato, „Una vita tra mare e laguna: comunità di pescatori fra '300 e '500“, u: *La civiltà delle acque*, ur. M. Cortelazzo, Cinisello Balsamo 1993., 169-193.; M. L. De Nicolò, *Mangiar pesce nell'età moderna*, Fano 2004.; M. L. De Nicolò, *Microcosmi mediterranei: le comunità dei pescatori nell'età moderna*, Clueb, Bologna 2004.; R. Gertwagen, S. Raicevich, T. Fortibuoni, O. Giovanardi, „Il mare. Com'era – Le interazioni tra uomo ed ambiente nel Mediterraneo dall'Epoca Romana al XIX secolo: una visione storica ed ecologica delle attività di pesca“, *Atti del II Workshop Internazionale HMAP (History of Marine Animal Populations) del Mediterraneo e Mar Nero*, Chioggia, 27.-29. rujana 2006., Ispra 2008.; T. Fortibuoni, O. Giovanardi, S. Raicevich, *Un altro mare. La pesca in Alto Adriatico e Laguna di Venezia dalla caduta della Serenissima ad oggi: un'analisi storica ed ecologica*, Ispra 2009.; T. Fortibuoni, *La pesca in Alto Adriatico dalla caduta della Serenissima ad oggi: un'analisi storica ed ecologica*, (doktorska dizertacija), Sveučilište u Trstu 2008./2009.; M. Moroni, „La pesca nel medio Adriatico tra basso Medioevo ed età moderna“, u: *La pesca nel Lazio. Storia economia problemi regionali a confronto*, ur. L. Palermo, D. Strangio, M. Vaquero Piñeiro, Napulj 2007., 311-354.; M. L. De Nicolò, *Il Mediterraneo nel Cinquecento tra antiche e nuove maniere di pescare*, Pesaro 2011.

⁵⁰⁰ HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

⁵⁰¹ *Peschiere di Valalta, Lavare e Saline*. HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

Mnogi uglednici u Rovinju, a osobito oni koji su živjeli od soljenja sardela tražili su tijekom 1815. od načelnika da se smanji cijena soli na razinu cijene iz 1805. Među potpisnicima zahtjeva pronalazimo gradske kanonike Andrea Rocca, Pietra Masatta, Giovannija Artusija, Canciana Marinija, Pietra Sbisu, Nicolu Brunellija, Pietra Biondija i Cristofora Sbisu, kurate Pietra de Santi, Nicolu Rocca i Francesca Benussija, općinske liječnike Giovannija Antonija Bacchisa i Marca Antonia Antoninija te fizike Gaetana Borghija i Nicolu Biondija.⁵⁰² Njih 55 tražilo je tijekom 1815. količine soli između 800 i 6000 funti. No, cijena soli bila je visoka i zadavala glavobolje mnogim ribarima. Kako bi se pritisak na ribare smanjio, nakon mnogobrojnih upita određene su nove cijene soli.⁵⁰³ Vijest o promjeni cijena poslana je iz Ilirske administracije za carinu i sol u Ljubljani 30. rujna 1816.⁵⁰⁴ Te su godine rovinjski ribari naručili uobičajenu količinu soli iz solane u Piranu. Novi problemi nastali su izrazito slabim ulovom sardela pa se nisu utrošile sve naručene zalihe soli, u količini od 141020 funta. Da je ulov ribe bio puno slabiji nego ranijih godina ukazuje činjenica da je te godine potrošeno tek 76250 funta soli, odnosno polovica uobičajenih količina.⁵⁰⁵

Iako je prodaja ribe bila od velikog značaja za privredu grada postojala su mnoga neslaganja oko izbora lokaliteta za gradnju ribarnice. Stanovnici čije su se kuće nalazile u blizini mjesta gdje je bila predviđena njena gradnja bunili su se. Sporne su bile dimenzije ribarnice, koje su se nakon mnogobrojnih rasprava morale mijenjati, što je povisilo cijenu. Ni po završetku gradnje ribarnice strasti nisu jenjavale. Antonio Zuanelli zakupnik ribarnica u *Val di Squeru* i *Portizol* u Valdibori izazvao je svojim širenjem između ulica *S. Gottardo* i *S. Pelagio* veliko nezadovoljstvo vlasnika parcela čiju je zemlju zaposjeo.

Rovinjski je kanonik Andrea Rocco u više navrata tijekom 1817. upozoravao da je ulov sardela zbog propasti uroda jedina nada za pružanje svakodnevne prehrane stanovništva. Ipak, ni u trenucima najveće bijede i gladi najveća količina ribe nije se konzumirala u gradu već se izvozila u Veneciju, a od tuda dalje diljem apeninskog poluotoka. Trgovačka je mreža bila razgranata, a slijedila je tokove koji su ustaljeni još za vrijeme Mletačke Republike. Riba

---

⁵⁰² Na istome mjestu.

⁵⁰³ *Tariffa per la vendita de Sali*; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

⁵⁰⁴ *Amministrazione illirica delle Dogane e Sali in Lubiana*; Na istome mjestu.

⁵⁰⁵ *...consegna di Funti Centoquarantaun mille, e duecento di Sale verso la condizione di pagarne l'imposto nel venturo Mese di Ottobre, momennto in cui per solito si realizza la esportazione, e successiva vendita delle Sardelle insalate. Sventuratamente però, fù talmente scarso il prodotto della Pesca, che vi vennero impiegati soli Funti Settantaseimilla duecento cinquanta di Sale.* Na istome mjestu.

izvezena u Veneciju dalje se prodavala diljem Apeninskog poluotoka, a osobito u Mantovi, Veroni, Bergamu, Bresci, Rivijeri gradova na jezeru Garda, Furlaniji pa sve do Tirola. Tijekom preprodaje i transporta plaćale su se na usoljenu ribu posebne naknade. Tako su trgovci koji bi s ribom prelazili preko rijeke Mincio, s ciljem da ju prodaju u Lombardiji plaćali značajniji iznos carine.⁵⁰⁶ Usoljena sardela prodavala se po Istri, u Veneciji, Chioggi, Firenci, Pontelagoscuro, Trstu, Sv. Mariji Maddaleni, dok se svježa riba prodavala u Veneciji, Chioggi, Trstu i istarskim gradovima.⁵⁰⁷

Riba namijenjena izvozu prodavala se po cijeni od osam fiorina po funti, a ona namijenjena za prodaju u gradu po cijeni od 10 fiorina po funti. Cijena ribe koja se prodavala u gradu bila je skuplja od one namijenjene za izvoz. Zbog teškog financijskog stanja u gradu veći dio stanovništva nije mogao platiti tu cijenu.

Zbog slabijeg ulova mnogi su se ribari i kasnije natjecali za dobiti u najam ribolovna područja u okolici grada. Otegotna okolnost bila je činjenica da su ribolovna područja u najam mogli dobiti i ljudi koji su živjeli izvan grada. Tako je godine 1818. vlasnik ribolovnih područja u Valdibori i Portizolu bio Kopranin Antonio Zuannelli.⁵⁰⁸ Zbog nestašica i teškog stanja mnogi su se željeli baviti ribolovom, pa je nakon mnogostrukih molbi, dekretom od 20 listopada 1821. na području čitavog Austrijskog priobalja potvrđena sloboda ribolova.⁵⁰⁹

Ribarstvo u istraženom razdoblju nije cvjetalo, a ulovi su bili višestruko manji nego u ranijem razdoblju. Spomenuto stanje dovelo je do siromašenje mnogih obitelji. U ovakvom raspletu događaja rasla je konkurencija među ribarima, čemu svjedoči slijedeći primjer. Andrea Rismondo iz Rovinja iznio je 31. svibnja 1821. pred kotarskim komesarom u Puli tvrdnju o

---

⁵⁰⁶ *Le sardelle, che venivano, e vengono insalate a Rovigno avevano, ed hanno il loro smercio, mediante l'asportazione per via di Mare a Venezia, da di là possano per la via di Terra a Mantova, Verona, Bergamo, Brescia, Riviera di Salò, Friuli, e fino nel Tirolo, ed è da osservare, che allora quando questo Prodotto passa al di là Mincio per essere da di là estradato nella Lombardia passa un'importo Doganale molto pesante.* Dokument nosi dataciju 12. lipnja 1816. HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3.

⁵⁰⁷ *Vengono salate soltanto le Sardelle ammontanti a miava 10000, tutto il resto viene venduto fresco. Il Salato si vende in Venezia, Chioggia, Firenze, Ponte lago Scuro, Trieste, e Sta Maria Madallena. Il fresco in Venezia, Chioggia, Trieste, ed Istria.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

⁵⁰⁸ HR – DAPA – 41, XI, 639., Javna politika, 27. 2. 1818. / 18. 11. 1818., red. br. 82/483, Kutija 151.

⁵⁰⁹ HR – DAPA – 41, VI, 374., Obradivanje zemljišta, 2. 1. 1824. / 16. 12. 1824., red. br. 2/521, Kutija 106.

krađi ribarske opreme. Tog mu je jutro uzeto oko 35 mamaca za lov rakova.⁵¹⁰ Kako bi povećali ulov rovinjski su ribari od polovice XVII. stoljeća u ulovu sardela počeli koristiti mamac od rakova, koji bi se bacao u blizini mreža.⁵¹¹ Mamce je Rismondo spustio u more nedaleko rta Premanture, zajedno sa jednim brojem rakova.⁵¹² Tvrdio je da su mamce ukrali Luka Račić i Antonio Miković iz Premanture.⁵¹³ Kada su optuženi pozvani na sud ustvrdili su da su oni zaista micali mamce, ali ne kako bi ih ukrali već, makli sa svog područja ribolova. Tom su prilikom 33 mamca odvali na obližnju plažu Sv. Martina, tvrdeći da je svemu bio prisutan i oštećeni Rismondo.⁵¹⁴ Ovi su to učinili jer je Rismondo svoje mamce spustio na njihove. Optužba je 21. srpnja 1821. odbačena, a Rismondo je morao platiti 4,30 fiorina troškova.⁵¹⁵

Stagnacija ribarstva u prvim desetljećima XIX. stoljeća otvorila je ponovno pitanje nadmetanja rovinjskih ribara s ribarima iz Chioggie, čija su se ribolovna područja nalazila uz istarske obale.⁵¹⁶ Rovinjski su se ribari još od vremena Mletačke Republike nadmetali s ribarima iz Chioggie oko ribolova u rovinjskom akvatoriju. U istraženom su razdoblju ribarske barke iz Chioggie sve češće ribarile sjevernim dijelom Jadrana, što je činilo direktnu konkurenciju rovinjskim ribarima.⁵¹⁷ Prisutnost većeg broja ribarskih barki dovelo je tako do puno većeg izlova ribe pa su i pojedinačni ulovi svakog ribara opali. Manji ulovi, kako smo već rekli značili su ekonomske teškoće mnogih rovinjskih obitelji, koje su zbog spleta ostalih okolnosti prerasli u najveću bijedu.

---

⁵¹⁰ *Denunzia che in quella srtezza mattina gli furono stati levati, e portati via N. 35 circa, così detti Squsneri, ad uso della pesca di Granzi.* Državni arhiv u Pazinu, Carsko-kraljevski komesarijat Pula, 1821. god., Br. 73-85.

⁵¹¹ *che servono poi d'esca per la pesca delle Sardelle;* Na istome mjestu.

⁵¹² *che aveva calati in mare vicino alla Punta di Promontore, nonche una Nassa di granzi;* Na istome mjestu.

⁵¹³ *e che in Seguito sia venuto a rilevare che tall'asporto sia stato eseguito per opera delli Lucca Rachich q. Tomaso, ed Antonio Mecovich q. Lucca di Promontore.* Na istome mjestu.

⁵¹⁴ *Dagli atti esunti sul merito risulta pero che li Squineri in N. 33, e non gia 35 non furono derubati, e levati dal mare al nascosto, dalli la indicati Lucca Rachich, ed Antonio Mecovich, come espose il denunziante, ma bensi furono da questi levati dal mare a vista del denunziante stesso, e depositati sulla Spiaggia del mare nella Situazione detta St Martin...* Na istome mjestu.

⁵¹⁵ Na istome mjestu.

⁵¹⁶ Borbe rovinjskih ribara i onih iz Chioggie prisutne su još od ranoga novoga vijeka. Usp. M. Budicin, „La vertenza settecentesca sulla pesca tra Chioggiotti e Istriani“, *ATTI*, vol. XXIV, Trst-Rovinj 1994., 204-240.

⁵¹⁷ Girolamo Ravagnan u svojim zapisima iz 1830. opisuje stagnaciju ribarstva Chioggie. Iako su ribari činili veći dio populacije grada, ribolovna je flota velikih ribarica u odnosu na početak stoljeća brojala dvije trećine tartana manje. Kako su vremena bila nesigurna ribari su odustali od ribolova diljem Jadrana i počeli koristiti manje bragoce, kojima je ribolov bio moguć isključivo u sjevernom Jadranu. G. Ravagnan, *Cenni topografico-storici della città di Chioggia*, Chioggia 1830.

Iz izvještaja rovinjskom načelniku saznajemo kako su rovinjski ribari do 1805. lovili sardela u količini koja se računala na 40000 miava godišnje. Nakon zakupa akvatorija od strane ribara iz Chioggie počeo se koristiti novi način ribolova, s mrežama koje stružu morsko dno. Ovaj novi način ribolova uništavao je riblja jajašca i stavljalo u bijeg ribu. Količina upecane ribe smanjila se na oko 10000 miava, što je 30000 miava manje, nego u ranijim godinama. Manja količina ulovljene ribe pomnožena s nižom cijenom od 6 fiorina po miavu, pokazuje izrazito velik godišnji gubitak od 180000 fiorina.⁵¹⁸

Ulov ostale ribe brojio se tijekom istraženog razdoblja u količini od 200000 unca. Još je u prvim godinama vladavine Austrijskog carstva nad bivšom mletačkom Istrom donesena odluka o očuvanju ribljeg fonda i zabrani pecanja dubinskim mrežama. Smatralo se da je praksa ribolova mrežama koje se vuku po dnu mora izazivala uništenje ribljeg fonda. Upravo je ovakav način ribolova bio uobičajen kod ribara iz Chioggie, na što su istarski ribari učestalo upozoravali. Rovinjski su ribari u nekoliko navrata pokušali upozoriti vlasti na podređeni položaj koji imaju u odnosu na ribare iz Chioggie. U pismima koje su slali, gradskoj, distriktnoj i provincijskoj upravi vidljivo je ogorčenje na ribarenje sa tartanom.⁵¹⁹ Nova vlast nije imala previše sluha za probleme istarskih ribara te i dalje dopuštala ribarima iz Chioggie nesmetan ribolov.

Borba rovinjskih i ribara iz Chioggie u istom se ritmu nastavila i u narednim godinama. Ponovno su se rovinjski ribari bunili kako ribari iz Chioggie od dekreta vlade 20 listopada

---

⁵¹⁸ *Fino all'anno 1805 la pesca delle Sardelle calcolavasi annualmente in miava 40000, le Bragagne Chiozzote disstrutrici dè pesci, e persino dè loro semi rapirano una risorsa sì importante, e certa. Radendo essa il fondo col loro modo di pescare, strappano il pesce appena nato..., e parte annienzano quello che sarebbe per nascere, o ponendo in fuga quello raccolto in appositi remoti siti, inseriscono alla regolare pescaggione un'incalcolabile danno, e rovina. Da ciò unicamente deriva lo scarso prodotto della pesca di Sardelle, e se ora simile pescaggione risulta in soli miava 10 – mila circa, miava 30 – mila di meno al prezzo di fiorini 6 al miavo presentano la rilevatissima annua perdita di fiorini 180000. HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17.12.1823., red. br. 11/488, Kutija 92.*

⁵¹⁹ *Sostenuti i Chiozzotti dal braccio del governo, studiarono tutti i mezzi migliori per utilizzare la loro pesca, e renderla abbondante. La pescagione a Tartana, cioè con una Barca sola, fu il primo ritrovato del loro incremento nella presa dei pesci. Con una rete di mediocre grandezza calata nel fondo, ed assicurata con due alzane, ossia corde grosse, legata una nella poppa, e l'altra nella prua, cominciarono a scorrere i mari, e particolarmente il Golfo Adriatico lungo le coste dell' Istria, e velleggiando attraverso, istituirono così quel modo di pescare, che riconosciuto dannoso dalli pescatori Istriani e particolarmente dai Rovignesi, fu il seme della discordia trà questi e quelli per più di un Secolo, rimasti finalmente vittoriosi i Chiozzotti a merito del Proclamo 7. Febbraio 1738. HR – DAPA – 41, VI, 374., Obradivanje zemljišta, 2. 1. 1824. / 16. 12. 1824., red. br. 2/521, Kutija 106.*

1821., kojim je potvrđena sloboda ribolova, uz udaljenost od samo jedne milje od obala uništavaju riblji fond. Osim toga shvativši da ribolov tartanom nije pružao obilan ulov kojeg su očekivali, uveli su mrežu bragagnu. Ova je mreža bila još pogubnija za riblji fond, iz razloga jer su ribari iz Chioggie njome iz mora vadili sve na što bi naišla pa čak i morske trave. Rovinjski su ribari ponovno upozoravali da se time ugrožava butarga, koja je sadržavala jedan broj jajašca, iz kojih se nakon četiri ili pet mjeseci rađalo nebrojeno riba, koje se hrane travom raspršenom po podu i blatom iznad poda.⁵²⁰ Problem za rovinjske ribare predstavljalo je i fino tkanje mreža kod ribara iz Chioggie, koje nije dopuštalo malim ribama da kroz nju prođu.⁵²¹

Gradska se uprava u više navrata sastala i raspravljala o problemu ribarstva. Nov način ribolova, koji su počeli koristiti ribari nanosio je rovinjskom gospodarstvu goleme štete.⁵²² Izračunato je da su rovinjski ribari tijekom mletačkog razdoblja lovili 200 barila ribe, a nakon uvođenja nove mreže od strane ribara iz Chioggie tek 70. Kada je riječ o sardeli, ribi koje se izlovljavala u najvećim količinama, u razdoblju prije uvođenja novih mreža rovinjski su ribari imali 150000 fiorina zarade, dok su nakon tog razdoblja svedeni na svega 15000 fiorina.

Giuseppe de Brodman u svom putopisu Istrom donosi viđenje prema kojem je ribolov poput ostalih gospodarskih aktivnosti uvelike stagnirao, pokazujući jednu sliku opće

---

⁵²⁰ *Favoriti i Chiozzotti già da quattro anni circa dal Decreto del Governo 20. Ottobre 1821. No 22143 che li confermò nella libertà della pesca, osservata la distanza di un sol miglio dalle rive, ed accorgendosi che il primo usitato modo di pescare pur troppo distruttivo la razza, non forniva ad essi quella abbondantissima pesca, con cui calcolavano poter saziare le ingorde loro speculazioni, seppero ritrovare ed introdurre la fatalissima rete a bragagna tirata da due barche a dritto camino, ed a seconda del vento, che quanto sia sterminatrice non si può abbastanza comprenderlo e spiegarlo. Il pesce annualmente sparso sul fondo del mare la cosiddetta Buttarga per la moltiplicazione de' suoi simili questa Buttarga contiene una infinita di uovi, dai quali dopo quattro o cinque mesi nascono innumerevoli pesci, che si alimentano delle erbe sparse pel fondo, e dal limo presso del fondo.* Dokument nosi datum 22. siječnja 1825. Na istome mjestu.

⁵²¹ *Basta dare un semplice occhiata a quella sterminata rete, di cui si servono, di forte e fissa tessitura, aggravata in una parte da pezzi di piombo, e da legni cosiddetti Vaiolini assicurati con corda di erba molto grossa, la quale calata a fondo e tirata da due barche colla maggior vemenza, tutto raccoglie quanto incontra, cioè pesci, uova, sassi, erba del fondo, pascoli dei pesci, reti, ed altri qualunque degli altri pescatori...* Rovigno li 18. Gennaro 1825. Na istome mjestu.

⁵²² *Simile modo di pescare fu introdotto dai Chiozzotti da quattro anni circa, giacchè anticamente e prima di detta epoca pescavano essi con una sola barca, e legando le corde nella poppa, e nella prua, veleggiavano a traverso, ed in conseguenza poco camino facendo così la barca, poco ancora era il tratto di fondo che veniva dalla rete investito e rasato.* Rovigno li 18. Gennaro 1825. Na istome mjestu.

dekadencije u čitavoj provinciji.⁵²³ Čini se da zaključak ovog istovremenika i putopisca dobro odgovara gospodarskom stanju na poluotoku. Istarska i rovinjska su privreda stagnirale, a njihovo stanovništvo zapadalo u ekonomske teškoće.

IV. 5. Opskrba i nestašice pitke vode

Veliki problem gradskom stanovništvu predstavljao je kronični manjak vode. Opskrba vodom predstavljala je Rovinju i njegovoj okolini značajan problem. Već je krajem mletačkog razdoblja rastuće stanovništvo grada imalo značajnih problema u opskrbi pitkom vodom. Iz tog je razloga bila planirana gradnja jedne velike gradske cisterne, koja zbog teškog stanja neimaštine nikad nije sagrađena.⁵²⁴ Kako je u ostraženom razdoblju često grad i njegovu okolicu zahvaćala suša, stanovništvo je vrlo često u ljetnim mjesecima trpilo žeđ. Nedostatak vode bio je čimbenik u širenju bijede, ali i slabljenju organizama te povećanju smrtnosti. Vodovodne mreže nije bilo pa su ljudi vodu uzimali na javnim bunarima (šternama). No, ukoliko bi bunar presušio voda za piće uzimala se iz izvora ili lokvi, što svakako nije doprinosilo higijeni. Rovinjski su se bunari vrlo rijetko čistili pa je čistoća vode koja se u njima skupljala bila vrlo upitna. Suša koja je zahvatila grad krajem 1816. i početkom 1817., ali i kasnijih godina ispraznila je gradske bunare pa je stanovništvo vodu dopremalo iz obližnjih lokvi. Voda dopremljena s lokvi bila je nedostatna i higijenski neispravna pa je samim time pospješila širenje tifoidnih bolesti. Kako vode nije bilo dovoljno i kako je higijenski bila neispravna pospješila je širenje gladi i egzantematičnog tifusa.

U Rovinju je bilo osam javnih cisterni, na kojima se stanovništvo opskrbljivalo pitkom vodom i to: *Saline, Fasana, Piolari, Polari, Baraj, Cuvi, S. Lorenzo, i Palude*. Najbolje održavana cisterna u Rovinju bila je ona obitelji Califfi. Privatnih je cisterni bilo 223, kapaciteta 130 tisuća emera vode. Njihovi su vlasnici vodu prodavali vodu po cijeni od 1 do 20 karantana po emeru. Cijena je dakako varirala prema intenzitetu suše, ali i kvaliteti vode.

Česte suše i ispražnjeni bunari nagnali su gradske vlasti da tijekom ljetnih mjeseci 1817. vodu traži izvan grada, no voda dovedena iz Rijeke bila je izrazito prljava i nepitka.⁵²⁵ Nestašice vode bile su izražene od proljeća pa do kraja godine. Cisterna kod franjevačkog samostana Sv

---

⁵²³ *Però come ogni altra cosa, così pure la pesca decadette intieramente, ed ora lignoranza e nociva all'arte stessa, come all'interesse del pescatore.* G. de Brodmann, *Memorie politico-economiche, nav. dj.*, 246.

⁵²⁴ B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trst 1888. , 130-131.

⁵²⁵ Na istome mjestu.

Franje služila je vojsci, zatvoru i financijskoj straži pa su gradske vlasti 25. ožujka 1817. svim vlasnicima stoke izdale naredbu da svaki dan donose vodu u cisternu. Voda se trebala dopreмати nakon povratka stoke iz lokve *Lama de Pelise* i lokve *Ran*.⁵²⁶

Tijekom 1818. suša je bila puno izraženija i dugotrajnija od one koja se manifestirala godinu dana ranije pa su gradske vlasti morale osmisliti novi način opskrbe vodom. Tom prigodom donesena je odluka da se svaki dan od 19. lipnja 1818. iz cisterne grofice Califfi uzme voda za potrebe vojske po cijeni od 4 solda po barili izvučene vode. Tijekom razdoblja suše u srpnju 1818. dogovorena je količina od šest barila za kopnenu vojsku, dva za mornaricu i sedam za potrebe utaživanja žeđi u zatvoru.⁵²⁷

Iako je nepitka i higijenski neispravna voda bila jednim od uzroka širenja epidemije tifusa, u Rovinju se nisu provodile nikakve mjere čišćenja bunara ni nakon završetka širenja zaraze.

Nova nestašica vode osjetila se 1822. pa se kalkuliralo s količinama vode. Zbog nestašice i dugotrajne suše u Istri i Rovinju tijekom lipnja 1822. ponovno su slani čamci u druge luke po vodu. Kako je suša bila prisutna diljem Poluotke, brodovi su poslani u Rijeku da uzmu vodu kod mlina. Poučeni ranijim iskustvom dod dovoženja vode trgovci su pazili na kvalitetu vode, iz razloga jer je u nekoliko navrata donesena voda bila prljava i nepitka.⁵²⁸

Kako su gradske cisterne u Rovinju bile onečišćene slanom vodom, jedini sigurni izvor pitke vode bile su gradske lokve. Njih je u gradu i po poljima bilo 15. Gradska je uprava zbog nestašica i suše odlučila učiniti popis svih javnih lokvi, procjenjujući njihov kapacitet izražen u barilama. Osnovni problem lokava bilo je neodržavanje pa su često bile zatrpane muljem ili lišćem. Takva je situacija dovodila do toga da su lokve bile popunjene u puno manjoj mjeri no što bi to bilo moguće da su očišćene.⁵²⁹ U nedostatku vodovodne mreže bilo je puno javnih i

---

⁵²⁶ *Rovigno li 25. Marzo 1817.* HR – DAPA – 41, VI, 400., Ceste, Vode, 10. 1. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 7/427, Kutija 112.

⁵²⁷ *Mancando le piogge, e quindi l'acqua nella Cisterna del Convento di S. Francesco pel militare, e per le Carceri, questo Commissariato Distrettuale ha dal giorno 19. Giugno p:p: fatta levar l'acqua occorrente dalla cisterna della Sig. Cont. Califfi a S.Francesco in qualità ogni giorno di Barile 6. pel presidio di terra, di Barile 2 per quello di mare, e di Barile 7 per le Carceri a ragione di soldi veneti 4. per Barila. I.R. Commissariato Distrettuale di Rovigno li 28. Luglio 1818.* HR – DAPA – 41, XIX, 920, 24. 3. 1818. / 3. 12. 1818., red. br. 129/502, Kutija 186.

⁵²⁸ Na istome mjestu.

⁵²⁹ *Amministrazione Comunale di Rovigno li 17. Novembre 1822.* HR – DAPA – 41, XVII, 427., Ceste, 5. 1. 1822. / 31. 12. 1822., red. br. 8/457, Kutija 113.

privatnih lokvi na kojima su se ljudi i stoka opskrbljivali pitkom vodom. Najpoznatije lokve za opskrbu vodom bile su Arasz, Famadipeliso i la Manova.

Tablica 21: Popis rovinjskih bunara i njihov kapacitet

Ime lokve	Trenutni kapacitet	Kapacitet nakon čišćenja
Aron	250000	400000
Marboi	100000	130000
Candomatrtin	60000	80000
Bridin	90000	100000
Monuerlonso	90000	110000
Cresa	80000	90000
Schiavoni	80000	85000
Canalfeuro	70000	80000
Manova	160000	160000
Rovigno	30000	30000
Fontana	7000	7000
Lamadepelise	300000	450000
Cocaletto	100000	110000
Vestre	60000	70000
Iomer	20000	25000

Izvor: Vlastita izrada prema HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br.

11/488, Kutija 92.

Krški teren, slabo i rijetko održavanje bunara, kako i blizina mora pogodovali su otvaranju pukotina unutar bunara, što je dovodilo do miješanja slatke i slane vode. Voda koje se izvlačila iz gradskih bunara, bila je ovisno o plimi i oseki poprilično slana. Iz tog razloga bila je beskorisna stanovništvu i koristila se isključivo u slučaju suše.⁵³⁰ Tek će 1828. biti pronađen izvor slatke vode u blizini grada, koji će gradu omogućiti sigurnost u opskrbi pitkom vodom.⁵³¹

IV. 6. Društveni pokazatelji krize

IV. 6.1. Krijumčarenje i razbojništvo

Poremećeni trgovački odnosi, ali i nametanje novih poreza bili su čimbenikom jačanja prakse krijumčarenja. Stanovništvo Rovinja je zbog slabijih uroda još od 1813. zapalo u bijedu i bilo osiromašeno. Iako ono nije nova pojava na području Rovinja, zbog nametnutih poreza na izvoz vina, bijede koja se širila gradom te slabih uroda koji su rezultirali slabijim prinosima velik je broj trgovaca pribjegavao krijumčarenju. Krijumčarenje je postalo uhodana praksa, jer su kontrole bile slabe a tržište u Veneciji i Trstu osigurano. Poremećeni poljoprivredni odnosi i rastuća neimaština i nestašica dali su u istraženom razdoblju veliki poticaj mnogima da krijumčare raznu robu ili prikazuju krive količine prodane robe. Da je praksa krijumčarenja u istraženom razdoblju cvjetala zbog poremećenih trgovačkih, ekonomskih, klimatskih i agrarsnih odnosa pokazat ćemo u nastavku teksta.

U veljači 1815. Battista Albanese u hitnom je pismu upozorio rovinjskog načelnika kako trgovci zbog neimaštine često krijumčare vinom, čime se nanosila značajna šteta ubiratelju carine na vino.⁵³² Kako bi se spriječila praksa krijumčarenja, u obavijesti koja je dana na znanje svim stanovnicima grada naglašeno je da se bez prethodne dozvole ne smije u gradu iskrcavati

---

⁵³⁰ *Vi sono nella comune Fiumi, Torrenti, o Laghi? Nel caso affermativo, come si denominano, per quali Contrade scorrono i primi, dove si trovano gli ultimi? Nella Comune non vi sono nè Fiumi nè Torrenti. Vi sono però molti laghi pubblici, e privati sparsi quà, e là nel Territorio, che si riempiono col corso dell' acque piovane. Li principali di questi laghi ove quasi tutta la popolazione concorre nel proprio uso, e degli animali, sono quello cosidetto Arazs, l'altro Famadipeliso, ed il terzo la Manova. Sonovi anche nel territorio 8 pozzi Comunali. L'acqua di questi pozzi è alquanto Salata, e si alza, e si abbassa a seconda del flusso, e riflusso del mare. Viene fatto uso di tale acqua nel frequente caso di Siccità, a cui è specialmente soggetta questa Comunità.* HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17. 12. 1823., red. br. 11/488, Kutija 92.

⁵³¹ HR – DAPA – 41, Ceste, Vode, 4. 2 / 30. 12. 1828, 56/535, Kutija 114.

⁵³² *abbocatore del Dazio*; HR–DAPA–41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

vino, čak ni ono koje bi se kasnije prodalo u drugim mjestima.⁵³³ Stanovništvo Rovinja, kao jednog od najvećih i trgovinsko najaktivnijih gradova u Istri uvelike se oslanjalo na zaradu dobivenu prodajom vina, maslinovog ulja i sardela. Vidljivo je prema dostupnoj arhivskoj građi da se najveći broj zahtjeva ljudi koji su prodavali proizvode odnosi na slanu sardelu, čemu je slijedilo vino i maslinovo ulje.⁵³⁴

Iako su rovinjski trgovci legalno i ilegalno najčešće trgovali u Trstu i Veneciji njihove su barke zabilježene u mnogim lukama diljem Jadranskog mora.⁵³⁵ Ponekad su trgovci zbog bijede, ali i želje za zaradom prijavljivali manje količine vina i maslinova ulja, kako bi platili porez samo na dio robe. Prilikom prevoženja robe namijenjene prodaji svaki je trgovac morao imati dopuštenje i potvrdu o porijeklu robe, koje su izdavale gradske vlasti. U tu je svrhu morao pristupiti gradskim službenicima i pod zakletvom potvrditi porijeklo robe. Spomenuta dozvola se plaćala pa je dijelu trgovca bilo neislativo ju raditi.

Mnogi trgovci kako bi zaradili veću količinu novca pribjegavali su miješanju vina i vode, čime su se količine vina za prodaju uvećavale, ali je u isto vrijeme kvaliteta vina opadala. Kako bi se doskočilo takvoj praksi 10. siječnja 1821. donesena je zabrana miješanja vode i vina.⁵³⁶ Pokušaj sređivanja tržišta vinom i nametanje poreza na proizvodnju i prodaju vina bio je težak udarac za rovinjske poljoprivrednike. Vidljivo je da su po donošenju takve odluke gradske vlasti učestalo dobivale pisma s molbama da se njena primjena odgodi. Iako su provincijske vlasti u Trstu vino smatrale luksuzom, u kolektivnom mentalitetu svakog istarskog čovjeka bilo je uvriježeno smatrati vino namirnicom, koja prodajom omogućuje stanovništvu da se prehrani. Likeri se u gradu nisu proizvodili, već uvozili u malim količinama.⁵³⁷

U prvim godinama nakon uspostave druge uprave kuće Habsburgovaca država je u drugi plan smjestila društvene problematike koje su zahvaćale stanovništvo Istre. Nerazvijenost, degradacija poljoprivrede, ali i teške ekonomske posljedice koje su iza sebe ostavili napoleonski

---

⁵³³ Na istome mjestu.

⁵³⁴ HR – DAPA – 41, IV, 323., Trgovina, 28. 2. 1818. / 22. 12. 1818., red. br. 98/524, Kutija 102.

⁵³⁵ Talijanski povjesničar Sergio Anselmi donosi popis rovinjskih trgovačkih brodova koji su dolazili u Anconu. S. Anselmi, „Barche e merci istriano-dalmate nella fiera di Senigallia e nel Porto di Ancona: prima metà del XIX secolo“, u: *Adriatico: studi di storia, secoli XV-XIX*, Ancona 1991., 351-363.

⁵³⁶ HR – DAPA – 41, VII, 166., Policija, Općinska straža, 9. 1. 1821. / 15. 12. 1821., red. br. 5/469, Kutija 41.

⁵³⁷ *L'unica bevanda su cui verrebbe a cadere l'imposta, si è il Vino, che forma il principale oggetto degli agricoltori – altri Liquori non vi si fabbricano, e quelli che si rendono necessari per il moderato consumo degli Abitanti sono d'altronde introdotti. Rovigno li 22. Gennaio 1817.* HR – DAPA – 41, IX, 582., Namirnice, Prehrana, 9. 1. 1817. / 15. 11. 1817., red. br. 5/462, Kutija 140.

ratovi u velikoj su mjeri bili generatorom nasilja. Od početka drugog desetljeća XIX. stoljeća na području Rovinja, ali i čitavog poluotoka gospodarstvo je stagniralo, vladala je velika nesigurnost, a siromaštvo i bijeda se povećavali.⁵³⁸ Rovinjski je župnik Andrea Rocco u hitnom pismu 1815. upozorio načelnika Francesca Liudija da je gospodarstvo zamrlo, a tri četvrtine stanovništva nema ni za najosnovnije potrebe. Samo u desetogodišnjem razdoblju koje dijeli 1805. i 1815. stanovništvo je zbog kontinuiranih vojnih akcija, nemira i poremećenih klimatskih prilika izgubilo oko četiri milijuna fiorina.⁵³⁹ Degradacija istarskog poluotoka bila je očita, a pomoć države je gotovo u potpunosti izostala. Stupanj nezadovoljstva je zbog stanja bijede i neimaštine kod stanovništva došao do kritične mase pa je i razbojništvo bujalo.

Nakon propasti Mletačke Republike u Istri su se izmijenile austrijska, francuska pa ponovno austrijska uprava. Upravo je često mijenjanje državne vlasti, popraćeno privremenim razdobljima interegnima razbojnicima pružao veliku slobodu djelovanja.⁵⁴⁰ Tijekom drugog desetljeća XIX. stoljeća Istra je bila pokrajina na margini Austrijskog Carstva. Marginalna uloga u ovom razdoblju, u kojem nije ustanovljena čvrsta vlast države omogućila je razvoj razbojništva i krijumčarenja.⁵⁴¹

U godinama kriza i nestašica mnogi su se seljaci pretvarali u kradljivce iz puke nužde za dobavljanjem hrane i sredstava za održanje života.

Slučaj krađe poljoprivredne opreme koji se 1815. odigrao u Rovinju ukazuje da se tijekom teških vremena kralo predmete svakodnevne uporabe potrebne za rad na polju. Mnogobrojni uzvještaji govore da je stanovništvo grada bilo toliko pogođeno bijedom da nije bilo u mogućnosti kupiti odjeću ni poljoprivredne alate. Primjer krađe poljoprivredne opreme prijavio je Giovanni Sponza, tvrdeći da su mu lopovi provalili u kućicu na polju i iz nje ukrali poljoprivredne alate, nekoliko mantila te jedan par starih cipela. Slučaj je započeo nakon što je krađu otišao prijaviti gradskoj upravi, nakon čega je pokrenuta istraga. Znajući da će istraga biti spora, a vrlo vjerojatno i neefikasna, Sponza je prije prijavljivanja porazgovarao s mogućim svjedocima, vlasnicima obližnjih parcela. Iz ovih se razgovora pojavilo ime Antonia iz Žminja,

---

⁵³⁸ HR–DAPA–41, Poluslužbeni spisi načelnništva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

⁵³⁹ Na istome mjestu.

⁵⁴⁰ Eric J. Hobsbawm smatra kako se širenje razbojništva može pripisati geografskim i društvenim čimbenicima, a jednako tako na plodno tlo nailazi na područjima s fragmentiranom javnom upravom E. J. Hobsbawm, „Introduction“, *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, ur. Gherardo Ortalli, Roma 1986., 14.

⁵⁴¹ Izvori za označavanje ljudi koji se ne drže zakona u istraženom razdoblju koriste mnogostruke izraze. Najčešće se spominju pojmovi poput: *malviventi, disertori, assassini, briganti, ladri, ladroni i banditi*.

kojeg su svjedoci vidjeli u blizini Sponzine kućice.⁵⁴² Antonio se nakon propasti Mletačke Republike i spajanja čitavog teritorija Istre u jednu cjelinu u želji za boljim životom preselio u Rovinj. Istražujući slučaj, povjerenik distrikta naredio je da se pretraži kuća osumnjičenog Antonija. Na zaprepaštenje istražitelja, odmah po ulasku, u kući osumnjičenog pronađene su cipele, koje je Sponza prepoznao kao svoje.⁵⁴³ Antonio je nakon pronalaska cipela, pod pritiskom istražitelja priznao da ga je Martin Schiavon nagovorio da se s njim udruži i zajedno pokradu kućicu u kojoj su našli cipele. Ustvrdio je i da je Martin nešto ranije pokrao alate za oranje te da ih čuva u jednoj kućici izvan grada. Tijekom ispitivanja Antonia oštećeni Sponza pristupio je saslušanju i tvrdio kako mu je Franco Budicin, zvan Murlena rekao da su poljoprivredni alati koji nedostaju kod njega. U ovom uzbudljivom preokretu Budicin je odmah pozvan da svjedoči. Pred istražiteljima je potvrdio Sponzine riječi i tvrdio da mu je poljoprivredni alat dan ranije predala žena Martina Schiavona, Eufemia Dapisin, zvana *Vissica*. Kako bi potvrdio da govori istinu nabrojio je ukradene predmete. Radilo se o ogrnjači, crtalu, kosi, željeznoj motiki te podvezicama za čarape.⁵⁴⁴ Konačno je i Eufemia pozvana da svjedoči. Tijekom ispitivanja izjavila je da je tijekom jednog razgovora Antonija iz Žminja i njezina supruga čula da je Antonio iz svog kraja donio poljoprivredne alate i spremio ih u jedan jarak. Prema njezinu mišljenju pronađeni alat nije bio Sponzin, već se radilo o alatu kojeg je Antonio donio iz rodnog Žminja. Njezino svjedočenje uvelo je zbrku pa je na ispitivanje pozvan Martin, koji je tvrdio da ništa ne zna oko poljoprivrednog alata i da mu Antonio ništa nije rekao. Kada se osumnjičeni Antonio ponovo pojavio, odlučio je priznati krivnju. Tijekom novog ispitivanja izjavio je pred svjedocima kako ga je Martin nagovorio na krađu, a da je Eufemia nagovarala obojicu da oštećenom Sponzi ukradu što više mogu. U konačnici ovog zapletenog slučaja za krađu je krivim proglašen Martin, dok su Eufemia i Antonio izbjegli kaznu.⁵⁴⁵ Radilo se o karakterističnom slučaju sa sretnim završetkom za oštećenog Sponzu. Iako bi gradske vlasti odmah pokrenule istragu nakon svake prijave o krađi one su najčešće ostajale neriješenima.

Stanje bijede potaknulo je mnoge na krađu životinja. Iz arhivskih je izvora vidljivo da se upravo u istraženom razdoblju, čemu svjedoči krađa dvoje vola, koje su nepoznati lopovi 24. ožujka 1815. ukrali iz staje u Rovinju.

---

⁵⁴² *Egli rispose, che aveva sospetto, che parte delle cose indicate potessero esistere in casa di certo Antonio da Gimino.* HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.

⁵⁴³ *due pette alle parti, e con alcune broche di ferro al di sotto.* Na istome mjestu.

⁵⁴⁴ *Versori di aratro, Stambello serviente alli stessi, una falce, Saponi di ferro, Baladora di ferro, ligambo di filo.* Na istome mjestu.

⁵⁴⁵ Na istome mjestu.

Sve veća neimaština i bijeda koja je zahvaćala stanovništvo Rovinja dovela je do slučaja krađe maslina. Krađa maslina omogućavala je osiromašenom stanovništvu stjecanje zarade, a samim time i mogući izlaz iz stanja bijede. Vlasnici maslinika morali su posebnu pažnju pridavati čuvanju skladišta nakon berbe. Laka zarada koja se mogla dobiti krađom maslina, proizvoda čija je prodaja bila zajamčena golicala je maštu mnogih. Navečer 4. veljače 1817. iz jednog skladišta u Valdibori ukradeno je sedam brenta maslina.⁵⁴⁶ Ukradene su masline pripadale Eufemiji, ženi Christofora Bronsina i Giacomini, ženi Biasia Bronsina. Nakon što su idućeg jutra oštećene vlasnice maslina uvidjele da su pokradene, slučaj su prijavile gradskim vlastima. Odmah je izvršena hitna pretraga nekoliko kuća, za čije se vlasnike sumnjalo da bi mogli biti počinitelji. Tijekom pretrage, istražiteljima je Constantina Brunetti bila sumnjiva iz razloga jer je u njevoj kući pronađena količina od četiri brente maslina, iako osumnjičena nije imala vlastite zemlje sa zasađenim maslinama. Uslijedilo je ispitivanje, tijekom kojeg je Constantina potvrdila da u kući, osim pronađenih maslina ima i deset barila ulja. No, tvrdila je da je toliku količinu ulja i maslina kupila, kako bi ga kasnije, kada cijena poraste mogla prodati po višoj cijeni. Policijski je službenik s druge strane smatrao da je nemoguće da je svu tu količinu ulja kupila u godini kad jer prinos bio izrazito slab i kad su proizvođači zbog nestašice morali većinu proizvedenoga maslinovog ulja ostaviti za vlastite potrebe.⁵⁴⁷ Iz dostupnih arhivskih izvora ne možemo saznati je li Constantina govorila istinu i je li zaista kupila ulje i masline ili je priča poslužila kao vješto inscenirani alibi. Činjenica je da je lukavi trgovac kupnjom maslina ili ulja odmah nakon berbe i prerade, kada mu je cijena bila najniža mogao, uz strpljivo skladištenje i čekanje pogodnog trenutka podosta zaraditi. Te je godine berba maslina zbog niskih temperatura ljeta bila loša pa je bilo za očekivati da će cijena ulja, kako zalihe budu nestajale rasti.

Stanje velike bijede i nestašica u ovom razdoblju vidljiva je u odluci o uvođenju smrtno kazne za svakoga tko nakon 3. siječnja 1817. bude uhićen zbog krađe.⁵⁴⁸ Ovakve mjere morale su zasigurno izazvati učinak na kolektivne i individualne imaginarije, ali su paradoksalno poručivale da se na nasilje odgovara nasiljem. Ukoliko uz pomoć svjedoka ili priznanjem takvoj osobi bude dokazana krivnja bit će podvrgnut kazni vješanja.⁵⁴⁹ Od donošenja zakona do prve kazne nije prošlo dugo vremena. O gladi i nestašici svjedoči i kazna kojoj je podvrgnut Filippo

---

⁵⁴⁶ *sette brente di oliva*, HR – DAPA – 41, III, 162., Policija, 5. 1. 1817. / 12. 12.1817., red. br. 4/457, Kutija 40.

⁵⁴⁷ *Rovigno li 4. Febbraio 1817*; Na istome mjestu.

⁵⁴⁸ HR – DAPA – 41, III, 162., Policija, 5. 1. 1817. / 12.12.1817., red. br. 4/457, Kutija 40.

⁵⁴⁹ *Patibolo*; Na istome mjestu.

Ferrara. Ovaj siromašni rovinjski seljak je zbog gladi na cesti koja vodi prema lokalitetu *Pozzo-novo* jednoj ženi ukrao nekoliko spoda pšenice. No još potresnije od kazne vješanjem bila je činjenica da je Ferrara istog trenutka progutao dio ukradene sirove pšenice.⁵⁵⁰ Bio je to memento svim lopovima o kazni koja ih čeka i za najsitniju krađu. No, slučaj pokazuje i da je krađa namirnica s polja u ovim gladnim vremenima bila česta pojava.

Slučajevi razbojstava s ciljem pribavljanja hrane prisutni su u arhivskim vrelima u ovom razdoblju. Spomenimo samo rovinjskog trgovca Domenica Sbisu, koji je od strane nepoznatih zlikovaca napadnut na svojoj braceri u luci u Umagu. Tom mu je prilikom ukradeno vino i pšenica, koje je želio prodati u Rovinju.⁵⁵¹

Potreba za održanjem života, sve veća neimaština i bijeda bile su prema iznesenom generatorom povećane stope razbojništva i krijumčarenja. Mnogi su tijekom teških vremena posegnuli za krađom namirnica, bilo iz kuća ili polja, ne zbog stjecanja dobiti, već kako bi prehranili sebe i svoje obitelji.

IV. 6. 2. Zapuštenost ulica, kuća i prometnica

Loša ekonomska i gospodarska slika, koja je proizlazila iz oscilacija klimatskih prilika i propadanja uroda vidljiva je kroz mnoge primjere derutnih gospodarskih zgrada, privatnih kuća, ali i ulica, cesta i putova koji su vodili do polja. Pregledom arhivske građe vidljivo je da je većina javnih prostora i privatnih kuća u Rovinju bila u derutnom stanju. Uzrok tome možemo tražiti u nedostatku financijskih sredstava, ali i općoj nebrizi i apatiji stanovništva. Velika bijeda koja se proširila gradom utjecala je na zapuštenost kuća, ulica i putova. Popis onoga što je u Rovinju zahtijevalo rekonstrukciju bio je velik, a novaca namijenjenih za obnovu malo.

Nisu samo privatne kuće bile u derutnom stanju. Mnogi prostori koji su korišteni za gospodarsku djelatnost također su zatijevali hitne popravke. Giovanni Borghi u svom je pismu 5. lipnja 1816. zatražio popravak tijeska za istiskivanje ulja iz maslina u blizini lokaliteta Svetog

---

⁵⁵⁰ *Filippo Ferrara povero agricoltore viene giustiziato a Pozzo-novo mediante forza, condannato a questo supplizio dal Giudizio Statario, istituito in questo torno in Istria contro le rapine, per aver rapinato sulla strada appunto Pozzo-novo ad una donna poco frummento, costrettovi dalla miseria e dalla fame, per saziar la quale ebbe anzi l'istante avidamente mangiato alquante manate di frumento.* G. Radossi, A. Pauletich, *Compendio di alcune Cronache di Rovigno di Antonio Angelini*, nav. dj., 323.

⁵⁵¹ *ignoti malfattori*; HR – DAPA – 41, VII, 166., Policija, Općinska straža, 9. 1. 1821. / 15.12.1821., red. br. 5/469, Kutija 41.

duha. Velik broj stanovnika grada bavio se uzgojem maslina i proizvodnjom maslinovog ulja, stoga je od velikog značaja bilo popraviti tijesak. Učestalo korištenje tijeska izazvalo je njegovu dotrajalost pa je za nastavak rada bilo potrebno nabaviti novi kameni žrvanj, jednu *perticu*, jednu *goccu*, dva stupa i jednu maticu.⁵⁵²

U gradu se nalazio i poveći broj kuća koje je trebalo popraviti, jer su predstavljale opasnost za prolaznike. Sveopće stanje besparice dovodilo je mnoge pred egzistencijalne probleme, a derutno stanje kuća to samo dodatno potvrđuje. Tabelarni popis pronađen u arhivskim vrelima donosi podatke o derutnim kućama, njihovim vlasnicima i adresi na kojoj se nalaze. Svaka se derutna kuća pomno analizirala iz čega se izvodio zaključak o zatečenom stanju i mišljenje o radnjama koje je potrebno poduzeti. Diljem grada 68 kuća čekalo je obnovu, a njihovi stanovnici priliku za ugodniji život. Postojale su velike razlike između različitih kontrada, a najgore je stanje bilo u kontradi Sv. Damjana, gdje je bilo 18 kuća koje su zahtijevale hitnu obnovu, prije no što se sruše zbog lošeg stanja u kojem su se nalazile. Ostale kontrade donose nešto manji broj kuća kojima je trebala obnova. U kontradi *Villa* i u Sv. Vincentu bilo ih je po šest, u Sv. Križu i *Sotto lantina* po pet, a u kontradi *Riva Grande* četiri. Bolje stanje nije bilo ni u Carreri, gdje su četiri kuće zahtijevale hitan popravak. U Grisiji tri su kuće bile u derutnom stanju, a isti broj ruševnih zgrada nalazio se i u kontradi Sv. Antuna opata. Po dvije derutne kuće zabilježene su u Valdibori, Svetom duhu i kontradi Sv. Martina. Kontrade u kojima je pronađena jedna kuća koja je predstavljala opasnost prolaznicima jesu: *Casale*, *Groniche*, *Dietro Castello*, *Drioever*, *S. Giovanni*, *Bettene*, *S. Giacomo* i *Ponte*.⁵⁵³

Stanje unutar kuća bilo je prilično bijedno. Ljudi ovog razdoblja zbog bijede malo su što posjedovali. Spavali su u većini slučajeva na slami, a ponekad i životni prostor dijelili sa životinjama, uz vrlo niske ili nikakve higijenske standarde. Osim toga, zbog nestašica i dugova u koje je zapao veći dio stanovništva mnogi su prodavali strancima namještaj, kako bi se prehranili. Postojala je potreba da se na nekim kućama popravi odvod vode, koja je padala na ulicu. Dio stanovništva bio je bez kamina za grijanje, a nekima je trebala njegova obnova prije početka zimskog razdoblja. Na velikom dijelu kuća bilo je potrebno obnoviti prozore, temelje, krovove ili vrata.⁵⁵⁴ Derutno stanje kuća, vlaga i prokišnjavanje bili su direktnim uzrokom

---

⁵⁵² *Nel Torchio secondo all'Spirito Santo, occorrono indispensabilmente in questo anno, li seguenti Ordigni, cioè una macina nuova di pietra, una pertica, ed una gocca, due colone, ed una madre vitta.* Na istome mjestu.

⁵⁵³ HR – DAPA – 41, VII, 164., Policija, 18. 1. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 12/473, Kutija 41.

⁵⁵⁴ Na istome mjestu.

truljenja namirnica, kojih je ionako bilo vrlo malo. Konzumiranje pokvarenih namirnica dovelo je tako do širenja tifoidnih bolesti.

Zbog stanja bijede i neimaštine neke su ulice bile zapuštene u tolikoj mjeri da hodanje njima u kišnim danima nije bilo moguće. Ulice Carrera, Sv. Martin, Sveti duh i Sv. Franjo napunile bi se tijekom kiša vodom, a kako nije postojao nikakav sustav odvodnje višak vode nije bilo moguće odnijeti u more. Takvo stanje onemogućavalo je normalno kolanje ljudi i obavljanje uobičajenih poslova.⁵⁵⁵ Nakon rasprave određeno je da će se zbog njena značaja ulica Carrera prva obnavljati.⁵⁵⁶ Ulica iza zidina, u kojoj su obitavale bogatije obitelji bila je u takvom stanju da je njome bilo teško hodati. Stanje se dodatno pogoršavalo u danima kada bi padala kiša, a na ulici se pojavljivao debeli sloj blata.⁵⁵⁷

Suviše slaba trgovinska razmjena sa svojim zaleđem bila je dakako jedan od uzroka širenja stanja bijede u Rovinju. Ona je bila uzrokovana lošom prohodnošću putova koji su povezivali različite lokalitete. Tijekom stoljetne vlasti Mletačke Republike kopneni su putovi bili u vrlo lošem stanju. Kao tipična pomorska država, Venecija nije imala osobitog interesa za njihovu gradnju ili obnovu. Dolaskom nove vlasti mijenja se perspektiva Istre u očima vladara. Dok je Venecija Istru vidjela kao točku na svojoj pomorskoj ruti, gdje opskrbiti vlastite brodove i nabaviti dobro drvo za gradnju istih, Austrija na Istru gleda naočalama tipičnog srednjoeuropskog feudalca. Unutar takve optike bilo je od iznimnog značaja obnoviti poljoprivredu, očistiti zapuštena sela i gradove, ali i obnoviti kopnene putove.

Većina prometnih pravaca bili su uski šumski putovi, kojima su razni lokaliteti bili povezani, no oni su se nalazili u derutnom stanju, puni rupa, obrasli raslinjem i šikarom. U više je navrata upozoreno na loše stanje prometnica i naređeno bolje održavanje putova ili izgradnja novih, kako bi se poboljšala komunikacija i trgovina.⁵⁵⁸ Kako bi se dao poticaj na razvitak kopnene trgovine već 1815. su na području Rovinja obnovljene Javna cesta Svetog duha

---

⁵⁵⁵ HR – DAPA - 41, Općinska administracija, 2. 1. 1818./ 30. 12. 1818., red. br. 1/534, Kutija 4.

⁵⁵⁶ Odluka nosi datum 13. svibnja 1815. HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1.

⁵⁵⁷ *La strada dietro Castello di questa città è divenuta ormai a sì pessimo e indecente stato, ch'è quasi impraticabile, specialmente nelle giornate di pioggia e fango, la qual cosa oltreché pregiudica la salute ed incessa il comodo delle persone, ne ridonda anche a disonore della città, tantopiù ch'è quella contrada una delle primarie e più frequentate di Rovigno, e ch'è abitata da famiglie ricche, e d'agiati possidenti. I. R. Comitato Comunale di Rovigno li 12. Marzo 1819.* HR – DAPA – 41, XVII, 424., Ceste, 20. 12. 1817. / 21. 1. 1819., red. br. 18/453, Kutija 113.

⁵⁵⁸ Dokument nosi datum 16. siječnja 1815.; HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815, Kutija 1.

(*Pubblica Strada dello Spirito Santo*) i *Strada del Nono*.⁵⁵⁹ Vidljivo je to iz izvještaja u kojem je poduzetnik Mihael Meden tražio isplatu novca za učinjene radove. Gradska je blagajna bila prazna pa je Meden morao svoja potraživanja tražiti u više navrata.

Obnova javnih putova i ulica nastavila se i u narednim godinama. Gradska je uprava 2. lipnja 1817. odlučila obnoviti cestu Svetog križa, po cijeni od 662 fiorina.⁵⁶⁰ Raspisan je natječaj, koji se trebao održati na glavnom gradskom trgu, a na kojeg se javilo 45 kandidata za izvođenje radova. Nakon sedam godina od prvih radova, obnova ove ceste pokazala je sve manjkavosti poslova obavljenih na brzinu i nestručno. Osim toga radilo se o jednoj od najprometnijih cesta pa je svakodnevno prolaženje zaprega, ljudi i životinja dovelo do potrebe za temeljitijom rekonstrukcijom. Nakon više upozorenja na loše stanje ponovno je popravljena tek 1824., za cijenu od 42,6 fiorina.⁵⁶¹

Većina cesta odnosila se na putove kojima se moglo proći pješke ili magarcem, a samo je manji dio bio namijenjen prolasku zaprega. Iz Rovinja su vodile dvije glavne ceste, kojima je grad bio povezan s ostatkom poluotoka. Jedna je preko Rovinjskog sela, Kanfanara i Žminja vodila prema Pazinu, dok je druga preko Bala vodila u Vodnjan. Obje ceste bile su dovoljno široke da njima može prolaziti zaprega. No, postojanje javnih cesta nije značilo da su te ceste redovito održavane. Rezultat je to nedostatka novca i stanja bijede, ali i uvriježenog mišljenja u kolektivnim i individualnim imaginarijima o moru kao najvažnijem mediju transporta. Cesta koja je vodila prema Pazinu koristila se za obavljanje trgovine i služila kao glavni pravac koji povezuje obalu i zaleđe. Kopnena povezanost Rovinja i Poreča bila je onemogućena nepostojanjem ceste koja bi ih povezivala. Ipak Iz Rovinjskog sela uskim se i raslinjem obraslim putem, namijenjenom prolasku pješaka ili magaraca moglo krenuti put Sv. Lovreča, Poreča i Vižinade.⁵⁶²

---

⁵⁵⁹ HR – DAPA – 41, Općinska administracija, 9. 1.1817. / 31.12. 1817, red. br. 6/ 473, Kutija 3.

⁵⁶⁰ Na istome mjestu.

⁵⁶¹ HR – DAPA – 41, XVII, 427., Ceste, 5. 1. 1822. / 31.12.1822., red. br. 8/457, Kutija 113.

⁵⁶² *Descrizione Delle Strade commerciali, e comunali, come pure dei Viottoli, esistenti nel Distretto di Rovigno. A Rovigno vi sono due strade, una, che conduce a Pisino, per la Villa di Rovigno, e l'altra per Dignano passando per Valle, ambedue carrozzabili, la prima commerciale, la seconda comunale. Vi è altra strada comunale praticabile conducente dal Rovigno al Prato di Vestre verso scirocco, la quale si potrebbe render ruotabile, e porzione della quale si potrebbe rendere ruotabile, e porzione di qual la á confine con le sponde del Mare. La strada commerciale passa per la Villa direttamente al mare, e quella comunale passa per Levante conducendo per Valle. Dalla Villa di Rovigno, che passa la strada commerciale vi è altra praticabile verso Ponente. Soltanto con Sommier che conduosino a S. Lorenzo, Parenzo, e Visinada. Da Rovigno poi vi sono molti viottoli per Maistro,*

Ipak za održanje svojih aktivnosti prosječnom rovinjskom seljaku od puno većeg značaja bili su lokalni putovi, kojima je centar bio povezan s udaljenijim dijelovima grada, osobito poljima. Jedan takav derutni put vodio je prema lokalitetu Veštar. Radilo se o uskoj cesti, za koju je postojala želja da se proširi, kako bi njome mogle prometovati zaprege. Velik broj rovinjskih seljaka koji su u tom predjelu imali svoja polja imali su poteškoća u dopremanju uroda s polja u grad. Cesta prema Valalti obnovljena je prema dostupnim arhivskim vrelima do 16. svibnja 1818., kako bi se mnogobrojnim seljacima omogućio dolazak do svojih polja.

Javna cesta koja je vodila prema Balama bila je u vrlo lošem stanju. Nakon kiša tijekom zimskog razdoblja na mnogim dijelovima bilo je kamenja porazbacanog po cesti, što je onemogućavalo kretanje zaprega.⁵⁶³ Ova je cesta nakon višegodišnjeg neodržavanja 1817. djelomice popravljena novcem, kojeg vlada je namijenila u iznosu od 2000 fiorina. Nakon početka radova uvidjelo se da je samo na dio ceste u dužini od 950 klaftera, zbog njegova stanja utrošeno 1500 fiorina. K tome taj je dio ceste bio među onima u boljem stanju, a i materijal kojim se cesta obnavljala nalazio se u blizini. Gradska je uprava, iako neuspješno upozoravala da se radi o suviše malom novčanom iznosu za obnovu čitave duljine ceste.⁵⁶⁴ Stoga je grad bio prisiljen tražiti kredit, kojeg je gradu dao Antonio Volpi. Nakon dogovora s gradskom upravom preuzeo je popravak ceste u dužini od 3000 klaftera, po iznosu od 1 fiorina po klafteru. Od planiranog posla uspio je popraviti dužinu od 2904 klaftera. Preostalih 96 klaftera povjerio je svojim suradnicima, koji se u izvorima ne navode. Volpiju je odobreno i 500 fiorina za posao koji je obavio i drugih troškova. Iznos kredita u cijelom iznosu popeo se na 3404 fiorina. Prije početka radova Volpiju je isplaćeno 563 fiorina. Nakon završenih radova inkasirao je dodatnih 2468 fiorina, što je činilo sveukupno 3031 fiorina. Grad je potom Volpiju odobrio dodatnu isplatu u iznosu od 373 fiorina, kako bi se dug u cijelosti podmirio.⁵⁶⁵ Antonio Volpi obnavljao je 1822. ponovno cestu prema Balama.

Tramontana, Levante, li quali conducono ala vicine campagna. HR – DAPA – 41, VI, 400., Ceste, Vode, 10. 1. 1817. / 5.12.1817., red. br. 7/427, Kutija 112.

⁵⁶³ *Il pezzo di strada sul tratto da Rovigno a Valle è in pessimo stato, e ricoperta ed ingombra di sassi, di guiza, che si può concludere, che i Rovignesi lavoratori della stessa non hanno fatto il loro dovere. Il Commissariato Distrettuale di Rovigno li 8. Aprile 1818.* HR – DAPA – 41, VI, 423., Ceste, 14. 1. 1818. / 15. 12. 1818., red. br. 19/518, Kutija 112.

⁵⁶⁴ HR – DAPA – 41, XVII, 424., Ceste, 20. 12. 1817. / 21. 1. 1819., red. br. 18/453, Kutija 113.

⁵⁶⁵ *Rovigno li 5. agosto 1819.* HR – DAPA – 41, XVII, 425., Ceste, 2. 3. 1820. / 2. 10. 1820., red. br. 51/435, Kutija 113.

Neodržavanje cesta i ulica svjedoči o ekonomskim teškoćama u koje je Rovinj zapao, ali pruža i uvid u neiskorištene mogućnosti kopnene trgovine koja zasigurno u trenutcima izbijanja krize gladi nije bila dovoljno iskorištena. Javni su radovi gotovo zamrli tijekom 1816. i 1817., da bi se po završetku krize oni obnovili.

Značajniji napredak u obnovi cestovne mreže zblio se tek kada je u Rovinj trebao doputovati sam car Franjo Josip. Prvi je puta car u gradu boravio 10. svibnja 1816. te držao audijenciju u sali starog vijeća. Dana 29. svibnja 1822. car Franjo je u pratnji carice Karoline došao u svoj drugi posjet gradu. Iako je posjet cara bio značajan za ugled samog grada, za ekonomske i poljoprivredne prilike bila je mnogo važnija naredba provincijskih vlasti u Trstu da se za oba posjeta poprave ceste kojima će car putovati. Upravo zbog njegove posjete popravljen je dio ulice koji vodi od ispod zidina do ulice Svetog križa potrošeno je sveukupno 835 fiorina i 36 karantana.⁵⁶⁶ Za ulicu u kontradi Sv. Martina i manje uličice koje vode prema crkvi Sv. Franje utrošeno je tada 726 fiorina i 172 ½ karantana.⁵⁶⁷ Ulica u kontradi *Betteleme* i mali dio uličice koji vodi prema peći u ulici Carrera popravljeni su za iznos od 473 fiorina i 50 karantana.⁵⁶⁸ I tijekom ljeta 1818. bila je planirana posjeta cara Franje I. U svrhu da se caru omogući udobnije putovanje, uz pretpostavku da bi na tom putu mogao svratiti u Istru, 10. travnja 1818. naređeno je rovinjskom gradonačelniku da se hitno, u roku od tjedan dana obnovi cesta koja od Žminja, preko Kanfanara vodi u Rovinj.⁵⁶⁹ Ceste su zahvaljujući posjetama cara popravljene, što je dalo poticaj na dodatni razvoj trgovine Rovinja i sela u njegovu zaleđu.

Nerazvijenost prometne mreže i loše stanje njena održavanja postao je preveliki teret za državnu blagajnu. Kako bi sa sebe skinula teret održavanja cesta u Istri država je donijela odluku prema kojoj je cesta koja je vodila iz Trsta prema Puli od 1. siječnja 1820. trebala prijeći pod nadležnost lokalnih uprava, odnosno gradova i općina preko kojih je prolazila. Ova se cesta,

---

⁵⁶⁶ *Rovigno li 3. Aprile 1822.* HR – DAPA – 41, XVII, 430., Ceste, 24. 1. 1825. / 30. 12. 1825., red. br. 52/793, Kutija 113.

⁵⁶⁷ *Rovigno li 2. Aprile 1822.* Na istome mjestu.

⁵⁶⁸ *Rovigno li 16. Aprile 1822.* Na istome mjestu.

⁵⁶⁹ *Essendo probabile che Sua Maestà nell'occasione del suo passaggio per Dalmazia, conduca l'Augusta sua Sposa a vedere le antichità di Pola, e felicità anche Rovigno di sua presenza; devo perciò invitarla a far sull'istante eseguire, mediante un conveniente numero di rebotte, il riattamento della strada che da Gimino per Canfanaro qui conduce, prevenendola che tale lavoro deve esser finalizzato in modo, che per li 17. del corrente sia messa in buono stato la strada in discorso. Rovigno li 10. Aprile 1818.* HR – DAPA – 41, VI, 423., Ceste, 14. 1. 1818. / 15. 12. 1818., red. br. 19/518, Kutija 112.

poput ostalih zbog bijede nalazila u lošem stanju, kako to izvori navode zbog neprekinute kiše koja je trajala 45 dana, ali i nebrige oko njena održavanja.⁵⁷⁰

Iz iznesenoga vidi se da je stanje bijede izazvalo neodržavanje kuća, ulica i cesta. Bijedno stanje kuća, vlaga i prokišnjavanja krovova utjecali su na truljenje hrane, a samim time pospješili bijedu i širenje tifusa. Zapuštenost cesta, putova i ulica onemogućavala je bolji razvoj trgovine i komunikaciju sa zaleđem grada, na taj način također pospješujući stanje bijede i neimaštine.

---

⁵⁷⁰ *Col giorno 1. Gennaro anno venturo verrà consegnata la Strada da Trieste conducente a Pola dalla Regia emariale alle rispettive Comuni. Per il totale riattamento. Parte dalla pioggia interrotta per 45 giorni, e parte per non aversi prestato a dovere nel spedire le Robotte nascerà la conseguenza, che le comuni dovranno apprendere le Strade nel pessimo Stato, e torto dopo il Ricevimento riattarla a proprie Spese stantechè il fondo Stradale col di ultimo di dicembre cesserà da ogni ulteriore sovvenzione. Onde accogliere ancora questo momento per poter ricevere la Strada in un Stato passabile viene eccitato il Comitato Distrettuale di costringere un maggior numero possibile di Rebote e servirsi a tal oggetto delle misure le più rigorose. Il momento è breve ma adoperandolo con fervore, ed impegno si può conseguire un grande sollievo per la Comune. Il Comitato Distrettuale dimostrerà in quest'incontro il grado di sua energia e zelo per ottenere il bene Comune. Trieste li 6. Dicembre 1819. HR – DAPA – 41, XVII, 424., Ceste, 20. 12. 1817. / 21. 1. 1819., red. br. 18/453, Kutija 113.*

ZAKLJUČAK

Na kraju ove disertacije valja ustvrditi da su društvene, agrarne i demografske prilike tijekom istraženog razdoblja, zbog značajnijih klimatskih oscilacija doživjele značajniju degradaciju. Opisano stanje pogoršavanja klimatskih prilika počelo se primjećivati od 1813., ali je najizraženije bilo 1815., 1816. te 1817. Klimatske su prilike tako dovele do uzastopnih loših uroda, što je dovelo do postupne degradacije poljoprivredne proizvodnje. Kada se situacija loših uroda ponovila 1815., 1816. i 1817. nastupilo je razdoblje sveopće nestašice namirnica i gladi. Iako blaže, oscilacije klimatskih prilika zabilježene su u arhivskim izvorima sve do 1825. pa su urodi tijekom čitavog istraženog razdoblja bili slabiji.

Prikazano arhivsko gradivo ukazuje da je Rovinj u istraženom razdoblju doživio stagnaciju na svim poljima privrede te javnog i privatnog života. Glad i epidemija tifusa, koji su se u gradu manifestirali 1817. predstavljaju kulminaciju nepravilnosti, čiji su se uzroci počeli stvarati više godina ranije. Nakon erupcije vulkana Tambora velike su količine vulkanskog pepela počele putovati atmosferom prekrivajući zrake sunca. Takvo je stanje dovelo do snižavanja temperatura, što je dovelo do propasti uroda. Područje Rovinja i Istre nije u ovom slučaju iznimka, jer je kriza imala općeeuropski karakter. Uz hladnoće potvrdilo se i značaj koji su na propadanje uroda imale snažne ljetne tuče, dugotrajna kišovita razdoblja tijekom jeseni i suša tijekom ljeta.

Nakon razdoblja u kojem je više godina, a osobito od 1815. zbog oscilacija klimatskih prilika, velikih hladnoća i suše propao urod došlo je do povećanja stope mortaliteta. Matične knjige bilježe povećanje stope smrtnosti u razdoblju od 1813. te 1816. Najteže je stanje zabilježeno 1817., kada je sa 823 upisa u matičnu knjigu umrlih stopa smrtnosti gotovo učeterostručena. Stanovništvo je u većoj mjeri bilo svedeno u bijedu, a konzumiranje hrane upitne kvalitete dovelo je do epidemije egzantematičnog tifusa. Iako se tifus spominje svega devet puta mnoge zabilježene vrućice ukazuju na njegovu rasprostranjenost. Između raznih vrućica ističe se gastrička vrućica, koja je bila uzrokom smrti 114 ljudi. Osim tifusa najčešće zabilježeni uzroci smrti te godine bili su glad, koji je bio uzrokom smrti 117 i crvi nametnici, koji su bili uzrokom smrti 97 ljudi. Upisani su i mnogobrojni slučajevi smrti koji ukazuju na kroničnu pothranjenost stanovništva. Stopa letaliteta koja je uobičajeno iznosila između 20 i 25 %, a 1817. čak 92,8%. Kako se glad širila Rovinjom tako su narušeni bili i ritmovi nataliteta i nupcijaliteta. Negativni trendovi nataliteta zabilježeni su 1815., 1816. i 1817. A istih je godina zabilježen i smanjeni broj sklopljenih brakova.

Nakon 1817. u gradu nisu zabilježene značajnije krize smrtnosti, ali je stopa mortaliteta pojedinih godina ostala blago povišena sve do 1825. Spolna diferencijacija ukazuje da su krizom smrtnosti bili zahvaćeni i muškarci i žene, a osobito djeca, čija je stopa smrtnosti bila velika. Iako je kriza smrtnosti uzdrmala demografski prirast, već je krajem istraženog razdoblja zabilježen blagi demografski porast. Ipak zbog biološki oslabljenih organizama prirast stanovništva nije bio tako pozitivan kao tijekom posljednjih desetljeća mletačke vlasti.

U svrhu komparativne analize sagledani su i demografski trendovi na susjednim područjima Kanfanara, Bala i Rovinjskog sela te na nekoliko lokaliteta u jugozapadnoj Istri. I u ovom slučaju su glad i tifoidne bolesti bile najčešće zabilježenim uzrokom smrti tijekom 1817. Vidljivo je iz iznesenih podataka da se povećanje stope smrtnosti nije dogodilo na svim lokalitetima u istom razdoblju. Mjesta koja su imala zalihe hrane uspjela su izbjeći prvi val povećanja smrtnosti zbog nepredviđenih vremenskih nepogoda, ali su u trenutku kada su namirnice ponestale platili visoku cijenu. U Rovinju se prvenstveno opaža pojavljivanje tifusa, dok je seosko stanovništvo bilo ponajviše pogođeno glađu.

Dvije su glavne karakteristike koje obilježavaju opisana demografska kretanja u istraženom razdoblju: to su velika smrtnost male djece i značajan utjecaj kojeg su infektivne bolesti i glad imale na povećanje smrtnosti. Minuciozna analiza izvora ukazala je da se podatci dobiveni za područje Rovinja i jugozapadne Istre podudaraju s onima koje je Bertoša uvidio u župama sjeverne i srednje Istre, ali i općenito s demografskim kretanjima diljem starog kontinenta.

Urodi su u Rovinjštini tijekom čitavog istraženog razdoblja bili loši. Nakon nestašica, kao reakcija na krizna zbivanja postupno se u Rovinjštinu počeo uvoditi uzgoj krumpira, zabranjeno je držanje koza i uvedena je praksa obnove nasada gradnjom rasadnika.

Uz nepovoljne klimatske prilike pokazalo se i da je četvrtstoljetno razdoblje napoleonskih ratova, tijekom kojeg je stanovništvo grada ratnim kontribucijama i novim poreznim nametima doprinijelo osiromašenju. Ni nova uprava Habsburgovaca nije po tom pitanju napravila velike pomake, jer su zadržavanje plaćanja carina i nameta u trgovanju između starih i novih provincija, novi mjerni sustav i porezi također imali svoj utjecaj na širenje krize. Svemu valja pribrojiti da je posljednja linija obrane od gladi, gradski fontik ukinut 1811., a pomoć države u potpunosti izostala. Centralizirani sustav uprave načelnicima nije davao slobodu u odlučivanju pa su mnoge mjere kojima je trebalo spriječiti širenje bijede mjesecima u Trstu čekale na potvrdu, što je dodatno otežalo stanje. Još jedan značajan čimbenik u drastičnom povećanju smrtnosti tijekom 1817. bio je i zavisn položaj Rovinja po pitanju

opskrbe namirnicama. Kako se nestašica minifestirala i na područjima Veneta i Furlanije, ove su pokrajine zabranile izvoz namirnica pa one nisu mogle biti dopremljene.

Uz analizu gospodarskih aktivnosti stanovnika grada, posebnu smo pažnju posvetili ekonomskim teškoćama u koje je dio stanovništva zapalo. Za shvaćanje ekonomskih teškoća stanovništva važnim su se pokazale cijene hrane, koje su nakon 1816. bile u značajnom porastu, što je također bilo čimbenikom pojave gladi. Da bi stvar bila gora i izlov ribe u istraženom je razdoblju doživio stagnaciju, što je izrazito negativno utjecalo na siromašenje velikog broja rovinjskih obitelji. Kako su urodi maslina i vinove loze bili loši i trgovina je gotovo u potpunosti zamrla. Obitelji trgovaca i ribara ostali su na ovaj način bez prihoda te svedeni na veliku bijedu.

Stanje bijede koja se proširila gradom potvrđuju i podatci o bujanju razbojništva, krijumčarenja te zapuštenosti gradskih ulica i kuća. Rovinjske su ulice i kuće zbog bijede koja se širila gradom bile u derutnom stanju, a prometna povezanost s poljima i ostalim lokalitetima vrlo slaba. Zbog visokih nameta i siromašenja mnogih trgovaca važan segment privrede činilo je krijumčarenje. Najčešće se krijumčarilo vinom i maslinovim uljem, koji bi u okrilju noći barkama bili prevoženi u Trst ili Veneciju.

Opisano stanje dokazuje tvrdnju o degradaciji agrarnih, klimatskih i demografskih kretanja i ukazuje na teško stanje u kojemu se našlo stanovništvo. Disertacija pokazuje i kako nikad samo jedan uzrok ne dovodi do krize smrtnosti, već je za njen nastanak potreban splet različitih okolnosti. Upravo je takav splet nabrojanih okolnosti zadesio Rovinj i njegovu okolicu 1817. pa su i razmjeri krize smrtnosti te godine bili veliki. Narednih su godina usprkos lošim urodima i nepovoljnim klimatskim kretanjima cijene namirnica pale, otvorena su strana tržišta, ali su provedene i mjere protiv širenja zaraznih bolesti. Sve to dovelo je do stanja u kojem mortalitet nije više bio toliko izražen, iako je pojedinih godina bio povećan.

Iako je arhivsko gradivo fragmentarno omogućuje nam bolje poznavanje prošlosti Rovinja i njegove okolice, te esencijalnu problematiku s kojom su se nosili ljudi u prošlosti. Disertacija usmjerena na tumačenje općih prilika života na Rovinjskoj u smanjenom razmjeru, stoga ona ukazuje i na opće trendove i problematiku koja je bila prisutna diljem Istarskog poluotoka.

Iako se ovom disertacijom upozorilo na određene fragmente i problematike koje su se u Rovinju pojavile u drugom desetljeću *Ottocenta*, radi se o problematici koja nije ni izdaleka iscrpljena. Nameće se pitanje što je bilo s ostatkom Istre i kako se kriza gladi manifestirala na ostalim lokalitetima. Sve su ovo pitanja za daljnja istraživanja.

POPIS KORIŠTENIH IZVORA I LITERATURE

A) POPIS IZVORA

1) Državni arhiv u Trstu (*Archivio si stato di Trieste*)

- I.R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), sv. 462
- I. R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), sv. 546
- I.R. Governo del Litorale, Atti Generali (1814-1850), sv. 1126

2) Državni arhiv u Pazinu - Fond pćine Rovinj (HR – DAPA – 41)

- HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3.1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 1
- HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 2.
- HR – DAPA – 41, Poluslužbeni spisi načelnštva općine, 3. 1. 1815. / 30. 6. 1815., Kutija 3
- HR – DAPA – 41, 55., Općinska administracija, 9.1.1817 / 31.12. 1817., red. br. 6/473, Kutija 4.
- HR – DAPA - 41, Općinska administracija, 2. 1. 1818./ 30. 12. 1818., red. br. 1/534, Kutija 4.
- HR – DAPA – 41, 54., Općinska administracija, 2. 1. 1818. / 30. 12. 1818., red. br. 1/534, Kutija 4.
- HR – DAPA -41, Općinska administracija, 1. 1. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 1/475, Kutija 4.
- HR – DAPA – 41, II zdravstvo, 108. Sanitarna policija, 31.5.1817. / 19.12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.
- HR – DAPA – 41, II, Zdravstvo, 109. Sanitarna policija, 28. 2. 1818. / 12. 11. 1818., Kutija 31.
- HR – DAPA – 41, XIII, 110., Sanitarna policija, 29. 1. 1819. / 8. 12. 1819., red. br. 20/433, Kutija 32
- HR – DAPA – 41, XIII, 111., Sanitarni nadzor, Sanitarna služba, 15. 4. 1820. / 24. 10. 1820., red. br. 123/459, Kutija 32.

- HR – DAPA – 41, XIII, 112., Sanitarna policija, 25. 1. 1821. / 27. 12. 1821., red. br. 22/473, Kutija 32.
- HR – DAPA – 41, XIII, 113., Sanitarna policija, 8. 1. 1822. / 13. 12. 1822., red. br. 16/426, Kutija 32.
- HR – DAPA – 41, XIII, 114., Sanitarna policija, 23. 1. 1823. / 30. 12. 1823., red. br. 24/495, Kutija 32.
- HR – DAPA – 41, III, 162., Policija, 5. 1. 1817. / 12. 12. 1817., red. br. 4/457, Kutija 40.
- HR – DAPA – 41, III, 163., Policija, 20. 1. 1818. / 29. 12. 1818., red. br. 22/533, Kutija 40.
- HR – DAPA – 41, VII, 167., Policija, 3. 1. 1822. / 31.12.1822., red. br. 3/453, Kutija 40.
- HR – DAPA – 41, VII, 164., Policija, 18. 1. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 12/473, Kutija 41
- HR – DAPA – 41, VII, 166., Policija, Općinska straža, 9. 1. 1821. / 15.12.1821., red. br. 5/469, Kutija 41.
- HR – DAPA – 41, VII, 166., Policija, Općinska straža, 9. 1. 1821. / 15. 12. 1821., Kutija 41.
- HR – DAPA – 41, VII, 167., Policija, 3. 1. 1822. / 31.12.1822., red. br. 3/453, Kutija 41.
- HR – DAPA – 41, Policija, 9. 1. / 31. 12. 1824, 6/559, Kutija 42.
- HR – DAPA – 41, Policija, 9. 1. / 31. 12. 1824, 6/559, Kutija 42.
- HR – DAPA – 41, III, 240., Javni porezi, 31. 1. 1819. / 29. 12. 1819., red. br. 3/464, Kutija 92.
- HR – DAPA – 41, III, 241., Javni porezi, 10. 1. 1820. / 1.12.1820., red. br. 6/515, Kutija 92.
- HR – DAPA – 41, Porezi, 3. 1. / 30. 8. 1822., 5/386, Kutija 92.
- HR – DAPA – 41, III, 244., Javni porezi, 8. 1. 1823. / 17.12.1823., red. br. 11/488, Kutija 92.
- HR – DAPA – 41, IV, 293., Mornarica, 20. 1. 1817. / 13. 6. 1817., red. br. 30/218, Kutija 99.
- HR – DAPA – 41, XII, 294., Pomorsko zdravstvo, 22. 7. 1820., red. br. 322, Kutija 100.
- HR – DAPA – 41, IV, 323., Trgovina, 28. 2. 1818. / 22. 12. 1818., red. br. 98/524, Kutija 102.

- HR – DAPA – 41, IV, 324., Trgovina, 4. 1. 1819. / 11. 12. 1819., red. br. 3/438, Kutija 102.
- HR – DAPA – 41, V, 367., Poljoprivreda, 4. 4. 1817. / 5. 12. 1817., red. br. 113/430, Kutija 105.
- HR – DAPA – 41, V, 368., Obradivanje zemljišta, 24. 1. 1818. / 24. 12. 1818., red. br. 34/528, Kutija 105.
- HR – DAPA – 41, VI, 369., Obradivanje zemljišta, 8. 3. 1819. / 31. 12. 1819., red. br. 51/470, Kutija 106
- HR – DAPA – 41, VI, 370., Obradivanje šume, 16. 3. 1820. / 17. 12.1820., red. br. 80/521, Kutija 106.
- HR – DAPA – 41, VI, 371., Obradivanje tla, 4. 3. 1821. / 30. 12. 1821., red. br. 58/478, Kutija 106.
- HR – DAPA – 41, VI, 370., Obradivanje tla, 6. 1. 1822. / 9. 11. 1822., red. br. 9/400, Kutija 106.
- HR – DAPA – 41, VI, 373., Obradivanje zemljišta, 14. 1. 1823. / 10. 11. 1823., red. br. 15/446., Kutija 106.
- HR – DAPA – 41, VI, 374., Obradivanje zemljišta, 2. 1. 1824. / 16.12.1824., red. br. 2/521, Kutija 106.
- HR – DAPA – 41, VI, 400., Ceste, Vode, 10. 1. 1817. / 5. 12.1817., red. br. 7/427, Kutija 112.
- HR – DAPA – 41, VI, 423., Ceste, 14. 1. 1818. / 15. 12. 1818., red. br. 19/518, Kutija 112
- HR – DAPA – 41, XVII, 424., Ceste, 20. 12. 1817. / 21. 1. 1819., red. br. 18/453, Kutija 113.
- HR – DAPA – 41, XVII, 425., Ceste, 2. 3. 1820. / 2. 10. 1820., red. br. 51/435, Kutija 113.
- HR – DAPA – 41, XVII, 427., Ceste, 5. 1. 1822. / 31.12.1822., red. br. 8/457, Kutija 113.
- HR – DAPA – 41, XVII, 430., Ceste, 24. 1. 1825. / 30. 12. 1825., red. br. 52/793, Kutija 113
- HR – DAPA – 41, Ceste, Vode, 4. 2 / 30. 12. 1828, 56/535, Kutija 114.
- HR – DAPA – 41, VII, 475., Dobrotvornost, 10. 2. 1817. / 10.12.1817., Kutija 121.
- HR – DAPA – 41, VII, 476., Dobrotvornost, 26. 1. 1818. / 12. 11. 1818., Kutija 121.;
- HR – DAPA – 41, Dobrotvornost, 23. 1 / 14. 12. 1825., 48/768, Kutija 122.

- HR – DAPA – 41, VIII, 529., Financije, 11. 1. 1817. / 30. 12. 1817., red. br. 8/472, Kutija 130
- HR – DAPA – 41, IX, 582., Namirnice, Prehrana, 9. 1. 1817. / 15. 11. 1817., red. br. 5/462, Kutija 140.
- HR – DAPA – 41, Namirnice, Prehrana, 9. 1./15. 12. 1817., 5/463, Kutija 140.
- HR – DAPA – 41, IX, 583., Namirnice, Prehrana, 2. 1. 1818. / 16. 12. 1818., red. br. 2/519, Kutija 140.
- HR – DAPA – 41, XI, 639., Javna politika, 27. 2. 1818. / 18. 11. 1818., red. br. 82/483, Kutija 151.
- HR – DAPA – 41, XI, 640., Javna politika, 29. 1. 1819. / 26. 10. 1819., red. br. 21/371, Kutija 151
- HR – DAPA – 41, XII, 693., Pravosuđe, 16. 1. 1817. / 25. 11. 1817., red. br. 18/407, Kutija 156.
- HR – DAPA – 41, XII, 694., Pravosuđe, 27. 1. 1818. / 20. 10. 1818., red. br. 41/433, Kutija 156.
- HR – DAPA – 41, XV, 854., Korespondencija, Dopisivanje, 31. 5. 1817. / 11. 8. 1817., red. br. 193/290, Kutija 179.
- HR – DAPA – 41, XVI, 855., Uprava, vlada, 2. 1. 1817. / 15. 12. 1817., red. br. 3/462, Kutija 179.
- HR – DAPA - 41, XVIII, Javni prihodi Katastar, 23. 8. 1824., 321, Kutija 185.
- HR – DAPA – 41, XIX, 920, 24. 3. 1818. / 3. 12. 1818., red. br. 129/502, Kutija 186.

3) Državni arhiv u Pazinu - Franciskanski katastar

- HR-DAPA- 862/1.1, DVD 07.
- HR – DAPA - 862/1.1, DVD 10.

4) Ostali fondovi u Državnom arhivu u Pazinu

- HR DAPA 433, Kotarski komesarijat u Pazinu 1817., 2.2. Opći spisi, Kutija 1.
- HR – DAPA, Kotarski komesarijat u Rovinju, Kutija 1.
- Fond Općine Poreč, HR – DAPA, Prva austrijska uprava, Kutija 3, list 41.

5) Državni arhiv u Pazinu - Matične knjige

- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1811.-1816.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Rovinj 1816.-1835.

- Matična knjiga krštenih Rovinj 1816.-1827.
- Matična knjiga vjenčanih Rovinj 1812.-1825.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Bale 1814.-1831.
- HR - DAPA, Matična knjiga krštenih Bale 1814.-1829.
- HR - DAPA, Matična knjiga vjenčanih Bale 1815.-1830.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih 1740.-1824., Dvd 20.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih 1818.-1867.
- HR - DAPA, Matična knjiga krštenih 1774.-1823., Dvd 20-
- HR - DAPA, Matična knjiga vjenčani 1819.-1873.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Žminj 1812.-1829.
- HR - DAPA, Matična knjiga Savičenta 1815.-1858.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Sv. Lovreč 1816.-1825.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Fažana 1816.-1859.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Vrsar 1815.-1848.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Vodnjan 1815.-1833.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Pula 1815.-1857.
- HR - DAPA, Matična knjiga umrlih Poreč 1815.-1838.

6) Arhiv župe Sv. Silvestra u Kanfanaru

- Matična knjiga umrlih Kanfanar 1815. – 1840.
- Matična knjiga krštenih Župe Dvigrad 1765.-1828.
- Matična knjiga vjenčanih 1815.-1827.

7) Objavljeni izvori

- 1) *Antologia medica. Opera periodica in continuazione al giornale di medicina pratica pubblicato in Padova ed alla gazzetta universale medico-chirurgico-farmaceutica pubblicata in Venezia di Valeriano Luigi Brera D. M.*, Venezia 1834.
- 2) B. Aprillis, *Istruzione sulla coltivazione e sugli usi dei pomi di terra o sia patate*, Udine 1816.
- 3) G. de Brodmann, *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d'Istria della Dalmazia fù Veneta, di Ragusa e dell'Albania ora congiunti all'Austriaco Impero*, Venezia 1821.
- 4) A. Cattaneo, *Polvere alimentare preparata coi pomi di terra*, Milano 1839.
- 5) T. Correr, *Istruzione sopra la coltura delli pomi di terra, ossia Patate*, Venezia 1817.

- 6) V. Dandolo, *Grido della ragione per la più estesa coltivazione de' pomi di terra: diretto à coloni e possidenti*, Milano 1815.
- 7) V. Dandolo, *La coltivazione dei pomi di terra considerata nei suoi rapporti colla nostra agricoltura, col ben essere delle famiglie coloniche, dei possidenti e dello Stato*, Milano 1817.
- 8) K. H. Dzondi, *Nuovo e sicuro metodo di guarire la sifilide in tutte le sue forme / del dottore Carlo Enrico Dzondi; aggiuntivi altri metodi curativi antisifilitici di rinomati medici dal dottore Pietro Lichtenthal*, Milano 1834.
- 9) *Giornale scientifico e letterario dell'Accademia italiana di scienze, lettere ed arti, compilato dai professori Gatteschi e Palloni, con la cooperazione dei componenti l'Accademia suddetta*, vol. 2., Pisa 1810.
- 10) I. Lomeni, *Della coltivazione dei pomi di terra e dei loro usi nella economia domestica e rurale*, Milano 1834.
- 11) G. D. Nardo, *Osservazioni ed aggiunte all'Adriatica ittiologia pubblicata dal sig. Cav. Fortunato Luigi Naccari presentate dal sig. Domenico Nardo al sig. Giuseppe Cernazai di Udine*, 1824.
- 12) P. Predonzani, *Gospodarska rasprava s praktičnim uputama ratarima*, ur. Vladimir Stipetić, s talijanskog jezika preveo Slaven Bertoša, Dom i svijet, Zagreb – Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007.
- 13) G. Radossi, A. Pauletich, „Compendio di Alcune Cronache di Rovigno di Antonio Angelini”, *ATTI*, vol. VI Rovinj-Trst, 1975.-76. 245-374.
- 14) Isti, „Repertorio alfabetico delle Cronache di Rovigno di Antonio Angelini”, *ATTI*, vol. VII, Rovinj-Trst 1976.-77., 279-363.
- 15) Isti, „Un gruppo di otto manoscritti di Antonio Angelini da Rovigno”, *ATTI*, vol. VIII, Rovinj-Trst 1977-1978, 279-363.
- 16) *Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1819 per la Dalmazia*, Zadar 1830.
- 17) G. Ravagnan, *Cenni topografico-storici della città di Chioggia*, Chioggia 1830.
- 18) F. Re, „Sopra alcuni ostacoli che i proprietari ed agricoltori oppongono al miglioramento dell'agricoltura”, u: *Annali dell'agricoltura del Regno d'Italia*, Bologna 1809.
- 19) *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, Trieste 1819.

B) POPIS LITERATURE

- 1) A. W. Abel, *Agricultural Fluctuations in Europe: From the Thirteenth to the Twentieth Centuries*, Taylor and Francis, London 1986.

- 2) P. Acot, *Storia del clima. Il freddo e la storia passata. Il caldo e la storia futura*, Donzelli, Rim 2011.
- 3) G. Alfani, *Il Grand Tour dei Cavalieri dell'Apocalisse: L'Italia del «lungo Cinquecento (1494-1629)»*, Marsilio, Padova 2010.
- 4) M. Slukan Altić, *Katastar Istre: 1817.-1960.*, Zagreb 2001.
- 5) S. Anselmi, „Barche e merci istriano-dalmate nella fiera di Senigallia e nel Porto di Ancona: prima metà del XIX secolo“, *Adriatico: studi di storia, secoli XV-XIX*, Ancona 1991., 351-363.
- 6) E. Apih, „Contributo alla storia dell'agricoltura istriana (1750-1830)“, *ATTI*, vol. IV, Rovinj-Trst, 1973., 119-129.
- 7) A. Apollonio, „Autogoverno comunale nell'Istria Asburgica - Il caso di Pirano: prima fase 1845-1888“, *ATTI*, vol. XXIV, Rovinj-Trst 1994., 9-74.
- 8) A. Apollonio, *L'Istria veneta dal 1797 al 1813*, Gorizia 1998.
- 9) A. Apollonio, „La carestia degli anni 1816 - 1817 nel litorale austro - illirico. Una introduzione“, *Quaderni Giuliani di Storia*, god. XXX, br. 1, 2009., 371-406.
- 10) M. L. Bacci, *Introduzione alla demografia*, Loescher Editore, Torino 1981.
- 11) M. Livi Bacci, *Popolazione e alimentazione*, Il Mulino, Bologna 1987.
- 12) M. Livi Bacci, „Il legame nutrizione-mortalità nel passato: un commento“, u: *La fame nella storia*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Rim 1987., 105-110.
- 13) M. L. Bacci, *La popolazione nella storia d'Europa*, Il Mulino, Bologna 1999.
- 14) *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, ur: G. Ortalli, Roma 1986.
- 15) J. Basioli, *Lov male plave ribe na obalama Istre u prošlosti*, Pula 1973.
- 16) W. Behringer, „Climatic Change and Witch-Hunting: The Impact of the Little Ice Age on Mentalities“, *Climatic Change*, vol. 43, br. 1, 1999, 335-351.
- 17) B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trst 1888.
- 18) L. Bergeron, *Napoleone e la società francese (1799-1815)*, Guida Editori, Napoli 1984.
- 19) M. Bertoša, „Lienteria cronica e Febbre consuntiva. La fame, il tifo petecchiale e la morte a Cittanova nel 1817“, *ATTI*, Rovinj-Trst 1988–1989., 181-195.
- 20) M. Bertoša, *Glad i kriza mortaliteta godine 1817. Istarski mikrokozmos i evropski kontekst*, Rad JAZU, knj. 445, Zagreb 1989.
- 21) M. Bertoša, *Zlikovci i prognanici (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću)*, IKK „Grozđ“, Pula 1989.

- 22) M. Bertoša, „Aspetti demografici della carestia e della pestilenza nell'Istria del primo Ottocento, Proposte e ricerche“, *Economia e società nella storia*, vol. XXVII, br. 2, Università degli Studi di Ancona, Camerino, Macerata, Perugia, Siena, Urbino; Ancona 1991., 226-247.
- 23) M. Bertoša, „Treći jahač apokalipse. Istra u doba gladi i tifusa (1815 - 1818)“, *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002., 59 – 114.
- 24) M. Bertoša, „Žitarica s agrarne margine. Formenton / grano turco ili turkinja u Istri od 17. do početka 19. stoljeća“, u: *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević. Zbornik radova povodom 70. rođendana*, Zagreb 2003., 145-155.
- 25) M. Bertoša, „Le vicende di „Zea Mays“ in Istria. Alcuni dati archivistici tra il secolo XVII e l'inizio del secolo XIX“, *ATTI*, vol. XXXIII, Trst-Rovinj, 2003., 227.-244.
- 26) S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pula 2002.
- 27) S. Bertoša, „Nati nel medesimo parto“: slučajevi rođenja blizanaca u Puli : prema podacima iz novovjekovnih matičnih knjiga“, *4. istarski povijesni biennale: „Filii, filiae...“*, Poreč 2011., 162-183.
- 28) G. Biadene, *Storia della patata in Italia: Dagli scritti dei georgici, 1625-1900*, Bologna 1996.
- 34) G. Bolino, „La pettechiale in Abruzzo e l'igiene pubblica ai primi dell'800“, *Rivista abruzzese*, br. 2, 1982., 151-160.
- 29) A. Boncompagni, „L'ultima grande crisi di sussistenza nel comprensorio mugellano: appunti d'archivio sull'epidemia di tifo petecchiale del 1816/1817“, *Rassegna storica toscana*, br. 1, 1995, 85-97.
- 30) V. Bratulić, „Popis stanovništva „Primorskog gubernija“ u „Kraljevini Iliriji“ iz 1818. godine“, *Jadranski zbornik*, vol. X, Pula-Rijeka 1978., str. 313-331.
- 31) R. Kralj-Brassard, J. Obradović-Mojaš, M. Bertoša, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 47, 2009., 115-142.
- 32) D. Sardi Bucci, „La crisi di mortalità del 1817 in Toscana“, *Ricerche Storiche*, vol. XIII, br. 2, Napoli 1983., 331-355.
- 33) M. Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *ATTI*, vol. XIX, Trst-Rovinj 1988./1989., 75-106.
- 34) M. Budicin, „La vertenza settecentesca sulla pesca tra Chioggiotti e Istriani“, *ATTI*, vol. XXIV, Trst-Rovinj 1994., 204-240.
- 35) A. Campanile, *Vite degli uomini illustri*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1975.

- 36) F. Braudel, *Struktura svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb 1992.
- 37) M. Breschi, M. Livi Bacci, „Month of Birth as a Factor in Children's Survival“, u: *Infant and Child Mortality in the Past*, ur. A. Bideau, B. Desjardins, H. Perez Brignoli, Oxford 1997., 157-173.
- 38) R. Cigui, „Epidemie e carestie nell'Ottocento istriano. Il tifo petecchiale e la fame del 1817 a Rovigno“, *ATTI*, vol. XL, Rovinj 2010., 365-391.
- 39) C. M. Cipolla, G. Doria, „Tifo esantematico e politica sanitaria a Genova nel Seicento“, *Atti della Societa Ligure di Storia patria*, br. 1, 1982., 165-195.
- 40) C. M. Cipolla, *Contro un nemico invisibile. Epidemie e strutture sanitarie nell'Italia del Rinascimento*, Bologna 1986.
- 41) C. M. Cipolla, M. Moroni, „Le Marche e la Romagna nell'epidemia di tifo petecchiale del 1622 secondo fonti toscane“, *Proposte e ricerche*, br. 28, 1992., 188-201.
- 42) E. Concina, *L'Arsenale della Repubblica di venezia. Tecniche e istituzioni dal medioevo all'età moderna*, Milano 1988.
- 43) G. Cosmacini, *Storia della medicina e della sanita in Italia*, Laterza, Bari 1976.
- 44) J. Cowie, *Climate change: biological and human aspects*, Cambridge University Press, New York 2007.
- 45) P. T. Ellison, C. R. Valeggia, D. S. Sherry, „Human birth seasonality“, u: *Seasonality in Primates: Studies of Living and Extinct Human and Non-Human Primates*, ur. D. K. Brockman, C. P. van Schaik, Cambridge 2005., 379.-400.
- 46) F. Gallina, „Gli anni del vulcano. Le conseguenze dell'eruzione del Tambora (1815) nei distretti di Padova, Camposampiero e Piazzola sul Brenta“, *Alta Padovana*, br. 17/18, 2012., 42-61.
- 47) D. Gentilcore, *Italy and the Potato: A History, 1550-2000*, London-New York 2012.
- 48) R. Gertwagen, S. Raicevich, T. Fortibuoni, O. Giovanardi, „Il mare. Com'era – Le interazioni tra uomo ed ambiente nel Mediterraneo dall'Epoca Romana al XIX secolo: una visione storica ed ecologica delle attività di pesca“, *Atti del II Workshop Internazionale HMAP (History of Marine Animal Populations) del Mediterraneo e Mar Nero*, Chioggia, 27.-29. rujan 2006., Ispra 2008.
- 49) P. Goubert, *L'ancien régime. La società, i poteri*, Jaca Book, Milano 1999.
- 50) F. Gruber, „Cambieri ed il morbo di scherlievo - Inizio della venereologia a Fiume“, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 5, br. 2, Rijeka 2007., 221-236.

- 51) I. Erceg, Građa o gospodarskim prilikama kotara Buje, Pula i Vodnjan god. 1816., *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. XI-XII, Rijeka 1966.-1967., 89-119.
- 52) I. Erceg, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811)“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 13, 1983., 1-50.
- 53) D. Herlihy, „Clima e fonti documentarie: commento illustrativo“, u: *Clima e storia: studi di storia interdisciplinare*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Franco Angeli, Milano 1984., 158-163.
- 54) Z. Herkov, Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, Rijeka 1971., 64-85.
- 55) M. Jelenić, „Gladne godine Kanfananara. Smrtnost i glad prve polovice XIX. st.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 1, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa Dvegrajci, Kanfanar 2011., 45-58.
- 56) M. Jelenić, „Barban u godini gladi i nestašice: Povijesno demografske prilike 1817.“, *Barbanski zbornik*, sv. 3, Barban 2015., 113-127.
- 57) B. Komitov, V. Kaftan, „The Sunspot Activity in the Last Two Millenia on the Basis of Indirect and Instrumental Indexes: Time Series Models and Their Extrapolations for the 21st Century“, *Proceedings of the International Astronomical Union*, br. 223, 2004., 113-114.
- 58) E. Le Roy Ladurie, „Il Clima: la storia della pioggia e del bel tempo“, u: *Fare storia*, ur: J. Le Goff, P. Nora, Einaudi, Torino 1981., 209 – 238.
- 59) E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia. Storia del clima dall'anno mille*, Einaudi, Torino 1982.
- 60) E. Le Roy Ladurie, M. Baulant, „Vendemmie dal XV al XVI secolo“, u: *Clima e storia: studi di storia interdisciplinare*, ur. R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Franco Angeli, Milano 1984., 295-306.
- 61) H. H. Lamb, *The cold Little Ice Age climate of about 1550 to 1800. Present, Past and Future*, London 1977.
- 62) W. L. Langer, „American Foods and Europe's Population Growth 1750–1850“, *Journal of Social History*, vol. 8, br. 2, 1975., 51–66.
- 63) L. Laquidara, „L'epidemia del tifo petecchiale del 1817 dello Stato di Massa e Carrara“, *Quaderni del raggruppamento tosco-umbrio-emiliano di storia della medicina*, br. 4, 1988., 81-94.
- 64) R. Lee, „The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change“, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 17, br. 4, 2003.

- 65) L. Faccini, „Tifo, pensiero medico e infrastrutture igieniche nell'Italia liberale“, *Storia d'Italia*, vol. VII., Torino 1984., 705-737.
- 66) B. Fagan, *La rivoluzione del clima - Come le variazioni climatiche hanno influenzato la storia*, Sperling & Kupfer, Milano 2001.
- 67) M. W. Flinn, *Il sistema demografico europeo 1500-1800*, Bologna 1983.
- 68) T. Fontibuoni, O. Giovanardi, S. Raicevich, *Un altro mare. La pesca in Alto Adriatico e Laguna di Venezia dalla caduta della Serenissima ad oggi: un'analisi storica ed ecologica*, Ispra 2009.
- 69) T. Fontibuoni, *La pesca in Alto Adriatico dalla caduta della Serenissima ad oggi: un'analisi storica ed ecologica*, (doktorska dizertacija), Sveučilište u Trstu 2008./2009.
- 70) F. Foschi, *Epidemie nella terra nella terra del Leopardi*, Bulzoni, Roma 1983.
- 71) L. M. Malacrida, „L'epidemia di tifo in Firenze nel 1817: l'Ospedale di S. Lucia e l'opera di Vincenzo Chiarugi“, *Contributi di storia della medicina, Atti del 34° Congresso nazionale di storia della medicina (Messina 27-29 listopad 1989.)*, Messina 1992., 155-165.
- 72) M. Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818.-1840.)*, Srednja Europa, Zagreb 2006.
- 73) C. Marchesetti, *La pesca lungo le coste orientali dell'Adria*, Trst 1882.;
- 74) A. Martini, *Manuale di metrologia*, Torino 1883.
- 75) V. Meneghin, *I Monti di Pietà in Italia: dal 1462 al 1562*, Vicenza 1986.
- 76) M. Montanari, *La fame e l'abbondanza. Storia dell'alimentazione in Europa*, Bari 1997.
- 77) G. Monteleone, „La carestia del 1816-1817 nelle provincie venete“, *Ateneo Veneto*, vol. 86-87, 1969., 23-86
- 78) M. Morineau, „Le pomme de terre au XVIIIe siècle“, *Annales E.S.C.*, Pariz 1970., 1767-1785.
- 79) M. Moroni, „La pesca nel medio Adriatico tra basso Medioevo ed età moderna“, u: *La pesca nel Lazio. Storia economia problemi regionali a confronto*, ur. L. Palermo, D. Strangio, M. Vaquero Piñeiro, Napulj 2007., 311-354.
- 80) A. Muzur, A. Škrobonja, „Škrljevo disease. Between myth and reality“, *Croatian Medical Journal*, vol. 45, Zagreb 2004., 226-229.
- 81) M. L. De Nicolò, *Microcosmi mediterranei: le comunità dei pescatori nell'età moderna*, Clueb, Bologna 2004.
- 81) G. Novak, *Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskoga mora*, Zagreb 1952.
- 83) G. Novak, „Le lotte per la pesca nel medio Adriatico nel secolo scorso“, u: *Il patrimonio ittico dell'Adriatico nel secolo scorso*, Venezia 1969., 90.

- 84) S. Onger, *La città dolente. Povertà e assistenza a Brescia durante la restaurazione*, Franco Angeli, Milano 1996.
- 85) L. del Panta, *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV-XIX)*, Loescher editore, Torino 1984.
- 86) D. Di Paoli Paulovich, “Aspetti culturali della festa di Sant’Eufemia a Rovigno d’Istria: La devozione alla santa tra rito, musica e folclore“, *ATTI*, vol. XLIII, Rovinj-Trst 2013., 411-480.
- 87) P. Petronio, *Memorie sacre e profane dell’Istria*, Trst 1968.
- 88) M. Pinna, *Le variazioni del clima, dall’ultima grande glaciazione alle prospettive per il XXI° secolo*, Milano 1996.
- 89) Ch. Pfister, „La piccola era glaciale: indici termici e di piovosità nell’Europa centrale“, u: *Storia e clima, Studi di storia interdisciplinare*, ur: R. I. Rotberg, T. K. Rabb, Milano 1984., 105-140.
- 90) J. D. Post, „The Economic Crisis of 1816–1817 and Its Social and Political Consequences“, *The Journal of Economic History*, br. 30, 1970., 248-250.
- 91) J. Post, *The Last Great Subsistence Crisis in the Western World*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1977.
- 92) L. Prosperi, „Catalogare i pomi nel tardo medioevo: tracce di classificazione pre-scientifiche nella tradizione enciclopedica latina“, u: *Le parole della frutta: storia, saperi ed immagini tra medioevo ed età contemporanea*, ur: I. Naso, Zamorani Editore, Torino 2012., 221-228.
- 93) L. Prosperi, “La vulnerabilità delle scorte cerealicole attraverso i secoli: cenni per una storia del cibo prodotto e mai consumato“, u: *Quando manca il pane. Origini e cause della scarsità delle risorse alimentari in età moderna e contemporanea*, ur: L. Mocarelli, Il Mulino, Bologna 2013., 287-298.
- 94) M. Ragon, *Lo spazio della morte*, Guida Editori, Napoli 1986.
- 111) J. Reader, *Propitious Esculent: The Potato in World History*, Random House, New York 2008.
- 95) M. Romani, „L’economia milanese nell’età della Restaurazione“, u: *Storia di Milano*, vol. XIV, Treccani, 1960.
- 96) G. Ruggi, L. Carneglia, „L’epidemia di tifo esantematico in Toscana e in particolare nell’area livornese nel 1817: alcune riflessioni sul rapporto tra Stato, pensiero medico e sanità pubblica“, *Igiene e Sanità Pubblica*, vol. LVIII, br. 3, 2002., 156-178.
- 97) G. Rustici, „Un’epidemia esemplare: il tifo a Siena nel 1817“, *Ricerche storiche*, Vol. XXXVI, br. 3, 2006., 1-31.

- 98) R. N. Sallaman, *Storia della patata: Alimentazione e carestie dall'America degli Incas all'Europa del Novecento*, Milano 1989.
- 99) A. Saltini, *Storia delle Scienze agrarie*, Edizioni Edagricole, Bologna 1989.
- 100) B. Schiavuzzi, „La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono“, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, sv. 3-4, Poreč 1889.
- 101) P. M. Solar, „The singularity of the great famine“ u: *Famine. The Irish Experience, 900-1900*, ur: M. E. Crawford, Edinburgh 1989., 112-131.
- 102) B. Stulli, *Borba oko ribolova u obalnom moru Istre*, Split 1955.
- 103) N. Šetić, *Napoleon u Istri*, IKK Grozd, Pula 1989.
- 104) H. Zug Tucci, „Caccia e pesca in laguna“, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, I, *Origini. Età ducale*, Rim 1992., 491-514.
- 105) P. Sorcinelli, *Miseria e malattie nel XIX secolo*, Franco Angeli, Milano 1979.
- 106) A. Škorić, „Tla Istre“, u: *Liburnijske teme*, 1981., 4.
- 107) N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000.
- 108) N. Vekarić, B. Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Dubrovnik 2009., 9-62.
- 109) A. Visceglia, *I consumi in Italia in età moderna*, u: *Storia dell'economia italiana*, Einaudi, Torino 1991., 211-241.
- 110) D. Visintin, „Contributo all'antica metrologia del Buiese“, *ATTI*, vol. XXVIII, Rovinj-Trst 1998., 613-630.
- 111) G. Dalla Zanna, A. Rossina, *The fatal season, a study of extremely high 18th and 19th century neonatal mmortality in northeastern Italy*, Padova, 2008.
- 112) S. Wagner, E. Zorita, „The influence of volcanic, solar and CO2 forcing on the temperatures in the Dalton Minimum (1790–1830): a model study“, *Climate Dynamics*, vol. 25, 2005., 205–218.
- 113) P. Zocchi, *Il Comune e la salute: amministrazione municipale e igiene pubblica a Milano (1814-1859)*, Franco Angeli, Milano 2006.
- 114) D. Zohary, E. Tchernov, L. Kolska Horwitz, „The role of unconscious selection in the domestication of sheep and goats“, *Journal of Zoology*, br. 245, 1998., 129-135.

PRILOZI

PRILOG 1⁵⁷¹

In seguito ad ordini derivatimi dal Sig. Podestà di questo Capo Comune, ed osservazioni con esso lui fatte sopra luogo dei siti del Cimitero, e del Orto della Vecchia Canonica ad oggetto di unire al primo un pezzo di Terreno adiacente verso mezzogiorno col medesimo, riempiendolo con terra sufficiente, e circondandolo di alte mura, e di formare nel secondo un nuovo Cimitero. Jo sottoscritto ò rilevato far bisogno, dietro i calcoli da me praticati, come segue

Per estender l'attual Cimitero

Nel Lato verso il Levante occorre erigere un muro di Lunghezza Kl.v 20, ed in altezza Kl.v 2: ½ formano la quadratura di Kl.v 50., e questo di grossezza piedi due, a F:ni 20 il Kl.v col riflesso del trasporto della Calce, e Sabia - - - Fiorini 500

Nel Lato guardante il mare occorre erigere un muro dal intestar del attual muro del Cimitero progredindo per Levante in Lunghezza di Kl.v 12., ed in altezza Kl.v 2: ½ formano la quadratura di Kl.v 30., di grossezza pure piedi due, - - - Fiorini 300

*Saliciar con tavolette di pietra li due sopraedatti muri, che sono di piedi liniali – 192. in Larghezza di piedi due, formano piedi quadrati 384., a K:ni 14. il piedi - - - Fiorini 89 K:ni 36
Riempimento di terra della Supericiedi Kl.v quadrati 198., in altezza di Kl.v 5, a Fiorini 2 K:ni 30*

Il K.v compreso il scavo, e trasporto della terra, non chè netata dalle pietre, ed egualiarla - - - Fiorini 292

Aprir un foro nel muro del attual Cimitero per Comunicazione in questo da farsi, nonchè una Scalla di pietra per discendere dal vecchio al nuovo - - - Fiorini 35

Fiorini K:ni

Aggiunta al Cimitero attuale Fiorini N:o – 1221 36

Visto Imp. Reg. Commissariato distrett. di Rovigno li 8. 8bre 1817

---

⁵⁷¹HR – DAPA – 41, II Zdravstvo, 108., Sanitarna policija, 31. 5. 1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

Per formare un nuovo Cimitero nell'Orto della Vecchia Canonica.

Nel Lato verso il Levante dall'intestar del muro della Canonica dove esiste il Condoto occorre un muro di Lunghezza Kl:v 9, ed in altezza Kl.v 2: ½ formano la quadratura di Kl.v 22: 1/2, e questo di grossezza piedi due, a F:ni 20. Il Kl.v col riflesso dei trasporti della Calce, e Sabia - - Fiorini 225

Nel Lato verso Ponente occorre un muro di Lunghezza Kl.v 5: 1/2 , ed in altezza Kl.v 2: 1/2, formano la quadratura di Kl. V 13. Piedi 24., di grossezza pure di piedi due, a F:ni 20 - - Fiorini 137 K:ni 20

Nel Lato vers'Ostro alzar la mura vecchia di quella grossezza che la stessa di presente si ritrova, e in Lunghezza di Kl:v 20: 1/2 , F:ni 20 - - Fiorini 105

Nel Lato verso Tramontana occorre un muro di Lunghezza Kl:v 26., ed in altezza Kl.v 2: ½ formano la quadratura di Kl:v 65., di grossezza piedi due, a F:ni 20 - - Fiorini 650

Saliciar con tavolete di pietra tutti li sopradetti muri, ed altro muro della Canonica, che in tutto formano la Lunghezza di piedi liniali 336., e di Larghezza piedi due, corrispondono a piedi quadrati 672; a K:ni 14. Il piedi - - Fiorini 156 K:ni 48

Riempimento di terra della superficie di Kl:v quadrati 593. In altezza di Kl:v 5. a F:ni 5 K: 30. Il Kl:v compreso il scavo, e trasporto della terra, nonchè netata dalle pietre, ed aqualivarla - Fiorini 289 K:ni 30

Nella vecchia mura, cioè quella detta che si deve alzar, occorre una porta di pietra per introdursi ne Cimitero da farsi, nonchè una scalla di pietra per ascendere alla sudetta porta, il suo scuro, e ferramenta, in tutto - - Fiorini 36

Nuovo Cimitero in Canonica – Fiorini No. 1599 K:ni 38

Andrea Battistella Pubblico Perito

---

⁵⁷² HR – DAPA – 41, II Zdravstvo, 108., Sanitarna policija, 31. 5.1817. / 19. 12. 1817., red. br. 196/467, Kutija 31.

Canfanaro li 14 gennajo 1817

Comparso dinnanzi a me sottoscritto economo Parrocchiale Natale Burich quondam Antonio, detto Tommaseo della Villa Barato, il quale ha esposto che ieri mattina sul far del giorno portò al altra vita Fosca sua moglie, che verso il mezzo giorno arivarono alla sua casa verie femmine, tra le quali Eufemia moglie di Giorgio Faris, Eufemia moglie di Martin Svolina, Maria moglie di Simon Rabar, Maria moglie di Mico Bencich, e Maria moglie di Simon Jeconich, le quali s'accorsero, che la defunta doveva esser gravida, che dietro questo sospetto presero le dovute informazioni fino ad assicurarsi della verita, e che quindi si chiusero in una camera con la defonta, del cui ventre la Faris, e Svolina estrassero un Bambino di sesso mascolino, che diede segni della piu perfetta configurazione, che si fece conoscere vivo, e che ricevette l'aqua del battesimo col nome di Natale dalla Faris. Presenti il zuppano Zuane Radetich qm. Cosich, Mico Ipcetich Cosich, e Giure Probnich di Michiel, e vari altri, che dopo un'ora di vita spirò pure il Bambino, che istaua dunque per l'assunzione della Battezzante, onde passare al Registro del fanciullo nei Libri Parrocchiali

X segno di croce di Natale Burich Tommaseo

Gmo Basilisco testis

Giuseppe Basilisco testis

Detto

Compare Eufemia moglie di Giorgio Faris, la quale fu da me sottoscritto economo Parrocchiale esaminata attentamente, e scrupolosamente sopra l'atto di battesimo, da essa amministrato ad un fanciullo, estratto vivo dal ventre della defonta Fosca moglie di Natale Burich qm Tommaseo, e quindi rispose ai miei interrogzioni nel modo seguente

Int^a: Se fosse e sicuramente che il bambino fosse effettivamente vivo?

Egli ha dato i piu sicuri segni di vita

Int^a: Quale intenzione abbia avuto nel dare l'aqua al sudetto bambino

Io ho fatto intenzione di amministrare il sacramento del Battismo come prescrive la S. madre Chiesa Cattolica Romana

Int^a: Di quale materia siasi servita

Di aqua santa benedetta la Vigilia dell'Epifania fata appronta a tal oggetto

Int^a: Quale forma abbia usata

---

⁵⁷³ Matična knjiga krštenih Kanfanar 1765.-1828.

*Nel versare l'acqua benedetta sul capo del bambino, lo chiamai col nome di Natale, indi ho detto
jo ti battezzo in nome del Padre, del figliuolo, e dello Spiritio Santo*

X la deponente fece il segno dio croce

Gmo Basilisco testimonis

Giuseppe Basilico testis

*Costandomi da cio ben eseguito in tutte le sue parti il premesso battesimo, amministrato dalla
sudetta Eufemia moglie di Giorgio Faris, sono passato a registrare l'atto nel libro parrpochiale
Don Martino canonico Meden economo Parrocchiale*

ŽIVOTOPIS

Marko Jelenić rodio se 27. veljače 1985. u Puli. U razdoblju od akademske godine 2008./2009. pa do 2011./2012. održavao je predavanja na Odsjeku za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, u svojstvu vanjskog suradnika asistenta. Od 2009. je kao učitelj povijesti zaposlen u Osnovnoj školi Petra Studenca u Kanfanaru, a od 2011. i u Osnovnoj školi Svetvinčenat.

Glavno polje autorova istraživanja su gospodarski, agrarni, vjerski, demografski i klimatski odnosi, nematerijalno nasljeđe, razbojništvo u Istri u prvim desetljećima XIX. stoljeća. Osim toga, polje njegovih interesa predstavlja istarska historiografija, metodologija historiografije, osobito povjesničari vezani uz časopis „Annales“ i mikrohistoriju.

Objavljuje radove u časopisima i zbornicima u Istri i izvan nje. Kao izlagač i moderator sudjelovao je na više znanstvenih skupova, od kojih su neki bili i međunarodni. Objavio je petnaestak znanstvenih priloga (uglavnom izvornih znanstvenih radova) te sudjelovao u više radio i televizijskih emisija s povijesnom tematikom. Obavlja istraživanja i surađuje s mnogobrojnim institucijama, od kojih valja izdvojiti Državni arhiv u Pazinu, Centar za povijesna istraživanja u Rovinju, Sveučilišnu knjižnicu u Puli, Državni arhiv u Trstu, Zavičajni muzej u Rovinju, Biskupijski arhiv u Poreču te Župni arhiv u Kanfanaru.

Član je Istarskog povijesnog društva. Predsjednik je Udruge za očuvanje i promicanje nasljeđa Dvegrajci. Od 2011. organizator je i voditelj znanstvenog skupa „Crtice iz povijesti Kanfanarštine“, te je glavni urednik „Dvegrajskog zbornika“, pripadajućeg zbornika sa spomenutog znanstvenog skupa.

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA

Autorske knjige

1. Kanfanar 1811.-1825. Demografska kretanja i svakodnevnica u životu jedne župe, Udruga Dvegrajci, Kanfanar 2017.

Znanstveni radovi

1. Gladne godine Kanfanara. Smrtnost i glad prve polovice XIX. st., *Dvegrajski zbornik*, br. 1, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa Dvegrajci, Kanfanar 2011., 45-58.
2. Velike teme moderne i suvremene hrvatske povijesti, *Radni listići*, sv. 2, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 2012., 27.-31.
3. Intelektualni kozmos jednog povjesničara. Mikrohistorija u posljednjih četrdeset godina, *Tabula*, br. 11, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula 2014., 117-126.
4. Kanonik Juraj Korenić. Topografske mape kao dokazi u jednoj epizodi sudskog spora u dvigradskom kaptolu, *Dvegrajski zbornik*, br. 2, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa - Dvegrajci, Kanfanar 2014., 103-113.
5. Mikrohistorija jednog mjesta. Povijesno – demografska analiza života na Kanfanarštini 1811., *Dvegrajski zbornik*, br. 2, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa - Dvegrajci, Kanfanar 2014., 129-147.
6. Epidemija španjolske gripe na Kanfanarštini 1918. Mikrohistorija jednog kraja, *Dvegrajski zbornik*, br. 2, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa - Dvegrajci, Kanfanar 2014., 161-177.
7. Neki fragmenti razbojništva u prvom desetljeću *Ottocenta*. Metodološki okvir i istarski primjer, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 21., Pazin 2015., 165-178.
8. Barbanština u godini gladi i nestašice. Povijesno–demografske prilike 1817., *Barbanski zapisi*, sv. 3, Barban 2015., 113-127.
9. Sole e pioggia a Rovigno. Cenni sul clima e demografia a fine Ottocento, *Atti*, vol. XLIV, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno 2015, 563-581.
10. Barbanština 1841. - 1860. Demografska kretanja u životu jednog sela *Barbanski zapisi*, Svezak 4., Barban 2016., 187-202.
11. Gladne godine Kanfanara. Smrtnost i glad prve polovice XIX. st., *Dvegrajski zbornik*, br. 3, Udruga Dvegrajci, Kanfanar

12. Folklor i povijest. Nematerijalna baština u životu Kanfanarštine, u: *40 godina Kud-a Dvigrad*, ur. Irena Vitulić, Kud Dvigrad, Kanfanar 2015., 8-16.
13. Klimatski i agrarni aspekti bujanja razbojništva u Istri 1813.-1825., *Ekonomska i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Vol.12, No.1, 2016., 5-14.
14. Barbanština u godinama smrtnosti i bolesti(1821.-1840.), *Barbanski zapisi*, Svezak 5., Barban 2017., 79-93.
15. L'epidemia di tifo esantematico a Dignano. Amministrazione municipale, povertà e andamento demografico tra il 1816 e 1825, *Atti*, vol. XLVI, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno 2017, 451-477.
16. Duhovni svijet i svakodnevnica u biskupskim vizitacijama Rovinjsštine u 18. stoljeću, 7. *Istarski povijesni biennale s temom Religio, fides, superstitiones...: o vjerovanjima i pobožnosti na jadranskom prostoru*, Državni arhiv u Pazinu, Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Poreč 2017., 246-253.

Prikazi knjiga:

1. S. Bertoša, „Rašpor i Rašporski kapetanat“, *Historijski zbornik*, br. 61, Zagreb 2008., 453 -455.
2. M. Manin, „Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre“, *Vjesnik Istarskog Arhiva*, br. 18, Pazin 2011., 433 – 434.
3. „Zbornik Stručni skup Matko Rojnić: knjižničar i povjesničar – povodom100. obljetnice rođenja (1908. – 1981.), Zbornik radova sa Stručnog skupa „Matko Rojnić: knjižničar i povjesničar – povodom100. obljetnice rođenja (1908. – 1981.)“, Medulin, 12. svibnja 2008., ur. Bruno Dobrić i Slavko Harni, *Histria*, br. 1, Pula 2011., 308 – 310.
4. „Kanfanar i kanfanarština: zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 900. obljetnice prvog pisanog spomena Kanfanara“, *Dvegrajski zbornik*, br. 1, Kanfanar 2011., 132 – 135.
5. „Jakov Jelinčić-Nella Lonza, statuta Communis Duorum Castrorum = Statut dvigradske općine: Početak 15. Stoljeća“, *Dvegrajski zbornik*, br. 1, Kanfanar 2011., 130 – 131.
6. *Dvegrajski zbornik*, br. 1, *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol.19, Pazin 2012., 251-252.
7. D. Vlahov, „Zbirka glagoljskih isprava iz Istre“, *Histria*, br. 2, Pula 2012., 236 – 238.
8. „Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno“, *Histria*, br. 2, Pula 2012., 364 – 369.

9. S. Bertoša, „Migracije prema Puli: Primjer austrijske Istre“, *Ekonomika i ekohistorija*, br. 9, Zagreb 2014., 182-184.
10. Slaven Bertoša, Osebujno mjesto austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku, “Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku” br. 52/2, Dubrovnik 2014., 659-661.
11. „Dvegrajski zbornik” br. 1, “Dvegrajski zbornik”, br. 2, Kanfanar 2014.
12. D. Urem, Limska gradina. Keramika s područja nekropole/The Limska gradina hillfort. Pottery from the cemetery area, “Dvegrajski zbornik”, No. 2, Kanfanar 2014.
13. Barbanski zapisi, sv. 3., zbornik radova znanstvenog skupa Barban i Barbanština od prapovijesti do danas, *Histria : godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol.5, No.5, 2015., 320-322.
14. Slaven Bertoša, Barban i mletački Loredani: život u pokretu, ljudi i događaji, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Vol.2, No.1, 2017., 163-168.